

*Шоҳир
Машиқ*

**ХАЛОЛ
НИМА-Ю...
ҲАРОМ
НИМА**

- **Бир матиз ва минг ғалва...**
- **Бўри олиб қочган болакай**
- **Телевизор яхшими ё отанг**
- **Нонга артилган лаблар**
- **Юз долларлик ташриф**

ТОҲИР МАЛИК

ҲАЛОЛ НИМА-Ю...
ҲАРОМ НИМА

Маърифий суҳбатлар

Иккинчи нашр

Тошкент
“Янги аср авлоди”
2018

УЎК: 821.512.133-1

КБК: 87.884 (5Ў36)

M22

Малик, Тоҳир.

Ҳалол нима-ю... ҳаром нима: маърифий суҳбатлар / Тоҳир
Малик.– Т: Янги аср авлоди, 2018. – 256 б.

ISBN № 978-9943-27-289-7

Биздан нима қолади? Албатта, яхшилик! “Яхшилик нима?.. Ташвишларимиздан ортиб, бир инсон кўнглини шод қила олганимизми? Ёки бир кичик чумолига раҳм қилиб, босмай ўтганимизми?” дейди муаллиф. Бу китобни ўқиш асносида ботинингизда нимадир гимирлаб қолади, азиз ўқувчи. Билмаганларингиз дунё қадар эканлигини англасангиз ҳам ажаб эмас. Қандай яшаётганингизга тийрак кўз билан қарай бошлайсиз. Кимни алдадингиз, ғийбат қилдингиз, кимларга озор бердингиз... ҳамма-ҳаммаси ёдингизга кела бошлайди. Шояд, мардлик, олижаноблик фазилатларингиз ортса, одамлар қадрига етсангиз... Зотан, мазкур китоб муаллифи, халқимизнинг сеvimли ёзувчиси Тоҳир Маликнинг ҳам муддаоси шу.

УЎК: 821.512.133-1

КБК: 87.884 (5Ў36)

271434

ISBN 978-9943-27-289-7

© Тоҳир Малик, «Ҳалол нима-ю... ҳаром нима?». Иккинчи
нашр. «Янги аср авлоди». 2018 йил.

ОХИРАТ САРОЙИ

*Яхши кишилар бировдан ёмонлик кўrsa ҳам
яхшиликдан айрилмайдилар. Умри яхшилик қилиши билан
ўтган киши вафот этса ҳам, яхшилиги яшайверади.
Инсонларнинг етакчилари бўлган пайгамбарларга боқайлик:
доимо яхшилик билан инсонларга хизмат қилдилар.
Асло ёмонлик қилмадилар. Ҳақиқий инсонийлик шундадир.
Ёмонликка ёмонлик билан жавоб бериш - ҳаққимиздан,
яхшилик билан жавоб бериш эса инсонийлигимиздан.
Инсонийлик бурчимизни қай даражада бажаряпмиз?
Шу ҳақда мулоҳаза қилиб кўрайлик.*

Бир чумоли сувга тушиб, чўкиб кетаётган эди. Уни кўрган кабутар дарҳол тумшуғига бир сомон чўпини олиб, унга узатди. Чумоли сўнгги қувватини тўплаб, чўпга осилди. Кабутар чумолини қутқариб қолди. Чумоли миннатдорчилигини қандай изҳор этишни билмай, унга меҳр билан қаради. Кабутар учиб кетди. Эртасига чумоли овчининг кабутарни нишонга олиб турганини кўрди. Чумоли бор қуввати билан югуриб, овчининг ёнига борди. Оёғидан ўрмалаб, бошига чиқиб олди ва кўзини шундай чақди-ки, овчи жон аччиғида милтиғини қўлидан тушириб юборди. Кабутар ҳам овчини кўриб қолиб, учиб кетди.

Бу ривоятдан мақсадни тушуниб етиш унча қийин эмас: яхшилик унутилмас эканлиги шундай аниқ кўриниб турибди. Бу ҳикояга инсонларнинг бир-бирига яхшилик қилиши ҳақидаги ҳикмат сингдирилган. Шундай вақтлар бўладики, энг бечора киши ҳам баъзан казо-казолар қила олмаган ишларни қилиб, кўпчилик инсонларни ҳалокатдан қутқаради. Кабутар осмонда учиб юргани билан ер томондан бўладиган офатдан озод эмас. Шундай вақт келадики, киши ожиз ва ночор деб ҳисоблаган одам унга энг катта ёрдамни беради. Жаноби Ҳақ ҳар кимга ҳар хил ҳунар ва қудрат берган. Бунда инсонлар бир-бирларига муҳтож бўлсинлар ва бир-бирларига ҳурмат билан боғлансинлар, деган ҳикмат бор.

Инсонийлик яхшилик асосига қурилгандир. Исломнинг ҳам асоси шудир. Тангри таоло “*Вафъалул хойро лааллакум туфлиҳун*” яъни, “*Яхшилик қилинғизларки, нажот топасизлар*”, деб буюрган. Яъни, Раббимиз бир-биримизга доимо яхшилик қилишимиз кераклиги, фақат шу йўл билан гўзал жаннат қасрига етиб боришимиз мумкинлигини таъкидлаяпти. Шу боисдан бу оят инсонлик даъвосини қилувчиларга энг катта сабоқ бўлади. Демак, нажотнинг пойдевори яхшилик экан. Инсон бу дунёда қилган яхшилиги учун жаннат саодатига эришади, яъни дунё майдонига яхшилик уруғини экса, охиратда унинг савоб ҳосилини йиғиб олади. Ёмонлик қилган кимса эса охиратда ҳам яхшилик кўрмайди. Бу қисса яхшиликнинг шу дунёда ҳам маҳсул берганлигини кўрсатувчи гўзал ибратдир. Зеро, яхши инсон ҳеч қачон яхшиликни унутмайди. **Байт:**

*Гар қўлингдан келса, ҳаргиз кимсани ранжитмагил,
Яхши иш, яхши ҳунардан ҳеч қачон айрилмагил.*

Шайх Саъдийдан мазкур фикрни тасдиқ этувчи бир ривоят.

“Фақир улуғлардин бир тоифа била кемага минмуш эрдик. Кемамизнинг изида бир қайиқ келур эрди. Ҳақ таоло тақдири била фарқ бўлди. Онинг аҳлидин икки биродар гирдобға тушдилар. Улуғлардин бири кемачига деди: “Бу икки биродарни тутғил, то ҳар бири учун сенга эллик тилло берурман”. Кемачи ўзин сувга ташлаб, юзиб бориб бирин тутуб ўлимдин қутқарди ва ул бири фалокат қаърига борди. Фақир дедим: “Ул бирининг умри тугонмиш эркан, ул жиҳалдин они тутмоқда таъхир воқеъ бўлди ва мунинг умри боқий эркон, ложарам, муни тутмоқда таъжил кўргузилди”. Кемачи деди: “Бали, сўзунг ростдур ва лекин менин кўнглум муни ҳалокатдин қутқармоққа кўброқ майл этди, нединким, бир кун биёбонда пиёда келур эрдим. Бу мени тевасига миндурди ва ул бири бир вақтда менга бир тозёна урди, иккови ҳам қилғон амалининг жазосин кўрди”. Мен дедим: “Субҳон аллоҳ!” **Қитъа:**

*Қилмагил ҳеч бир кўнгулни харош,
Ки бу йўл узра хорлар бордир.
Ажз элининг ишини буткоргил,
Ки сенга доғи қорлар бордур.*

Ҳа, яхшилик инсонни омонликка ва фароғатга олиб келади. Чўкаётганлардан бири қачондир кемачини туясига мингаштириб олган экан. У яхшилик қилиш учун сира заҳмат чекмаган. Қалбида яхшилик нури бор бўлгани учун ҳиммат қилган, холос. Иккинчиси эса урган. Кемачининг унинг ёмонлигига ёмонлик қайтариш нияти йўқ. Унинг чўкиб ўлишини ҳам истамайди. Лекин иккидан бирини танлашга мажбур бўлганда, шубҳасизки, яхшилик кўрсатган одам томон кўнгли чопди. Кемачи ёмонлик қилган одамни қутқариш учун ҳам сувга тушди. Лекин вақт ўтган эди. Кемачида айб йўқ. Ёмонлик қилган одам ўз амалига яраша жазо олди. Ар-Раҳмон сурасидан таъкидким: *“Эззуликнинг мукофоти фақат эззуликдир”*.

Ҳадиси Қудсийда Аллоҳ Одам фарзандларига хитобан буюрадигани: *“Ҳамиша яхши ва эзгу ишларни қилишга одатлан. Зеро, эззулик – жаннатнинг калитидир. Ҳар ким уни қўлга киритса, жаннатга йўл топган бўлади”*. “Танбеҳул гофилун”дан ҳикматким: *“Учта иш жаннат аҳлининг ахлоқларидан, улар фақат яхши кишилардагина топилади: ёмонлик қилувчига яхшилик қилиш; зулм қилган кишини кечириш; бирон нарсдан маҳрум этган кишига яхшилик қилиш”*. Шарафли ҳадиским: *“Қадар дуо билангина ўзгаради. Умрни яхшилик зиёда қилади. Шубҳасиз, киши гуноҳ қилиш билан ризқидан маҳрум бўлади”*.

“Қутадғу билиг”да Ўзғурмишнинг Элигга ёзган мактубида бу байт бор:

*Гофил бўлма, Элиг, ухлама, кўз оч,
Сендан кейин қолсин, эзгу уруг соч!*

Абдураҳмон Жомий айтдилар:

— Анушервон мажлисида румлик, ҳиндистонлик ва эронлик донишманд Бузургмеҳр ҳозир эдилар. Суҳбатлашиб ўтирар эканлар, сўз “Ҳамма нарсдан оғирроқ, қаттиқроқ нарса нима?” деган саволга етди. Румлик донишманд:

— Қарилик, танглик, йўқчилик, — деди.

— Касаллик ва гам-андух, — деди ҳиндистонлик.

— Ҳамма нарсдан оғирроқ ва қаттиқроқ нарса – ажалнинг яқинлашиб қолиши ва ҳаётда яхшилик қилмай, ёмон номга эга бўлиб вафот қилиш, — деди Бузургмеҳр. Мажлис аҳли бу фикрга қўшилди.

Саййидимиз Муҳаммад алайҳиссалом деганлар:

“Яхшиликни раҳмдил, меҳрибон умматларимдан кутинглар. Шунда сизлар улардан умид қилган марҳаматларга эришасизлар. Тошбагир, қаттиққўл, бераҳм умматларимдан зинҳор яхшилик кутманглар, зеро, уларга Аллоҳнинг лаънати ёғилиб туради. Эй, Али! Аллоҳ таоло яхшиликни яратганда унинг ўз аҳлини ҳам алоҳида яратган ва уларга яхшилик ва хайрли ишларни яхши кўрсатиб қўйган. Шунинг учун улардан ким яхшилик кутса, албатта мақсадга эришаверади. Бунинг мисоли чанқоқ бўз ерга сув қўйиб юборилса, у ер қанчалик яшнаб эгаларини сероб қилгани каби яхшилик аҳли ҳам одамларга шунчалик манфаат ва баҳра етказур. Бу дунёдаги энг яхши кишилар охиратда ҳам яхшилар қаторида тургайлар”.

“Улар энгилликда ҳам, оғирликда ҳам нафақа қиладиганлар, ғазабини ютадиганлар ва одамларни афв қиладиганлар. Аллоҳ яхшилик қиладиганларни ёқтиради” (Оли Имрон сура-сидан). Бу одамлар яхшилик қилишда собитқадамдирлар. Ҳаётлари энгиллашиб, ҳамма нарсалари сероб бўлиб кетса ҳам, ҳовлиқиб, ҳаддиларидан ошиб, фиқу-фасодга берилиб кетмайдилар. Балки ўзларини босиб, хайр-эҳсон, нафақа қилишда бардавом бўладилар. Шунингдек, бошларига оғирлик кунлари тушса ҳам, сиқилиб, ўзларини ноқулай сезиб, бахиллик йўлига ўтиб олмайдилар. Балки нафақа қилишда бардавом бўлаверадилар.

Ҳар бир одам ўз яхшиликларидан ўзи сарой қуриши керак, буни “охират саройи” деб атасак ҳам бўлади. Бу борада отаси қуриб қўйган саройда яшай олмайди. Ундаги қулайликлар ва имтиёзлардан фойдалана олмайди. Қиёматда кимсанинг “Отам намозхон эди, ҳимматли эди”, деган даъвосига қулоқ солинмайди. “Ўзинг қандай яхшиликлар қилгансан?” деб сўралади. Бу дунёда кўркам яхшилик саройи бунёд этган бўлса, фоний дунёда ҳам жаннат саройларида яшар, инша Аллоҳ! Агар қилган яхшиликлари ғарибгина кулба каби бўлса... Шунисидан Аллоҳ асрасин!

Мазкур фикрни ўзгачароқ тарзда баён қилсак: бу дунёда ҳам, у дунёда ҳам одам боласининг бошига саодат соябони бўлувчи фазилат – яхшиликдир. Бу соябонни сотиб олиш мумкин эмас. Бошқа одам ҳам ясаб бера олмайди. Ҳар бир киши уни ўз амаллари билан ўзи ясайди. Саодат соябонининг ҳажми ва гўзаллиги

қилинган яхши амалларнинг даражасига боғлиқ. Одам кишиларга қилган яхшилиги қадар яхши одамдир. Саодат ва фароғатга ёмонлик аталмиш ботқоқлик орқали етаман, деган инсон нодондир, бадбахтдир.

Тўғри, яхшилик туфайли бунёд бўлувчи бу соябонни ясашни кимсага ўзгалар ўргатиши мумкин. Демак, яхшиликнинг миқдори ва миқёси, холислиги устознинг таълимига ҳам боғлиқ экан. Риё ва миннат кўлмагидан сув ичувчи яхшилик яхши соябон бўла олмайди. Бировга қилинган яхшилик учун сира надомат чекмаслик керак. Аллоҳ ризоси учун яхшилик қилиб қўйиб, сал фурсат ўтмай надоматга берилса, бу иллати кишини ёмонликка элтиб, яхшиликдаги савобнинг йўқолишига сабаб бўлади. Кимгадир хизмат қилиш лозим бўлиб қолган бир пайтда нафл (қўшимча ихтиёрий) ибодатлари, яъни: нафл намози, нафл рўзаси, нафл зикри... тарк этилиши мумкин. Чунки нафл ибодати инсоннинг ўзигагина фойда етказди. Бироқ, бошқа бир кишига хизмат қилиш – жамиятга хизмат қилишдир. Бунинг савоби кўпроқдир. Иброҳим алайҳиссалом Каъбани қайта бунёд қилганларида тўрт бурчагининг ҳар бир бурчагида минг ракаатдан намоз ўқиб: “Йа Раббим, шундай ибодат қилдим, сенга маъқулми, мақбулми? Сенга янада яхшироқ, мақбулроқ ибодат борми?” деб сўрадилар. Ваҳий келдики: “Ҳа, ё Иброҳим, бир фақир камбағалга бир луқма нон бериш...”. Назм:

*Бир етим бошини силаса уммат,
Тул аёлга қилса беминнат хизмат,
Мискиннинг ҳолидан ололса хабар,
Рўза ибодатдан ҳар бири қиммат.*

Бирон бир кимсага яхшилик қилинса, шуни билиш жоизки, сизнинг саховатингиздан у одам беҳад шод бўлиши баробаринда ўзингиз ҳам бу ҳимматингиздан шунчалик завқ ола билишингиз керак. Бундай завқ фақат беминнат ва холислик ила яхшилик қилувчиларга насиб этади. “Яхшилик қил – дарёга сол, балиқ билур. Балиқ билмаса – Холиқ билур”, деб бежиз айтилмаган. Ҳазрати шайх Суфёни Саврий дедилар: “Кимки ихлос билан бир амални қилса-ю, кейин ўша амалга мақтаниб, “мен фалон ишни қилдим”, деса, қабул бўлган ўша амали яхшилик рўйхатидан ўчирилиб, риё рўйхатига ёзилур”.

Низомий ҳазратларидан байтким:

*Урмимиз-ку шому хуфтон ораси,
Яхшилик қилади одам сараси.*

Ривоят. Бағдод шаҳрига ёнғин тушди. Бир хожанинг икки ўғли олов ичида қолди. Ота-онаси фарёд уриб, чора топа олмадилар. Ҳазрати шайх Абул Ҳусайн Нурий (қ.с.) у ердан ўтаётган эдилар. Дарҳол ўт ичига кирдилар-да, болакайларни олиб чиқдилар. Олов у кишини куйдирмади, балки ул муборак зот учун гулистон бўлди. Болаларнинг отаси ҳазратга миннатдорлик билдириб, бир коса тўла тилла тутди.

— Нурий тилла олса, оловдан болаларни чиқара олмас! — деб жавоб бердилар.

Ривоятдан мурод шулким, холис яхшиликни Аллоҳ қўллагай. Абдуллоҳ ибн Масъуддан ҳикматким: *“Яхши одам бўлиш учун ибодат қилишнинг ўзи кифоя эмас. Балки яхши қалбли ва ёмонларни ёмон кўрувчи бўлиш керак”*. Ёмонларни ёмон кўриш — уларга ғазаб ва нафрат ўқларини отишдан иборат эмас. Ҳатто улардан юз ўгириб кетиш ҳам эмас. Баъзилар ёмон одамни дуоибад қилади, ҳатто ўлим тилайди. Ёмон одам ўлгани билан дунё бирдан гўзаллашиб кетмайди. Агар биз уни хайрли дуо қилсак, яхшилар сафига қўшилишини Аллоҳдан сўрасак, дунёда битта яхшининг кўпайишига ҳисса қўшган бўламизким, бу яхши амал ҳисобланади. Бировдан ёмонлик кўрсак, дарров ғазабланмасдан уларга инсонийлик йўлини кўрсатишга интилишимиз дурустдир. Балки бизнинг сўзларимиз уни ислоҳ қилар. Шифобахш дори каби бўлар. Ҳазрат Румий дедиларки: *“Дўстингдан бир жафо келганда унинг минг марта вафо қилганини унутма. Чунки яхшилик гуноҳ олдида шафотчи кабидир”*.

Юқоридаги сатрларда яхшиликни доимо қилиш зарурати ҳақида фикр билдирдик. “Доимо” сўзига урғу беришимиз бежиз эмас. Орол денгизига дарё суви етарли қуйилмаётгани оқибатида қуриб бораётгани каби баъзи-баъзида қилинган яхшиликлардан савоб денгизи лиммо-лим бўла олмайди. Ҳар бир нарсада исроф бор, яхшиликда исроф йўқ. Баъзан: “Фалончига шунча яхшилик қилдим, бўлди етар”, деган гапларни эшитиб қоламиз. Яхшиликда, “бўлди, етар!” деган тўхтама ҳам йўқ. Бошқачароқ

айтсак, яхшилиқни етарли, деб, ёмонлиқни эса оз, деб билмаслиқ шарт. Суқрот ҳақим дедилар: “Кўнглингизда яхши бир иш қилиш ҳаваси уйғонса, у ишни бажаришга дарҳол ошиқинг, бир бадгумонлиқ яхши ишдан сизларни қайтариб қўймасин. Бир ёмон иш қилиш кўнглингизга келса уни ижро қилишга ошиқманг, ўйлаб кўринг, шояд хотирангиз у ёмон ишдан нафрат қилиб, яхшилиқ тарафига айланса”.

Ҳазрати Абу Бақр Сиддиқ (р.а.) мўъминларга хитобан деганлар: “Эй инсонлар! Сиз қай замон тугаши ўзингизга номаълум бўлган бир умр ичида кун ва тулларингизни ўтказмоқдасиз. Агар қўлингиздан келса, бу ҳаётингизни яхшилиқ қилиш билан ўтказинг. Буни ҳам фақат Аллоҳ таолонинг ёрдами билан амалга ошира оласиз. Ажалингиз сиздан ишлаш фурсатини олиб қўймасдан туриб, имкониятларингизни ишга солиб, хайрли амалларга шошилинг. Зеро, ажсаларини унутган, яхшилиқларини бошқалардан қизганадиган кимсалар ҳам бордир. Зинҳор улар каби бўлманг. Тезроқ бўлинг, гафлатда қолманг. Чунки орқангиздан сизга етишмоқ учун тез келаётган ажалингиз бор. Ўлимдан қўрқинг. Оталардан, ўғиллардан, ака-укалардан ибрат олинг. Яшаётган кишиларга эмас, ўлгандан сўнг улар ортида қолдираётган гўзал нарсаларга ҳавас қилинг”.

Узоқ йиллар муқаддам айтилган бу сўзлар бугун ҳам жаранглаб, бизларни хайрли йўлга чорлаб турибди. Шу боис дейликки:

— *Эй кўнгли! Билки, бу ўғит, бу панд-насиҳат сен учун ҳамдир. Яна билки, “ўлимдан қўрқинг”, дегани, “одамларга кўп яхшилиқ қила олмай бу дунёдан ўтиб кетишдан огоҳ бўлинг”, деганидир. Яхши иш яхши сўздан афзалдир, яъниким, ҳар кимнинг сўзи яхши бўлса-ю, иши ёмон бўлса, фойдасиз шамол кабидир. Инсоннинг неча ёшга киргани унинг кечирган ойлари, йиллари билан эмас, қилган яхшилиқлари билан ўлчанади. Одамларнинг қилган хайрли, фойдали ишларини мақтаб ўтиришдан кўра, улар каби яхшилиқлар қилиш афзалдир. Бировга холис яхшилиқ қилдингми, ундан ҳатто миннатдорлик ҳам кутма. Шунда холис бўласан. Аллоҳнинг газабидан қўрққан кишининг қўлидан ҳар қандай яхшилиқ келади. Қўрқмаганидан ҳар қандай ёмонлиқ. Сен қўрқувчилардан бўл!*

Шошилиш ҳақидаги даъватга эътиборсиз бўлмаслиқ керак. Тўғри, кўп ҳолларда шошилиш фазилат саналмайди. Лекин савобга тааллуқли ишларда шошилиш зарур. Чунки яхшилиқ қилиш имконияти қўлдан кетиб қолиши мумкин. Гап фақат ўлиб

қолишда эмас. Фараз қилинг, бир ожиз одам катта кўчани кесиб ўтмоқчи. Сиз муқобил томондан келяпсиз. Сиз “орқамга қайтиб, бу одамга ёрдам берсаммикин?” деб ўйлаб, бир қарорга келгунингизча у кишини бошқа бир йигитча етаклаб олиши мумкин. Ёки Худо кўрсатмасин-у, бирон фалокат юз бериши эҳтимоли ҳам бор. Шошилмаслик оқибатида савоб қўлдан кетди. Йўлда юриб бораётганимизда турли тош ёки бошқа нарсаларни кўрамиз. Бироқ, эгилишга эринамиз. Машина йўли ўртасида нимадир ётган бўлса, маркабимизни тўхтатиб, тушиш малол келади. Маркабни четлатиб ўтиб кетаверамиз.

Абу Барада ал Асламий Расулуллоҳга (с.а.в.) “Йа Расулаллоҳ! Менга бир амал буюринг-ки, ўшани қилгач, жаннатга киришга сазовор бўлай”, деб мурожаат қилдилар. Аллоҳнинг элчиси марҳамат қилдилар: “Кишилар юрадиган йўлдан уларга озор берадиган нарсаларни олиб ташласанг, жаннатга кирасан”. Бошқа бир ҳолатда дедиларки: “Бир киши кўчада ётган тиканни кўрди-да, бу тикан бирорта мусулмоннинг оёғига кириб, озор бермасин, деб четга олиб ташлади. Мана шу иши туфайли унинг гуноҳи кечиради”. Эътибор бердингизми: “жаннатга киришни хоҳласанг, камбағалга сарой қуриб бер ёки кўприк бунёд эт”, деб буюрмадилар. Ҳа, бу ишлар ҳам катта савоб. Лекин бу ишларга барча ҳам қодир эмас. Ким бадавлат бўлса йўл қурсин, кўприк бунёд этсин, садақатул жориянинг гўзал амалини бажарсин. Бундай ишларга кучи етмаганларга эса битта тиконни олиб ташлаш ҳам кифоя. Шу ўринда яна бир гапки, масжид ёки кўприк қурдирган кимса савобнинг каттасига эришдим, деб керилиб юравермай, ўша тиконга дуч келса, у ҳам эгилиши керак бўлади.

Бир воқеа каминага сира тинчлик бермайди. Бир неча йил аввал тоғ йўлида автобус ҳалокатга учради. Бурилиш жойида ағдарилиб, тезлик катта бўлгани сабабли қабристон деворини бузиб, дарахтларни синдириб ўтди. Автобусдаги болаларнинг кўпи ўлди. Яраланганлари эса тез ёрдамга муҳтож эди. Шу атрофдаги одамлар ёрдамга шошилишди. Аммо атрофда сув йўқ эди. Бир йигит катта йўлдан ўтаётган автомашиналарга қўл кўтариб тўхтатмоқчи бўлди. Айримлар тўхташди, “Сув борми?” деган саволга “Йўқ” деб жавоб бергач, йўлларида давом этаверишди. Айримлар эса маркабларини секинлатишди, даҳшатли манзарани кузатишди-ю, яна тезликларини ошириб кетаверишди. Уларнинг хаёлига “шу бечоралар орасида

бирон қариндошимнинг ёки танишимнинг фарзанди бордир”, деган ўй келмади. Илтижо билан ёрдам сўровчининг ҳимоячиси бўлишдан яхшироқ эзгулик йўқлигини ҳам фаҳм этмадилар. Бу воқеани эслаганимда яна бир ўй қалбимни тирнайди: улардан қай бирларидир эртасига ҳалок бўлганлар орасида танишлари борлигини билиб, жанозага ёки фотиҳага боргандирлар. Қайси виждон билан бордилар экан? “Эҳтимол, кеча мен сув топиб келганимда шу бола ўлмай тирик қолармиди?” деган ўй юракларини эзмадимикин?

Бу орада хорижликларнинг машинаси тўхтади. Уларда ҳам сув йўқ эди. Японлар фожиага ачиниш билан қараб, иложсизликларидан афсусда эканликларини ишора билан маълум қилиб кетишди. Аммо орадан беш дақиқа ўтмай қайтишди. Фожиа содир бўлган жойдан икки чақирим нарида дўконлар, ошхоналар тизими бор эди. Японлар у ердан кўп миқдорда ичимлик суви сотиб олиб, изларига қайтишибди. Японларнинг қайси динга мансуб эканликлари бизга маълум эмас. Агар Исломи динида бўлсалар, демак, комил мусулмон эканлар.

Қаранг, биз мусулмончиликни даъво қиламиз-ку, аммо исломнинг талабларига риоя қилмай ўтиб кетаверамиз. Сув сўралган маркаб эгалари ҳам дўконлар ёнидан ўтишган. Эҳтимол, сув олиб қайтишга, бечораларга ёрдам беришга фаросатлари етмагандир, эҳтимол орқага қайтишга эрингандирлар. Муҳими – улар савобдан қуруқ қолдилар. Аллоҳнинг розилигига етказувчи йўлдан чекиндилар. “Агар сизни шайтон томонидан бирон васваса йўлдан оздириб (яхши хислат эгаси бўлишдан қайтармоқчи бўлса), у ҳолда Аллоҳдан паноҳ сўранг. Зеро, У эшитувчи ва билувчи Зотдир” (Фуссилат сурасидан). Улар ўзларини шайтон йўлдан оздираётганини сезмадилар, Аллоҳнинг паноҳидан умид қилмадилар. Абу Бакр Сиддиқ (р.а.) дедиларки: “Яхшилик қилишларингиз билан шайтондан пешқадам бўлинглар. Шунда у ожиз қолади. Шайтонга кўз тикманглар. Акс ҳолда, у изингиздан етиб олиб, сизларни фитнага солади”. Эътиборсиз, лоқайд бу бандаларни шайтон изларидан қувиб юрмагандир, балки ёнгиналарида ўтиргандир. Дам олиб, шаҳарга қайтаётган бу одамларнинг қандай маишат қилганларини Худо билади. Савоб нима-ю, гуноҳ нима эканини ажрата олмаганларига қараганда дам олишлари мобайнида улар шайтон ҳукмида бўлганлар. Бу учун уларнинг қанча гуноҳ олганлари бизга номаълум. Лекин қиёматда жавоб

беришлари тайин. Бизни янада таажжубга соладигани: маркабда ҳайдовчидан ташқари яна тўрттадан одам бор эди. Тўхтамай ўтиб кетганларга улар танбеҳ бермадилар. Тўхтаса-да, “сув йўқ” деб кетувчилар орасида “шу яқин орадан сув излаб кўрайлик”, дегувчи инсоф эгаси топилмади.

Яхшилик қилувчиларнинг икки тури мавжуд: бири — туғилганидан бошлаб яхши тарбия олгани сабабли, умрининг охиригача эзгулик йўлидан оғишмайди. Фақат тўғрилиқ йўлини адо этаверганлари сабабли уларни тарбия қилган ота-оналари ҳамда устозлари олқишланади. Афсуски, биз кузатган кишилар бу тоифадан эмас экан. Иккинчи гуруҳ ўз қарашларида собит туролмайди. Улар ёмон ва ярамас кишилар орасига тушиб қолса, ўзлари танлаган йўлдан чиқишлари, хато ва адашишлар сари кетишлари ҳам ҳеч гап эмас. **Байт:**

*Агар бўлса эзгу ёмонга улфат,
Ёмондан кўра кўп келтирар кулфат.*

Ҷожиага бефарқ бандалар орасида шу иккинчи тоифага мансуб кишилар бўлган. Афсуски, йўлдошларини яхшилик сари буриша олмаган. Шубҳасиз, улар шаҳарга қайтиб келишгач, кўрганларини ошириб-тошириб, ваҳима билан сўзлаб беришган. Лекин “Нега мен уларга ёрдам бермадим?” деган саволни хаёлларига келтирмаганлар. Аллоҳ Қуръони каримда яхшилик қилувчи бандаларини “Аброр”, яъни яхшилик қилувчилар, деб мақтаган. Афсуски, бу бандалар аброр бўла олмадилар. Аллоҳнинг мақтовидан қуруқ қолдилар. Бу мақтовга эриштирувчи имон қуввати барчада бир хил эмас. Лекин муҳтожларга бир пиёла сув топиб келиб бериш барчанинг қўлидан келади.

Ҳазрат Алишер Навоий ёздилар: “*Яхши ё ёмон бўл; иккаласи бўламан, деганнинг ўзи ёмон. Ёмон билан яхшининг орасида фарқ кўндир. Икки кеманинг бошини ушлаган – гарқдир. Кимлар билан бўлсанг – шулардексан. Улар ёмон бўлса – сен ҳам ёмон, улар яхши бўлса – сен ҳам яхшисан. Демак, яхшилар этагини тутган яхшироқдир. Кўпгина қобилиятли кишилар яхшилардан айрилдилар, оқибатда ёмонлар суҳбатти уларни нобуд қилди. Ёмондан яхшилик кутмоқ – беҳуда хаёлдир, итдан кийикка, мушукдан кабутарга раҳм-шафқат бўлиши маҳолдир”.*

Одамлар фоний дунёда ё яхши кишиларга ёки ёмонларга тобе бўладилар. Шу сурат билан яхшилар ёки ёмонлар дафтарига ёзиладилар. **Байт:**

*Яхшилар кетидан агар чопарсан,
Истагинг — бахтингни шундан топарсан.*

Дониш аҳлидан ҳикматким: “Кимнинг қалби яхшиликка интилмаса – у онасининг ёшлигини ўғирлаб, дунёга беҳуда келибди”. Яна таъкид қиладиларки: “Икки хил тоифа одамнинг боши ғамдан чиқмайди: бири – ҳаётини ёмон ишларга сарф қиладиган, иккинчиси – имкони бўлса ҳам яхшилик қилмайдиган одамлар. Уларнинг ҳаётида хурсандчиликдан кўра хафагарчилик кўп”. “Золим” деганда биз бировни урган ёки ўлдирган одамни тушунамиз. Баён этилган воқеада “сув йўқ” деб йўлида кетаверганларни ҳам золим десак бўлади. Бировнинг фожиасига бефарқлик ҳам зулмининг бир тури ҳисобланади-ки, бу ҳақда кейинги бобларда алоҳида суҳбат қуражакмиз, инша Аллоҳ. Ҳозир эса яна Қуръони карим оятларига мурожаат қиламиз: “Аллоҳ сенга яхшилик қилганидек, сен ҳам яхшилик қил” (Қасос сурасидан). Сув келтирган японлар ўзга динга тобе бўлган тақдирларида ҳам уларнинг ахлоқини исломга хос эканини айта оламиз. Бизнинг аввало Одам боласи бўлиб, мусулмон бўлиб яралишимиз, бизларга ҳар кун, ҳар соатда берилаётган неъматлар... Аллоҳ бизга бераётган яхшиликларнинг ҳисобини қила олмаймиз. Аллоҳнинг бизларга қилаётган яхшиликларига қайси яхшилигимиз билан жавоб қайтаряпмиз?

Шу ҳақда ҳеч ўйлаб кўрганмисиз?

“Ким бир яхшилик келтирса, унга у яхшилигидан кўра хайрлироқ мукофот бор. Ким бир ёмонлик келтирса, ёмонлик қилганлар фақат қилганларига яраша жазоланурлар” (Қасос сурасидан). Биз ёрдам бермай ўтиб кетганларнинг касб-корини билмаймиз. Эҳтимол, улар тижорат аҳлидандир. Эҳтимол, ордан вақт ўтиб, тижоратлари орқага кетгандир. Балки бошқа бирон зарарга рўпара бўлгандирлар. Ана ўшанда ҳалокат туфайли азоб чекаётган бечораларга ёрдам бермай ўтиб кетганлари хаёлларига келдимикин? Гуноҳкор бўлганларини англаб, тавба қилдилармикин? “Ким бирон яхши амал қилса, ўзи учундир. Ким ёмонлик қилса, ўз зиёнига қилур. Парвардигорингиз бандаларига зулм қилувчи эмасдир” (Фуссилат сурасидан).

Японларнинг касби-кори ҳам бизга номаълум. Эҳтимол, дипломатдирлар. Балки шу воқеадан сўнг уларнинг мартабалари янада баланд бўлгандир. Аллоҳ кимга ва қандай ажр беришни Ўзи билади. “Эркагу аёл, ким мўъмин ҳолида яхши амал қилса, биз унга яхши ҳаёт кечиртирамиз ва албатта, уларни қилиб юрган амалларининг энг гўзалига бериладиган ажр ила мукофотлаймиз” (Наҳл сурасидан). Исломда инсоннинг жинсига қараб мукофотланмайди. Насабига, мансаби ёки терисининг рангига қараб ҳам ажр берилмайди. Балки мукофотнинг бирдан бир ўлчови – иймон ва яхши амалдир. Яхши амал фақат охират учунгина қилинмайди. Унинг фойдаси бу дунёда ҳам кўрсатилади.

Кўз ўнгимизда содир бўлаётган ҳар бир воқеада ҳикмат бор. Баён этилган фожиада қандай ҳикмат бор? Албатта, ҳар ким ҳикматни ўзича англайди. Каминанинг ожиз фикрича, Аллоҳ бандаларини синади. Ўша ҳиссиз одамлар фожиа содир бўлган ердан бир-икки дақиқа олдин ўтишлари ёки бошқа йўлдан кетишлари ҳам мумкин эди. Ҳатто ўша куни бир юмуш баҳонасида шаҳардан ташқарига чиқмасликлари ҳам мумкин эди. Лекин чиқдилар, айнан шу йўлдан, айнан фожиа юз бергандан кейин ўтдилар. Аммо синовдан ўта олмадилар. Афсус...

Тоғ йўлидаги фожиани эслаш жараёнида Балад сурасидаги оятларни ёдга олсак фойдадан холи бўлмас: “Ахир Биз унга икки кўз, тил ва икки лаб ато қилмадикми?! Ва Биз унга икки йўлга (яъни яхшилик ва ёмонлик довларини ошиб ўтишга) йўллаб қўйдик-ку?”

Аллоҳ таоло инсонни яратиб, яхшилик йўлига юришга ҳам, ёмонлик йўлига юришга ҳам ихтиёр бериб қўйди. Бу икки йўл ҳам баландлик — довлдан иборатдир. Демак, иккисига чиқиш учун ҳам тер тўкиш, машаққат чекиш лозим бўлади. Лекин қалб кўзи очиқ киши иймон йўлидан юриб, ҳар қандай заҳматга чидаб, яхшилик довлдан ўтса, жаннат неъматларига етади, қалб кўзи юмуқ, шайтон етаклаган инсон эса ёмонлик довлнига чиқади-ю унинг ортидаги дўзах жарлигига қулайди.

Мазкур оятлар тафсирида уламоларимиз бу ҳадиси қудсийни келтирадилар: “Эй, Одам боласи! Мен сенга саноғига етмайдиган ва шукрига тоқатинг келмайдиган улкан неъматларни бердим. Сенга аталган неъматларимдан бири – кўриш учун икки кўзни берганимдир, шу билан бирга икковини ёпадиган қовоқ ҳам бердим. Икки кўзинг билан мен ҳалол қилган нарсаларни

кўр. Агар мен ҳаром қилган нарсаларга кўзинг тушиб қолса, пардасини – қовоқларингни ёп. Мен сенга тил бердим ва унга филоф ҳам қилиб қўйдим. Мен амр қилган ва ҳалол қилган нарсаларни гапир. Агар мен ҳаром қилган нарсалар ориз бўлса, тилингни тий. Мен сенга жинсий аъзо бердим ва уни сақлаш йўлини ҳам бердим. Бу аъзони ҳалолига ишлат. Агар ҳаром нарса ориз бўлса – сақлан. Эй, Одам боласи! Менинг газабимга чидамайсан ва менинг ўч олишимга тоқат қила олмайсан”.

Ҳар бир нарсанинг бир шарафи бор: яхшиликнинг шарафи – уни тезроқ ижро қилишдадир. Чунки шарафли ҳадисда таъкид этилганки: яхши деб ҳисобланган ҳар бир иш садақа бўлади. Баъзилар яхшилик қилишни хоҳлайдилар, аммо бунга имкониятлари бўлмайди. Абу Масъуд ал-Ансорий айтадилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларига бир киши келиб: “Мен йўлда толиқиб қолдим, бир улов беринг”, деди. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Менда улов йўқ. Лекин фалончига борсанг, у эҳтимол, сенга улов берар”, дедилар. У киши айтилган одамга борган эди, илтимоси бажарилди. Кейин у келиб улов олганини айтганида, Расулуллоҳ алайҳиссалом: “Ким бир яхшиликка далолат қилса, ўша яхшилик қилган кишига берилган савоб баробаринда савобга эга бўлади”, дедилар. Мазкур шарафли ҳадисни ўзларича хато талқин қилиб тушунувчилар ҳам учраб туради. Масалан, бир муҳтож киши Фалончидан қарз сўраб келди. Фалончининг пули бор, лекин кўнглида бахиллик ҳам бор. Бергиси келмайди. Лекин ўзини яхшилик қилишга иштиёқманд этиб кўрсатади-да “Писмадончи дўстимизга боринг, кеча кўлига анча пул тушган, сиздан аямаса керак”, деб маслаҳат беради. Ўша Писмадончи муҳтожнинг ҳожатини раво қилса, бу бахил маслаҳати учун савоб оладими? Бу Аллоҳнинг Ўзигагина аён ҳолат, бироқ, бу одамга савоб йўқ, дейишга журъат этамиз. Чунки ўша Фалончи бу ўринда Аллоҳнинг: “Ота-онангизга ҳамда қариндош-уруғ, етим ва мискинларга, қариндош қўшни ва бегона қўшнига, ёнингиздаги ҳамроҳингизга, йўловчи мусофирга ва қўлларингиздаги қулларингизга яхшилик қилинг” (Нисо сурасидан) деган амридан бўйин товлади. Бундан ташқари “Пулим йўқ”, деб ёлғон гапиргани учун гуноҳкор бўлгани эса аниқдир.

Бошқаларга астойдил яхшилик қилишни кўнглига туккан, аммо имкониятсиз бўлганлари сабабли бажара олмаган одамлар “Фалончи” тоифасига кирмайдилар. Қудсий ҳадисда айти-

лишича, қайси бир банда яхшилик амал қилишга қасд этса-ю, лекин уни амалга ошира олмаса, Аллоҳ унга ўша яхшиликни ният қилгани учун Ўзининг ҳузурида тўлиқ бир яхшиликнинг савобини ёзиб қўяди, агар қасд қилган яхшилигини вақти келиб амалга ошира олса Аллоҳ унга ҳузурида ўнтадан етти юзтагача, ҳатто унданда кўпроқ ҳасанот – савоб ёзади. Агар бир ёмонликка қасд қилиб, уни амалда бажо келтирмаса, унга у ёмонликни ёзмайди, балки ёмонлик қилмагани учун яхшилик ёзади.

Яхшилик нима?

Ташвишларимиздан ортиб, бир инсон кўнглини шод қила олганимизми? Ёки бир кичик чумолига раҳм қилиб, босмай ўтганимизми? Ёки ғуссаларга кўмилган дил губорини аритиш учун бир оғизгина айтган тасалли сўзимизми? Ёхуд ҳеч кимга ёмонлик қилмаганимизнинг ўзи бизнинг яхшилигимизмикин? Балки бировларни ёмонламай, улар ҳақида яхши гапириб, эзгулик йўлини тутганимизнинг ўзи энг катта яхшиликдир?

Ажаб, одам боласи ҳамма нарсани ўргана олади-ю аммо айрим кимсаларда нечундир яхшиликни ўрганишга рағбат етишмайди. “Яхшилардан ўрнак олган кунинг энг бахтиёр инсон бўласан”, деган ҳақиқатни четлаб юраверади. Инсон борки, яхшиликка, яхши сўзга муҳтож. Бировнинг яхшилигисиз яшай оламан, дейишнинг ўзи калтабинлик. Инсон олиши ва бериши мумкин бўлган ягона бебаҳо совға яхшиликдир. Ҳамонки, гўзал ахлоқ кишининг қимматбаҳо кийими экан, бу либосни яхшилик амалисиз тасаввур этиб бўлмайди. Бировга яхшилик қилмай яшаётган кимсани жулдур кийимли бедавога қиёсласак жоиз. “Тақволи бўлганларга: “Раббингиз Ўз расулига нимани нозил қилди?” дейилганида, улар: “Яхшиликни”, дерлар” (Наҳл сурасидан). Зайду-л-Хайр (р.а.) айтдилар: “Йа Расулаллоҳ (с.а.в.)! Аллоҳ яхшилик истаган кишининг аломати билан, Аллоҳ яхшилик тиламаган кимсанинг аломати қандай бўлади, менга хабар беринг?”, дедим. Шундай марҳамат қилдилар:

— Эй Абу Зайд, қандай тонг орттирдингиз?

Мен “Яхшиликни ва яхшилик аҳлини тилаб тонг оттирдим. Агар яхшиликка кучим етган бўлса, унга ҳаракат қилдим. Агар қўлдан чиқарган бўлсам, ғамгин бўлдим. Аммо яхшиликни орзу қилдим”, дедим.

Марҳамат этдиларки:

— Ана шу Аллоҳ яхшилик тилаган кишининг аломатидир. Агар Аллоҳ сизга бу аломатлардан ташқари бир нарса тилаганида уни сизга ҳозирлаган бўларди”.

Киши бировдан яхшилик кутар экан, унга ўзи аввал яхшилик қилиши керак. Ҳаёт бир можародир. Бу можарода яхшилик ёки ёмонлик нишонлари мўлжалланиб ўқ отилади. Одам боласи яхшилик ўқи отилган жойга нишон бўлишга интилиши керак.

Ҳаётда қандай кишиларни “яхши одам” деб иззат ва икромга лойиқ кўрамиз? Донишманд бу хусусда шогирдларининг фикрини сўради.

— Киши бировга катта неъмат инъом қилса-ю бу неъматни кичик деб ҳисобласа, неъмат олган киши эса неъмат кичик бўлишига қарамай уни катта деб билиб қувонса, шукрона айтса, иккови ҳам таҳсинга лойиқдир, — деди биринчи шогирд.

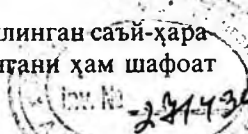
— Давлатига мағрур бўлмаган ва камбағаллигига дилгир бўлмаган эр ҳақиқий эрдир! — деди иккинчиси.

— Биров сўрамай туриб нарса берган, ўзгалар обрўйини тўкилишидан асраган, кишини хижолатликдан чиқарган киши мақтовга лойиқ кишидир, — деди учинчиси.

— Ҳар бирингиз рост гапларни айтдингиз, — деди устоз. — Булардан ташқари яна қудрати етишига қарамай ўч олишдан ўзини тийган, қўполлик қилишдан сақланган ва гуноҳкорларни кечириб ва уларга яхшилик қилишга қодир бўлган одам ҳақиқий иззат ва икромга лойиқдир!

Ҳазрат Навоидан ҳикмат: “Одамнинг яхшиси – ёмон нарсалардан сақланувчи. Пок бўлмай ва ҳақ сўзни айтишда ҳеч нарсадан қўрқмамай. Хавфга тушмамай. Ўзи пок, кўзи покни Инсон деса бўлур. Яхши одамдан ёмонлар ҳам ёмонлик кутмас. Яхши одам ёмонлардан ҳам яхшиликни аямас. Яхшилик қила олмасанг – ёмонлик ҳам қилма. Яхшиликни ёмонликдан яхшироқ деб билсанг, ёмонроқ деб ҳам билма. Яхшилик қилишни билмасанг, яхшиларга қўшил. Яхшилик атрофида айлана олмасанг, яхшилар атрофида айлан. Шум ахлоқсизликка берилиб, ўзингни яхшилар сафидан чиқарма ва ёмонлар орасига қўшилма. Бу шум ақлга хилоф бўлса ҳам, нафс учун сеvimлидир. Агарчи у Ҳақ йўлида гамли бўлса ҳам, шайтон йўлида марғубдир”.

Бировни бошқалар олдида оқлаш учун қилинган саъй-ҳаракат ва гап-сўз ҳам ёки қоралаш учун қилингани ҳам шафоат

ҳисобланади. Шунингдек, бир ишнинг яхшилигини тушунтириш учун тарғиб қилиш, унга қизиқтириш яхши шафоат, ёмон ишга тарғиб қилиш эса ёмон шафоат ҳисобланади. Яъни, ўша аслида яхши ишни ёмон деб тушунтириш ёмон шафоатдир. Мазкурни бундай тушунсак дуруст: бир киши гарчанд ўзи яхшилик қила олмаса-да, яхшилик қилувчилар тарафида турса, унга ўшаларнинг яхшилигидан ҳосил бўлувчи савобдан бир улуш тегади. Ёмонлик – гуноҳ тарафида турган кимсага эса, гарчи ўша гуноҳни қилмаса-да, унинг ёмонлигидан бир ҳисса тегади. Бу хусусда Қуръони каримда марҳамат қилинади: “Кимда ким яхши шафоат ила бировни ҳимоя қилса, унга ҳам ўша ҳимоясидан насиба – савоб бўлур. Кимда ким ёмон шафоат ила бировни ҳимоя қилса, унга ҳам ўша ҳимоясидан насиба – гуноҳ бўлур. Аллоҳ ҳар нарсага қодирдир” (Нисо сурасидан).

(Жиноятларга доир қонунларга назар солсак, ояти кариманинг ҳаётдаги аксини кўрамиз. Яъни, ўзи ўғирлик қилмаган, лекин жиноятчиларни қайтариш ўрнига улар билан бирга борган кимса айбдор саналади ва айрим ҳолларда ўғрининг шериги сифатида жазога тортилади.)

Абу Дардо биродарларига хитобан дедилар: “Ёдингизда бўлсин, яхшилик чиримайди ва ёмонлик унутилмайди. Яхшилик – мол ва давлатларингизнинг кўплигида эмас, яхшилик – кенг феълли, ахлоқли бўлиш, илм олиш ва Аллоҳга ибодат қилишда бошқаларга ибрат бўлишдадир”.

Искандар Румийга қалъа гумбази ичида ётган ажиб бир тошни келтирдилар. Тошга бу сўзлар нақш этилганди:

“Эй, бу тошни қўлга олган киши! Ҳаётинг жараёнида бу ҳикматларни эътиборга ол:

— Қўлингдан келганича ҳаммага яхшилик қил – дунёнинг обрўси яхшилик билан барпо бўлади. Дарахт парвариш билан, одам яхшилик билан камолга етади.

— Агар сенга биров ёмонлик қилса, сен яхшилик қилиб уни уялтир. Ёмонликка ёмонлик қилсанг, сен билан унинг орасида фарқ қолмайди. Ҳар иккинги ҳам ёмонлардан саналасиз”.

Абу Бакр (р.а.) Расулуллоҳдан (с.а.в.) сўрадилар: “Инсонларнинг яхшиси ким?”

У шарафли зот марҳамат қилдилар:

— Умри узоқ солиҳ амалли кишилар.

Яна сўрадилар: “Инсонларнинг ёмони ким?”

Саййидимиз марҳамат қилдилар:

— Умри узоқ ёмон амалли кишилар.

Шарафли ҳадисдаги бу ҳикматга диққат қилайлик: “Мўмин киши ҳар қандай ҳолатда яхшилик устидадир. Ҳатто ўлим кўз олдида турган сўнгги нафасида ҳам. Ва у ҳар қандай ҳолатда Аллоҳга ҳамд айтгувчидир”. Мўмин киши сўнгги нафасига қадар ҳамиша яхшиликка интилади. У ҳар қандай ҳолатда Аллоҳга ҳамд айтади. Комил бир мўмин доим хайр-яхшилик пайида бўлади. Чунки мўмин киши яхшиликни севади. Доим хайрли ишлар қилади. Ёмонликни қатъиян ёқтирмайди. Ишларида ҳам, ниятларида ҳам доим яхшиликни мурод қилади. Ўзига ҳам, бошқаларга ҳам фақат яхшилик соғинади. Сўнгги нафасида ҳам, жонини таслим этишда ҳам, Аллоҳ таолога ҳамд айтиб, омонатини топширади.

Умр бўйи солиҳ амаллар қилишининг мукофоти ўлароқ, Ҳақ таоло ҳам унга, сўнгги нафасида ҳамд айтишни насиб этгай. Чунки ўлим мўмин кишига бир ҳадядир, неъматдир. Мўмин кишининг зиндони бўлмиш бу ўткинчи дунёдан айрилиб, абадий саодат макони бўлмиш Жаннатга эришуви ва Раббига завқу шавқ, ҳаяжон бирла рўбарў келиши учун ҳеч бир вақт тилидан ҳамду санони қўймайди. Натижада Ҳақнинг жамолини кўришга муваффақ бўлади. Қалби ёмонликка банди одамнинг тили ҳам ёмон гаплар билан банд бўлади. Шундай экан, ҳамду-саного ўрин қолмайди. Демак, жон чиқардаги аҳволи маълум. Эҳтимол, Яссавий ҳазратлари “Шайтон ғолиб, жон чиқарда шошдим мано”, деб ёзганларида шундай бадбахт кимсаларни назарда тутгандирлар?

Улуғлардан бир зот ўлим олдидан: “Марҳабо, эй дўстим, менга ғанимат (фурсат) бўлиб келдинг, келишингдан надомат қилганлар, абадий нажот топмаслар”, деб ва ҳамд айтиб, Ҳаққа омонатини топширган экан.

Пайғамбаримиз алайҳиссалом: “Сизни яхши ишларингиз шодлантирса ва ёмон ишларингиз қайғуга солса, сиз – мўмин-сиз”, дедилар.

Мазкурдан қандай маъно оламиз?

Аллоҳ таоло рози бўладиган ишлар – ота-онага яхшилик қилиш, ватанпарварлик, силаи раҳм, саховат, етимпарварлик... қилгани учун шодланиш ва шунинг баробаринда Аллоҳ таоло ғабзбланидиган, норози бўладиган ишлар – ота-онага итоатсизлик, ёлғончилик, ўғирлик, тухмат, ғийбат, Пайғамбаримиз алай-

ҳиссалом номларидан ёлгон гапириш... каби ёмон ишлардан ўзини тўхтата олмагани сабабли қайғуга тушиш ҳамда ўкиниш мўминлик аломатидир. Чунки айбини билган, тушунган бундан бундан буёғига ёмонликдан сақланишга, бундай гуноҳларни такрорламасликка ҳаракат қилади.

Ўзи қилган эзгу амаллари билан мақтаниб, ҳаволаниш, ўзини Аллоҳ таоло севувчи зотлардан деб ҳисоблаб ёки ичида бўлса ҳам “Энди мен яхши амаллар қилдим”, деган хаёл билан юриш дуруст эмас, балки одобсизликдир. Бундан сира-сира гафлатда қолмаслик керак. Муоз ибн Жабал (р.а.) дедиларки: “Мўмин киши бири бажармаган ва бири ортда қолган икки яхшилик ўртасида бўлади”.

Инсонларнинг энг яхшиси – ҳақсизликка қарши чиқиб, урушиб ҳалок бўлганлар. Энг ёмони эса ноҳақлар, золимлар олдида бўйин эгиб, унинг йўлида ўлганлардир. Яхшилик ҳақида ўйлаш, ўйлагани каби бўлишга интилиш инсонийлик даъвосида бўлганлар учун зарур қоидадир. Агар киши яхшилик ҳақида ўйламаса фикру зикри ёмонлик ҳақидаги ўйга тўлиб қолмайдими? Ким яхши иш қилмаяптими, демак, яхши нарсаларни ўйламай юрар экан. Қалбида яхшилик яшамайдиган одам инсонийлик ҳиссидан маҳрум бўлади. Аллоҳ иймон келтирганларга қилинган яхшилик туфайли нажот топишларини эслатдими, демак, кишининг инсонийлиги даражаси унинг яхши нияти ва хайрли амалларига боғлиқ. Яхшиликнинг илди-зи ҳам, ёмонликнинг илди-зи ҳам қалбда экан, ёмонлик юракдан чиқариб ташланган кун кимса учун савобли кун бўлади. Киши ёмонликка қарши майдонга чиқмаса яхшилик қила олмайди. Ҳар бир яхшилик – гўзал хулқдир, у иймондан келади. Ҳар қандай ёмонлик ёмон хулқдир, у куфрдан келади.

Марғилонлик бир мўмин ҳақида хайрли гап эшитиб эдим. Бу муҳтарам биродаримиз баъзан кундузи, кўпроқ кечалари ўзларининг шахсий автомашиналарида “Тез ёрдам”да холисаниллоҳ навбатчилик қилар эканлар. Иймонимиз комилки, бу муҳтарам зот шу яхшилик билан чекланмайдилар. Чунки бир савобли иш ўз изидан яна бир савобли ишни чорлайди. Амал қалбга боғлиқ. Қалб ёмон бўлса, унинг меваси бўлмиш амал ҳам ёмон бўлади. Қалб яхши экан, амал ҳам гўзалдир. Аллоҳ гўзал қалбли ва гўзал амалли у кишининг умрини зиёда қилсин, вақтики келиб боқий дунёга кўчганларида қуриб қўйган яхшилик амаллари саройи

ҳувиллаб қолмайди, энди бу саройни фарзандлари гуллатадилар. То қиёматга қадар бу насаб яхшилик гулларини экаверади, инша Аллоҳ!

Яхшилик тушунчаси ҳар бир халқда ўз талқинига эга. Бизнинг халқимизга хос бўлган яхшилик кўринишлари бошқа халқ вакиллари баъзан таажжублантиради, баъзан ҳайратга солади. Япониялик бир тадқиқотчи олим маҳаллаларимиз ҳаёти билан қизиқиб юрган эди. Кечаси тўлғоқ тутган хотинни қўшниси ўз маркабида туғруқхонага олиб бориб қўйганини эшитиб, лол қолди. Кечаси, яна ўз шахсий машинасида! Тўй-ҳашамларда қўшниларнинг холис хизмат қилиб юришлари-чи? Мана шундай гўзал одатларни “қадрият” деймиз. Яъни, оталаримиздан мерос қолган, қадрланиши ва амал қилиниши зарур бўлган одатлар.

Тил ва кўнгилни фақат яхшиликка ишлатиш зарур. Бунга амал қилган киши вақти келиб тил ҳам, кўнгил ҳам кучдан қолганида афсусланмайди. Эзгу ниятли одам ўз дунёқарашига, зеҳнига, қобилиятига, энг муҳими – имкониятига қараб бировга яхшилик қилади. Бировнинг яхшилиги бошқаларга дарров кўринади. Айтайлик, бадавлат биродаримиз Ҳаж ибодатини орзу қилиб юрган, аммо қўли калталигидан ниятига етолмаётган дўстининг мушкулини осон қилди. Ўзи мақтанмаса-да, атрофдагилар уни олқишлашади. Ёки ўқиш ҳақини тўлашга қийналаётган илм толибининг бир йиллик харажатини кўтарди. Бу ҳимматни эшитган одам борки, унинг ўзини танимаса ҳам дуо қилади. Лекин шу талабага бир кунлик йўлқира ҳақини берган одам-чи? У моддий жиҳатдан фақат шу яхшиликка қодир. Бой қалбига яраша моддий томондан ҳам бадавлат бўлганида унинг ҳиммати бундан-да юқори даражада кўринади. Бу ўринда яхшилик қилган икки биродаримизнинг бириникини аъло деб, иккинчисиникини арзимас деб камситишга ҳаққимиз йўқ. Ниятлари ва холисликларига қараб икковларини ҳам бирдек олқишлашимиз лозим бўлади. Пайғамбаримиз алайҳиссалом дедиларки: “Яхши нарсани ҳеч қачон арзимас санама. Гарчи биродарингнинг юзига табассум билан қараш бўлса-да”. Демак, моддий яхшиликнинг миқдорига қаралмас экан. Кишининг уйида ҳатто совуқ чойи бўлмаса-да, йўқлаб келувчини очиқ чеҳра билан қарши олишининг ўзиёқ яхшилик экан. Расулulloҳ (с.а.в.) яна дедилар: “Кишиларга қилинадиган ҳар бир яхшилик садақа ҳисобланади. Ҳатто бир биродарингга очиқ юз билан рўбарў келишинг ва челагингдан унинг идишига сув солиб беришинг ҳам садақа бўлади”.

Бир кишининг яхшилигини ҳар бир одам ўз қаричи билан баҳолайди. Кичик бир яхшилик кимгадир улуғ, кимгадир эса арзимас ҳиммат бўлиб туюлиши мумкин. Шунга кўра кимсани ҳам яхши, ҳам ёмон дейишлари мумкин. Биринчи ҳолда кимса бағоят шодланмаслиги, иккинчисида эса ҳаддан ташқари қайғурмаслиги керак. Аниқроқ айтилса, одамларнинг ҳуда-беҳуда, кўркўрона гапларига ишонавермагани дуруст. Кимса фақат Аллоҳ таоло наздида яхши бўлишга, унинг розилигига эришишга интилсин, шу билан севинсин. Раббидан умрининг хайрли бўлмоғини сўрасин, чунки хайрли умрининг ҳар дақиқаси ўзи учун фойдалидир.

Ҳикоят. Бир киши саҳрода кетатуриб қудуқ ёнига етиб келди. Қудуқдан сал нарига қозиқ қоқиб отини боғлади. Ўзи қудуқдан сув тортиб ичди ва отига ҳам ичирди. Хуржунидан таом олиб еди. Бир оз дам олгач, отига миниб, йўлида давом этди, қозиқни суғуриб ташлашни эса унутди. Кейин қудуққа келган ҳар бир отлиқ йўловчи бу қозиқдан фойдаланди. Қозиқ қоқиб кетган кишининг бу иши кўпчиликка манфаат етказди. Демак, у хайрли иш қилган ҳисобланди.

Орадан маълум вақт ўтиб, бир пиёда одам ғоят ташналикдан қийналиб қудуқ сари ошиқди ва кўзи тиниб, қозиқни кўрмай қолди-ю қоқилиб йиқилди. Сўнг бошқа йўловчилар ҳам қоқилиб йиқилмасинлар, деб қозиқни суғуриб ташлади. Ўша атрофда турувчи бир доно буни кузата туриб деди: “Қилган ишлари бир-бирига зид бўлса ҳам ҳар икки йўловчининг ниятлари хайрли эди. Халқ манфаатини кўзлаб қилинган иш мақбул ва марғубдир”. “Бас, албатта, Аллоҳ яхшилик қилувчиларнинг ажрини зое қилмайди” (Худ сурасидан).

Яхшиликни ёмон хулқларга қориштириб юбориш яхши натижа бермайди. Шундай тоифалар борки, уларнинг яхшиликлари зое кетади. Булар кимлар?

- бировга эҳсон қилгандан сўнг унга миннат қилганлар;
- бировни кечирганидан сўнг унга азият берганлар;
- тузалмас дангаса ва ёлғончи одамларни тарбияламоқчи бўлган ҳукмдорлар;
- қўрслиги мулойимлигидан, зулми раҳматидан устун бўлган раҳбарлар;
- нонкўр фарзандларига ҳаддан ташқари умид боғлаган меҳрибон оналар;

- бировнинг ҳақидан қўрқмайдиган одамларни мўътабар ҳисоблаб, уларга омонат берган сахий олижаноблар;

- ўртоқларининг бемаъни суҳбатлари билан фахрланадиганлар, тўғри ва мўмин одамларга ишонмаганлар.

Ҳаётда яна бир тоифани учратиб турамиз: улар одамлардан яхшилик кўраверишлари натижасида бировнинг ҳимматига муҳтож бўлмасалар ҳам ўзлари учун, “ҳамма менга яхшилик қилиши керак”, деган қоидани яратиб оладилар. Яхшилик қилувчиларга: “Нега менга яхшилик қилмай қўйдинг?” деб даъво қилишдан ҳам тоймайдилар. Булар тиланчи кабидирлар. Аммо: “Яхшиликни тиланиб оладими?” десангиз ранжийдилар. Кимга яхшилик қилишни ҳам билиш керак. Энг аввало муҳтожларга яхшилик қилинса айни муддаодир.

Дониш аҳли “Биров сента ситам қилган бўлса ёки сен бировга яхшилик қилган бўлсанг, ҳар икковини ҳам унут”, деб тарбия қилади. “Қилган яхшилигингни унут”, деб мўминлар миннатдан огоҳлантириляптилар. Лекин бу қилинган яхшилик саҳро қумига сингган ёмғир томчиси каби бутунлай унутилиши керак, дегани эмас. Яхшилик қилган киши бу хизматини унутгани яхши, миннатдан холи бўлади, лекин яхшилик кўрган киши бу эзгуликни унутиши мумкин эмас. Унутган куни киши инсонийликдан чиқади. Унутмаслик баробарида яхшилик қилганларга албатта, яхшилик қилиш билан жавоб беришга интилиш керак. Пайғамбаримиз алайҳиссалом бу хусусда: “Биров қилган яхшилик қадрига етмаслик Аллоҳнинг яхшилиги қадрига етмасликдир”, деб марҳамат қилганлар. Шарафли ҳадиснинг маъносига диққат қилсак, Аллоҳ ўз яхшилигини бу бандага ўша мўмин орқали қилаётганини англаймиз. Ҳамонки шундай экан, яхшиликнинг қадрига етмаслик ҳам гуноҳ ва бундай одамлар кейинчалик афсус чекиб қолишлари ҳам мумкин.

Ҳикоят. Овчилар ҳайвонларни тутиш учун бир чуқурлик қазиб, устини шох-шабба билан беркитиб қўйган эдилар. Аввал барс, маймун, илон ва улардан кейин бир заргар шу чуқурга тушиб қолдилар. Ҳайвонлар ўзлари билан овора бўлиб, заргарга зарар етказмадилар.

Бу ҳодисадан бир неча кун ўтгандан сўнг у ердан сайёҳ ўтиб қолди. Заргарнинг аҳволини кўриб, “бу кишини чоҳдан қутқаришдан ҳам савоблироқ иш бўлмаса керак”, деб арқон келтириб, чуқурга солди. Биринчи бўлиб маймун, сўнг илон, кейин

барс юқорига чиқдилар. Уларнинг уччовлари сайёҳга қараб дедилар:

— Ҳар биримизнинг бўйнимизда қарзинг бор. Сен бизларга жуда катта яхшилик қилдинг. Лекин афсуски, бизлар ҳозир яхшилигингга яхшилик билан жавоб қайтара олмаймиз.

— Менинг маконим шаҳар этагидаги тоғдадир, — деди маймун.

— Мен тоғ ортидаги ўрмонда яшайман, — деди барс.

— Менинг уям шаҳар қўрғонининг остидадир. Ёрдамга муҳтож бўлсанг, дарҳол бизларга хабар қил. Балки бизга қилган яхшилигинг эвазига яхшилик билан жавоб қайтариб, бўйнимиздаги қарзни адо этармиз. Энди эса сенга бир маслаҳатимиз бор: пастдаги кишини юқорига чиқарма. У ёлғончи, яхшиликка ёмонлик қайтарувчи вафосиз одам. Важоҳатига алданма, хулқ-атвори жуда-жуда ёмон. Чоҳда бирга бўлиб, унинг иллатларини биллиб олдик. У ҳеч кимнинг қадрига етмайди. Айтганимизни қилмасанг, охирида пушаймон бўласан...

Сайёҳ уларнинг сўзларини эътиборга олмай, арқон тушириб, заргарни чуқурликдан тортиб олди. Заргар унга миннатдорчилик билдира туриб, деди:

— Агар йўлингиз мен яшайдиган шаҳарга тушса, ҳамиша хизматингизга тайёрман.

Сўнгра видолашиб, ҳар бирлари ўз йўлларига кетдилар.

Орадан кунлар ўтгач, сайёҳнинг йўли айтилган шаҳарга тушди. Маймун уни узоқдан кўриб, югурганича пешвоз чиқиб: “Маймунларда сени хурсанд қиладиган ҳеч нарса йўқ, бир нафас кутиб ўтиргин, мева келтираман”, деди.

Сайёҳ маймун келтирган меваларни еб, қорнини тўйдирди-да, унга раҳмат айтиб, йўлига равона бўлди. Узоқдан кузатиб турган барс унга пешвоз чиқди. Сайёҳ уни танимай кўрқиб кетди. “Кўрқма, — деди барс унга салом бергач, — мен сенинг яхшилигингни ҳали нутганим йўқ. Бир пас сабр қилгин, ҳозир қайтаман”.

Барс сарой боғига кириб, амирнинг қизини ўлдирди ва унинг бўйнидаги маржонни юлиб олиб, сайёҳга келтириб берди. Сайёҳ ташаккур билдириб, шаҳарга йўл олди. Ёдига заргарнинг таклифи тушиб ўз-ўзига деди: “Ҳайвонлар аҳдларига вафо қилиб, мени шунчалик иззат билан кутиб олдилар. Заргар қандай ҳурмат билан меҳмон қилар экан? Ҳар ҳолда менга ажойиб ҳадялар бериб кузатса керак. Ахир у ҳайвон эмас, одам-ку! Яхшиликка жавоб ҳам шунга яраша бўлади-да”.

Сайёҳ заргарнинг уйини ахтариб топди. Заргар қутқарувчисини кўриши билан ўзини ғоят севинган қилиб кўрсатди, аммо хаёлидан “ҳар ҳолда бир нима таъма қилиб келгандир”, деган фикр ўтиб, кўнгли хиралашди. Бирон соат гаплашиб ўтиргач, сайёҳ маржон ҳақида сўз очди. Уни сотиш фикрида эканлигини, бу ишда заргарнинг ёрдамига муҳтож эканлигин айтди-да, маржонни ёнидан чиқариб, унга кўрсатди. Заргар меҳмонига тасалли бериб, деди:

— Ҳеч ташвиш тортма. Буни сотмоқ менга сув ичишдек осон гап. Бир нафас сабр қил, ҳозир келаман.

Заргар шундай дегач, шошилганича чиқиб кетди. У маржонни кўриши биланоқ таниди – уни амирнинг қизига ўзи сотган эди. Заргар бозорга эмас, амир саройига қараб югурди. “Қўлимга нозик нарса тушди, агар фурсатдан фойдаланмасам, мени одамлар ахмоқ дейдилар. Зўр давлат, сарупо ва инъому эътибордан маҳрум бўламан”, деб ўйлади у хиёнат қилиш қарорига келиб. Заргар амирга рўпара бўлиб, маликани ўлдирган ва маржонни ўғирлаган қотилни ушлаганини маълум қилди. Амир унинг уйига миршаб юбориб, сайёҳни банди қилди. Қотилни эшакка тескари миндириб сазойи қилгач, зиндонга ташлашни, эртасига эрталаб эса дорга осишни буюрди. Сайёҳни сазойи қилаётганларида илон уни кўрди. Шаҳар девори ёнидан ўтаётганларида унга деди:

— Вафосизга яхшилик қилсанг, эвазига ёмонлик оласан, демабмидим? Кимики разил, пасткаш ва нонкўр одамдан мардлик кутса, унинг оқибати мана шундай хорлик бўлади. Мен сени бу аҳволдан қутқармоқ учун бир тадбир кўрайин. Бориб, амирнинг ўғлини чақиб олай. Шаҳардаги барча табиблар муолажа қила олмай, оқибатда сени маслаҳатга чақирсинлар. Сен аввал амирга бошингдан ўтганларни гапириб бер. Сўнгра мана бу ўтдан дори тайёрлаб беморга ичир. Ўша онда шифо топади. Сен шу йўл билангина нажот топажаксан.

Сайёҳ унга ташаккур айтиб, афсус билан деди:

— Мен ўз сиримни номардга айтиб, катта хато қилибман.

Илон: “Пушаймон еб ўтиришнинг вақти эмас”, деб сарой томон судралиб кетди. Бориб, амирнинг ўғлини чақди-да, сўнг ҳаммага эшиттириб: “Шаҳзодани илон чақди. Давосини фақатгина зиндонбанд этилган сайёҳ билади!” деб қичқирди.

Сайёҳни зиндондан чиқариб, амир ҳузурига олиб бордилар. Сайёҳ бошидан ўтганларни баён этди. Кейин шаҳзодани муола-

жа қилди. Шаҳзода соғайди. Сайёҳнинг гуноҳсиз ва тўғри одам экани амирга аён бўлди. Унга лутф кўрсатилиб, инъомлар берилди, заргар эса дорга осилди.

Қиссадан ҳисса: Яхшилик унутилмайди, ёмонлик эса жазосиз қолмайди. “Кимки бировга чоҳ қазиса ўзи йиқилади”, деб бекорга айтилмаган. Ақлли одамлар бировга жабр қилишдан қочиб, яхшилик қиладилар. Шу билан ҳам бу дунёнинг, ҳам у дунёнинг неъматларини қўлга киритадилар.

“Агар яхшиликни ошқора ва махфий қилсангиз ёки ёмонликни афв этсангиз, албатта, Аллоҳ афвли ва қодир зотдир” (Нисо сурасидан). Жамиятда ҳамиша яхшилик ҳукм суриши учун киши яхшилик қилиши, ёмонликни эса кечириши шарт. Уқубат етказишга қодир бўла туриб афв этиш – олижанобликдир.

Ҳаётда учратиб қоламиз: баъзилар кимдандир яхшилик кўришади-ю ҳатто раҳмат айтишга оғринишади ёки миннатдорчилик билдириб қўйишга фаросатлари етмайди. Болалигида яхши тарбия кўрмаган кимса шундай бўлади. Одатда тарбияли оилаларда кичкинтойга саломдан сўнг раҳмат айтиш ўргатилади. Буни унутганлар орадан йиллар ўтиб шу тарбиясиз фарзандларининг хулқи туфайли одамлардан лаънат эшитсалар бировдан гина қилмасинлар. Агар шарафли ҳадисдаги *“Одамларнинг қилган яхшилиги учун ташаккур айтмайдиган киши Аллоҳ таолога ҳам ташаккур айтмайди”*, деган ҳикматдан хабарлари бўлса ва унинг мағзини чақа олсалар, бундай тарбиянинг нақадар муҳимлигини тушуниб етган бўлардилар. Ҳа, яхшилик ташаккур билан янада зийнатланади ва навбатдаги яхшиликнинг туғилишига сабаб бўлади.

Пайғамбаримиз алайҳиссалом дедилар: *“Ким Аллоҳ таолонинг паноҳига сизиниб, сизлардан ёрдам сўраса, унга ёрдам қилинг. Аллоҳ таолонинг номи билан бирор нарса сўраса, сўраган нарсасини беринг. Биров сизга моддий яхшилигини қилса, яхшилигини қайтаринг. Агар уни қайтаришга қодир бўлмасангиз у киши ҳақиқага дуо қилинг. Токи у одамнинг қилган яхшилиги бекорга кетмаганини билсин”*. *“Ким моддий жиҳатдан бировга яхшилик қилса, унга ҳам яхшилик қайтарилсин. Яхшилик қайтаришга қурби келмаса, у кишини гойибона мақтасин. Чунки мақташ ташаккур ўрнида ўтади. Аммо у кишининг яхшилигини яширса, ундан тонган, яхшиликни билмагандек бўлади”*.

Яхшиликни билмаслик – гуноҳ сари бошловчи бир иллат. Яхшиликка ёмонлик эса бир балодир. “Яхшиликка – ёмонлик”

деган нолишларни эшитиб турамиз. Ҳатто баъзи биродарларимиз “Яхшиликка — ёмонлик”ни ҳаёт ҳақиқати каби қабул қилиб, “бировга зинҳор яхшилик қилмаслик керак”, деган қоида асосида яшай бошлайдилар. Бу қоидаларини асословчи ўнлаб мақол ва ҳикоятларни мисол тариқасида келтиришлари ҳам мумкин. Шундай ҳикоятлардан айримларини биз ҳам баён қилайлик. Ўқиш жараёнида фикр қилиб, тўғри хулоса чиқаришингизга умид қиламиз.

Ҳикоят. Карвон аҳли ёқиб кетган гулхан учқунини шамол учириб, даштга ўт тушиб кетган эди. Туя минган бир киши иттифоқо ўша ердан ўта туриб, олов ўртасида бир илоннинг тўлғониб ётганини кўрди. У ёпирилиб келаётган ўт балосидан қутула олмай, заҳарли кўзларидан қон ёш тўкканича, сувориға қараб: “Марҳамат қилиб, мени бу дўзахдан қутқар, савоб бўлади”, деб илтижо қилди. Сувори раҳмдил киши эди. У илоннинг зорини эшитиб, бечорға юраги ачиди, илон гарчи инсон зотиға душман бўлса ҳам ҳозир қийин аҳволда қолибди, уни бу балодан қутқарсам, савоб бўлар, деб ўйлади. У тўрвасини найза учига боғлаб, илон томонға узатди. Илон севишиб, тўрваға кирди. Оловдан узоқлашгач, сувори тўрвани очиб илонға деди:

— Бор, эсон-омон қутилганинға шукур қилиб уйингға кет, бундан буён ҳеч кимға озор берма.

Бу гапни эшитиб, илон деди:

— Эй йигит, сен бу сўзларингни қўй. Мен сени ва туянгни чақиб, заҳримни солмай кетолмайман.

— Ахир сенға яхшилик қилдим. Сени куйиб ўлишдан асраб қолдим-ку?

— Ҳа, сен яхшилик қилдинг, аммо ўринсиз яхшилик қилдинг, — деди илон. — Биласанки, мен газандалар авлодиданман, мендан заҳар солишдан ўзға нарсани кутиш мумкин эмас. Сен нима учун мени қутқардинг? Газандани ўлдирмоқ лозим эди, сен эса одамзод душманига раҳм қилдинг. Яхшиликка — ёмонлик менинг касбимдир. Ёмонларға яхшилик қилиш — яхшиларға ёмонлик қилиш демак. Энди мен сени заҳарласам, бу ишим сенға танбеҳ, ўзгаларға эса ибрат бўлади.

— Эй ноинсоф, яхшиликка ёмонлик билан жавоб қайтариш қайси мазҳабда бор? — деди сувори.

— Одамзод мазҳабида бор, — деди илон. — Мен ижозатинг билан ўз матоларингизни ўзларингизға сотмоқчи ва ўз косангизда

Ўзингизга заҳар ичирмоқчиман. Тезроқ жавоб қил: аввал ўзингни чақайми ё туянгними?

— Мени ҳам чақма, туямни ҳам чақма.

— Нега энди? Ўзларингиз ҳам яхшиликка ёмонлик ила жавоб қайтарасизлар-ку?

Сувори илоннинг бу даъвосини инкор этди ва бу гапнинг исботи учун гувоҳ талаб қилди. Шу орада бир сигир кўриниб қолди. Илон уни чақириб деди:

— Эй сигир, яхшиликнинг жазоси нимадир?

— Одамзод мазҳабида яхшиликнинг жазоси ёмонликдир, — деди сигир. — Мен кўп йилдан бери бир одамникида яшардим. Ҳар йили бола туғиб, уларнинг уйларини сут билан қаймоққа тўлдирардим. Ҳозир қаридим, боладан ҳам, сутдан ҳам қолдим. Шунинг учун мени “семирсин”, деб далага ҳайдаб қўйишди. Кеча эгам келиб, у ёқ-бу ёғимни ушлаб кўриб, семирганимдан мамнун бўлди-ю, мени қассобга сотди. Мана, энди сўйишга олиб кетадилар. Кўп йиллик яхшилигимнинг жазоси шу бўлди.

Сигирнинг ҳасратини эшитган илон суворига хитоб қилди:

— Эй йигит, ҳақиқатни эшитдингми?

— Эшитдим, — деди сувори маъюсланиб, — аммо бу масалада бир гувоҳнинг шоҳидлиги етишмайди. Яна бир гувоҳ керак.

Илон атрофга аланглаб, бир дарахтни кўрди-ю, ёнига судралиб келди:

— Эй дарахт, яхшиликнинг жазоси не бўлур? — деб сўради.

— Одамзод мазҳабида яхшиликнинг мукофоти ёмонлик, фойданинг жазоси зиёндир. Далил шуки, мен бу даштда кўкарган бирдан-бир дарахтман. Одамлар иссиқдан ҳориб-чарчаб келиб, соямда дам олишади. Нафасларини ростлаб олгач эса, юқорига қараб, “анави шохи аррага даста бўлади, буниси тешабоп экан”, деб шохларимни синдириб кетишади. Фойда кўра туриб менга азоб берадилар.

Дарахтнинг гапидан қувонган илон:

— Икки гувоҳ бўлди. Энди тан бергин-у, чақишимга монелик қилма, — деди.

— Жон жуда ширин нарса, -деди сувори. — Яна бир гувоҳ бўлса, узрга ўрин қолмайди.

Иттифоқо, ўша ердан тулки ўтиб қолди. Буларни кўриб тўхтади-да, сўзларига қулоқ солди, кейин саволни кутмасданоқ: “Яхшиликнинг жазоси ёмонликдир, — деди-да, кейин суворидан: —

сен бу илонга қандай яхшилик қилиб эдинг?” деб сўраб қолди. Сувори бўлган гапни айтиб берди.

— Сен ўзинг ақлли одамга ўхшайсан-ку, лекин нега ёлғон гапирасан? — деди тулки ранжиган бўлиб.

Суворининг ўрнига илон жавоб берди:

— Ёлғон гапирмади, ростини айтяпти, бу одам мени шу тўрва-сига солиб, олов қаъридан чиқариб олди.

Тулки ажабланган бўлиб сўради:

— Бу лофга қанақасига ишониш мумкин? Шу кичкинагина тўрвага катта илон сиғишига ким ишонади?

— Агар ишонмасанг, тўрвага кириб сиғишимни кўрсатайми? Бўпти, шубҳанга ўрин қолмасин, -деб илон тўрвага ўрмалаб кириб, кулча бўлиб олди.

— Эй йигит, душманинг бандга тушди, энди пайтни қўлдан берма, — деди тулки.

Сувори тўрва оғзини дарҳол маҳкам боғлади-ю, ерга бир урди...

Қиссадан ҳисса шуки, ақлли одам эҳтиётни қўлдан бермайди, душман ялиниб-ёлворганда ғурурланиб кетмайди ва унинг сўзларига ишонмайди.

Ҳикоятни ўқиган чоғингизда сигир билан дарахтнинг гапларини ҳам тўғри деб ўйлагансиз. Чиндан ҳам сиртдан қараганда сигирнинг сўйилиши, дарахт шохларидан фойдаланиш инсофсизлик каби кўринади. Лекин уларнинг тақдири ўзгача эмас-ку? Сигир ҳаром ўлиб ётмайди, дарахт чиримайди. Улар тириклигида ҳам, ўлимидан кейин ҳам одамзодга хизмат қилади. Аллоҳ уларни шундай яратган. Илон уларнинг ношукурчилигидан ўзининг қора нияти учун фойдаланмоқчи бўляпти. Ҳикоятдан ҳаётга кўчсак, ким илон ёки чаёнга раҳм қилиб қутқарса, ўзи ҳалок бўлиши мумкин. Газандаларнинг чақиши онгсизликлари оқибатидир. Улар ўзларини ҳимоя қилиш учун шундай қиладилар. Одамга ўзларича ҳужум қилмайдилар. Лекин одам одамни онгли равишда чақади. Бировнинг яхшилигидан фойдалана туриб, унга ёмонлик қилишни ўйлайди.

Ҳатто ҳайвонлар ҳам яхшиликни билгани ҳолда ақл неъматига эга инсонлар орасида яхшиликни билмайдиганларнинг учраб туриши ғоят ажабланарли ва афсусланарли эмасми?

Бир одам ўғлининг контракт асосидаги ўқишига ҳақ тўлашга қийналиб юрганида идорасининг раҳбари марҳамат қилади. Бир

йиллик ўқиш пулини тўлайди. У одам миннатдор бўлиш ўрнига раҳбарини ғийбат қилади, порахўрликда айблайди. Ҳамкасблари уни бу гуноҳдан қайтармоқчи бўлиб, раҳбарнинг ҳимматини эслаштишганда “Нима, чўнтагидан тўлабдими?”, деб яна ношукурчилик қилади. Шу одамнинг қилиғи илоннинг қилмишидан ҳам ёмонроқ эмасми? Тағинам илонда инсоф бор экан, ҳақ эканини исбот этмоқ учун гувоҳлар сўзини тинглади. Илондан баттар одам эса гувоҳларсиз иш кўради. Лекин ҳаётда бир-икки учраб турадиган бундай воқеалар кишини яхшилик қилишдан қайтармаслиги керак. Ҳаётда илон сийратли кишиларга яхшилик қилинса улар фақат яхшилик қилган кишигагина эмас, жамиятга озор етказадилар. Бундай кимсалар жамият учун катта офатдир.

Яхшиликнинг жазоси ёмонлик экани ҳақида турли ҳикоятлар кўп. Ҳатто буларнинг айримларини мактаб дарсликларида ҳам ўқиймиз. Лекин бу ҳикоятлар маъзида “яхшилик қилиб овора бўлма”, деган маъно йўқ, аксинча, яхшиликка ёмонлик қайтарувчининг аччиқ қисмати ва жазо сифатидаги ҳалокати бор.

Яхшиликни биладиган гўзал феълли кишиларга яхшилик қилган одам бахтли саналади. Лекин афсуски, илон феълли кишиларнинг пешонасига “золим” деб ёзиб қўйилмаган. Киши то ёмонлик кўрмагунича уларнинг кимлигини билмай гафлатда яшаши мумкин. Ана шунда ёмоннинг феъллини биладиган кимса яхшини огоҳлантириб қўйса фойдадан холи бўлмайди. Бироқ, аввал айтганимиздек, ёмонлардан бутунлай юз ўгириш ҳам инсофдан эмас.

Ривоят қилдиларки, Имом Аъзам (раҳматуллаҳи алайҳ)нинг қўшнилари бадахлоқ бир йигит эди. Ҳар оқшом ичиб, маст бўлиб олиб, бақриб, қўшиқ айтиб, ҳаммани безор қиларди. Кунларнинг бирида унинг овози эшитилмади. Эртасига, индинига ҳам овози чиқмади. Имом Аъзам бу ҳолга қизиқиб эдилар, йигит жиноят устида ушланиб зиндонбанд қилингани айтилди. Шунда Имом Аъзам ҳазратлари миршабхонага бориб: “Бу йигит менинг қўшним, қўшничилик ҳаққи-ҳурмати уни кечиринглар”, деб илтимос қилдилар. Йигитни қўйиб юбордилар. Маҳаллада “ёмон” деб ном олган бадахлоқ йигит бундан тўғри хулоса чиқарди, тавба қилди ва оқибатда Имом ҳазратларининг солиҳ шогирдларидан бирига айланди, ўз илми билан одамларга яхши хизматлар қилди. “Бу ёмон эди, зиндонга тушгани яхши бўлди, қулоғимиз тинчиди”, дейилганда нима бўларди? Жамият наф кўрармиди? Бу ўринда ёмонлик яхшилик билан даф этилди.

“Яхшилик билан ёмонлик баробар бўлмас. Сиз ҳар қандай ёмонликни яхшилик бўлган нарса ила даф қилинг (ёки энг гўзал сўзлар билан даф этинг). Шунда баногоҳ сиз билан ўрталарингизда адоват бўлган кимса қайноқ-содиқ дўст каби бўлиб қолур. Унга ёмонликни яхшилик билан даф қилиш хислатига фақат сабр-тоқатли зотларгина эришурлар, унга фақат улуғ насиба эгасигина эришур” (Фуссилат сурасидан). “... ва ёмонликни яхшилик ила қайтардилар. Ана ўшаларга оқибат диёри бордир” (Раъд сурасидан).

Шу ўринда бир масалага ойдинлик киритиб ўтишимиз лозим. Юқорида зикр этилган оятлар ақл эгаларига хос сифат, аммо, махсус ҳолда, маълум мақсад ила амалга ошириладиган қоидадир. Зотан, бошқа оятларда, масалан, “Бақара” сурасида: “Ким сизга нисбатан тажовузкорлик қилса, сиз ҳам унга ўша тажовузкорлиги мислида тажовузкорлик қилинг”, “Шўро” сурасида эса: “Ёмонликнинг жазоси ўзига ўхшаш ёмонликдир”, дейилган. Ула молар ёмонликни яхшилик билан қайтариш кундалик шахсий муомалаларда ёмонликни синдириш йўлида бўлади, аммо Аллоҳнинг динига тегишли ишларда қўлланилмайди, деганлар. Ўша замонларда “тажовузкорлар” дейилганда мушриклар назарда тутилган эди. У замон мушриклари йўқ бўлиб кетди. Бироқ, тажовузкор қавм йўқолгани йўқ. Бу қавм турли замонларда, турли кўринишларда зулм ўтказиб келяпти. Йигирманчи ва йигирма биринчи аср бундан мустасно эмас. Ҳозир терроризмга қарши кураш муҳим масала сифатида кун тартибиде турибди. Терроризмнинг илдизини қирқиш шарт. Лекин баъзи ҳолларда “террористларга қарши кураш” ниқобида мусулмон давлатларга зулм қилинаётганига афкор омма гувоҳ бўляпти. Хўш, бу ёмонликни ҳам яхшилик билан даф қилиш керакми? Айтайлик, Ироқ халқи зулмни яхшилик билан қайтаришни истаган тақдирда ҳам бунга эриша олмайди. Ҳарбий куч тили билан гаплашувчи зolim ҳидоят тилига тушунмаса яна қандай чора-тадбир бор?

Яхшилик қилган кишингдан бир кун ёмонлик кўриш янгилик эмас. Расулulloҳнинг (с.а.в.) “Яхшилик қилган кишингнинг ёмонлигидан сақлан”, деган ҳадисларини унутмаслик лозим.

Яхшилик ва яхшиликка – ёмонлик мавзуига якун яшаддан олдин яхшилик қилувчининг савобини совуриб, гуноҳ ботқоғига ботиришга уринувчи бир иллат ҳақида сўз юритмасак бўлмас. Расулulloҳ (с.а.в.) Қиёмат куни Аллоҳ назар қилмайдиган уч тоифани санаб, кибр эгалари ва миннат қилганларни ҳам тилга олганлар.

Бир кабобпазнинг серсуяк гўштдан пиширган кабоби ўтмай қолибди. Кабобнинг эрталабгача ачиб қолишидан қўрқиб, ғассолнинг уйига бориб, дебди:

Ажал бирдан гирибонимдан ушлаб қолса, ҳолимни сўрагувчи топилмай қоладими, деб қўрқаман. Мен сенга барра қўзининг гўштидан пиширган кабоб келтирдим. Бола-чақанг билан е. Ажалим етса, ўзинг ювиб, кафанлайсан.

Ғассол бу шартга кўнибди. Бир ҳафтадан кейин кабобпаз келибди-да, дебди:

— Мен бошқа шаҳарга кетяпман, тез кийиниб чиқ, бирга борасан.

— Нега? — деб ажабланибди кабобпаз.

— Сен у кунги кабобни текинга еб кетарга, деб ўйладингми? Бошқа шаҳарда ўлиб қолсам мени ким кафанлайди?

Бу даъводдан кейин ғассол ўша кабобнинг пулини тўлиб, кабобпазнинг миннатидан қутулган экан.

Миннат — қилинган яхшилиқни юзига гапириш, пеш, таъна қилиш. Миннат қилувчини “маннон” дейдилар. Миннатнинг ижобий маъноси ҳам бор, яъни, бир кишига қувонадиган даражада яхшилиқ қилишдир. Шу маънога кўра, “маннон” кишига уни қувонтирадиган даражада яхшилиқ қилувчини англатади. “Маннона” эса махсус маънода қўлланганда бойлик, амал ёки зодагонлик нуқтаи назаридан ўзининг турмуш ўртоғига зулм ёки тазйиқ қиладиган хотин ёки шундай қилиши мумкин бўлган қиз тушунилади.

*Худойинг ҳар на берса, қил қаноат,
Юракни қилма миннатдин жараҳат.*

Сўфи Оллоҳёр ҳазратлари демоқчиларки, Аллоҳ таоло сенга бойликдан ёки фақирликдан ҳар нимаки берса, шунга қаноат қил. Мен фалончига фалон нарса қилдим, мен бировга бунча садақа қилдим, уни бердим, буни бердим, деб миннат билан кўнглингни жароҳатлама. Чунки қилганларингни санаб миннат қилишинг — бари ҳаром!

“Гулистон”да бир ҳикоят бор. Унга кўра, Саъдий саёҳат қилиб юрган пайтларида Дамашқда бир неча муддат дўстларининг суҳбатларида бўлгач, Қуддусга қараб йўл оладилар. Тараблусга келганларида фаранглар қўлига асир тушадилар.

Бир куни яҳудийлар билан бирга лой ишида ишлаётганларида ҳалаблик амалдор у кишини таниб қолиб, ўн динор эвазига асирликдан қутқаради-да, уйига олиб кетади. Кейин юз динорлик сеп бериб, қизига никоҳлаб қўяди. Қиз ниҳоятда ёмон феълли ва заҳар тилли бўлиб, Саъдийни менсимасдан кўп ранжитади. Навбатдаги жанжалларнинг бирида Саъдийга қараб: “Ўзинг ким бўлибсан, отам ўн динорга сотиб олган одамсанда!” дейди. Шунда Саъдий: “Тўғри, отанг мени ўн динор эвазига қутқариб, юз динорга сенинг қўлингга банди қилиб топширди”, дейдилар.

Номарднинг иши миннатдир. Ҳазрат Навоидан байт:

*Бир вафо қилсанг, ўн жафо тортарга муҳайё бўл,
Мунча била била қутулсанг жонга миннат тутуб узрларин қўл.*

Иккинчи сатрдаги “миннат тут” – “шукр адо қилмоқ”ни, кейинги байтдаги “жонга миннат қўй” эса “жонни қийнамоқ” маъносини англатади.

*Бу бедод аҳлидин гар жон бериб махлас эрур мумкин,
Қилиб жонни фидо, биллаҳки, миннат қўйгамен жонга.*

(Бу золимлардан агар жонни бериб халос бўлиш мумкин эса, Худо ҳаққи, бажонидил бу жонни фидо қиламан.)

Тилимизда “миннат юки” деган ибора ҳам бор. Чиндан ҳам миннат деган иллат ғоят оғир юк. Миннатни кўтариш сабр этишдан ҳам оғирроқдир. Ҳикмат аҳли дейдики, агар бир одам боши билан қудуқ қазиса-ю, оқибатда бир кўз ёшича томчи сув топса, агар киши пичоқча билан ариқ очиб, сув оқизиб бир бошоқ келадиган арпа етиштирган бўлса ва шу машаққатлар билан топилган бир парча нон бировнинг миннатидан яхшироқдир.

Ҳикоят. Бир баҳодир йигит жангда яраланди. Унга дедиларким: “Фалон бозургонда (бозорчи савдогар) нўш дору бордир, ондин бир оз тилагил, шоядким, дариг тутмай бергай. Дерларким, ул бозургон бахиллик билан машҳур эрди. У жувонмард йигит деди: “Агар ондин мен нўш дору тиласам, берури бермаси гумонадур ва агар берса, онинг манфаат қилури ва қилмаси номаълумдир. Эмди ҳар тариқа била ондин дору тиламак заҳри қотил тиламакдир ва ҳукамо дебтурларким, масалан, агар оби ҳаётни сотсалар лозим-

дурким, они обрў бериб олмагайлар, нединким, миннат билан тирик юргандин иллат билан ўлган кўб яхшидур”.

Ҳазрати имом Абу Ҳанифа Куфий (қуддиса сирруҳу) шогирдлари вафот этган куни ҳаво беҳад иссиқ эди. Жаноза намозини ўқигани келдилар. Ортиқ миннат бўлур, ҳаромдур, деб ўзлари қарз берган бир киши яшайдиган уй девори соясида ўтирмадилар...

Миннат қилувчилар учун яна қандай мисол керак? Бировга яхшилик қилганимиз ҳамон Аллоҳга муножот қилиб бизларни миннат балосидан асрашни сўраб қўйсак, айна муддаодир.

Яхшилик ва ёмонлик ҳақида фикр юритган бўлдик, энди бу икки тушунча чегарасини ҳам аниқ белгилаб олишимиз керак. Табиийки, бу чегарани ҳар бир одам ўз ақли, дунёқараши, имкониятига қараб белгилайди. Бу борада ягона чегара йўқ. Аммо барча мўминлар учун белгиланган ажрим бор. Аввали шуки, шаҳвоний севги ёмонликка, илоҳий ишқ яхшиликка етаклайди. Демак, илоҳий ишқдан узоқлашмаслик керак. Инсоннинг яхши ёки ёмон бўлиши ундаги яхши-ёмон фикрларнинг қайси бири устунлигига боғлиқ. Илоҳий ишққа интилган кишида албатта яхши фикрлар устун бўлади. Пайғамбаримиз алайҳиссалом аҳли мажлисдан: “Сизларнинг хайрлиларингиз ва шарлиларингиз ҳақида хабар берайинми?” деб уч марта сўрадилар. Ҳозир бўлганлар: “Ҳа, хабар беринг”, дейишди. Марҳамат этдиларким: “Сизларнинг хайрлиларингиз яхшилигидан умид қилинган ва ёмонлигидан эмин бўлинмаган кимсалардир”. Назм:

*Ёмоннинг касоди тегар ҳар жойда,
Яхшининг ёрдами тегар танг жойда.
Ёмоннинг макони доим тор бўлар,
Яхшининг макони бордир ҳар жойда.*

Ривоят. Куз кунларининг бирида кўзи ожиз гўзал бир қиз ҳасаси билан ер пайпаслаганича беҳизор яқинида юриб борарди. Қизда шундай бир маъсумалик бор эди-ки, уни узоқдан кўрганлар фаришта деб ўйлашлари ҳам мумкин эди. Майин шабада дарахтнинг серҳосил шохларини эркалаб-сийпаб, беҳизорнинг ёқимли ҳидини водий бўйлаб ёярди. Қиз гўзал табиат манзарасини кўрмаса-да, таралаётган ҳиддан маст эди. Анча вақтгача шундай юрди. Бу орада сирти фаришта каби сиймонинг ичида турли ёмон ўй-фикрлар айлана бошлади. Унинг кўнгли ёқимли

ҳид таратаётган беҳилардан бир қанчасини узиб ейишни тусаётган бўлса-да, боққа кириш йўлига ҳандақ қазилгандир ёки ариқ суви тошиб, атроф ботқоқ бўлиб кетгандир, деган хавотирли ўй қўрқувга солиб турарди. У ҳассам дарахт шохига тегса, беҳи тўкилар, деган ўйда таёғини кўтарди. Аммо таёқ ҳавода кезишдан нарига ўтмади. У ҳам афсусланди, ҳам газабланди. Кейин “беҳини қоққаним билан ерга тўкилганларини қандай териб оламан, тўрвамни қандай тўлдираман?” деб ўзини овутмоқчи бўлди. Сурати фариштадай кўринган бу қиз ҳаромдан ҳазар қилишни билмагани учун ёмонликни қасд қилаётганди. Оҳ! Кўзлари очиқ бўлганда эди, шайтон ин қўйган шу қора қалби билан қанчалар ёмон ишларни қила оларди? У бегона боққа кириб, эгасидан сўрамай, тўрвасини беҳига тўлдириш истагида ёнаётганида бир одам шарпасини сизди. Яқинлашган одамга салом бериб сўради:

— Эй йўловчи, сен кимсан? Қаердан келиб, қаерга кетяпсан?

— Мен бир мажруҳ, бечораман. Шаҳарда тиланчилик қилиб, энди кулбамга қайтяпман, — деди йўловчи. — Мажруҳлик кўрликдан ҳам ёмон. Аллоҳ ҳеч кимни мендайин нотавон қилмасин. Ҳар кун шу боғ ёнидан ўтаман. Ҳил-ҳил пишган беҳиларни кўраман-у бирор дона ҳам ололмайман, нафсимни қондиролмайман.

Бу нолишни эшитган кўр қиз мажруҳга шайтоний бир фикр айтди:

— Сен мажруҳ, мен эсам кўрман. Кел, икки ёрти бир бўлайлик-да, боққа кириб тўрвалармизни анвойи беҳиларга тўлдирайлик.

Кўр шундай деб мажруҳни опичлаб олди-да, боққа кирди. Сўнг дарахт шохларини эгиб, синдирганича беҳиларни узиб тўрваларни тўлдира бошлади.

Бу боғ бир бева хотинники эди. Етим болаларини шу боғдан оладиган даромадга боқарди. Меваларни ўғирлаётгани етмагандай шохларни синдираётган икки ўғрини кўриб қолган болалар йиғлаганларича бориб оналарини бу бахтсизликдан огоҳ этдилар. Она кулбадан чиқди-ю, йил бўйи ўз боласидай эҳтиётлаб келаётган боғида дарахт шохлари синдирилаётганини кўриб йиглаб юборди.

— Инсоф қилинглар! Мен бир бева бечораман, болаларимга раҳм қилинглар, ризқини қийманглар! — деб ёлборди.

Лекин кўр ҳам, мажруҳ ҳам унинг бу ноласига аҳамият бермадилар. Дарахт шохларини синдиравердилар. Ниҳоят, бева ва

етимларнинг ноласини эшитган қоровул пайдо бўлди-да, иккала ўғрини судраб маҳкамага олиб борди. Кўр ҳам, мажруҳ ҳам қози ҳузурида ўзларини фариштадай бегуноҳ қилиб кўрсатишга уриндилар. Кўр айбни мажруҳга, мажруҳ эса кўрга тўнкайверди:

— Қози жаноблари, менинг кўзим кўр, агар мажруҳ бўлмаганида мен бу ёмонликни қилмаган бўлардим. Ҳамма айб шу нотагонда.

— Эй қози, инсоф қилинг. Агар кўр бўлмаса менинг қўлларим беҳиларга етмаган бўларди. Боққа ҳам киролмасдим.

Қози адолатли эди, икковини ҳам жазога буюрди ва дедики:

— Эй кўр, сен кўрганингда эди, эй мажруҳ, сен юролганингда эди, ҳамма сенларнинг ёмонликларингдан қочган бўларди. Аммо бу ҳолларингга ачиниб, ҳамма сенларга ёрдам бераверади...

Қиссадан ҳисса шуки, нафс – кўр, шайтон эса бечора мажруҳ. Иккови бирлашганда инсонни йўлдан чиқаради ва кўпдан-кўп фарибларни йиғлатишга қодир бўлади. Ҳар қандай ёмонлик шу икки ёвуз кучнинг бирлашишидан пайдо бўлади. Ҳар қандай яхшилик эса шу икки ёвуз кучни йўқ қилишдан ҳосил бўлади. У иккиси ажратиб ташланса, кўр билан мажруҳ ёлғиз бўлгандаги каби ёмонлик амалга ошмайди. Мазкур ривоят кишининг суратига эмас, сийратига боқмоғимиз лозимлигига ҳам эътиборимизни қаратяпти. Баъзи кишилар фаришта суратли, бироқ, ҳайвон сийратли бўлади. Бундай кимсалар қанчалар уринишмасин, бирлари ҳеч қачон икки бўлмайди. Буюк мутафаккир Саъдий Шерозий таъбирлари билан айтилса, мушукнинг қаноти бўлса, осмонда чумчуқ қолмас эди.

“Кўр” билан “мажруҳ”ни қандай куч ажратиб ташлаши мумкин? Албатта, иймон! Ҳидоят йўлидаги одам “кўр”га опичиб боққа ўғирликка кирмайди. Ривоятдаги воқеага қайтсак: беҳи егиси келган шу икки одам агар бевадан илтимос қилишганида у болаларининг ризқини қийиб бўлса-да, уларнинг тўрваларини тўлдириб бермасмиди? Улар боғ эгасини хасис деб гумон қилишди. Ёмон гумон уларни бирлаштирди. Яхшиликни гумон қилишганида, Аллоҳдан баракали ризқ сўрашганида тўрвалари тўларди. Бева асли хасис бўлган тақдирда ҳам Аллоҳ бу икки бечоранинг дуоסי ҳурматидан унинг қалбини юмшатарди ва шунинг баробарида етимлар ризқини ҳам баракали қилиб қўярди. Улар Аллоҳдан ҳеч нима сўрашмади ва оқибатда ҳеч нимасиз қолишди. Тўрвалари тўлиши ўрнига жазога мубтало бўлдилар.

Навос ибн Сальон ал-Ансорий Расулуллоҳга мурожаат этиб,

яхшилик ва гуноҳ ҳақида сўрадилар. Расулуллоҳ (с.а.в.) жавоб бердилар: “Яхшилик – ахлоқнинг чиройли бўлиши, гуноҳ эса қайси бир ишни қилишда кўнглингга ғашлик уйғонса-ю, шу қилмишингни кишилар билиб қолишини хоҳламайдиган бўлсанг, мана шу ишни қилмоғинг гуноҳдир”.

Чиндан ҳам айрим одамлар қасддан ёмонлик қилаётганларида кўнгилларида озми-кўпми ғашлик пайдо бўлади. Ҳидоят топганлар кўнгил овозига қулоқ тутиб, ўзларини тўхтата оладилар. Шайтон етовидаги бандалар эса қалб нидосини эшитмайди. Айримлар ёмонлик қилиб қўйгач, афсусланадилар. Тавба йўлини қидирадилар. Тавба қилганлари дуруст, бироқ бу билан чекланмасликлари керак. Аллоҳ таборак ва таоло: “... албатта яхшиликлар ёмонликни кетказди” (Худ сурасидан), деб бандаларига тўғри йўлни кўрсатган. Пайғамбар алайҳиссалом бу борада марҳамат қиладилар: “Қаерда бўлсанг ҳам Аллоҳга тақво қил. Ёмонлик ортидан яхшилик қилки, уни ювади. Одамларга ҳусни хулқ ила муомала қил”. Кундуз кечани таъқиб этгани каби яхшилик ёмонликни таъқиб этади. Ёмонлик қилмаслик – яхшиликнинг дебочасидир. Ҳазрат Жомийдан тўртлик:

*Яхши хулқли бўлгил ҳамда соф кўнгил,
Одамларга доим инсофли бўлгил.
Бу меҳнатхонада яхши-ю ёмон,
Учрайди, яхшилик қилавер ҳамон.*

Ҳа, яхшиликда бардавом бўлиш қандай яхши! Ҳаётни мўъминлик мартабасида ўтказиш нақадар саодат!

Бир донишманддан сўрадилар:

— Фоний дунёда яхшилар кўпми ё ёмонларми?

Донишманд жавоб айтди:

— Дунёда яхшилар кўп, ёмонлар оз. Тасаввур қилинг: бир челақ тоза сувга бир томчи қора сиёҳ тушса, ҳаммасини булғайди. Она табиат эса сувни ҳаволатиб, оқизиби, думалатиби, барибир қора сиёҳ доғидан тозалайди. Одамлар ҳам шундай, тозалик, поклик, софдиллик инсон табиатида олам охиригача туради. Яхшилар борки, бу дунё гуллаб-яшнаб омон яшаяпти...

Назм:

*Боқаман, кўзда зиё, мангу барқарор дунё,
О, кенга кенгдир дунё, торга эса тор дунё.
Кимдир ҳаёт ошиги, баланд парда қўшиги,
Суйганга суюк дунё, суймаганга дор дунё...*

Расулulloҳ (с.а.в.) дедилар:

“Бу дунёда яхшилик қилган кишилар охиратда яхшиликка эришадилар ва шариатда ёмонлик деб саналган ишларни қилувчилар охиратда ёмонликка дучор бўладилар”.

Мазкур шарафли ҳадиснинг ички бир маъноси ҳам мавжуд: фоний дунёда одамларга фойдаси теккан кишининг боқий дунёда ҳам манфаати тегади. Чунки бу дунёда яхшилик қилгани, яъни фойдаси теккани учун Аллоҳ таоло унга савоб беради. Ўша савоби туфайли гуноҳкор кишиларни шафоат қилишига йўл очилади. Демак, бу дунёда яхшилик қилгани каби у дунёда ҳам яхшилик қилган бўладиким, Аллоҳдан шу неъматни сўраб, ёмонлик пуштикамаридан бўлган иллат – адоват (душманлик) ҳақида ҳам фикр юритайлик. “Адоват” ва “душманлик” ўзаро зиддиятни англатувчи маънодош сўзлардир. Ўзгага адоват ва хусумат қилиш “душманлик” дейилади. Сўзлашувимизда “кин”, “ғаним”, “муҳолиф”, “ёв”, “ёвлашиш” тарзида ҳам қўллаймиз. “Рақиб” ва “рақобат” да ҳам қарама-қаршилик мавжуд, лекин бу сўзлар ижобий маънони беради. Яъни, спортчиларни ўзаро рақиб, тижоратдаги айрим ишларни рақобатчи, деймизки, бунда ёмонлик уруғи йўқдир. Аммо рақобат ҳаддидан ошса, душманликка айланади. “Инсон билан шайтон орасида адоватдир ва табиий муҳолафат: бири ўтдин яратилди ва бири туфроғдин. Бу адоват ораларидадир ул чоғдин: ўт голиб бўлса, туфроғни кул қилур ва туфроғ голиб бўлса, ўтни ўчирур” (“Маҳбубул-қулуб”дан).

Адоват ва душманликнинг байроғи ҳам, ёпинчиғи, қалқони ҳам имонсизликдир. Шу боис одам кўнгли лавҳида адоват нақшлари ўрин олмаслиги чораларини кўриши керак. Дилда сақланган адоват темир зангига ўхшайди. Занг темирни егани каби, адоват ҳақни кемиради, қалбни азоб ва изтироб билан емиради. Суқрот ҳаким дедиларки: “Мен душманим бўлган бир одамга адоват қилмайман, адоват қилсам, душманимнинг хусумати яна ҳам зиёда бўлади. Мен яхшилик билан муомала қилиб душманимнинг адоватини муҳаббатга айлантираман, уни ўзимга дўст қиламан”.

*Абадий турмайди одамнинг жони,
Фаразгўй бўлмоқлик ўзи бемаъни.
Подшолар подшога қадимдан душман,
Душманни дўст қилар ақл султони.*

Ҳа, айтишга осон, аммо бажариш қийин бўлган амал бу. Лекин бажариш қийин, деб ортга чекинилса, адоват кучга киреди, тотли ҳаёт заҳарга айланади.

Ёви бор одамнинг ҳаёти тотли бўлармиди?! Адоватнинг бўлиши чирой эмас. “Душманинг қанчалик кичик ёки кам сонли бўлса ҳам, сен уни улуғ деб билгин, эй кўнгли ўктам инсон!”, дейдилар донолар. Ҳатто чивин ҳам фил учун арзимас душман эмас! У чақадиган бўлса, филдек жонивор ҳам сакраб кетади. Ёви бўлган, ёви билан уруша-уруша қариган кишининг деганлари:

*Душманим кичик деб гафлатда қолма,
Нега қўрқайин деб сен шов-шув солма.
Ёвинг бўлса, асло гофил бўлмагин,
Ёвга ёв, яхшига яхши бўл, толма.*

Билиндики, ёви бор кишида севинч бўлмайди. Ёвнинг сони кам бўлса ҳам, зарари кўп. Душман ҳар қанча кичик бўлса ҳам, кўнгилни нотинч қилади. Хас ҳар қанча майда бўлса ҳам кўзга азоб беради. Дунёда тўрт нарса борки, уларнинг камини ҳам кўп деб ҳисоблайдилар:

1. Олов – ози ҳам, кўпи ҳам куйдиради, ози бир пасда кўпга айланади.

2. Қарз – қарзини қистаб келувчи ҳузуридаги хижолатлик бир танга учун ҳам, минг тилла учун ҳам бир хил.

3. Беморлик – ҳар қандай кишини беҳузур ва заиф қилади.

4. Душман – ҳар қанча хор ва заиф бўлмасин, ахир бир кун ўз ишини қилади.

“Ҳар душанба ва пайшанба кунлари жаннатнинг дарвозалари очилади, — дедилар набий муҳтарам (с.а.в.). — Аллоҳ таолога ширк келтирган кишилардан бўлак ҳамманинг гуноҳи мағфират қилинади. Лекин ораларида қаттиқ адовати бўлган икки киши ярашиб олмагунича “гуноҳларини ўчиришни тўхтатиб туринглар”, дейилади”. Яъни, Аллоҳ таоло томонидан гуноҳларни ёзадиган ва ўчирадиган фаришталарга: “Булар ярашмагунича

“гуноҳлари кечирилди” деб ёзиб қўйишдан тўхтаб туринглар”, дейилади.

Ҳар дарднинг бир дармони бор. Сувнинг дармони ўт, заҳарнинг дармони тарёк, ғамнинг дармони сабр, ишқнинг дармони – висолдир. Адоватни босадиган дори эса йўқ. Агар бутун дарёларнинг сувини сепсалар ҳам кин ва ғазаб оташини сўндира олмайди. Куч ва қувватга ишонган ақлли одамлар ҳам бошқаларда адоват уйғотишни маслаҳат кўрмайдилар, ўз шаън-шавкатларига маҳлиё бўлмайдилар. Тарёк ва бошқа дори-дармонлари бўлган одамларга ишониб, заҳар ичмайди. Ичи қора дўст билан ёвуз душман бирлашса — ҳасад билан адоват қовушса, одамни ҳалок этади. Унинг ҳурмати, шон ва шуҳрати кўкларга чирмашган бўлса-да, эртами-кечми йўқ бўлиб кетади. Ажаб-ажабки, Ғаззолий ҳазратлари айтганларидек, қабрда ётганлар пушаймон қилаётган ишлари устида тириклар бир-бири билан қир-пичоқ бўлмоқдалар. Бўри билан қуённинг, мушук билан сичқоннинг, лочин билан какликнинг, бойқуш билан қарғанинг адоватини тушуниш мумкин. Одамлар орасидаги, айниқса, бир халқ ёки бир дин вакиллари орасидаги адоватни қандай изоҳлаймиз? Бу борада “Ўтган кунлар” асаридаги Юсуфбек ҳожининг қипчоқ қирғинига доир гаплари ғоят ибратлидир. Ёдингизда бўлса, Тошкент беклари ўз манфаатлари йўлида қипчоқларга қарши фитна ясайдилар. Юсуфбек ҳожи ўғли Отабекка бу хусусда тушунтириш берганда: “Хон эрса Мусулмонқулга бўлган адоватини қипчоқни қириб аламдан чиқмоқчи”, дейди. Ундан илгарироқ, бекларни бу машъум душманликдан қайтариш мақсадида айтган гапларини эслайлик: “Маним ҳамма мулоҳазам юрт, эл манфаати нуқтасидан туриб айтиладир. Мен ҳеч вақт инкор қилолмайманким, ёлғиз ўз ғарази йўлида иш қилғувчи палид кишилар қипчоқлар орасида бор бўлганидек, бизда ҳам йўқ эмас... Буродарлар! Ўрус ўз ичимиздан чиқадирган фитна-фасодни кутиб, дарбозамиз тегида кўр тўкиб ётибдир. Шундай маҳшар каби бир кунда биз чин ёвға берадирган кучимизни ўз қўлимиз билан ўлдирсак, сен фалон деб қирилишсақ ҳолимиз нима бўладир. Бу тўғрида ҳам фикр қилғувчимиз борми? Кунимизнинг кофир қўлига қолиши тўғрисида ҳам ўйлаймизми ёки бунга қарши ҳозирлик кўриб қўйганмизми?.. Сиз ўз қипчоғингиз учун қабр қазиган фурсатда, сизга иккинчилар тобут чопадир. Биз қипчоққа қилич кўтарганда, ўрус бизга тўп ўқлайдир. Сиз дунёда ўзингизнинг ягона душманингиз қилиб қипчоқни кўрсангиз, мен бошқа ёвни ҳар

замон ўз яқинимга еткан кўраман...” Ҳамонки, адоват икки ёки беш-ўн киши орасидаги офатгина эмас, миллат фожиаси экан, бу иллатнинг оқибати ҳақида яна нималар дейиш мумкин?

Зўр душман мағлуб бўлса, шодланма, — деганлар ҳазрат Навоий. — Унинг ишидан ғофил бўлма. Уни жазолашда сабрли бўлиш, муомалада эҳтиёткорлик лозимдир.

*Душман ражову хавфи десангким, фан ўлмагай,
Андоқ тирилки, кимса сенга душман ўлмагай.*

Душманнинг шум нияти хавф солмасин, десанг, шундай ҳаракат қилки, ҳеч ким сенга душман бўлмасин, дейилмоқчи бу байтда. Дунё шундай ғалатки, киши бировни ўзига душман деб билади. Аммо бошқа кимдир унинг ўзини душман деб билади. Гўё одамлар бир-бирларига адоват занжирлари билан боғланганга ўхшайдилар. Ҳамонки, душман ва душманлик бор экан, қандай яшаш керак? Душмандан қочиш керакми ёки уларга яқинлашиб, дўстлашиш чорасини излаш маъқулми? “Ёв билан ёндошма”, деган мақолга амал қилиш шартми? Қадим файласуфларидан Плутарх: “Душманларинг сўзида ҳақиқат эҳтимоли бўлса ҳам ишонма, дўстларинг сўзларида ноҳақлик эҳтимоли бўлса ҳам ишон”, деган экан. Бундай дейилишига сабаб, ҳамма ўз душманини бемаъни ахлоқ, деб ҳисоблайди. Ҳолбуки, киши ўзига душман деб билган одам ақл ва илм жиҳатидан ундан устунроқдир. Ҳикмат аҳлининг айрим китобларида “душманнинг тилёғламалигидан ҳазар этинг, рақибнинг ширин сўзларига, юмшоқ муомаласига учманг”, деб ёзилган. Душман ҳамини қасос олишга, ўз ниятига етишга фурсат ахтаради. Агар куч билан енга олмаса, ҳийла ишлатади. Кўз оғриғига дучор бўлган одам қуёшга қараса ё шамолга тутса, кўздан ажралиши мумкин бўлгани каби, одам ўз душманига яқин келса, ҳалок бўлади. Шу сабабли душмандан қочмоқ – табиий ва қонунийдир. Ким душманнинг айтганига ишониб иш кўрса, эътиборсиз одамнинг сўзига кириб ҳаракат қилса, уни донишмандлар беақл ва жоҳил ҳисоблайдилар.

Бошқа бир китобларда: “Ўз мақсадинга эришмоқ учун маълум даражада душманга яқинлаш-у, аммо уни ўзингга хавф туғдирадиган даражада яқинлаштирма”, дейилади. Қуёшга қаратиб тик қўйилган таёқ бунга мисол тариқасида келтирилади: таёқ жудаям эгилса, сояси камайди, озгина эгсанг сояси катталашади.

Душманга яқинлашайми ё узоқлашайми, деган саволга жавоб топишдан олдин “шу одамнинг чиндан ҳам менга душманлиги борми? Адоватининг сабаби нима? Душманлик хатари қай даражада?” деган саволга жавоб излаган маъқул. Чунки, юқорида айтилганидек, ўзимизга душман деб гумон қилаётган одамни бизга нисбатан адовати йўқдир. Гумон туфайли ундан узоқлашасак, уялиб қоламиз. Баъзан “мен уни қаттиқ ранжитганман, шунинг учун энди душманлик қилади”, деб ўйлаймиз. Ранжигани аниқ. Лекин мусулмон бўлгани учун кечириб юборгандир. Ахир ранжиганларнинг барчалари душманлик йўлига ўтмайди-ку? Расулulloҳнинг (с.а.в.) “араз уч кун” деб белгилаган қоидаларига риоя қилувчилар кўп-ку? Демак, душман билан муносабатни узишда ёки яқинлашишда шошилмаслик керак. Донолар “ёв билан яқинлашиш йўлини қидириш – саломат яшашнинг тўғри усули”, дейишган. “Мен ҳаммавақт ғазабимни босишга ва жанжалкаш душманимга ён беришга ҳаракат қиламан, — деган эди русларнинг адиби Лев Толстой. — Натижада адоватга барҳам беришга эришаман, кейин эса осойишта ҳолатда ҳаммаси жой-жойига тушиб кетади. Деярли ҳаммиша адоват бошидаёқ тўхтатилмаганига афсусланишга тўғри келади”.

Душманлик нимадан келиб чиқади? Икки томоннинг бир-бири билан қайсидир масалада келиша олмаганидан, амал ёки обрў талашишдан, чақимчиларнинг ўртага ғийбат ўтини ёқишларидан... Олдинги жамиятда “синфий душман”, “халқ душмани” деган иборалар тўқилди. Бу иборалар ортида неча минглаб одамларнинг бегуноҳ тўкилган қонлари бор...

Барча адоватларнинг ўзига хос хусусияти – иккала томоннинг заифлигидир. Мард кишига нисбатан қўрқоқ одам кўпроқ адоват майдонини маъқул кўради. “Гадонинг душмани гадо бўлади”, деб бежиз айтилмаган. Адоватдаги икки кишидан ақллироғи бу душманликнинг айбдори, десак хато қилмаймиз. Чунки у ақлни ишга солиб, адоват оловини ўчира олмаган. Илмсиз авомнинг ўзаро адоватини тушуниш мумкин, лекин олимлар орасидаги адоватга мен тушунмайман. Адоватнинг ўзига зарар келтиришини билганлари ҳолда адоват хасталигини даволаш ўрнига хуруж олишига имкон яратиб берадилар. Сталин замонида адоват дарахтининг қандай офат мевалар берганини яна эслайлик-да, яратган Раббимизга илтижо қилиб, бизларни бу офатлардан қутқаришини сўраган ҳолда дуога қўл очайлик:

— Бандаларига яхшилик ила ёмонлик йўлини ва унинг оқибатини аниқ кўрсатиб берган йа раббимиз Аллоҳ! Барча ҳамд, барча шуқр, барча мулк ва барча халойиқ Сенгадир, яхшиликнинг барчаси Сенинг қўлингдасан ва ишларнинг барчаси Сенга қайтади. Сендан яхшиликнинг барчасини сўраймиз ва ёмонликнинг барчасидан Сендан паноҳ тилаймиз. Биз саййидимиз Муҳаммад саллолоҳу алайҳи васаллам Сендан сўраган барча яхшиликларни сўраймиз. Ва сарвари олам Муҳаммад саллолоҳу алайҳи васаллам Сендан паноҳ тилаган барча ёмонликлардан биз ҳам паноҳ тилаймиз. Аллоҳим, Сендан тасодифий яхшиликни сўраймиз ва тасодифий ёмонликдан Ўзингдан паноҳ тилаймиз. “Бас, ким ҳаёти дунёдалик пайтида зарра мисқоличалик яхшилик қилса, қиёмат кунда ўшани кўрур. Ким зарра мисқолича ёмонлик қилса, уни ҳам кўрур” (Залзала сурасидан) илоҳий каломингга кўра, бизларни фоний дунёдаги яхшиликларимиз учун қиёматда яхшилик кўрувчилардан қил. Қиёматда ёмонлик кўрувчилар тоифасига қўшилиб қолмаслигимиз учун бу дунёда катта-ю кичик ёмонликлардан Ўзинг қайтар бизларни.

Эй, Раббимиз! Яратган махлуқотларинг ёмонлигидан, хусусан, адоватидан бизларга паноҳ бер. Уларнинг ёмонлигидан Сен билан ҳимояланамиз. Барчани Сен – Ўзинг яратдинг ва тўқис қилдинг, ўз Аришингга истиво қилдинг. Ўлдирдинг ва тирилтирддинг, таом бердинг ва тўйдирдинг. Сув бердинг ва қондирдинг, қуруқлик ва сувингда ҳам кемаларинг, жониворларинг ва ҳайвонларингга миндириб қўйдинг. Бас, Ўз ҳузурингда бизларни азобингдан қўрқадиган ва Сенга йўлиқшини орзу қиладиган солиҳ бандалардан эт. Бизларни мақбул ва хайрли амалга, фойдали илмга, қадрли саъй – ҳаракатга муваффақ этишингни Ўзингдангина сўраймиз.

Аллоҳим! Бизларга яхшилик истаганларни Ўз яхшиликларинг билан суюнтур ва бизларни ҳам суюнувчи бандаларингдан қил. Аллоҳим! Бизларга ёмонлик истовчиларнинг қалбларини Ўзинг ислоҳ эт. Ёмонликлари туфайли дўзах азобига рўнара бўлишларидан Ўзинг асра. То қиёматга қадар тугилиб, яшайдиган зурриётларимизни ёмонлик кўчасига кириб қолишларидан Ўзинг асра! Дуоларимизни қабул ва мақбул эт – омийн, йа Раб ал-олабийн.

ОФИР ЮК

*Одам ҳамшиша яширадиган, яширишига уринадиган иллат – ҳасаддир.
Ҳасад – бирон танишининг, ҳамкасбининг ёки яқин қариндошининг муваффақияти, ютуғи учун тутилган азадир.*

Ҳасад илллати билан касалланмаган одам йўқ. “Менда ҳасад йўқ”, дегувчи одамнинг гапига эҳтимол, сиз ишонарсиз, бироқ мен ишонмайман. Ҳасад ҳаммада бор. Билмадим, миянинг қайси бир ҳужайрасидами ё юракнинг бирон бир томиридами, ҳар ҳолда жойлашиб олган бўлади. Ҳасад – шайтоннинг энг ишончли қуроли. Ким: “Ҳасад менда ҳам бор, аммо бош кўтаришига йўл қўймайман. Ҳар нафасда у билан олишаман, менга ҳукм ўтказмаслик чораларини кўраман”, деса гапига ишонаман ва уни олқишлайман. Аммо не фожиаки, биров ҳасадга юрагининг тўридан жой бериб қўяди. Не бахтки, бошқа бировнинг вужудида писиб ётган ҳасад эркин нафас ололмайди – ақл бўғиб туради. Демак, ақл ожизланса, ҳасад кучга киради.

Ҳасад Одам Атонинг ўғли Қобилдан қолган энг разил одатдир. Биласиз, ҳасад туфайли Қобил укаси Қобилни ўлдирди. Одамзод тарихидаги биринчи қотиллик ҳасад туфайли бўлди.

*Дилни аввал сан ҳасаддан пок қил,
Ўзни сўнгра соҳиби идрок қил!*

Ҳасад кишининг гўдаклик чоғида туғилади. Агар киши ўзидаги ҳасад ўтини ўчира олмаса, одамлар ундан нарига қоча бошлайдилар. Ҳасадгўйлигини яширмайдиган одам хавфли эмас, балки ўта усталик билан яширувчи кимса ҳар бир жон учун хатарлидир. Келинг, бу мавзуга доир шарафли ҳадисдан ўқийлик:

“Мўмин киши беш ёмонлик ўртасидадир: мўмин биродари унга ҳасад қилади, мунофиқ уни ёмон кўради, кофир уни ўлдирши пайида бўлади, нафс унга қарши туради, шайтон уни йўлдан оздиради”.

Мўминларнинг афзали беш душман ўртасида голиб туриб, иймонини муҳофаза этишидир. Диққат қиялпсизми, Пайғамбаримиз алайҳиссалом шулардан биринчиси деб “ҳасад”ни тилга оляптилар. Иймони заиф бир мўмин (кофир ёки муртад эмас!) Ҳақнинг тақсимида рози бўлмай, бошқа бир мўмин биродари

эришган неъматларга ҳасад қилади ва уни ранжитади. Ҳолбуки, ҳасад ҳасадгўйга ҳеч нима бермайди. Аксинча, ундаги савобу яхшиликларни кетказади. Фақирлик фақирни роҳатсиз этгани каби, ҳасад ҳам ҳасадчининг қалбини роҳатсиз қилади.

Бировдан эшитдим: аканинг “Матиз” автомобили бор экан. Ука акасига ҳавас қилиб худди ўша рангдаги уловдан олибди. Ўша кундан бошлаб, аканинг уйида ғалва бошланибди. Хотин “Буни сотиб, “Нексия”га ҳаракат қилинг”, деб қийин-қистовга олибди. Оилаларда бунақа ғалвалар тез-тез учрайди, тўғрими? Кичик овсин катта овсини бўйнида тилла безак кўрса, ҳасад оловидан бўғила бошлайди. Қиз янгасининг бармоғида янги узукни кўрган нафасда, ўзининг ўн бармоғи учун йигирмата тилла узуги бўлса-да, ҳасаддан ёниб кетаверади.

Бир оилада тутай бошлаган ҳасад ўти вақтида ўчирилмас, аланга олиб атрофга тарқайди. Бу ўт жабрини бир киши эмас, балки кўпчилик тартади. Ҳасад шундай ўтдирки, агар тутаса, ҳўлу-қуруқ барабар ёнади. Фикримнинг тасдиғи учун яна Сталин замонини эслашга даъват қиламан. Яхшиларни маҳв этган туҳмат, иғво, фитнадан олдин ёмонларнинг чиркин қалбида ҳасад ўти ёнган. Эҳтимол, ҳасад ўти бир оилада, эр-хотин орасидаги суҳбатдан сўнг ёнгандир? Тасаввур қилайлик: қайси бир ижодкорнинг хотини камхаржликдан сиқилиб, эрига: “Сизнинг фалончидан кам ерингиз борми? Нима учун унинг китоблари чиқаверади-ю, сизга йўл бермайдилар. Нега у жарақ-жарақ қалам ҳақи олади-ю, сиз маошга қараб кун кечирасиз?” деди. Бу ижодкор “Оғзингни юм, хотин, сен айтаётган фалончи миллатнинг фаҳри, ундай ёзувчи юз йилдами ё икки юз йилдами бир битади миллатнинг пешонасига. Мен ўзимнинг қобилиятимга яраша топяпман”, деганида олам гулистон эди. Ҳасад ўти ўша онда ўчарди. Лекин... тарихдан маълумки бу ўт ўчмаган.

Бундай ўтлар ҳозир ҳам аланга олиб туради. Худога шукр, бугунги жамият ҳасад ўтларининг яхши одамларни маҳв этишига шароит яратиб бермаган. Шундай бўлса-да, бу ўт бир ёки бир неча оиладаги бахт саройини куйдиришга куч топяпти.

Айтадиларки, бир-бирига ҳамроҳ бўлиб, уч киши сафарга чиққан эди. Ёши улугроғи қолган иккисига деди:

— Сизлар нима сабабли ўз ватанларингиз роҳатидан кечиб, сафар қийинчиликларини ихтиёр этдингиз?

Бири деди: “Мен иши юришаётган одамларга ҳасад қилиб, уларни кўра олмасдим. Ўйлаб-ўйлаб, оз вақтга бўлса-да, ватандан чиқиб кетсам, кўра олмайдиган нарсаларни кўрмай қўя қолсам, деган қарорга келдим”.

Иккинчиси деди: “Мен ҳам шу сабабдан мусофирликни ихтиёр этдим”.

Савол сўраган сайёҳ ҳам қалбини куйдираётган ҳасад олови туфайли даштга чиқиб кетганини айтди.

Учала ҳасадчи топишганларидан қувониб, бошлари оққан томонга қараб равона бўлдилар. Йўлда бир ҳамён олтин топиб олдилар. Олтинни теппа-тенг бўлиб олишга қарор қилдилар. Лекин ҳар бирининг юрагидаги ҳасад ўти кучга кириб, бошқасининг улушига кўз олайтира бошлади. Бир кечаю бир кундуз жазирама биёбонда оч, ташна ва уйқусиз ҳолда жанжал қилдилар.

Подшоҳ овга чиққан эди, эртаси куни маҳрамлари билан шу ердан ўтиб қолди. Уч ҳасадчини кўриб, аҳвол сўради. Улар бор гапни айтиб бердилар:

— Биз учовимиз ҳам ҳасад ўтида куйиб-ёнамиз. Шу сабабдан Ватандан жудо бўлган эдик. Мана энди топиб олган олтинимизни тақсимлашда орамизда низо чиқди. Бу олтинларни инсоф юзасидан тақсимлаб берувчи одамга муҳтож бўлиб турганимизда марҳаматли ва одил шоҳимизнинг ўзлари келиб қолдилар. Энди умидимиз сиздан, олампаноҳ.

Подшоҳ деди: “Адолат бўлишини истасангиз, аввал ўзларингизнинг қай даражада ҳасадчи эканингизни менга сўзлаб беринг. Олтинни ҳасадингиз даражасига қараб тақсимлайман”.

Подшоҳнинг бу шарти уларга маъқул келиб сўз бошладилар. Бири деди: “Менинг ҳасадим шу даражада кучлики, ҳеч вақт бировга эҳсон ҳамда шафқат қилишни ва бирон кишининг хушвақт бўлишини хоҳламайман”.

Иккинчиси деди: “Шуни ҳасад деб юрибсанми?! Бу ҳасаднинг арзимас бир учқуни-ку! Биров-бирова молидан эҳсон қилса ҳам, менинг жоним чиқиб кетади”.

Учинчиси деди: “Икковинг ҳам ҳасаддан бебаҳра ва бенасиб экансанлар. Менга биров яхшилик қилса, ўзгаларга ҳам яхшилик қилар экан, деб куйиб кетаман”.

Подшоҳ буларнинг ичи қоралигига ҳайрон қолиб, деди:

— Сўзларингизга қараганда, бу олтин учовингизга ҳам ҳаром. Сизларнинг ҳар бирингизга ҳасадингиз даражасига қараб

олтин эмас, жазо бериш керак. Бировга бир нарса эҳсон беришни хоҳламагanning жазоси шуки, уни бадном қилиб, дунё неъматларидан маҳрум этмоқ керак. Бировга бировнинг эҳсон қилганини кўра олмайдиган одамни ўлдириб, ундан қутилган яхши. Ўзга-га ҳам, ўзига ҳам ҳасад қилувчи одамни дунёдаги барча азоб турлари билан қийнаб, жонини олиш зарур.

Подшоҳ амри билан биринчи ҳасадчининг оёғидан осдилар. Иккинчисининг бошини кесдилар. Учинчисининг баданига заҳар суртиб офтобга қўйдилар.

Ҳасад давосиз дарддир. Ҳасадчи ҳамиша бировнинг шодлигидан ғамнок, роҳатидан аламнок бўлади. Ҳасад шундай ёмон иллатки, унинг касридан одам ўзига ҳам яхшилиқни раво кўра олмай қолади. Бошқаларнинг бахти ва саодатини кўролмаган ҳасадчи доимо қайғу-алам остида бўлади. Арасту ҳаким деганларки: *“Дунёда ҳаммадан кўра ҳасадчининг юки оғирдир. Чунки у бечора бахтли одамларни кўролмай, ҳасад туфайли келадиган ҳамма қайғу-аламлар юқини ўз устига ортиб юради”*. Ўзгаларнинг яхши турмушлари унинг юрак-бағрини ёндиради.

Ҳасадни тарк эта олган кимса эса тинчланиб, роҳатланади. Фозил Асмаий бир юз йигирма ёшга тўлган кишидан узоқ умр кўриш сирини сўрадилар. Қария айтди: *“Бунинг беркитадиган сирли ери йўқ. Мен умрим давомида ҳасад ва кинчиликдан парҳез қилдим”*. Агар ҳасаднинг бировни эмас, ҳасадчининг ўз танини куйдириши ва қайғусини орттиришини ҳисобга олсак, бу иллатдан парҳез қилган кекса отахоннинг ҳаётларини ўзимизга ибрат қилиб олган бўлардик. Агар юрак сиқилишининг сабаби қалбдаги ҳасад ўти бўлса, дори-дармонга пул сарфлашнинг ҳожати йўқ. Ўша киши ҳасаддан тийилса бас, тез орада шифо топиб, юраги сиқилмайдиган бўлади.

Барчамиз учун тарбия асоси бўлган Қуръони каримнинг, хусусан, Нисо сурасидаги ояти кариманинг маъно таржимасига диққат қилайлик: *“Аллоҳ бирон неъмат билан бирингизни бирингиздан ортиқ қилиб қўйган бўлса, сизлар уни ҳасад ва адоват билан орзу қилманг. Эркаклар учун ҳам қилган меҳнатларидан насиба бордир, аёллар учун ҳам қилган меҳнатларидан насиба бордир. Ҳақ таоло ўз ҳикмати ва тадбири билан ҳар кимга лойиқ ризқни муқаддар қилган. Сизлар бировларга берилган неъматларга кўз олайтириш ўрнига Аллоҳнинг фазлу марҳаматидан файз-баракот ва ризқ-рўз сўранглар”*.

Демак, бир кишининг кўпроқ молини кўриб ҳасад қилмаслик барчага вазифа қилиб қўйилапти. Инсон кўп жиҳатда ўзидан афзал шахсни кўриб, унга ҳасад қилади, деймиз. Шунга кўра, гўё камбағал бойни кўролмайдди, деган фикр тўғрига ўхшаб қолади. Аслида ундай эмас. Кўп ҳолларда бой бойни кўролмайдди. Ҳасадгўй ҳар қанча бой бўлса-да, кўзлари бировнинг молида бўлади. Худди мана бу ҳикоятдаги каби.

Ҳикоят. Қадим замонда Бағдод шаҳрида хасислик ва ҳасад дардига мубтало бир бойнинг ахлоқли, тарбияли қўшниси бор эди. Унинг бойлиги кўп эмас, аммо саховати билан ном қозонган, эл қошида иззат ва ҳурматга эга эди. Ҳасадчи бой бунга асло чидолмасди. Барча ҳасадгўйлар сингари у ҳам айбсиз одамни кўрганида жаҳли чиқаверарди. Қўшнисининг хато қилиб қўйишини интиқ кутарди, фазилатларига тоқат қила олмасди. Қўшнисининг обрўсини тўкишга, халқ назаридан туширишга ҳарчанд ҳаракат қилса ҳам муддаосига етолмасди. У нодон чексиз алам ва ситамлари ўзидаги ғаразгўйликнинг меваси эканини фаҳм этмасди. Душманига азоб беролмай, ҳамма вақт ўзини ўзи азоблаб яшарди. Ҳасад ўтида ёна-ёна охири бир шумликни кўнглига тугиб, қул бозорига борди-да, бир ёш йигитни сотиб олди. Икки-уч ой уни яхши еб-ичириб, лутфу карамлар кўрсатиб, меҳрибонлик кўрсатган бўлди, кейин мақсадини унга аён қилди:

— Меникида яшаётганингдан бери қандай яхши одам эканимни билиб олгандирсан. Мен сенга яна бир улугъ яхшилиқни ният қилиб турибман. Айтганларимни бажариб, ҳожатимни чиқарсанг, сени озод қиламан, қўлингга олтин тангалар бераман. Шу туннинг ўзида бошқа шаҳарга жўнайсан-у фароғатли ҳаёт кечири бошлайсан.

Қул хожасининг хизматини сўзсиз бажаришга тайёр эканини билдирди. Бундан бой қувониб, режасини баён қилди:

— Билгинки, қўшнимнинг дастидан тўйганман. Уни кўрсам ичим ёниб кетаверади. Қўшнимга нисбатан яхшироқ бўлсам ҳам атрофдагилар нима учундир уни қадрлашади. Унинг ёмонлигини исботлашга, шу орқали шикаст етказишга кўп уриндим, лекин натижа чиқмади. Биргина чора қолди: шу тун иккимиз қўшнининг томига чиқамиз. Сен мени шу томда сўйиб ўлдирасан. Эрта-лаб жасадимни қўшнининг томида кўрганлар унинг ваҳшийлигига ишониб зиндонга ташлашади. Ундан нафратланишади. Мол-мулки эса талон-торож бўлади.

Шундай деб озодлик варағи билан олтинни қулининг қўлига тутқазди.

Қул хожасининг бу гапларини эшитиб, таажжубдан қотиб қолди. Хожасининг гаплари чинлигига аввалига ишонмади.

— Хожам, бу тадбирингиз ғалати-ку? — деди у. — Ўлганингиздан кейин қўшнингизнинг обрўси тушиши ёки тушмаслигидан сизга нима фойда? Ақлли одам бундай ахлоқликка рози бўлмайди.

Ҳасадчи сахий бўла олмайди, хасиснинг ҳасадсиз яшай олмаслиги эса аниқ: қул ҳар қанча насихат қилса ҳам бой кўнмади. Бой “агар талабимни бажармасанг, қўшнимни ўлдираман-у сени қотил деб жазога топшираман”, деб қўрқитгач, амрини бажарди – хожасининг ўлигини қўшни томига ташлаб, ўзи Исфaxonга жўнаб кетди.

Эртаси куни қўшнини зиндонга ташладилар. Қотиллиги асосли далиллар билан исботланмагани учун жазо бериш кечиктирилди. Бу орада бойнинг бошқа қўшниси савдо важдан Исфaxonга бориб қолди. Хожаси берган тиллалардан фойдаланиб тижорат юритаётган қул у билан тасодифан учрашиб қолиб, Бағдоддаги янгиликлар билан қизиқди. Томдаги қотиллик ҳақидаги гапни эшитиб деди:

— Бу ишда покиза қўшнининг ҳеч айби йўқ. Хасис ва ҳасадчи бойни ўзининг қистови билан мен ўлдирганман, — деб барча воқеаларни бир-бир баён қилди.

Қулнинг гаплари қоғозга туширилиб, икки гувоҳ имзоси билан тасдиқ этилгач, қўшни уни Бағдод ҳукмдорига етказди ва бегуноҳ одам озод этилди.

Бу ҳикоятдаги бойнинг ҳасад қурбони бўлишини рамзий маънода ҳам тушуниш мумкин: ким юрагида ёна бошлаган ҳасад ўтини ўзи ўчира олмаса, шу ўтда куйиб ўлади. Шунга ўхшаш яна бир ҳикоятда бир аёл разил мақсадига эришиш йўлида ўз боласини қурбон қилган. Бунинг ҳам рамзий маъноси бор: ҳасадгўйлиги туфайли туҳматчиликни ёки ифвони, ё фитнани касб қилган одам мақсадига етишиш учун энг азиз нарсасини ҳам қурбон қилиб юборади. Ўз жонини қурбон қиляптими ё боласиними – фарқи йўқ унинг учун. Бизга муҳими – шундай разилликлардан қайтмайдиган одамдан ниҳоятда эҳтиёт бўлишимиз керак. “Бунақа воқеаларни ҳаётда учратмаймиз”, деяпсизми? Ҳа, тўғри, учратмаймиз. Лекин ҳасадгўйлиги учун элнинг назаридан қолиш – тириклайин ўлиш эмасми? Ҳазрат Навоий дедиларки: “Ҳасад-

чи — бемор, балки ҳалокатли дардга гирифтор. Бидъатчи ўз динидан узоқда, ҳасадчи ўз феълидан азобда”.

Инсонларнинг қўлидагига ҳасад қилмайдиган кишининг кўнгли роҳатда бўлади. Ҳасад қалбни, ахлоқни ўлдиради. Одам танаси турли сабаблар билан ўлади. Ўлимга сабаб бўлувчи касаллик турлари кўп, фалокат турлари ҳам кўп. Қалбни ўлдирадиган иллатлар ҳам турли-туман. Шулардан бири, балки асосийси, ҳасаддир.

Бир донишмандга дедилар:

— Атрофингизда ҳасадчилар кўплигини биласизми?

— Биладан, — дедилар.

— Билганингиз ҳолда уларга қарши нечун курашмайсиз? — деб ажабландилар.

— Ҳасадчилар — хастадирлар. Касал одамга қарши курашайми?

Киши астойдил истаса, вужудида ғимирлаётган ҳасадни енгишга ўзида руҳий-маънавий куч топа олади. Бунинг учун ҳушини олаётган, ҳасадни уйғотмоқчи бўлаётган нарсалардан ўзини баланд қўйишга ҳаракат қилса бас. Бир синглимизга овсинларининг қулоғидаги олмос кўзли тилла зирак тинчлик бермаяптими? Ўйлаб кўрсинлар, шу зираксиз ҳам яшаш мумкин-ку! Нима учун шу матоҳни деб юракни сиқиш керак? Дунёда неча миллиард аёл шу матоҳсиз яшаб юрибди-ку? Бу синглимизга деймизки: бошқалар сизга ҳавас қилсин. Ақлингизга, тафаккурингизнинг бойлигига ҳавас қилишсин. Тилла матоҳсиз яшаш мумкин, ақл бойлигисиз яшаш жуда мушкул.

Бир дўстингизни кўчада кўриб қолдингиз: янги “Шевролет”-да кетаётган экан. Яна ҳасад ғимирлаб қолдими? “Мен ундан ақллироқ эдим, яхши ўқиган эдим...” деган фикрлар юрагингизни ўртаб бошладими? Олдин билинг-чи, ўша дўстингиз аслида бахтлимикин? Эҳтимол бойликка муккасидан кетиб, оила бахтини қўлдан чиқаргандир? Сиздай ақл эгасининг ҳасад ўтида куйиши яхши эмас. Майли, агар автомашина орзуси сизни тинч қўймаётган бўлса: “Эй Худойим, шу нарсани унга берибсан, менга ҳам насиб эт”, деб сўранг. Ҳасадни ҳавасга айлантинг. Энг яхшиси — “Эй Раббим, мени бу нарсаларга қул қилиб қўйма, бойлик бермасанг майли, машина бермасанг майли, лекин оилам бахтини бер!” деб муножот қилинг. Яна билингки, вақти-соати етганда киши лаҳадга тилла зираксиз, “Мерседес” сиз қўйилади.

Жаннат боғларига ҳам зеб-зийнатлар тақиб, қимматбаҳо “Лимузин” да кириб борилмайди.

Имом Аҳмад ибн Ҳанбал улкан саҳобий Анас ибн Моликдан (р.а.) ривоят қиладилар: “Пайғамбар алайҳиссалом билан ўтирган эдик. У киши: “Ҳозир ҳузурингизга бир жаннати одам келади”, дедилар. Таҳорат суви соқолларидан оқиб турган бир ансорий кириб келди. Эртасига Пайғамбар алайҳиссалом худди шу гапни яна айтдилар. Яна кечаги киши ўша ҳолатда кириб келди. Учинчи куни ҳам бу айнан такрорланди. Мажлис тугаб, Набий муҳтарам туриб кетганларидан сўнг Абдуллоҳ ибн Амр ибн Осс ҳалиги ансорийга эргашди ва “Отам билан аразлашиб қолиб, уйга уч кун кирмасликка қасам ичган эдим, уч кун сизникида турсам майлими?” деди. Ҳалиги киши рози бўлди”.

Абдуллоҳнинг ҳикояси. “Уникида уч кун ётдим. Кечаси ҳеч ошиқча ибодат қилганини кўрмадим. Фақат у ёнбошидан бу ёнбошига ағдарилганида Аллоҳнинг зикрини қилар ва такбир айтар эди, холос. Сўнг бомдод намозига турар эди. Уч кун давомида ундан фақат яхши сўз эшитдим. Лекин ҳайрон бўлдим. “Жаннати бўлишга шу амалларнинг ўзи наҳот етса?!” деб юборишимга сал қолди. Унга қараб: “Эй Аллоҳнинг бандаси, отам билан ўрта-мизда ҳеч қандай гап ўтгани йўқ. Расулуллоҳ (с.а.в.) уч кун давомида уч марта “Ҳузурингизга жаннати киши келади”, деганларида сен кириб келдинг. Уйингда уч кун бирга яшаб, яхши амалларингни ўрганиб, сенга эргашмоқчи эдим. Аммо ҳеч бир катта амал қилганингни кўрмадим. Расулуллоҳ айтган мартабага сени нима эриштирди?”, дедим. У: “Ўзинг кўргандан бошқа ҳеч бир амалим йўқ”, деди. Жўнаб кетаётганимда эса: “Ўзинг кўргандан бўлак ўзга амалим йўқ. Лекин менинг қалбимда бирорта мусулмонга нисбатан алдамчилик йўқ. Бирор кишига Аллоҳ яхшилик берса, ҳасад ҳам қилмайман”, деди. Мен: “Сени олий мартабага эриштирган нарса шу экан, унга тоқат ила амал қилиш ҳам қийин”, дедим”.

Табобатдан чуқур билимга эга бўлмасангиз ҳам биларсиз, арзимаган деб ҳисоблайдиганимиз шамоллаш ҳам ўзидан жиддий асоратлар қолдиради. Ё ўпка ёки буйрак каби аъзоларни жиддий дардга рўпара қилиб қўяди. Ҳасад ҳам шунақа. Киши арзимаган нарсага ҳасад қилади-ю, жиддий иллат қулига айланганини ўзи ҳам сезмай қолади. Юқорида зикр этилган шарафли ҳадисдан маълум бўлди-ки, боқий дунё саодатига етишмоқликнинг асосий

омилларидан бири ҳасадни енгмоқ экан. Такрор айтаман: ҳасадни енгдингизми, демак, бошқа иллатларни ҳам маҳв эта оласиз. Тўғрироғи, бошқа иллатларнинг бош кўтаришига йўл бермайсиз. Табобат тили билан айтганда, шамоллашни яхшилаб муолажа қилсангиз, ўпка ҳам тинч, буйрак, юрак ҳам тинч ва саломат.

Сўфий Оллоҳёр бу хусусда ёзганлар:

*Ҳасад этган киши дуну дагалдур,
Бу сўз бир халқ аро эски масалдур.*

Дейилмоқчики: ҳасадчи киши ёвуз бир пасткашдир. Бу сўз эскидан бор бир масалдир.

*Мусулмонега ҳеч бўлма мукобир,
Борур жой бир эрур, э нафси жобир.*

Дейилмоқчики: мусулмон кимсага такаббурлик қилма. У азиз кимса бўлса, итоат қил. Кўнгилдан ҳасадни чиқар. Зеро, азиз ва мартабали кишига бировнинг ҳасади қанчалар кучли бўлгани сари, унинг иззати ва мартабаси яна ҳам ошар. Буни уққин, эй ўзига зулм қилувчи инсон!

Дўстларнинг ҳасади душманнинг хусуматидан ёмонроқ ҳисобланади. Набий муҳтарам дедилар: “*Диндошинг бошига туиган балодан севинма! Чунки Аллоҳ уни халос қилиб, ўша балога сени гирифтор қилади*”. Ким ўзгаларни қийнаётган дардга мубтало бўлишни истаса, дўсти бошига тушган кулфатдан қувонаверсин. Ҳа, ўзганининг кулфатидан қувониш ҳам ҳасаднинг бир кўринишидир.

Бунақа гуноҳкорларни узоқлардан қидирмайлик, ён-атрофимиздаги оилаларда ҳам кўп учратамиз. Кундошларни қўя турайлик, ҳатто бошқа-бошқа ҳовлида яшовчи овсинларнинг қулоқлари ҳамиша “динг” туради. Эр-хотин ўртасида ғавғо чиқса, овсин қалбида тантана бошлади. Келин эридан сўкиш эшитганда, қайнона чапак чалиб ўйнагиси келади. Буни аёлларгагина хос касаллик десак, бировнинг қамалганидан қувонадиганларни нима деймиз? Ўзингиз айтинг, қалблари ҳасад дуди билан хиралашган кишиларда бирон мисқол виждон топилармикин?!

*Қарга фароғат ила тутса чаман ичра мақом,
Қарга бўлиб қолур, аммо сира ҳам булбул бўлмас.*

Шайхул машойих Жунайд Бағдодийнинг душманлари халифага арз қилиб: “Халқни буткул ўзига эргаштириб олди, чорасини қилмасангиз ғафлатда қоларсиз”, деб фитна қилдилар. Тахтга меҳр қўйган халифа ҳасадчилар фитнасига учди. Бироқ, халқ эъзоидаги валийни бир ҳамла билан йўқ қила олмас эди. “Уни ҳужжатсиз даф қилиб бўлмас”; деган қарорга келиб, фитнани ишга солди. Унинг уч минг тиллага сотиб олган ғоят гўзал канизаги бор эди. Уни ясантирдилар, кўнгилни қитиқлаб, фитнага сола олувчи хушбўй атирлар сепдилар.

“Жунайднинг олдига бор, унга юзингни кўрсат ва: “Эй Шайх! Менинг ҳеч кимим йўқ. Молим ҳам йўқ. Мен кўнглимни дунёдан уздим. Сендан тиларманки, мени хизматкорликка ва қариндошликка қабул этгин. Сенинг суҳбатингда тоат билан машғул бўлайин. Ҳаргиз бу кўнглим дунё аҳли билан қарор топмайди”, деб айтгил”, дедилар. Канизакнинг изидан бир хизматкорни кузатувчи қилиб юбордилар. Канизак шайхга салом берди. Ўтирди. Юзини очди. Жунайд Бағдодий беихтиёр бир қарадилар. Филҳол, бошларини қуйи эгдилар. Канизак ўргатилган гапларни тўлиқ айтди. Жунайд Бағдодий ҳазратлари бирдан бошларини кўтариб, бир “оҳ” тортдилар-да, канизакка қараб пуфладилар. Канизак шу заҳоти йиқилиб ўлди. Бу ҳодисадан хабар топган халифанинг жонига ўт тушди. Пиёда юриб, Жунайд ҳазратларининг ҳузурларига келди, узр тилади. Шайхул машойих дедилар:

— Сени “Амир ул-мўминин” дейдилар. Шафқатинг умум мусулмонларга ғолиб ва шомил (*умумга тегишли, кенг қамровли*) бўлмоғи лозим. Менинг қирқ йиллик тоатимни ҳадар (*бекорга чиқариш*) этмоқчи бўлдинг. Сенинг шафқатинг шу тарздамидир? Эртага халқнинг ҳузурида нима деб жавоб бергайсан?

Халифа шайх ҳазратларининг оёқларига йиқилди, кўп узрлар айтди...

Нодон ва жоҳил одамларнинг бир-бирлари билан дўст бўлиб кетишлари таажуб эмас, аммо онгли ва фозил кишиларнинг бир-бирларини кўролмай, душманликка боришлари таажублигина эмас, афсуслидир. “Гадонинг душмани гадо бўлади”, дейилганидек олимнинг душманини ҳам олимлар даврасида кўраимизми?

Нега ажабланамиз? Ахир бу ҳасаднинг иши-ку?! Энди бир савол: ҳасадни енга олишга кучи етмаганларни доно дея олаимизми? Олимлар ўз ғаразларини кўп ҳолларда “илмий баҳс” деган ниқоб

билан тўсмоқчи бўладилар. Олимлар орасидаги ҳасад жамият учун офатдир. Пайғамбаримиз алайҳиссалом “Олимнинг бузилиши – оламнинг бузилиши”, деб бекорга огоҳлантирмаганлар.

Оила атрофидаги ҳасадчилардан олимлар оламига ўтишимиз бежиз эмас. Олимлар ҳасадлари туфайли бир-бирларининг илдизларига болта уриш билан кифояланишса майли эди. Дарахтга болта урилганда аввал пайрахалар учади. Шунга ўхшаб, олимлар ўзаро ғараз урушига киришсалар, ҳасад милтиқларидан отилган ўқлар шогирдларни ҳам яралайди. Қизларимиз илм билан шуғулланиш учун йигитларга қараганда кўпроқ тўсиқларни енгиб ўтишлари керак. Бир қизнинг илмий раҳбари шу соҳадаги бошқа олим билан чиқишмаса, бало булутлари ёш олима боши устига тўпланади. Ҳасадгўй олим шу ёш олиманинг илмий ишини йўққа чиқариш билан душманидан ўч олмоқчи бўлади. Бундай воқеаларга кўп дуч келаётганим учун ҳам диққатингизни шу номаъқулчиликка тортишни лозим топдим. Ҳасадчи олимлардан биронтаси тасодифан ёки бир инсоф эгасининг тавсияси билан бу суҳбатимизни ўқиши мумкин, деган илинжда, уларга иймон неъматини тилаган ҳолда, бир шарафли ҳадисни эслатиб қўймоқчиман: “Учта катта гуноҳ бор, — дедилар Набий муҳтарам, — кимда шу гуноҳлардан бўлмаса, бошқа гуноҳларини Аллоҳ таоло хоҳласа, кечириб юборади. Биринчиси – Аллоҳ таолога ширк келтириб ўлган киши; иккинчиси – сеҳргарлик билан шуғулланган ва унга тобеъ бўлган киши; учинчиси – ўз биродарига гина ва ҳасад қилган киши”.

“Олим” деган шарафли номга доғ туширувчи ҳасадчиларнинг бугун бўлмаса эртага инсофга келишига умид қиламиз. Агар ардоқли сингилларимиз, укаларимиздан биронталари илм йўлида шундайларга дуч келсалар, улардан ёмонлик кўрсалар, дарров чекинмасинлар. Сабр билан илм йўлида давом этсинлар. Бундай даъватни ёзишимдан мақсад: илмга меҳр қўйган азиз сингилларимизнинг иродалари бўшроқ бўлади. Кўз ёшлари тўкилиб, юраклари сиқилиб, илм оламини ташлаб чиқиб кетишни ўйлай бошлайдилар. Сингилжонлар, асло ундай қилманг. Майли, озгина йиғланг, лекин ҳасадчи ҳузурида бош эгманг. Ҳасадчи ҳеч қачон ғолиб бўлмаган. Гапимга ишонмасангиз, мустаҳкам иродалари ва иқтидорлари туфайли илмнинг шарафли довларини эгаллаган муҳтарам олималаримиздан сўранг. Улар ҳам ёшлик кезлари ҳасадчилар ўқидан қийналишган. Агар ҳасадчининг битта ҳужумидан

кўрқиб чекинсангиз, илмдан юз ўгирсангиз илмгагина хиёнат қилган бўлмайсиз. Худо берган иқтидорингизни исроф ҳам қилган бўласизки, бунинг гуноҳ эканини унутманг.

Кўп кузатганмиз: бирор яқини ёки таниши нимагадир эришганда, кишида икки ҳолдан бири рўй беради – ё қувончдан боши осмонга етади ёки хафа бўлиб, ич-этини тирнайди. Дейлик, бир одам ҳалол касб билан бойиди ёки муносиб равишда мавқе-мартаба топиб, олқиш қозонди. Унинг бу муваффақияти кимгадир ёқмайди, сиқилади, иши тезроқ орқага кетиб, бир зумда топганларидан ажраб қолса, дейди...

Бошқа бир манзара: биров дунё ва охират ишида ўзиб кетяпти. Кимдир у билан ҳар учрашганда, бир фазлига гувоҳ бўлиб, кўзи қувонади. Бу азизлик унда доимий туришини хоҳлайди. Аксинча бўлиши уни ранжитади. Айни пайтда ўзига ҳам шундай муваффақиятлар насиб этишини истайди.

Энди бир ўйлаб кўрайлик: молу давлатнинг эгаси ким? Мавқею мартаба дегани – хоҳласак ундан фойдаланиб, хоҳласак хуржунга солиб қўядиган отамерос нарсами? Йўқ, албатта. Буларнинг барчаси Аллоҳнинг инъоми, бандасига ато этган неъмат. Шундай экан, Аллоҳнинг неъматини ўзига эмас, бошқасига берилгани учун ёқтирмаслик, бу неъматнинг йўқ бўлишини хоҳлаш ақлсизлик эмасми? Олдинроқ тилга олинган ояти каримада Аллоҳ биз – бандаларни бекорга огоҳлантирмади. Ҳасад — ҳар қандай динда, ҳар қандай жамиятда қораланадиган разил иш.

Агар киши дўстига берилган неъматнинг йўқолишидан эмас, бардавом бўлишидан суюнса, ўзига ҳам шундай хайр насиб этишини қўмсаса, бу ҳасад эмас, ҳавасдир. Бундай ҳавас ҳар бир динда, ҳар бир жамиятда мақталади. Бу хусусда Пайғамбар алайҳиссалом: “Албатта мўмин ҳавас, мунофиқ эса ҳасад қилади”, деганлар. Яна бир шарафли ҳадисда ҳасадгўйларнинг Аллоҳ неъматига душман экани айтилган: “Ҳақиқатан, Аллоҳ берган неъматларга душманлик қилувчилар бор”, дедилар. “Улар кимлар?” деб сўрашди. “Аллоҳ фазли ила одамларга берган нарсаларга ҳасад қилувчилар”, дедилар Пайғамбаримиз (с.а.в.).

Ҳасад барча ҳолатда ҳаромдир (яъни тақиқланган). Аммо фожирлар ва ҳақдан тойган кимсалар неъматга етишса, у билан фитна кўзгаб, фасод ёйишса, одамларга озор беришса, бу ҳолда неъматга муносабатимиз қандай бўлади? Шубҳа йўқ, уларга берилган неъматдан кўнгил ўртанади, бу кунларнинг узоқ давом

этмаслигини хоҳлайсиз. Қачон барчаси тугаб, адо бўлар экан, дея кутасиз. Энг муҳими, бу ўринда ўзни оқлаш учун далда бор: неъматни неъмат бўлгани учун эмас, балки фасодга қурол бўлгани учун ёқтирмаяпсиз. Ҳавас масаласига келсак, ҳаром йўллар билан топилган бойликка, пора йўли билан эгалланган мартабага ҳам ҳавас қилишимиз жоизми? Албатта, йўқ!

“Ҳасад” сўзи бир иллатни англатгани билан унинг эшиклари кўп. Ғаззалий ҳазратлари шулардан еттитасини санаганлар: кибр, ўзига ром бўлиш, яхши кўрган нарсаларини йўқотишдан кўрқиш, мартабага муҳаббат, тубан нафс ва бахиллик. Ҳасад уйғотувчи ашаддий сабаблардан бири адоват, иккинчиси эса яхшиликни кўролмасликдир.

Оила деб аталмиш муаззам сарой мунтазам равишда ҳасад зилзиласидан титраб турибди. Қамровни кенгроқ олиб мулоҳаза қилсак, инсоният ҳасаддан озор чекяпти. Аҳиллик ва тотувлик билан тикланган не-не мустаҳкам қалъалар ҳасад туфайли емирилиб қулаяпти. Қариндошлар ётга, қўни-қўшнилар бегонага, дўстлар душманга айланиб кетяпти.

“Олов ўтинни куйдириб кул қилгани каби, ҳасад савоб амалларни еб тугатади”, дейилади ҳадиси шарифда. Савобли амалларнинг тугаши – Қиёматнинг кўпиши, ўлиб ҳам кутулиб бўлмайдиган абадий азобнинг бошланишидир. Савобли амалларимизнинг қанча эканини ёлғиз Аллоҳ билади. Ҳасад олови эса ловуллаб ёняпти. Пайғамбаримиз алайҳиссалом бу хавфдан огоҳ этиб, инсониятга хитобан дедиларки:

“Олдинги умматларга етган хасталик сизлар томон ўрмалаб келди. Бу ҳасад ва бағзодир. Бағзо (нафрат ва ғазаб) – қирқувчидир. Сочни эмас, динни қирқувчидир. Муҳаммаднинг жони измида бўлган Зотга қасамки, то мўмин бўлмагунингизча, жаннатга кирмайсиз. То бир-бирингизни яхши кўрмагунингизча, мўмин бўла олмайсиз”.

Солиҳ амаллар кушандаси бўлган ҳасаддан паноҳ беришини Аллоҳдан сўраб дуо қилган ҳолда бу суҳбатимизга якун ясаб, кейинги мавзуга ўтамыз.

Азизлар, суҳбатларимизга тоқат қилиб, баёнларимизни ўқиб, фойдаланишга уринаётганингиз учун сизга раҳмат. Биламан, насиҳат кўпайиб кетса, айримларнинг (айниқса, ёшларнинг) энсалари қота бошлайди. Лекин на илож, ҳаётни нурлантирувчи фазилатлар, қора дудга кўмувчи иллатларни фарқлаб олишимиз

керак. “Қозонга яқин юрсанг – қораси юқади”, дейдилар. Қораси юқмаслиги учун қозоннинг қаерда турганини аниқ билишимиз, ундан узоқлашишимиз шарт, тўғрими? Иллатлар ҳақидаги суҳбатларимизда покиза ҳаётимизга қора юқтирувчи ўша қозоннинг қаердалигини билиб олишга оз бўлса-да, эришдик шекилли?

Умидворманки, бу гапларни қўлдан қўймай ўқиётгандирсиз? Лекин шошма-шошарлик билан ўқиш дуруст эмас. Ҳар бир суҳбатдан кейин бир оз ўйлаб, мулоҳаза қилиш лозим. Масалан, ҳасад ҳақида старли маълумотга эга бўлганингизга ишонсангиз, энди ўйланг: кейинги кунлар давомида кимларга ва нима учун ҳасад қилдингиз? Ҳасад ўтини ёқишга сабаб бўлган нарса ёки воқеа юрагингизни сиқишга арзийдими ўзи? Ҳасад ўтининг алангаси қай даражада ва у неча кундан бери бағрингизни куйдирипти? Бу ўтни ўзингизнинг идрокингиз, иродангиз билан ўчира оласизми? Фикримча, бунга қодирсиз. Фақат астойдил урининг. Биз эса дуоларимиз билан сизни қўллаб-қуватлаб турамиз. Ҳасадни ва бошқа иллатларни енгишга аҳд қилган бандасини Аллоҳ ҳеч қачон ёлғизлатмаслигига ишонган ҳолда дуога қўл очамиз:

Аллоҳим! Сен ҳукм қилганингдан сўнг рози бўлишни, ўлимдан кейин яхши ҳаётни ва Сенинг юзингга назар қилиш бахтига етишмоқликни ва Сен билан учрашишга муштоқ бўлишни ҳеч бир зарар берувчи офатсиз ва адаштирувчи фитнасиз бўлишни сендан сўраймиз. Ҳасад қилишимиздан ёки бизларга ҳасад қилинишидан, ё зўравонлик қилишимиздан ё бизларга зўравонлик қилинишидан, бошқаларга зулм қилишимиздан ё бизларга зулм қилинишидан, ё Сен кечирмайдиган хато, ё гуноҳ қилиб қўйишимиздан Сендан паноҳ тилаймиз. Олийн, йа Раб ал – олабийн!

ХИРАДМАНД ЧИН СЎЗДИН ЎЗГА ДЕМАС

Ўғрилиқ Мусо алайҳиссаломнинг ҳассалари кабидир. Эғрилиқ эса сеҳргарларнинг сеҳрига ўхшайди. Тўғрилиқ ўртага чиқиши билан уларнинг ҳаммасини ютади. Тўғрининг ёрдамига чопган – Аллоҳнинг ёрдамига чопган. Ҳар бир сохталик иймонсизликка етаклайди, ҳар бир тўғрилиқ иймондандир.

Ҳазрати шайх Аҳмад Мағрибий (қ.с.) дедилар:

— Онамдан мерос қолган бир уйни сотдим. Бадалини Каъба мужовирларига улашмоқчи бўлдим. Баррияда кетаётган эдим, бир қароқчи араб рўпарамдан чиқди:

— Ниманг бор? — деб сўради.

— Эллиқ тиллам бор, — дедим-да қўлига бердим. Санади-да, ўзимга қайтариб берди ва туясини чўқтирди.

— Бу туяга мин, кетамиз, — деди.

— Мени нима қиласан? — дедим.

— Тўғрилигингни кўриб, кўнглим сени севди, — деди.

Мен хоҳласам – хоҳламасам, туясига миндирди. Каъбага бордик. Биргаликда тоат ва риёзатга машғул бўлдик. Ўша қароқчи оқибатда Аллоҳнинг валийларидан бўлди.

Мазкур ҳикоятга “Гулистон” дан бир байт илова қилинса, узукка кўз қўйгандай бўлар:

*Ҳақни билган кимса айлар ростлиг,
Ростга йўқ камлику ҳам костлиг.*

Тилимиздаги “ростлик” ва “тўғрилиқ” сўзлари айри-айри маъноларни англатмайди. Бу сўзларнинг зидди – “эғрилиқ” ва “ёлғон”-дир. “Амин” сўзи ростгўйлиги учун ишончли кишига айланган фазилат эгаларига нисбатан айтилади. Расулulloҳ (с.а.в.) ҳали пайғамбар бўлмасларидан олдин ҳам шу ном билан иззатланганлар. Яна тўғри сўзли одамларга “Сиддиқ” деб сифат берадиларким, ҳазрат Абу Бакр (р.а.) бу ҳурматга эришганлар. “Эй иймон келтирганлар! Аллоҳга тақво қилинганлар ва тўғри сўз сўзланганлар”, деб буюрган Парвардигор, бу амрига итоат этган солиҳ бандаларини ана шундай иззатлар билан шарафлантира-

ди. Бу хусусда қудсий ҳадисда Аллоҳ марҳамат қилади: “Эй Одам фарзанди! Ғазабли ва хурсанд ҳолларингда ҳам тўғри сўзлашинг мартаба ва даражангни менинг наздимда юқори қилади”. Набий муҳтарам (с.а.в.) дедилар: “Рост гапиринглар, чунки ростгўйлик яхшиликларга бошлайди ва бу яхшиликлар эса жаннатга йўллайди. Киши рост гапираверса, у Аллоҳ таоло ҳузурида “жуда ростгўй”, деб ёзилиб қолади”. Яна дедилар: “Банданинг иймони мукамал бўлмайди, токи унинг қалби тўғри бўлмагунча. Қалби тўғри бўлмайди, токи унинг тили тўғри бўлмагунча”.

Ҳар қандай ростлик Ҳақ йўлидаги тўғрилиқдан бошланади. Шоир ёзади:

*Сўрдум сариқ чечакдан:
“Нечун юзунг сўлгундур?”*

Саволга жавобан чечак дедик: “Ўлим бор, ўлимдан кўрқар эканман, шу учун юзим сарғайибди”. Яна сўралди: “Эй чечак, у ҳолда нега қаддинг эгик?” Жавоб бундай бўлди: “Ҳа, қаддим эгик, аммо ўзим Ҳақ йўлида тўғриман”.

Инсондаги ажойиб хулқлардан бири ростлик — тўғрилиқдир. Тўғрилиқ одамдаги барча ишларнинг тартиб ва маромда кетишини таъминлайди. Тўғрилиқ издан чиқдими, демак, ҳамма ишларнинг тартиби бузилади. Хоҳ катта ва улуғ ишлар бўлсин, хоҳ кичкина ва арзимас амаллар бўлсин, агар диққат кўзи билан қаралса, уларда тўғрилиқ йўқ экан, ҳаммаси хароб бўлади. Барча турдаги ишларнинг бари тўғрилиқ билан барқарор, шу ишларни амалга оширувчилар эса тўғрилиқ билан бардам ва устувордирлар. Ҳаётда одамнинг узоқ яшаши эмас, тўғри яшамоғи муҳимроқ. Тўғрилиқка ишонмаган ақлнинг ўткир бўлганидан фойда йўқ. Соатнинг ҳам югуриб кетиши эмас, тўғри юриши муҳимроқ. “Сен то қувватинг бор экан, доимо ростлик ва тўғрилиқ йўлини тут, — дейди дониш аҳли. — Шунда сен саодат чаманидан муддао гулини терасан. Ўқни қара, тўғри бўлгани учун юзи доим гулгун. Камон эгри бўлгани учун каноп билан боғланиб, банди қилинган”. Али ибн Абу Толиб тўғри одамни тўрт тоифага ажратганлар: илмига амал қилувчи олимлар; таълим олишни яхши кўрадиганлар; билганини қизғанмайдиганлар; у дунёсини бу дунёсига сотмайдиган фақирлар.

*Тўғри гапнинг ҳеч бўлмайдди душмани,
 Ёлгон сўзнинг кўп бўлади пушмони.
 Тўғри гапнинг тўрт томони йўл бўлар,
 Ёлгон сўзнинг айланаси кўл бўлар,
 Бошга бало охир бориб – тил бўлар.*

Ҳазрат Навоийдан ибрат: “Агар сўз гўзаллик зийнати билан безалмаган бўлса – унга чинлик безаги етарлидир. Ёлгончининг гапи қанчалик чиройли бўлса – шунчалик қабиҳдир. Чин сўз қанчалик бетакалтуф бўлмасин, сўзловчи учун таассуф йўқдир. Гул либоси йиртиқ бўлса ҳам зиёнсиз, садаф хунук бўлса ҳам инжу учун нуқсонсиз”.

*Сўзда Навоий не десанг, чин дегил,
 Рост наво нагмага таҳсин дегил.
 Ростдур улким, назари тўғридур,
 Ким илиги эғридур – ўғри эрур.*

Ҳикматларга бой эртақларимиз орасидаги “Эғри билан тўғри” чўпчаги фарзандларимизни тарбия қилишимизда гоят муҳим аҳамиятга эга, деб ҳисоблаймиз. Ажабланарлиси шуки, тарбия соҳасидаги ишларимизда бу каби эртақларга аҳамият бермай қўйганмиз. Ўтган асрнинг эллигинчи йилларида “Эғри билан тўғри” эртаги болалар театри саҳнасида ўйналарди. Ҳар қандай мушкулликда ҳам нажот тўғрилиқда экани, тўғри одамнинг бахтга эришиб, эғри одамнинг ваҳший ҳайвонларга емиш бўлиши болаларнинг онгига таъсир қиларди. Нечундир бундай асарларга энди саҳнада ҳам, дарсликларда ҳам жой йўқ.

Халифа Хорун ар-Рашид янги сарой бино қилишни ихтиёр этди. Унинг истаги бўйича сарой ўртасига тўғри бир устун қўйиш зарурати туғилди. Халифанинг буйруғига кўра, шундай устунбоп ёғочни қидира-қидира Бағдодга яқин бир қишлоқдан топдилар. Устунбоп ёғоч Бағдодга келтирилганда Хорун ар-Рашид ёнига амалдорларини олиб, устун кўрмоқ мақсадида қурилиш майдонига келди. Амалдорлар орасида донишманд Баҳлул ҳам бор эди. У устунга яқин келиб, энгашди-да, нимадир деб пичирлади. Сўнг янада энгашиб, устунга қулоғини тутди.

Унинг бу қилиғидан барча таажжубланди. Халифа эса бу ҳаракатининг сабабини сўради. Донишманд шундай жавоб берди:

— Мен устундан: “Ўзинг бир ёғоч бўлсанг-да, халифа жаноблари сенга пешвоз чиқиб, кўргани келдилар. Бундай иззат ва ҳурматга лойиқ бўлишинг сабаби недир?” — деб сўраган эдим, бундай жавоб қайтарди: “Мен эгри бўлмадим, тўппа-тўғри ўсдим, тўғрилигим туфайли шундай иззатга муносиб кўрилдим. Эгри бўлсам эдим, майда-майда қилиб, ўтин қилиб ёқиб адо қилардилар. Тўғри ўсганим учун мени экиб, парвариш қилган кишининг хонадонини ҳам бойитдим”. **Байт:**

*Эгриликдан бўл йироқ, қил тўғрилиқни ихтиёр,
Тўғри бўлсанг, эй ўғил, бахту саодат сенга ёр.*

Ҳазрати шайхул машойих Жунайд Бағдодий (қ.с.а.) дедилар: “Содиқ улдурки, ўзига зиён етадиган жойда ҳам тўғри сўзлағай”.

Тарихда золимлиги билан ном чиқарган Ҳажжож қўлига асир бўлиб тушган асирларга оғир жазони маъқул кўрди. Шунда асирлар орасидаги бир киши унга:

— Эй амир, менга жазо берманг, сизга хайрли хизмат қилганман, — деди.

Ҳажжож бу гапдан ажабланиб, қандай хайрли хизмат қилганини сўради. У киши:

— Бир душманингиз сизни ғийбат қилиб, “золим”, деб таъриф қила бошлаганида мен унга гапиришни ман этдим, — деди.

Ҳажжож бу гапнинг исботи учун гувоҳ талаб қилди. У кишининг рост гапини тасдиқлайдиган гувоҳ йўқ эди. Шунда у таваккалига асирлар орасидаги одамни гувоҳ деб кўрсатди. У одам бу кишининг жазодан қутилиб қолишини истагани учун гувоҳликка ўтди-ю Ҳажжожнинг қаҳрига йўлиқди:

— Ўша даврада сен ҳам бор экансан, душманимнинг ғийбатини тўхтатган бу кишига сен нима учун қўшилмадинг? — деди Ҳажжож.

— Мен сизни ашаддий душманим деб биламан. Шунинг учун у душманингизни сўздан тўхтатишни истамадим.

Бу гап Ҳажжожнинг ғазабини баттар қўзитган бўлса-да, рост сўзлангани туфайли уни жазодан озод қилди. **Байт:**

*Қолмагай тўғрилар иши пинҳон,
Қилмагай тўғри сўз кишига зиён.*

Мазкур ҳикоятдаги бир ҳолат озгина баҳс уйғотиши мумкин. Яъни, гувоҳ ёлгон гапирди-ю, лекин жазодан озод этилди. Аввало, у одамнинг ёлгон гувоҳлигида бир жонни сақлаб қолиш хайрли нияти бор. Иккинчидан, у гувоҳлиги учун эмас, золимга бўлган муносабатини яширмагани учун афв этилди. Учинчидан, ҳар қандай ростни айтавериш ҳам фазилат саналмайди:

*Хирадманд чин сўздин ўзга демас,
Вале бори чин ҳам дегулик эмас.*

Ақба ибн Аби Муъитнинг қизи Умми Кулсумдан (рози ёллоҳу анҳо) ҳадис: “Мен Расулulloҳдан (с.а.в.) уч ҳолатдан ташқари, яъни, одамлар орасини ислоҳ қилиш учун ёлгон сўзлаш, эр ўз хотинининг кўнглини кўтариш учун унга ёлгондан ваъда қилиш ва хотин эрининг муҳаббатини ўзига жалб қилиш учун баъзан ёлгон гапларни сўзлашидан бошқа вақтда кишилар орасида бўладиган ёлгон гаплардан ҳеч бирига рухсат берганларини эшитмадим”. Ўтмиш донишмандлари бу ҳақда фикр юритганларида ёлгон ишлатишни уч ҳолатда жоиз эканини айтганлар: кофирлар билан тўқнашганда, икки кишини яраштираётганида ва эр-хотин муносабатига доир айрим ҳолатларда.

Шу ҳикматларга биноан ҳазрат Навоий ёзадилар: “Ақлли одам ёлгон гапирмас. Аммо барча рост гапни айтавериш ҳам тўғри эмас. Бировнинг кўзи ғилай – ногирондир, бироқ, у бунга айбдор эмасдир. Бировни ноҳақ хижолатга солмоқ – ўз нодонлигини изҳор қилмоқ ва бир кўнглини оғритмоқдир. Бу каби кишини хафа қиладиган чин сўздан кўра зарурат юзасидан ўрни билан гапирилган ёлгон яхшироқдир”. Байт:

*Ёлгон ўлса мулояматомиз,
Ваҳшатангиз чиндан англа азиз.*

Дейилмоқчики: ёлгон агар тасалли, таскин берса, даҳшатли чиндан азизроқ бил.

Тўғрилиқ ва хиёнат, ёлғончилик ва диёнат бир-бири билан сира чиқиша олмайди.

Ривоят. Шоҳ Акбар замонида, Ҳиндистоннинг Деҳли шаҳрида бир кампир яшарди. Эри вафот этган, қариндошлари эса турли шаҳарларга тарқаб кетган эдилар. Кампир ҳаж ибодатини ният қилиб, уй-жойини сотди. Мулкини иккига бўлиб, бир қисмини сафар харажатларига атади. Минг тилла тангани эса яхшилаб туғиб, устидан тўрхалта тўқиб ўради-да, қозига элтди:

— Мен Каъбани зиёрат этишни ният қилиб йўлга отландим. Мана бу тўрхалтада тўплаган пулим бор. Сизни диёнатли одам, деб эшитганман. Бу пулни сизга омонатга қолдирмоқчиман, — деди. — Агар беш йил ичида эсон-омон қайтсам, ўзимга берасиз. Қайтмасам, хоҳишингизга кўра ишлатиб юбораверасиз.

Унинг илтимосини эшитган қози деди:

— Мен бир бечора одамман. Омонатга доир ишлардан қўрқаман. Лекин менга ишонган экансиз, начора, пулингизни олиб қоламан. Сизни Аллоҳ паноҳида асрасин.

Кампир ибодатни адо этгач, Деҳлига соғ-омон қайтиб, қозидан омонатини талаб қилди.

— Ўзим билан олиб кетган пулларимни ишлатиб тамомладим, сизга қолдирган тангаларимдан бўлак маблағим йўқ, — деди.

Қози кампирнинг омонатини қайтарди. Кампир унга миннатдорчилик билдириб, ўзи тўқиган тўрхалтани қайчида кесиб қарасаки, тилла тангалар ўрнида ранги ўчган мис чақалар турибди. Кампир оҳу-воҳ билан қозининг ҳузурига қайтиб, пулларини қайтаришни илтижо қилди. Бу илтижоларни эшитиб, раҳм қилиш ўрнига қозининг ғазаби қўзиди.

— Ҳаж ибодатини қилиб қайтган сендек кампир учун диёнат соҳибига туҳмат тошлари отиш гуноҳи кабира ҳисобланади. Сен дарров эсингни йиғгин-у яхшилиқча изингга қайт. Бўлмаса ҳузуримдан қувиб чиқараман.

Иложсиз қолган кампир йиғлай-йиғлай шоҳ саройига бориб, дардини Акбарга баён қилди. Подшоҳ айбдорни чақиртириб, суриштирганда тўғрилиқка хиёнат қилган қози ёлғон гапиришдан уялмади:

— Бу кампир туҳмат қиляпти, олампаноҳ! У пулларининг устидан тўрхалта тўқиган экан, битта ипига ҳам хиёнат қилмадим. Виждони бўлса, ўзи айтсин, тўрхалтанинг титилган жойи бор эканми?

— Тўрхалта ўзим тўқиганим ҳолида бус-бутун эди, — деди кампир, — лекин, ичидаги тилла тангаларнинг мис чақаларга айланиб қолишига ақлим етмаяпти.

Қози тониб туравергач, Акбар шоҳ уларнинг икковига ҳам ижозат бериб юборди. Подшоҳ эрталаб ўрнидан тургач, устига ёпадиган тўрчойшабнинг ўртасидан бир парчасини кесиб олди. Хизматкорларига ҳеч нима демай ўз иши билан машғул бўлди. Ҳобгоҳ ходими чойшабнинг кесилганини кўриб, дарров хизматкорларни йиғиб, айбдорни қидирди. Айбдор топилмагач, шаҳардаги энг яхши тўқувчини топтириб келди. Тўқувчи тўрчойшабни аслига келтириб, тўқиб, ямаб берди. Акбар шоҳ ётар олдидан чойшабни кўрди-да, ходимини чақириб, бу ишни ким бажарганини сўради. Ходим кўрқа-кўрқа воқеани баён қилди. Шундан сўнг подшоҳ тўқувчини олиб келишни буюрди.

— Сен кўрқиб титрама, қўли гул тўқувчи экансан. Чойшабимнинг ямалганини биров тикилиб қараса ҳам билолмайди. Кичкина халтачаларни ҳам шундай усталик билан ямай оласанми?

Подшоҳнинг мақтовидан ҳузурланган тўқувчи деди:

— Бунақа ишлар мен учун қийин эмас. Яқинда қози ҳазратнинг халтачалари титилиб қолган экан, ўзидан афзал қилиб тўқиб бердим. Маҳоратимга қойил қолиб, бешта тилла танга инъом этдилар.

— Бешта тилла танга бердими? — деб ишонмагандай сўради подшоҳ.

— Ҳа, беш тилла танга бердилар. Битгасини ишлатдим, тўрттаси уйда турибди.

— Ўша тўртта тилла тангани эрталаб саройга олиб кел, — деб буюрди Акбар шоҳ.

Подшоҳнинг амрига мувофиқ кампир ҳам эрталаб саройга етиб келди.

— Сиз тилла тангаларингизни бошқа тангалардан ажрата оласизми? — деб сўради подшоҳ.

— Ҳа, — деди кампир, — мен ҳар бир тангага билинар-билимас чизиқ-белги тортиб қўйганман.

Тўқувчи олиб келган тўрт тангани бошқа ўн тангага аралаштириб қўйишган эди, кампир белгиларига қараб, ўзиникини ажратиб берди. Шундан сўнг қозини олиб келдилар. Қози саройга кириб, тўқувчини кўрди-ю, саросимадан ўзини йўқотди...

Қадим адабиётимизда кўплаб учрайдиган бу каби ҳикматлар китоблар саҳифасидан кўчиб, хонадонларимизга кирса, уларга аввало ўзимиз риоя қилсак, сўнг фарзандларимизни шу руҳда тарбия этсак, икки дунё саодатига элтувчи йўлдан адашмаган бўлардик.

Ислом алломаларидан бири Ризо ҳазрат (Ризоуддин ибн Фахриддинни илм аҳли шундай шарафлайди) “Жавомеъул калим” деб номланган асарларида тўғрилиқ ҳақида ибратли фикрларни баён қилганларки, ўрни келганда улардан баҳраманд бўлиш аини муддаодир.

“Тўғрилиқ эзгуликка, эзгулик эса жаннатга олиб боради. Одам боласи сўз ва амалда тўғрилиқни биринчи даражада тутиши сабабли Аллоҳ қошида сиддиқлар (тўғрилар) сирасига киради. Ёлғон ёмонликка, ёмонлик эса дўзахга олиб келади. Одам боласи ёлғон гапира-гапира Аллоҳ қошида каззоблардан бўлиб қолади”.

Мазкур шарафли ҳадисни Ризо ҳазрат бундай шарҳлайдилар:

Инсонларда яхши ва ёмон хулқлар жуда кўп бўлса ҳам, ахлоқ олимлари уларнинг ҳаммасини икки хилга – тўғрилиқ ва ёлғончиликка тақсимлашган. Қанча яхшилик (фазилат) бўлса, шуларнинг ҳар бири тўғрилиқ (сиддиқлик) остига ва қанча бузуқлик (разолат) бўлса, ҳаммаси ёлғончилик (каззоблик) остига киради.

Тўғрилиқни фикрда, сўзда, муомалада, ваъдада тўғри бўлиш каби турларга айириш мумкин.

1. Фикрда тўғри бўлиш ўзини-ўзи алдамасликдан ҳамда йўқ нарсалар билан ҳақиқатни ўзидан пардаламасликдан иборатдир. Инсон бир нарсани фикрлайди ва шу нарсага эътиқод қилади-да, кейин тамаъ ва бахиллик ёки ғазаб ва адоват сабабли ўзининг шу эътиқодига шубҳалана бошлайди. Ҳақиқатни ўзидан яширишга чоралар излайди ва топади ҳам. Агар бахиллик ва тамаъни, ғазаб ва адоватни бир четга ташласа, у вақтда аввалги эътиқоди очиқ суратда майдонга чиқади ҳамда шу эътиқоднинг дурустлигига ва ҳақиқат эканига унда ҳеч бир шубҳа қолмайди.

Баъзи кишилар бир нарсанинг (фикр, иш, эътиқод) бузуқлик эканини билишади ва шунга кўнгиллари мойиллиги сабабли ўзларига уни тузук кўрсатишга тиришишади ва йўл излашади. Бу ишлари тўғрилиқ эмас, балки ёлғон ҳамда ўзини ўзи алдашдир.

2-3. Сўзда ва муомалада тўғри бўлиш бутун ҳаёт ва маишатнинг тиргагидир. Яхши мол сотиш, қарзларни вақтида бериш, омонатни сақлаш, бировнинг ҳаққини емаслик ва олиб қолмаслик муомалада тўғри бўлишга киради.

4. Ваъдада тўғри бўлиш. Ваъда ҳам муомала ҳукми остига киради. Ваъдага вафо хусусида олдинроқ фикр юритганимиз учун бу ерда гапни мухтасар қиламиз.

Аблаҳ кишиларда дўстлик, ёлғончиларда садоқат бўлмаслиги сир эмас. Шундай экан, нима учун айрим одамлар тўғрилиқни одат этмайди, ёлғондан ва ваъдага вафо қилмасликдан сақланмайди?

Сабаби маълум: болалик ва ёшлик вақтида яхши тарбия олмаганидан, рост сўзлашга ва ёлғондан сақланишга одатланмаганидандир. Бу одат болалигида ота-она тарафидан ҳосил қилиниши зарур. Болалик вақтида тўғрилиқка ўрганмаган киши учун китобларда ёзилган, минбарларда айтилган ва муътабар кишилар сўзлаган сўзларнинг самараси оз бўлади. “Қайсики она ёки ота боласига бир нима бераман, деса-ю бермаса, ёлғончи бўлиши учун шунинг ўзи кифоя” эканини Расулulloҳ (с.а.в.) таъкидлаганлар. Чиндан ҳам овутиш учун қанча кўп ёлғон гапиришимизни ўйлаб ҳам кўрмаймиз. Болага ёлғончиликни биров атайин ўргатмаса ҳам, бу иллатни ўз ота-онасидан ўрганади. Ҳатто, ҳали тили чиқмай туриб ҳам отаси ва онасининг ёлғонларига тақлид қила бошлайди. Агар бу гапларимизни малол олсангиз, хотиржам пайтингизда фарзандларингизни ёки жиянларингизни кузатинг.

Имом Бухорий ҳазратларининг фаолиятлари ҳақидаги ҳикояларда ибратли воқеа бор. Улуғ муҳаддис бир ҳадисни ишончли манбадан ёзиб олиш учун узоқ кунлар давом этувчи сафар машаққатидан ҳам қайтмаганлар. Саҳро барханларини ошиб бир қишлоққа борганларида ишончли ҳадис сўзлаб бериши лозим бўлган киши тушови бўшаб кетган отни ушлаб олиш учун бўш этагини очганича, гўё арпа бермоқчи бўлгандай, жониворни алдаб чорлаётган экан. Ҳазрат Бухорий бу ҳолатни кўриб “Бу киши ёлғончи экан, айтадиган ҳадиси ишончли эмас”, деб изларига қайтган эканлар.

Кема ва поезд машинистлари бир дақиқа ҳам бепарволик қилмай, машиналарига қараб боришга қай даражада мажбур бўлишса, ота-оналар ҳам ёш болаларига шу даражада қараб туришлари, тўғрилиқка ўргатиб, ёлғондан сақланишга малака ҳосил қилдиришлари лозим. Болаларга яхши тарбия шу равишда берилади. Тўғрилиқка малака ҳосил қилган болаларнинг бошқа бузуқликлардан сақланишига умид боғлаш мумкин, чунки дунёдаги бузуқликларнинг ҳеч бири тўғрилиқ билан бир ерда жам бўлмайди.

Ривоят қилишларича, фуқаролардан бири амир Алининг олдига келиб:

— Ё амир, исломда ман қилинган нарсалар кўп. Мен ёлғон сўзлайман, ўғрилиқ қиламан, шароб ичаман, бошқа гуноҳларим ҳам бор. Лекин мен ана шу гуноҳ ишларнинг ҳаммасидан бирда-

нига ҳалос бўлолмаёпман. Бинобарин, яхши фазилатлардан бирини ўргатинг, токи гуноҳ қилмоқдан ҳалос бўлай, — деди.

— Ёлғон сўзлашдан ўзингни сақлагин, — деб насиҳат қилди амир Али.

У киши Алининг ҳузуридан чиқиб, ўз йўлига кетди. Йўл устида майхона бор эди. Унинг дилида шароб ичишга майл туғилди ва шу ниятда майхона сари юрди. Юра туриб ўйлади: “Агар амир мендан “Шароб ичдингми?” деб сўраса, мен “ҳа”, деб тўғрисини айтсам, у ҳолда жазога рўпара бўламан. Агар “йўқ” деб жавоб берсам, алҳол “ёлғон гапирмайман”, деб аҳду паймон қилганман”. У киши ўйлай-ўйлай нафсини енгди-ю, шароб ичмоқ фикридан қайтди.

Шунингдек, йўлда бир хотинни учратиб, шаҳвоний ҳирси кўзғаб, зино қилмоқ ҳаракатига тушди. Бироқ, аввалгидек қилган аҳду паймони ёдига келиб, бу маишатдан ҳам воз кечди. Натижада, қайси бир гуноҳ ишнинг устидан чиқса, эсига ёлғон гапирмаслик ҳақидаги қилган аҳду паймони тушиб, ўзини тўхта-таверди. Шундан сўнг у амир Алининг ҳузурига келиб деди:

— Ё амир! Бир гуноҳдан тўхташим туфайли қаршимда очиладиган барча тўғри йўлларни кўрсатдинг. Барча ёмонликларнинг бошланиши ёлғон гапиришдан вужудга келишини энди тушундим.

Тўғриликка малака ҳосил қилдириш қасди билан болаларга буйруқ бериш, уришиш ва сўкиш фойдали эмас, балки зарарлидир. Бола нима учун ёлғон гапиради? Бирон жазодан қутилиб қолиш учун, шундай эмасми? Эндигина тўрт ёшга тўлган бола косани синдириб қўйди ёки мураббони тўкиб юборди. У онаси ёки отасининг бақаришидан ёки уриб ташлашидан кўрқади. “Бу ишни мен қилмадим”, деган ёлғон унинг учун нажот бўлиб кўринади. Таҳдид оҳанги билан “ким қилди?” деб сўралса, оддий ёлғон туҳматни чорлайди: айбсиз одамнинг номи айтилади. Бу одат оиладан боғчага, ундан мактабга кўчади. Уйга берилган вазифани бажармаганини яшириш учун айтиладиган “дафтарим уйда қолибди”, деган баҳона неча ўн йиллардан бери авлоддан-авлодга ўтиб, то ҳозиргача ишлатилади. Болага тарбия беришнинг йўли ота-она ўзлари болалар олдида рост сўзлашлари, ёлғон гапирмасликлари, болаларга ўрнатилган бўлишлари ва фарзандларининг муҳаббатларини қозонишга эришишлари орқали бўлади. Одам болаларини эзгуликка ва жаннатга олиб борадиган тўғрилиқ ана шундай бўлиб, сиддиқлар худди шундай кишилар орасидан етишиб чиқдилар. Оталар ва оналар ўзлари қилмайдиган иш ҳақида болалари-

га, “ундай қиламиз, бундай қиламиз” дейишлари ёки юпатиш учун ваъда беришлари бола тарбияси учун жуда зарарлидир.

Ҳамонки ёлғон энг ёмон иллатлардан экан, бу ҳақда нималар биламиз? Фарзандларимизга бу ҳақда нима дея оламиз? Агар бу хусусда кўп ҳикматларни билсангиз, нур аланнур, суҳбатимиз сиз учун бир такрор ўрнида ўтади. Камроқ маълумотга эга бўлсангиз, келинг, Қуръони карим ва шарафли ҳадислардан ўқиб, улуғлар меросидан фойдаланиб, дарс олайлик.

Ёлғончи одам таҳқир ва койишгагина сазовор эмас, у жуда ҳам мушкул, ноаниқ, мужмал ҳаёт кечиретишга мажбурдир. Чунки биринчи сўзлаган ёлғонини хаспўшлаб беркитиш учун иккинчи ёлғонга, буни ҳам беркитишга ҳаракат қилиб, учинчи ёлғонга эҳтиёж сезади. Шундай қилиб катта ва кўрқинчли хатоларга дучор бўлади. Ўзининг иззат ва обрўсини халқ орасида йўқотгани соясида доимо қайғу-алам билан умр ўтказади. Демак, ёлғончилик ва иккиюзламачилик жуда ҳам нафрат этиладиган иллатлардан саналади, ёлғон сўзлаш – ўзини камситиш ва таҳқир қилишдир. Бу ёмон иллатни тарк этиш лозимлигини билишнинг ўзи кифоя эмас. Афсусларки, орамизда буни яхши билганлари ҳолда ундан қутилишга бепарво одамлар ҳам топилади. Шундайлар борки, ёлғон топа олмаган ҳолларидагина рост сўзлашга мажбур бўладилар. Ёлғончи одамлар ўз ёлғонларига бошқаларни ишонтириш учунгина рост сўзлайдилар. Бу ёлғончиларнинг юзлари кулиб тургани билан қалблари қорадир. Кўринишлари одам шаклида бўлгани билан, ёлғон гапирганлари учун инсонийликдан узоқлашганлар. Зотан Ибн Масъуд дедиларки: “Энг яхши озуқа тақводир, энг ёмон кўрлик қалб кўрлигидир. Хатоларнинг энг каттаси ёлғондир”. Бу ҳикматдан келиб чиқадиган маъно: қалби кўр одам ёлғони оқибатида келувчи ҳасратни кўра олмайди. Ёлғончиларнинг бу иллатдан қутулишлари учун Арасту ҳақимнинг: “Тўғрилиқда ўлиш – ёлғончи бўлиб узоқ умр кўришдан кўра хайрлидир”, деган ҳикматлари асқотармикин? Эҳтимол, ҳазрат Навоийнинг: “Бировким, эрур ростликдан йироқ, анингдек киши бўлмоғон яхшироқ”, деган доно сўзлари таъсир қилар?

Бу гаплар-чи?

“Ҳар кимнингки сўзи ёлғон, ёлғонлиги билингач, уятга қолгон. Ёлғонни чиндек гапирувчи сўз устамони – кумушга олтин қоплаб сотувчи заргар... Ёлғон гапирувчи – ғафлатдадир. Сўзнинг бир-биридан фарқи кўпдир, аммо ёлғондан ёмонроқ тури йўқдир... Ёлғон гапириш билан ўз вақтини ўтказувчи одам, бу қилиғи ёмон туюлиши ўрнига, кишиларни алдаганидан фахрланади ҳам.

Ёлгончи ўз гапига гўллик билан қулоқ солувчини топса, уларга ёлгонини чин ўрнига ўтказса, муродига етган бўлади. Ёлгончи – Ҳақ қошида гуноҳкор. Халқ олдида эса шарманда. Бундай наҳсинг беор юзи ёмонликка ўгирилган бўлади. Бундай наҳсга ботган одам қутлуғ уйдан нари бўлмай (“қутлуғ эв” – қутлуғ уй, яъни биз яшаётган дунё демек).

*Ул кишини қутлуғ эвдин ташқари сурмак керак,
Қутлуғ эв дунёдурур, яъники, ўлтурмак керак.*

...Озгина ёлгон ҳам улуғ гуноҳдир, озгина заҳар ҳам ҳалок қилувчидир.

*Заҳринг оз эса миқдори даги муҳликдур,
Игнанинг нўғи заиф эрса даги кўр қилур.*

Ёлгончи одам – унитувчи. У андиша ва эҳтиётдан четда турувчи. Ҳар кимнинг сўзи чин бўлмаса, ростгўйлар кўнглига у сўз қабул бўлмас. Ёлгончи ўзининг ёлгон сўзига бир-икки марта ишонтиради. Кейин нима қилади? Ёлгончилиги маълум бўлгач, у расво бўлади. Унинг сўзига халқ ишончи йўқолади. Кўнгил хазинасининг қулфи – тил. У хазинанинг калити – сўз бил.

Чин сўзни ёлгонга чулғама, чин гапира оладиган тилни ёлгонга булғама. Ёлгончи – киши эмас, ёлгон айтмоқ – яхшилар иши эмас. Ёлгон сўз – айтувчини безътибор қилади. Чунки у гавҳарни оддий тошдек хор қилади. Кимки чин сўзни ёлгонга қотади, бебаҳо дурни нажосатга отади.

*Гавҳареким, шоҳларга зеби тожу тахт эрур,
Ташлагон они нажосатға ажаб бадбахт эрур”.*

Шоҳларнинг тож ва тахтига безак бўлган гавҳарни нажосатга ташлаган ажаб бадбахт кишидир...

Ёлгончиликдан ҳазар қилмай яшаётганлар агар “бу гапларни ўзимизга ўхшаган бир одам айтган-да”, деб ўжарлик қилсалар, уларга Аллоҳ таборак ва таолонинг бу огоҳлантиришларини эслатамиз:

“Албатта, Аллоҳ (иймонда) содиқ кишиларни билур ва, шунингдек, ёлгончиларни ҳам аниқ билур” (Анкабут).

“Қасамларингизни ўзаро алдов воситаси қилиб олмангиз” (Наҳл).

Набий муҳтарам (с.а.в.) марҳамат қилдиларки:

“Ёлғон гапиришдан ўзингизни сақланг, чунки ёлғон гапириш ҳамма бузуқликларга олиб боради, бузуқлик эса дўзахга йўллайди. Киши ёлғон гапираверса, Аллоҳ ҳузурида ёлғончи бўлиб ёзилиб қолади”.

“Хоҳ чиндан, хоҳ ҳазил тариқасида ёлғон сўзламоқ ҳам, бирор нарса ваъда қилиб, уни амалга оширмаслик ҳам дуруст эмас”.

“Гапингга қаттиқ ишонадиган биродарингга ёлғон сўзни айтмоғинг катта хиёнатдир”.

Ҳазрат Сўфий Оллоҳёрдан байт:

*Қилич бошингга келса, айма ёлгон,
Ўлумдиндур батар чунки у ёлгон.*

Дейилмоқчики: биров бошинг узра қилич кўтариб чопмоққа шай турса-да, ёлғон гапирма. Чунки ёлғон, эртами-кечми, барибир очилади. Шунда сен халқ орасида уятга қоларсан. Шунинг учун уят – ўлимдан ёмон, деб бекор айтмаганлар.

*Нажас мурдор эмас ёлгончиликдин,
Мусулмонега шарм эт бу қилиқдин.*

Дейилмоқчики: кўриб турибсан, нажасларнинг нажаслироғи ёлғончилик экан. Шунинг учун зинҳор ба зинҳор бундайин ёлғончи кимсалардан, уларнинг қилиқларидан уялгин, ёлғон сўзни сўзламагил, дея мусулмонларга ўғит қилавер.

Ривоятки, бир фирибгар бегона шаҳарга келиб “Ҳаждан келаятибман”, деб мақтанди сўнг бир китобдан қасида кўчириб, “Буни подшоҳга атаб ўзим ёздим”, деб тортиқ қилди. Подшоҳ бундан қувониб унга кўп неъмат бериб, иззат ва икром қилди. Подшоҳ мажлисининг яқинларидан бири шу куни сафардан қайтиб, фирибгарни кўрди-ю “Мен бу кишини Қурбон ийдида Басра вилоятида кўрдим, бу нечук ҳожи бўлур?” деди. Яна бир киши айтдики: “Мен буни танирман, отаси насроний эди, ватани Малатиядир”. Бундан сўнг билдиларки, бу одам ҳожи ҳам, саййид ҳам эмас экан. Подшоҳ шаънига ёздим дегани қасида Анварий

девонидан кўчирилганлиги ҳам аён бўлди. Унинг ёлғони занжир ва таёқ билан тақдирланди.

Ҳикмат аҳли деди: “Ёлгон сўз айтмоқ қилич зарбига ўхшар, агарчи яраси бутса ҳам нишони қолур. Андоғким, Юсуф алайҳиссаломнинг биродарлари ёлгон сўз билан машҳур бўлдилар ва аларнинг рост сўзлариға ҳам эътимод қолмади. Қитъа:

*Бировким эрур одати рост сўз,
Хатосин доғи чин этарлар гумон.
Ва агар ёлгон айтурда чиқса оти,
Билур, чин сўзин ёлгон, аҳли жаҳон”.*

Ҳазрати имом Абу Ҳанифаи Куфий (қ.с.) кечалари уч юз ракаат намоз ўқир эдилар. Бир куни кўчадан ўтиб борар эканлар, бир хотиннинг бошқа хотинга: “Бу киши беш юз ракаат намоз ўқийдилар”, деганини эшитдилар. “Шу хотин ёлгончи бўлиб қолмасин”, деб энди беш юз ракаатдан ўқий бошладилар. Бошқа бир кун шогирд боланинг “Бу киши кечалари минг ракаатдан намоз ўқийдилар”, деганини эшитиб, “бола ёлгончи бўлиб қолмасин”, деб энди минг ракаатдан ўқидилар. Шогирдларидан бири айтди: “Халқ сизни кечалари ухламай намоз ўқиб чиқадир”, дейди”. Ҳазрати имом бу гапни эшитиб, “Энди кечалари ухлмасман”, дедилар. “Нечун?” деб ажабланди шогирд. “Халқ ёлгончи бўлмасин”, дедилар. Шундан сўнг ўттиз йил ухламадилар. Бомдод намозини хуфтон таҳорати билан ўқир эдилар. Икки тиззалари гўё туя тиззасига айланган эди.

Ёлгон ва алданиш турларини ҳаётда ҳар куни кўплаб учратамиз. Оилада зарарсиз туюлган кичик ёлгонни тимсоҳ тухумига ўхшатиш мумкин. Тимсоҳ боласи тухумни ёриб чиқиб ваҳший махлуққа айланади. Хотинини ёлгон гап билан алдаётган эр (ёки эрини алдаётган хотин) бу одатни қачон ва қаерда ўрганганини бир мулоҳаза қилиб кўрса ёмон бўлмас эди. Корхоналарда, идораларда ёлгон либосига ўралган баҳоналарнинг саноғи йўқ. Бордаги ёлгон дўллари-чи?

— Олма неча пул?

— Минг сўм.

— Саккиз юздан беринг...

— Нима деяпсиз, ўзим саккиз юз элликдан олганман...

Аслида олти юз эллик сўмдан олган. Ёлгон ишлатмаса ҳам фойдасига сотади. Ҳаромга аралаштириб топилган фойдани

афзал билар экан, унинг келажаги нақадар аянчли бўлар экан?! Бозорларда ҳар хил шиорлар, эълонлар, лавҳалар ёзиб қўйилди. Бозорларнинг энг кўринарли ерига, катта-катта ҳарфларда “Мунофиқларнинг иши алдашдир. Буни яхши англа ва алданиб қолма!” деб ёзиб қўйилса фойдали бўлар? Набий муҳтарамдан (с.а.в.): “Қандай даромад хайрлироқ ва яхшироқ, эй Расулulloҳ?” деб сўрашди. Ул зот дедилар: “Касб қилиб топилган ва алдовсиз тижорат орқали келган даромад”.

Ёлғончилар орасида кўрс, тўнг феълли одамлар кам учрайди. Аксинча улар ширин муомалалари билан кишининг жонини суғуриб олишга қодир бўладилар. Бунга мисол:

Бир қарға пишлоқ парчасини олиб, дарахт шоҳига қўниб турарди. Оч тулки қарғанинг оғзидаги пишлоқни кўриб, шошилганича дарахт остига келди:

— Кунингиз хайрли бўлсин, қарға ҳазратлари! Бунчалар чиройлисиз-а! Гўзал ипак каби патларингиз кўзларимни қамаштиряпти. Майин патларингиз каби овозингиз ҳам ғоят ёқимли. Шубҳасиз, барча қушлар сизни булбулдан ҳам афзал деб билладилар, — деди.

Қарға бу сўзларни эшитиб, севинди. Севинганидан шохдан-шоҳга сакради. Сўнгра булбулдан афзал эканини намоён қилиш учун бутун қуввати билан “Қағ! Қағ!” деб қағиллаганида оғзидаги пишлоқ тушиб кетди. Тулкига худди шу керак эди. У пишлоқни илиб олиб, паққос туширди-да, қарғага қайрилиб ҳам қарамай кетворди. Қарға эса бу воқеадан лол қолди. Ҳайратланиб ўйга толди. “Бундай тотли сўзларга энди алданмайман”, деб қасам ичди.

Бу дунёда худди шу тулки каби айёр кимсалар бордирки, улар ширин сўз ва мадҳлари билан кишини алдаб, қўлидагини олиб қўйишга уринадилар. Кейин эса хайр-маъзурсиз қочиб қоладилар. Бундай одамларни “товламачи”, деб ҳам атайдилар ва жамият қонунига кўра, уларга жиноий жазо ҳам белгиланади. Эсли одам учун бу дунёда энг зарур вазифалардан бири тулки феълли товламачиларнинг ёлғон сўз ва сохта хушомадларига алданмасликдир. Тулкифеъл айёр кимсалар қанча пўдшоҳлар ва бойларни гўзал сўз ва мадҳлари билан ҳалокатга етаклаганлар. Ҳар бир хушомадгўй мазкур масалдаги тулкига ўхшайди. Яқинлашган инсонни ҳалокатга етаклайди. Ёлғончининг ширин сўзи соф дил кишиларга бир тузоқ эканини унутмаслик зарур.

Ер юзини ёлғон баҳоналар уммони босганга ўхшайди. Гўдакликда одат тусига кирган бу иллатдан айримлар қарилик ёшига етганларида ҳам айрилгилари келмайди. Баъзи қарияларнинг юзларига қарасангиз, “нуроний” деб иззатлашга арзигулик нур йўқ. “Ёлғон сўзламоқдан парҳез қилмагани сабабли шундаймикин?” деб ўйлаймиз.

Йигирма беш йил муқаддам бир воқеа содир бўлган эди. Мен мудирлик қилаётган бўлимда ишловчи ёш дўстимиз “онам оғир касаллар”, деб барвақт кетишга ижозат сўради. Бундай ҳолда ким рухсат бермайди? Орадан тўрт соат ўтиб, иш вақти тугагач, кўчада кетаётиб уни бир қиз билан қўлтиқлашиб кетаётганини кўрдим. У эртасига ҳам ишга келмади. Индинига хафаҳол кўринишда пайдо бўлди. Қизни кузатгач, қишлоғига бориб келгандир, деб ўйлаб, “Онангиз тузукмилар?” деб ҳол сўрадик. “Мазалари йўқ”, деб жавоб қилди. Бир соатдан сўнг унинг опаси қишлоқдан қўнғироқ қилиб, “укамга насиҳат қилиб қўйинг, икки ойдан бери уйга келмайди”, деди. Қисқаси, мен у йигитга танбех бердиму ариза ёзиб, бўшаб кетишини талаб қилдим. Мен унинг ёлғон гапиришини кечирсам бўларди. Лекин соғлом онасини “оғир касал” дейишини кечирish мумкин эмасди...

Ёлғон сўзлаш ироданинг заифлигидан далолат беради. Одам истаса-истамаса, сергаллик уни ёлғон кўчасига бошлаб кетади. Жаноби Расули акрам (с.а.в.): “эшитганини гапиравериш кишининг ёлғончилигига кифоя қилади”, деганлар. Таомланиш лозим бўлса, қозонга бошимизни тиқмаймиз, керагини сузиб еймиз. Гап ҳам шундай бўлиши керак. Унни ёки қумни элаб ишлатганимиз каби, тилимиздан учаётган сўзларга илашган ёлғонни ушлаб қолиш учун ақл ва тафаккур элагида элаб олишимиз шарт.

Бир лофчи ёлғон сўзларни кўп сўзлар эди. Бир куни мажлисда денгизларнинг аҳволидан ва денгиз саёҳатида кўрган томошаларидан ҳикоя қилди. Мажлисдаги кишиларнинг бири сўрадики: “Эй биродар, сиз денгизда кўп саёҳат қилганга ўхшайсиз. Денгизларнинг балиқлари дарё балиқларидан ўзгачадир? Улар қандай бўлар экан?”

Саволдаги пичинг оҳангини англамаган лофчи у кишига боқиб деди:

— Ҳалигача сиз денгиз балиқларини кўрганингиз йўқми? Денгиз балиқлари туяга ўхшаш икки узун шохли бўлурлар...

Мажлис аҳли билдиларки, ул бечора на туяни кўрган экан ва на денгиз балиғини. Барчалари кулиб юбордилар. Лофчи эса уялиб, мажлисни тарк этди.

Бу бир ривоят. Энди бўлиб ўтган воқеа баёни билан танишинг: қалам аҳлидан ҳисобланган танишимиз бир даврада Бангладеш мамлакатига бориб келганини айтиб, сафар таассуротларини бошлади. Биз унинг ёлғон гапларини кўп эшитганимиз учун эътиборсиз ўтирган эдик. Бир маҳал “бангладешликлар менинг Ўзбекистондан эканимни билиб, “сиз улуғ Бухорий юртидан экансиз, бизга Жумъа намозини ўқиб беринг, деб илтимос қилишди. Бангладешда Жумъа намозини ҳам ўқиб бердим”, деб мақтангач, ажабландик. Чунки бу ёлғончининг оддий намоз ҳақида ҳам тушунчаси йўқ, салкам олтмиш йил умр кўриб, пешонаси бир марта ҳам саждага бормаган эди. Кўпчилик орасида танбеҳ бериш ноқулай бўлиб, даврадан барвақтроқ чиқдик. Орадан уч-тўрт кун ўтгач, газетада унинг таассуротлари баёнини ўқидик. Кичик даврадаги ёлғон учун тил айбдордир. Ёлғоннинг қоғозга тушишига, мингларча одамларнинг эътиборига ҳавола қилинишига-чи? Тўғри, ўша даврада танбеҳ бермаганмиз учун биз ҳам айбдормиз...

Ҳикоят. Халифа Хорун ар-Рашиднинг Мансур исмли аёни сарой аҳли орасида эътимодлиси эди. Бир куни у халифа ҳузурида румлик бир қул билан рум тилида суҳбатлашди. Шунда халифа “Сен румий тилини қаердан ўргангансан?” деб сўради.

— Менинг онам билан доям румлик эдилар, бу тилнинг энг нозик ибораларигача тўлиқ биламан, — деди Мансур.

Бир куни халифа уни ҳузурига чақириб деди:

— Менинг сенга айтадиган муҳим сўзим бор, илло бу сирни оғзингдан чиқара кўрма. Сен эртага азон вақтида ўрнингдан тургину ўзингни карликка сол. Сабабини сўраганларга “кечаси бурнимдан икки қатра сув оқиб, қулоғим ғиппа кар бўлиб қолди”, деб овоза қил. Токи халойиқ сенинг кар бўлиб қолганингга ишонсин. Ана шундан кейин сенга иккинчи сирни айтаман.

Мансур халифанинг амрини бажарди, Бағдод аҳли унинг кар бўлиб қолганидан хабар топди.

Кунлардан бир куни халифа аёни билан хилватда гаплашиб ўтириб, паст овозда сўради:

— Анави ишни қандай бажармоқчисан?

Мансур гап нима устида кетаётгани тушунолмамай “Қайси ишни?” деб сўради. Халифа эса кулиб: “Ҳали карликка янада

яхшироқ ўрганишинг керак экан”, деди. Мансур бу танбеҳдан сергакланди. Бир ой давомида халифа аъёнидан уч марта сўз сўради. Учинчи сўроғида ҳам Мансур индамади. Шундан сўнггина халифа унга вазифа берди:

— Мана энди карликка ўрганибсан. Мен сени Рум подшосининг ҳузурига элчи қилиб жўнатмоқчиман. Ҳушёр бўлишинг керак. Мақсадим шуки, сен у ерда ўзингни кар қилиб кўрсатасанда, уларнинг нима ҳақида сўзлашаётганларига диққат қиласан. Шоҳ қандай сўз айтмасин, биринчи ва иккинчи сафар ўзингни эшитмаганга соласан, гапини учинчи марта такрорлаганда жавобингни унга маълум қил. Сенга нимаики ҳадя қилсалар, қабул қилмагин. Ўша ҳадя қилинган нарсаларнинг номи ёки нусхаси бизнинг ерларда топиладиган бўлса, сен уларга “бу нарсалар бизда кўп”, деб жавоб бер. Аркони давлат аъёнларининг барчасига турли-туман ҳадялар бергин. Уларга мушк, уд ва анбардан кўпроқ бер. Чунки улар атиргга жуда ўчдирлар.

Мансур сафар анжомини ҳозирлаб, Рум мамлакатига жўнади. Қустантанияга (ҳозирги Истанбул) етиб, шаҳарга киргач, Рум подшоси ўз хосларидан бир нечасини унинг истиқболига чиқарди. Бағдод халифасининг элчисини иззат-икром билан кутиб олдилар. Мансур Рум подшосининг ҳузурига киргач, шоҳ унга савол бера бошлади. Мансур эса ўзини карликка солиб индамай туравергач, улар “Сенга нима бўлди, нега жавоб бермайсан?” деб сўрадилар.

— Йўлда келаётиб, бир неча кун касал бўлдим. Хасталик чекинди-ю, аммо қулоғим кар бўлиб қолди, — деб жавоб берди Мансур.

Буни эшитган Рум подшоҳи “Бу ҳам бир бахтсизликдир”, деб ачиниб, таржимонига буюрди:

— Айтишинг лозим бўлган гапларни қоғозга ёзиб кўрсат. Қоғозни ўқиб, сўнг жавоб қайтарсин.

Аркони давлатга эса “Агар бирон сўз айтмоқчи бўлсангиз, зинҳор баланд овозда гапирманг, токи гапирган гапингизни эшитмасин. Қани, кўрайликчи, яна қандай ҳийлалар кўрсатаркин”, деди.

Шундан сўнг аъёнлар ўз инъомларини Мансурга бермоқчи бўлдилар. Аммо Мансур барча совғаларни камситиб, “бундан бизда кўп”, “бу нарсалар бизларда аллақачонлардан бери ишлатилмайдиган бўлиб қолган”, деб қабул қилмади. Мансурнинг мақсади нима эканлиги Рум шоҳига маълум бўлса-да, индамади

ва элчига ҳеч нарса тортиқ қилмади. Биринчи қабул маросими шу тахлитда ниҳоясига етди.

Яна бир неча учрашувдан сўнг музокаралар якунланиб, элчининг қайтар вақти етди. Охирги учрашувда Рум подшоҳи элчини ажойиб манзарали бир қасрда кутиб одди. Қаср томини биттагина устун кўтариб туриши ғоят ажабланарли эди. Қасрнинг тўртта эшиги бўлиб, деворлари ва саҳни зумраддан ишланган эди. Қасрнинг шарқий ва ғарбий қисмида биттадан иккита дарича бўлиб, қуёш чиққанда шарқий деразадан, қуёш ботаётганда эса ғарбий деразадан шуъла сочиб, қаср ичи зумрад рангига чўмарди. Қаср ичига кирган киши ўзини афсонавий бир дунёга келиб қолгандек ҳис қиларди.

Мансур қасрга киргач, унинг ғоятда муҳташамлигидан лол бўлиб қолди ва юзида ҳайрат асари пайдо бўлди. Рум подшоҳи таржимонга деди:

— Сўраб кўр-чи, уларнинг подшоҳида ҳам шундай қаср ва шунчалик зумрадлар бормикан?

Таржимон саволни англатгач, Мансур ўйлаб ҳам ўтирмай, шартта жавоб берди:

— Амирал мўминининг уйида зумрад шунчалар кўпки, агар хоҳласа, эшиклари остоналарини ҳам зумраддан қилдиради.

Рум подшоҳи элчининг лоф уриб, ёлғон гапираётганини сезиб: “Тўғри сўзламоқ энг яхши фазилатдир”, деб қўйди.

Мансур Бағдодга қайтгач, Рум подшоҳининг инъомларини ва мактубини халифага топширди. Унинг хизмати маъқул кўрилиб, юз минг динар билан тақдирланди. Хорун ар-Рашид юз минг динар бериш ҳақида хазинадорга барот ёзаётган вақтда Мансур сафарда кўрган ажойиботларини сўзлади. Шунинг қаторида шоҳ қасрининг таърифини ҳам унутмади. Шоҳнинг саволига жавобан зумрад ҳақида айтганларини маълум қилганда халифа ёзишдан тўхтаб, унга ғазабли нигоҳини қадади:

— Ёлғон гапиришдан уялмадингми? Шундай номаъқул гапни гапирибсанки, ҳатто ҳақиқатни тан олмасдан унга қарши ёлғон сўзлаш номардлик аломати эканини ҳам тушунмабсан. Агар шоҳларнинг ишончли кишилари ёлғон сўзлашга журъат этсалар, у ҳолда ўзлари шоҳнинг ишонч ва эътиборидан маҳрум бўладилар. Бугундан бошлаб бизнинг ихлосимиз сендан қайтди. Сенинг бахтсизлигинг шундаки, ёлғон гапиргансан. Ёлғончилигинг учун эса мукофотламаймиз. Зеро, олтинни кумушга алишмайдилар...

Бу ҳикоятдаги икки нуқтага алоҳида диққат қилиш керак. Биринчиси, халифа берилажак туҳфаларни рад этишда ёлгон ишлатишга даъват этгани йўқ, балки амрида “ўша ҳадя қилинган нарсаларнинг номи ёки нусхаси бизнинг ерларда топиладиган бўлса”, деб таъкидлади. Иккинчи нуқтада, зумрад ҳақида гап кетганда Мансур шу амрни унутдигина эмас, балки шарафли ҳадисга безътибор бўлди. Зотан, Жобир ибн Абдуллоҳ ал-Ансорийдан ҳадиским: “Расулulloҳ (с.а.в.) “Ким ўзида йўқ нарса ни “менда фалон нарса бор”, деб мақтанса, икки қават кийим билан ўралган ҳисобланади”, дедилар”. Бу билан набий муҳтарам “ўша одам икки баравар ёлгончидир”, демоқчи бўлганлар.

Урни келганда халқаро миқёсдаги ёлгон ва алдовлар ҳақида ҳам бир-икки сўз айтиш лозим. Боғчадаги, мактабдаги ёки бирон идорадаги ёлгондан катта ё кичик гуруҳ азият чекиши мумкин. Лекин давлатлар орасида мавжуд ёлгон ва алдовдан дунё аҳли жабрланади. Айниқса, тараққий этган кучли давлатлар янада кучайиш учун бошқаларни алдов сиртмоғида ушлаб туришга интиладилар. Давлатлар орасидаги муносабатларда элчиларнинг хизмати катта. Ҳозир биз уларни “дипломатлар”, деб атаймиз. Луғатларда “дипломат” сузига “муомалага уста одам”, деб таъриф берадилар. Француз дипломатларидан бири эса ўз касбига таъриф бера туриб “Дипломат – уз мамлакати манфаати учун бошқа мамлакат раҳбарларини усталик билан алдай олувчи шахс”, деб таъкидлаган. Америкада “Ҳаваскор ёлгончилар клуби” ташкил этилганда истеъфодаги бир дипломат унга аъзо бўлиш учун ариза берибди. Унинг аризаси куриб чиқилиб, “дипломат ҳаваскор эмас, профессионал ёлгончи булади”, деб аъзоликка қабул қилишмабди. Бу ҳазил, латифа эмас, ҳаётда содир бўлган чин воқеа. Икки мамлакат орасидаги муносабатларни ўрнатишда “беғараз алоқа” деб таъкидланса-да, ўртада ёлгоннинг аралашиб қолиши чатоқ. Мамлакатлар орасидаги келишмовчиликлар, ҳатто урушлар айнан шу ёлгон аралашган ишлардан келиб чиқади. Мамлакатлар орасидаги муносабатларга ёлгон аралашмаганида дунё қанчалар гузал булар эди!

Ровий ҳазрати Абдуллоҳ ибн Аби Авфдан (р.а.) баёнким: “Муъмин киши ёлгон ва хиёнатдан бошқа барча хулққа тобе бўлиши мумкин”.

Фитрат – яратилиш жиҳатидан олиб қарасак, муъмин ахлоқнинг барча турлари, жумладан, ҳар хил ёмон хулқларга ҳам эга бўлиши мумкин. Аммо унинг табиатида ёлгон билан хиёнат бўли-

ши сира ҳам мумкин эмас. Бу икки иллат ҳар бир инсон учун катта қусур ва қабоҳатдир. Ҳар қандай киши учун бу икки ахлоқ қабоҳат экан, демак, муъмин кишига асло ярашмайди. Чунки иймон кирган қалбга ёлгон ва хиёнат сигмайди. Шунинг учун ҳам муъмин тўғрилиқ ва вафодорлиқни севади, бошқаларни ҳам шунга чақиради. Шак-шубҳасиз, муъмин киши Ҳақ таоло ҳузурда ҳам тўғрилиги ва аминлиги боис юксак даражаларга эришади.

Намоз ўқувчилар ҳар куни беш маҳал Ҳақ таолодан Сироти мустақийми – тўғри йўлни сўрайдилар. Тўғри йўлда бўлган кишини Аллоҳ ҳеч қачон хор қилмайди. Тўғрилиқ жаннатдаги бир дарахтга ўшатилади. Кимда-ким ер юзига ёйилган бу тўғрилиқ дарахти шохларидан бирини маҳкам тутса, шох уни тўғри жаннатга элтади. Аксинча, ёлгон – илдизи жаҳаннамда жойлашган бир дарахтдир. Ким ёлгончилик қилса, қилган ёлғони уни дўзахга элтади. Хиёнат ва ёлгончилик фақатгина баъзи адашган қавмларнинг феълидир.

Шу боис болаларимизни тўғри тарбиялашга эътибор берайлик. Бу йўл — Сироти мустақийм – пайғамбарларнинг йўлидир. Муҳаммад Мустафонинг, соллаллоҳу алайҳи васаллам, йўллари дир. Бу йўл ғазабга дучор бўлган, адашган бандаларнинг йўлидан бошқача йўл. Биз ҳам Аллоҳ таолодан барчамизни мана шу йўлга йўллашини ва тўғрилиқни тутиб, ундан айрилмайдиган бандалари қаторида қилишини сўраб, дуога қўл очамиз:

— Аллоҳим! Бизларни ҳам Ўзинг рози бўлган ва севган бандаларинг қаторида вафоли, аҳдига содиқ, ростгўй, комил, етук, фазилатли, хуш ахлоқли қулларингдан айла! Ўзимизга, жамиятимизга, Ватанимизга, қадриятларимизга фойдали, қалби пок, умрни мазмунли ва ибодатда ўтказадиган қулларингдан айла! Ўзингга берган ваъдамиз устидан чиқишни, ҳузурингга Ўзинг севган ва Ўзинг рози бўлган қул ўлароқ боришимизни, жаннатингга, жамолингга мушарраф бўлишимизни насиб айла! Омийн, йа Раб ал-олабийн!

ЁЛҒОННИНГ ФАРЗАНДЛАРИ — «ҚАРИНДОШ» ИЛЛАТЛАР

Игвогар мисоли кўмир, куйдирмаса ҳам кишини қора қилади.

*Игвогарни бошқалардан ажратиш
қийин эмас — у бировларнинг кулфатидан шодланади.*

*Игвони касб қилган одам киши танасида юриб,
фақат яра бор жойда тўхтайдиган паишага ўхшайди.*

Ёлғон иллатининг “фарзандлари” борасида батафсил суҳбатлашиш фурсати етди. Кишининг сақланиши зарур бўлган — чақимчилик, тўхмат, ғийбат, ҳасад, игво, фитна, ҳийла — бир оилга мансуб “қариндош” иллатлардан ҳисобланади. Агар ёмонликлар орасида кўрик-танлов ўтказилса, барчалари бир поғонада турган бўларди. Бу иллатларни бир онадан бир пайтда бирга туғилган эгизаклар, десак ҳам бўлади. Чунки бирининг иккинчисидан кам ери йўқ. Ҳаммаси оила бахт саройининг кушандаларидир ва уларни бир сўз билан “фисқу фужур” (ёмонлик, бузуқлик — ахлоқсизлик) деб, бу иллатлар эгасини эса “фосиқ” деб аташ мумкин. Яна тилимизда “фисқу муфрит” деган атама борки, унинг маъноси — ўтакетган бузуқликдир.

Ғийбатни руслар “сплетня”, “злословие” дейдилар. Ғийбатнинг отаси — бекорчилик. Шунинг учун “Болалик уйда ғийбат йўқ”, дейдилар. Болаларнинг ширин-ширин гаплари, қувноқ ўйинларига маҳлиё бўлганларнинг хаёлига бировни ғийбат қилиш келармиди?

“Тўхмат” ва “бўхтон”ни “клевета”, “игво”ни “провокация”, “фитна”ни “интрига”, “заговор” дейдилар. Иллатларнинг русча маъносини беришдан мақсадим, ёшлар орасида бу иллатларни биргина “провокация” атамаси билан тилга олиш одати кўп учрайди.

Баъзилар бу тушунчаларни бир деб, маънодош сўзлар сифатида ишлатадилар. Масалан: “Фалончи тинмай ғийбат қиларди. Унинг игвоси натижасида ҳалокат юз берди”. Туғри, ғийбат — игво ва фитнанинг бошланиши. Ғийбат кишига зарарсиз, ўткинчи бир гапдай бўлиши мумкин. Лекин игво давомли бўлади. Ёмон ният амалга ошмагунча тинчилмайди. “Игво” ва “фитна”нинг нима эканини тасаввур қилиш учун

яна Одам Ато ва Момо Ҳаввонинг тақдирларини эслайлик. Шайтон алайҳилаъна ёлгонни ишлатиб игво ва фитна қилмадими?! Шунинг учун ҳам дуога қўл очилганида Аллоҳдан шайтоннинг ҳийласидан, игвосидан, фитнасидан сақлаш илтижо қилинади.

Қуръони каримнинг Шуаро сурасида шайтон алайҳилаъна игвосига учиб, йўлдан озганларга дўзахнинг кўндаланг қилиб қўйилгани ҳақида огоҳлантириш бор. Одам Ато яралганидан бери шайтон игво ва фитна билан банд. Унинг мақсади аниқ — бандани ҳидоятдан четлатиш ва дўзах сари етаклаш. Игво ва фитна шайтоннинг касби экан, одам боласининг бу касбга меҳр қўйиши аввало ўзи учун, қолаверса, жамият учун фожиадир. Мени бу борада бир нарса кўп ўйлантиради: шайтон кибри учун Аллоҳнинг ғазабига учради. Шу туфайли Одам Ато ва унинг авлодига душман бўлди. Душманлиги боисидан игво — фитнани бас қилмайди. Хўш, бизларнинг орамизда яшаб, биз билан бир ҳаводан нафас олиб, бир булоқдан сув ичувчи кимса нима учун игво ва фитнадан ўзини тиймайди? Бу иллатларнинг гуноҳ эканини, кимгадир қилган игвоси ёки фитнаси учун дўзах азобиغا дучор бўлишини билмайдими? Билади! Хўп, игвоси ёки фитнаси орқали нимага эришади? Ҳеч нимага! Ёмон кўрган одами унинг игвоси туфайли ишдан ҳайдалар, оиласи бузилар ёки бошига бошқа бир мусибат тушар. Хўш, игвогарга бундан нима наф? Фақат кўнгли бироз “роҳатланади”. Шугинами? Ҳа, шугина! Игвоси туфайли эришган “кўнгил роҳатини” тарозининг бир палласига, дўзахдаги азобини иккинчи палласига хаёлан қўйиб кўрайлик-чи?

Бир масалга диққатингизни тортаман.

Бир арслон бетоб бўлиб қолди. Барча ҳайвонлар зиёратга келишди, фақат тулки келмади. Бўри бу қулай фурсатни қўлдан бермаслик учун игво қилди:

— Тулкининг ярамаслигини энди билдингизми? У сизни менсимайди, хасталанганингизни эшитиб, қувониб юрибди. Агар бу қилиғи учун жазоламасангиз, бошқа ҳайвонлар ҳам ундан ибрат олиб, сизни назар-писанд қилмай қўйишади.

Бўрининг игвосини бир қуён эшитиб турган эди, ўша заҳоти тулкига етказди. Тулки вақтни бой бермай, бир хўрозни тутди-да, арслон ҳузурига таъзим билан келди. Арслон ғазаб

билан наъра тортди. Тулки эса таъзимдан бош кўтармай, узрини баён қилди:

— Улуғим, сизнинг бетоблигингизни эшитганимдан бери ҳузур-ҳаловатимни йўқотганман. Сизнинг саломатлигингиз учун мен жонимни беришга ҳам тайёрман. Бошқа ҳайвонлар сизни кўргани келишганда мен дардингизга даво излаб юрган эдим. Бағоят тажрибали, қўли енгил табиб борлигини эшитиб, уни қидириб топдим. Ҳузурингизга даъват қилган эдим, боласи вафот қилгани учун кела олмай, узрини айтди. Аммо сизни шифолаш йўлини менга тушунтирди. Сиз хўроз гўштини еб, ўтини почаси билан аралаштириб оғриган ерингизга сурасиз, кейин бўрининг оёғини олиб, қони қотмай туриб боғлайсиз.

Арслон тулкининг сўзига ишонди. Хўроз гўшtidан еган эди, ўзини бир оз енгил ҳис этди. Тулки кетгач, бўри унинг жазосиз чиққанидан ажабланиб, арслон ҳузурига кирди-ю, оёғидан ажралди...

Эътибор қилдингизми, бир иллат иккинчисини уйғотяпти: бўри иғвонинг уясини кавлади; қуён бўрини ёмон кўргани учун чақимчилик қилди. Тулки эса бўрининг иғвосини даф этиш учун иғвони ҳийла либосига ўраб қасдини олди. Агар бўри қуённинг чақимчилигини билса, бу ёғи нима бўлишини билаверинг. Ўтмишнинг машҳур адибларидан Анатолий Франснинг “Адоватчиликка қарши адоват уйғотинг” деган қақирғи бор. Агар бу қақирқни тўғридан-тўғри қабул қилсак, “иғвогарга қарши иғво уйғотинг”, деб тушунамиз ва тулкининг ишини маъқуллаймиз. Иғвога иғво билан жавоб бериш инсонийликдан эмас. Адибнинг қақирғида бу маъно йўқ. Балки адоватни инкор этишга даъват мавжуд. Иғвогардан нафратланишимиз керак. Лекин нафрат чегарасидан чиқиб, ўч олишга киришсак, ўша иғвогардан ҳам баттарроқ тубанлашган бўламиз. “Аччиқни аччиқ кесади” деган мақолни “иғвони иғво кесади ёки тўхтатади” деб тушуниш ақл ожизлигидан далолатдир. Иғвога иғво билан жавоб бериш янада баттарроқ иғволарнинг туғилишига сабаб бўлади.

“Иғво – ожиз қалбнинг ёвуз мероси, мағрурлар қалбидан ҳайдалган бир ҳис”, деб ёзган шоир ғоят тўғри фикрлаган экан. Иғвогар ҳаммиша ўзининг асл башарасини ниқоблаб юради. Кўпинча у ўзини куюнчак меҳрибон дўст қиёфасида кўрсатади. Агар

шундай ниқоб остида иғво қилинмаганида эди, дунёда кўп ёвузликлар бўлмасди.

Иғвогарнинг ҳаётда уялиб қолишини кўп кузатганмиз. Дунёвий қонунларда қиёмат жазоси кутиб ўтирилмайди. Иғвогарлиги исботланса, қамоқ жазоси бор. Лекин унга қадар иғвогар бир эмас, баъзан бир неча одамнинг шўрини қуритади. Худди мана бу ҳикоят каби.

Қадим замонда бир одам қул сотиб олиш мақсадида бозорга борди. Бир қул қўнглига маъқул келган эди, савдогар Ислом тартибига кўра, унинг айбини ҳам баён қилди:

— Бу қул жуда уста, ҳунарманд, аммо иғвогарлик ва фитнада ҳам тенгсиз. Агар айбига эътибор қилмай, ҳунарига қизиқсангиз, олаверинг.

У одам айбига эътибор бермай қулни сотиб олди. Орадан ойлар ўтиб, бир куни қул хожасининг хотини ёнига бориб деди:

— Сизнинг менга меҳру шафқатингиз ва ёрдамингиз жуда кўп бўлгани учун махфий бир сирни айтишга мажбурман. Агар у сирни сизга айтсаму эрингиз билиб қолса, мени аёвсиз жазолайди. Айтмасам, сизга хиёнат қилган бўламан. Шунинг учун сўзларимни ҳеч кимга айтмасликка ваъда беринг, — хотин ваъда бергач, қул иғвосида давом этди: — Эрингиз сизни қўйиб юбориб, бошқа хотин олмоқчи. Бунинг чорасини кўришга шошилмасангиз, кейин “аттанг!” деб сочингизни юлишингиздан фойда йўқ.

Бу нохуш хабардан хотин шошиб қолди. Қандай чора кўришни билмай, қулдан маслаҳат сўради.

— Шу шаҳарда зўр азайимхон бор, деб эшитганман, ҳозир унга бориб, эрингизни сизга “иситиб” келаман.

Қул шундай деди-да, кўчага чиқиб, бироз айлангач, изига қайтди.

— “Иситиш” учун эрингизнинг энгаги тагидан бир неча дона бўлса ҳам мўй олиб берар экансиз. Кечаси эрингиз ухлаган пайтда устара билан аста қириб олсангиз ҳам бўлади, — деб йўл-йўриқ ўргатди.

Хотин кеч киришини кутаётган маҳалда қул хожасига рўпара келиб, йиғламсираб деди:

— Эй хожам, сиз мурувватда тенги йўқ улуғ одамсиз. Менга қилган шафқатингизни билмасам, кўр бўламан. Сизнинг муборак ҳаётингизга хавф солувчи бир сирни сездим, айтмасам, жонингизга қасд қилгандай бўлиб қоламан.

Бу гапдан ажабланган хожа қулидан сирни ошкор қилишни талаб этди. Қул баттар йиғламсираб, гапини давом қилди:

— Хотинингиз бошқа бир одамга кўнгил қўйган экан. Сизни бу кеч ўлдириб, унга тегиб олмоқчи. Эҳтиёт бўлинг, сиздек шафқатли хожамдан айрилиш мен учун ҳам улуғ бир мусибат.

У киши малъуннинг гапига ишонди. Кечаси ўзини ухлаганга солиб, сергак ётди. Қаттиқ хуррак овозини эшитган хотин эса қўлига устара олиб унга яқинлашди. Устарани энгаги тагига олиб келганда эри қўлидан маҳкам ушлади. Хотинининг оҳ-войига парво қилмай шу устара билан уни ўлдирди. Эртасига хотиннинг қариндошлари бу воқеадан хабар топиб, ғазабландилар ва келиб эрни ўлдирдилар. Шундан сўнг эрнинг қариндошлари ҳам ғазаб билан оёққа қалқдилар. Хун олиш учун қуролландилар. Оқибатда ҳар иккала томондан кўп одамлар қурбон бўлди...

Бугунги кунимизда бунақа воқеа учрамайдигандай туюлади бизга. Ҳа, учрамайди, лекин ифвогарлар-чи? Улар йўқ бўлиб кетишмаган-ку? Уларнинг “иш услублари” ўзгарди, холос. Шу боис донишмандлар бу каби ҳикоятларни мерос қолдириб, ифвогарлардан ҳаминша эҳтиёт бўлишга, уларнинг сўзлари билан пок кўнгилларни хира қилмасликка даъват этишган. Шарафли ҳадисда: “Ким мусулмон биродарини ифво қилса, Аллоҳ Қиёмат кунининг юзини орқасига ўгириб қўяди”, дейилиши ҳар бир киши учун ибратдир.

Ифво ва фитнани касб қилган шайтонга жаннат ҳаром, саодат ҳаром бўлганидек, ифвогар одам ҳам сира бахтли бўла олмайди. Бир марта ифво қилиб тўхтаса, ўзига яхши. Албатта, тавба яхши, лекин ифводан ўзини тўхтатиш янада яхшироқ. Лекин кимса тавба қилмаса ёки тавба қилиб бўлганидан кейин яна ифво устига ифвони қалаштириб ташлайверса, ҳаётдаги қўрқуви ҳам ошаверади. Аввал айтганимиздай, тавба бир марта қилинади ва бу гуноҳлардан тўхталади. Ахир киши заҳарни икки марта ичмайди-ку? Ифво ва фитна уруғини эккан кимса пушаймон мевасидан бошқа яна нима ундириб олиши мумкин? “Ким мусулмон биродарини ифво қилса, Аллоҳ Қиёмат кунининг юзини орқасига ўгириб қўяди”.

Ҳиндларда “Фитнанинг олдини олмоқчи бўлсанг, фитна эшитувчи қулоқни кесиб ташла”, деган мақол бор. Ҳузайфа (р.а.) шундай насиҳат қиладилар:

“Фитна қалбларда бош кўтаргай. Фитнадан озроқ озуқа олган қалбда бир доғ пайдо бўлади. Шундан сўнг унда фитнага нисбатан нафрат уйғонса, доғ кетади. Кимки қалби фитнага дучор бўлган-бўлмаганини билмоқчи экан, қалбини тафтиш қилсин. Агар аввал ҳаром деб билган нарсани ҳалол деса ёки асли ҳалол нарсани ҳаром дер экан, демак, қалби фитнага макон бўлибди.

Фитналардан эҳтиёт бўлинг. Ҳеч ким фитнага берилмасин. Аллоҳга қасамки, ким фитнага юзланса, тошқин сел йўлдаги ифлос нарсаларни суриб кетганидек, фитна ҳам у кимсани ана шундай судраб олиб кетгай. Фитна дастлаб ҳақ-рост қиёфасига ўраниб бошланади. Шу даражадаки, баъзилар уни ҳақ деб биладилар. Фақат ўртадан кўтарилганидан кейингина унинг фитналигини тушуниб етади.

Ҳатто сув қўшилмаган шароб ҳам фитна каби инсонлар қалбини алдаб, чалғита олмайди.

Шундай бир замон келадики, сувга чўкаётган одам каби астойдил дуо-ниёз қилган кишигина фитнадан омон қолади. Бошқа ҳеч ким қутула олмайди.

Дунё учун охиратни унутган, охират учун дунёни ташлаган кимсалар сизларнинг яхшиларингиз эмас. Яхшиларингиз ҳар иккаласидан ҳам тўғри фойдалана олганларингиздир”.

Фитнани инсонларни ўлдирувчи маънавий қуролга қиёсласак ҳам бўлади. Бизда “Ким бировга чоҳ қазиса, ўзи йиқилади”, деган мақол бор. Мазкур мақолдаги ҳикматни қадим ҳинд афсонасидаги бу воқеа исбот этади.

Подшоҳнинг бош вазири ғоят доно эди. Бошқа вазирларга унинг мавқеи тинчлик бермасди. Охири барчалари тил бириктириб, фитна атрофида бирлашдилар. Вазирлардан бири подшоҳга таъзим қилиб, бу кеч тушида олампаноҳнинг марҳум оталарини кўрганини айтди. “Жаннатмакон дадангиз у дунёда ҳам подшоҳ эканлар. Лекин сиздан ранжидилар. Доно бош вазирга муҳтожликлари бор экан, ҳузурларига жўнатмасангиз сиздан рози бўлмасмишлар”, деди. Подшоҳ бу гапни эшитиб ажабланди. Орадан ярим соат ўтмай, иккинчи вазир ҳам келиб бир туш кўрганини айтди. Кейин бошқалари ҳам тушларини баён қилдилар. Подшоҳ биринчи тушга ишонмагандай бўлган эди, қаторасига барча вазирларининг бир хилда туш кўриши унинг ақлини олди. Охири доно бош вазирини чақиртириб, ўзини оғир аҳволга солган муаммони баён қилди. Бош

вазир фитнадан мақсадни дарров англади-да, “Ҳамонки жаннатмакон дадангиз мени чақиртираётган эканлар, дарҳол жўнатиш чораларини кўришингиз керак. Мен у дунёга бориб хизматларини адо этишга тайёрман. Фақат менга қирқ кун муҳлат беринг. Бу кунлар мобайнида ибодат билан банд бўлиб, руҳимни поклаб олай. Дадангиз ҳузурларига пок ҳолда бормоғим шарт”, деди. Подшоҳ ижозат берди.

Бош вазир вақтни ғанимат билиб, уйдан то мурдани ёқиш майдонига қадар ер остидан йўл — лаҳм кавлатди. Қирқ кун ўтгач, оппоқ либосда подшоҳ ҳузурига келди-да, гулхан ўтини ҳам ўзи ёқажагини билдирди. Подшоҳ у билан йиғлаб хайрлашди. Фитначи вазирлар эса қувондилар. Бош вазир қалаб қўйилган ўтинлар устига чиқиб оловни ёқди. Тутун кўтарилиши билан ўтинлар орасидан ер ости йўлига ўтди-да, уйига қайтиб келиб, беркинди. Уч йилгача кўчага чиқмади, бировга кўринмади. Уч йилдан сўнг яна оппоқ либосини кийиб подшоҳ саройига келди. Подшоҳ бу доно маслаҳатгўйини соғиниб, сиқилиб ўтирган эди, уни кўрди-ю чеҳраси ёришди. Фитначи вазирлар эса талвасага тушдилар.

— Жаннатмакон дадангиз сизга саломлар йўлладилар. У дунёдаги салтанатлари ғоят гуллаб-яшнаяпти. Мен у зотга уч йил хизмат қилдим. Бугун менга ижозат бердилар ва сизга амр этдиларки, токим бу вазирларингизни ҳам ҳузурларига юборгайсиз. Уларни бугун шомгача кутажакларини хоҳиш қилдилар.

Бу гапни эшитиб подшоҳ ўйланди: “Бу вазирлар дадамни тушларида кўрган эдилар. Тушга инониб юбориб эдим, мана, хизматини қилиб қайтиб келди. Бу дадамнинг ўзларини кўрган, амрларини ҳам ўз қулоғи билан эшитган экан, нима учун ишонмайин?”

Фитначи вазирлар ўша соатдаёқ гулханда ёқилдилар...

Оилада келиннинг чақимчилик, ғийбат қилиши ҳолларини тез-тез учратамиз. Лекин туҳмат, иғво, фитна бобида “улоқ қайноналарда кетган”. Бу сатрларни ўқиган муҳтарама қайноналар мени айблашмасин. Келинларнинг ёнини олиб, уларни атайин айблаш фикридан узоқман. Келин чақимчилик ёки ғийбат қилиб бўлса-да ҳасратини тўкиб, кўнглини бўшатиб олади. Туҳмат, иғво, фитна замбараклари билан қуролланиб нимага эришади? Бу қуроллари ишга солувчи қайнонанинг мақсади аниқ — кўзига балонинг ўқидай кўриниб қолган келиндан қутулиш. Ўғлини бошқага уйлантириш. Хўш, айтинг-

чи, келинда қайнонасини қўйдириб, қайнотасини бошқага уйлантириш истаги бўладими? Қайнона “янги галстугингни хотининг хушторига совға қилиб юборган”, деган туҳматга ўғлини ишонтириб, фитна қўзғашни мумкин. Келин қайнонага қарши қандай фитна қўзғаркин, сиз билмасангиз, мен бунақасини эшитмаганман. Тўғри, келин қайнотасига арз қилиши мумкин, лекин фитнага қасд қилмайди.

Муҳтарама қайнонажонларнинг барчаларини бу иллатда айбламоқчи эмасман. “Қайноналар” деганда мен ёппасига эмас, айримларини, ўзларини иғводан тўхта олишга куч тополмаётганларни назарда тутяпман. Лекин дунё бўйича биттагина қайнонада шундай иллат бўлса фақат оила эмас, жамият ҳам озор чекади. Бир иғво ва фитна туфайли бир қанча оилаларнинг барбод этилиши мумкинлигига ҳаётда гувоҳ бўлганмиз. Эҳтимол, бугунги қайнона келинлик чоғида туҳмат, иғво ва фитна балоларидан азият чеккандир. Бу иллатларнинг қалбни қандай яралашини яхши билар. Шу боис ҳаёт тажрибаларини унутмай, ўзларини бу иллатлардан асрашлари керак. Лекин қўшни ёки бошқа қариндошида бу иллатлар мавжуддир ва у бундан хабардордир. Унда яқинларини бу гуноҳлардан қайтаришга уриниши лозим, томошабин бўлиб қолмаслиги керак. Балки бу ҳикоят айтиб берилса таъсир этар?

Қадим замонда подшоҳнинг Маҳбуд исмли доно вазири бор эди. Подшоҳ саройда фақат шу вазирга ишонарди. Ҳатто унинг таоми ҳам вазирнинг уйида пишириларди. Аммо доно вазир билан жасур лашкарбоши адоватда эдилар. Лашкарбоши қандай қилиб бўлса-да, вазирни саройдан четлатиш чорасини изларди. Кунлардан бир куни йўлда эски ошналаридан бири яҳудий сеҳргарини учратиб қолди. Уни уйига олиб келиб, зиёфат қилди. Зиёфат охирида вазирни йўқотиш чорасини сўради. Сўнг икковлашиб фитна режасини туздилар:

— Шоҳнинг олдида овқат олиб боришдан олдин менга хабар қил. Мен таомга афсун ўқиб сеҳр солай. Токи овқат захри қотилга айлангай. Сенинг мақсадинг шу йўл билан рўёбга чиққай”, деди сеҳргар.

Эртаси куни вазирнинг уйида шоҳ учун гуруч пиширилди ва таомни Маҳбуднинг ўғли кўтариб, саройга жўнади. Йўлда уни лашкарбоши билан сеҳргар пойлаб турардилар. Лашкарбоши вазир ўғлининг саломига алик олгач: “Қани, дастурхонни оч, кўрайин-чи, бугун шаҳаншоҳга бир ажиб таом тайёрлаганга

ўхшайсизлар”, деди. Бола ёшлигига бориб, товоқ юзини очди. Яҳудий тезлик билан бир нарсаларни ўқиди-да, таомга куф-суф дейиш баробарида заҳар кукунини ҳам сочиб юборди. Шу даражада тез ҳаракат қилди-ки, заҳар сочганини ҳатто лашкарбоши ҳам сезмай қолди.

Подшоҳ таомга қўл узатган дамда лашкарбоши шошилиб келди-да, уни тўхтатди:

— Жонимни сўрасангиз бераман, аммо таомдан тановул қилишингизга йўл қўймайман! — деди-да, гумонини баён қилди. Подшоҳ Маҳбуд билан ўғлига таомни ейишни буюрди. Амр бажо этилиши билан ота-бола йиқилиб, жон бердилар.

Орадан йиллар ўтди. Бир уни сарой аъёнлари орасида сеҳр ва афсун ҳақида баҳс чиқди. Бирлари сеҳрнинг кучи ҳақида ўзларича муболағалар айтдилар. Бошқалари эса “Сеҳр бекорчи гап, аслида бўлмаган нарса, яхшилиқнинг ҳам, ёмонлиқнинг ҳам пайдо бўлиши сеҳрдан эмас”, деб уларнинг фикрини рад этдилар. Шунда лашкарбоши баҳсга беихтиёр аралашиб деди:

— Сеҳр ва афсун бағоят кучли нарса, буни ҳеч ким инкор эта олмайди. Мен ўз кўзим билан кўрганман: бир киши таомга афсун ўқиди, таом ўша заҳоти заҳарга айланди. Ким бу таомдан еди, ўша заҳоти ўлди.

Подшоҳ бу гапни эшитгач, ақл тарозуси билан ўлчаб билдики, Маҳбуднинг ўлими сеҳрга ҳасаднинг қўшилишидан экан. Дарҳол лашкарбошини қийноққа солдирди. У айбини бўйнига олгач, жазога тортилди.

Ҳар бир инсоннинг фақат ўзига хос сири бўлганидек, ҳар бир оиланинг ҳам ўз сири бўлади. Эрнинг хонадони шарафини сақлаши лозим бўлган хотин сир сақлашни ҳам ўрганиши керак. Баъзан кузатаман, кўчани супуришга чиққан келин қўшни қизларни кўриб, суҳбатини бошлайди. Суҳбат узоқ давом этади. Мен уларнинг нима ҳақда гаплашаётганларини билмайман (буни эҳтимол сиз биларсиз), лекин киши кўп гаплашганда албатта бирон сирини ошкор қилиб қўйиши аниқ. Қўшни қиз келиннинг гапларини қизиқиш билан эшитади ва... онасига айтади. Сўнг бу гап қайнонанинг қулоғига қайтади. Тўғрими? Қўшни қизга ёки яқин дугонага айтилган оила сири қумга синган томчи сув каби йўқ бўлиб кетмайди. Ёлғон, ғийбат, туҳмат каби тиканаклар илдизига жон берувчи сув бўлиб сингади.

Келин айрим гапларни оила сирни эканини фаҳмламаслиги мумкин. Лекин бу баҳона уни айбловдан қутқара олмайди. Дейлик, қайинсингилга келаётган совчилар келмай қуйишди. Келин бунинг сабабини билмайди. Буни оддий хабар сифатида қўшни қизга гап орасида айтган. Оқибатда гап айланиб-айланиб, совчиларнинг айниб кетишларига келин сабабчи бўлиб қолади. Келин оиласидаги сирни, ҳатто уз онасига ҳам айтиши мумкин эмаслигини шу хонадонга келинсалом билан кириб келишидаёқ аниқ билиши керак.

Халқимизда “Хотинга сир айтма”, деган мақол бор. Бу мақолга амал қилувчи эрлар ҳам бор. Улар хотинга умуман сир айтмайдилар. Лекин бу мақолни айнан, хотиннинг оғзи буш, унга мутлақо ишонма, деган маънода тушунмаслик керак. Мақолда яширин маъно ҳам бор: эр ҳар қандай сирни айтавериб, хотиннинг ташвишига ташвиш қўшмаслиги керак. Айниқса, эр бошига тушган нохуш ташвишни хотинга айтмагани маъқул. Агар бу ташвишни кутаришда хотиннинг иштироки зарур бўлса, айтиш мумкин. Булмаса, уни ташвишга шерик қилишнинг ҳожати йўқ.

Лут алайҳиссаломнинг хотини уйига келган меҳмонлар ва ўртадаги гап-сузлар тўғрисида қавмига хабар етказиб турарди. Оиладаги сирни кучага таширди. Оқибатда у Аллоҳ томонидан ўлимга ва дузах азобига ҳукм қилинди. Аллоҳ Лут қавмига офат юбориш арафасида огоҳлантириб, иймон эгалари билан шаҳарни тарк этишни, аммо хотинини қолдиришни амр этди. Уйдаги сирни ташқарига ёйгани учун, ҳатто пайғамбарнинг хотини ҳам кечирилмаган экан, ардоқли фарзандларимиз тилларидан учувчи ҳар бир сузга эҳтиёт бўлганлари яхши.

Айрим кишилар уз сирларини ўзлари асрай олмайдиларки, оқибатда ғийбат уқларига ўзларини ўзлари нишон қиладилар. Худди бу подшоҳ каби:

Подшоҳ вазирига сирини айтди ва бировга ошкор қилмасликни тайинлади. Вазир қасам ичди. Аммо куп ўтмай подшоҳнинг сирни оммага ёйилди. Подшоҳ бундан ғазабланди. Жаллодни чақириб, вазирнинг бошини кесишни буюрди. Шунда иккинчи вазир таъзим билан деди:

— Шафқат қилинг, подшоҳим! Бу қулни ўлдирманг, бир қошиқ қонидан кечинг. Олампаноҳим, аслида айб ўзингиздадир. Чунки сир сизда турган пайтида бир булоқ кўзи каби эди. Олам-

паноҳимиз бу булоқ кўзини очгач, сув пишқириб сел бўлди, оламга ёйилди. Энди буни қайтариб булмайдим.

Феъли тор одам ўз сирини ҳам сақлай олмайди. Шунинг учун ҳаётда кенг феълли булишга интилиш керак. Кишининг сиқилган пайти кўп бўлади, шунақа дамда сирни бировга айтиб юборишдан тийилишга куч топа олсин. Сирини очса, кейин надомат чекади. Сир ўзида экан, бахтлидир. Ёйилгач, бахти учади-кетади: ғийбатлардан ўзини қутқара олмай қолади. Сир ўзида экан, унга ҳукмрон. Ёйилгач эса, ғийбат кипини мағлуб қилади ва роҳатини бузади.

Ҳазрат Али дедиларки: “Сизлар бузуқ ишларни қилган кишини уялтириш учун унинг айбини ошкор қилувчи ва сирни очувчи бўлманг. Чунки орқаларингизда сизни машаққатга солувчи, ранжитувчи болалар ва узоқ вақт давом этадиган турли фитна ва қийинчиликлар бор”. Яна дедиларки: “Ёмон сўзни айтувчи билан уни бошқаларга ошкор қилувчи – иккиси гуноҳкорликда баробардир”.

Англагандирсиз, пора берувчи ва олувчи, ароқ ишлаб чиқарувчи, тарқатувчи ва ичувчи бараварига гуноҳкор бўлгани каби бировга, ҳатто синалган дугонасига ҳам оила сирини айтувчининг ўзига яраша жазоси бўлади.

Азиз ёшларимизнинг қулоқларига яна бир гапни айтиб қўяй: ҳар бир маҳалла, ҳар бир қишлоқда “сир олиб”, “сир ташиш”га иштиёқмандлар булишади. Аслида уларнинг ёмон ниятлари йўқ. Гап ташишдан мақсадлари бировни биров билан уриштириб қўйиш эмас. Бировнинг сирини эшитиб, бошқаларга етказишнинг гуноҳ эканини балки билишмас. Уларнинг қилмишлари беозор кўринса-да, баъзан қўшнилар орасига совуқчилик солади. “Фалончининг келини нега туғмаяпти”, “Фалончининг Америкада ишлаётган ўғли уйланиб олибди”, “Фалончиникига келаётган совчилар айниб кетишибди”... Бунақа хабарлар оқимини сел оқимига ухшатиш мумкин. Бундай хотинлар сизни ҳам гапга солишади. “Холам мени ўзларига яқин олиб суҳбатлашяптилар”, деб лаққа тушманг. Бундай хотинларнинг муомалалари жуда ширин бўлади. “Айланай, болам”, “ўзим дардингизни олай, келинпошша”, деб гап бошлаб, қўшнилар ҳақидаги янгиликларни айта бошлаганида сиз бу янгиликлар қўлмагига ўз оилангизга доир сирни сочманг. Зийрак бўлинг.

Баён қилган иллатларни бир-бирига “қариндош” дедик. Шу қариндошлар орасида “товламачи” дегани ҳам бўлади. Товламачи бирон нима ундириш мақсадида “қариндош”ларининг барчасидан фойдаланади. Ишни ёлғон балчиғидан бошлайди, кейин ҳийла ҳам ишлатади. Тухматдан қайтмайди, найранглари иш бермаса иғво ва фитнага ёпишади. Бир оила доирасида товламачилик учрамайди. Лекин шу оила аъзоларидан ким бўлса бўлсин, бошқаларга нисбатан товламачилик қилишлари мумкин. Шу боис бу иллатнинг ҳам дунёвий қонунларга кўра, ҳам шариат ҳукмига кўра жазоланишини эслатиб қўйишимиз керак. Шу оилада бир киши товламачилик қилиб қўлга тушса, ўзининг расвои жаҳон бўлиши бир масала, оиланинг барча аъзоларига, гарчи улар айбдор бўлмасалар-да, бу лаънат тамғаси ёпишади.

Буни яхши биламиз. “Товламачининг хотини”, “Товламачининг ўғли” (ёки “Иғвогарнинг келини”) деган шармандали номни кўтариб юриш жуда қийин. Ҳамонки, лаънат тамғаси оиланинг ҳар бир аъзоси пешонасига ёпиштирилар экан, демак, оиланинг ҳар бир аъзоси оиланинг пок номини асрашга масъул эканини унутмаслиги керак. Дейлик, оила бошлиғининг товламачилик йўлига ўтганини ўғил-қиз ёки келин сезиб қолди. Биламан, тўғридан-тўғри у кишини инсофга чақиришолмайди. Шундай ҳолда, эҳтимол, қариндошлар орасидаги бирон баобрў кишига маълум қилиш мақсадга мувофиқ бўлар? Масалан, унинг акаси ёки опасига айтилса, улар эса укаларига ётиғи билан тушунтиришса... Бу борада фарзандларга аниқ бир йўналиш беришим қийин. Чунки ҳар бир оиланинг шароити, муаммоси ўзига яраша бўлади. Шунинг учун вазиятга қараб иш кўрилади. Энг муҳими бу иллатларга лоқайд қарамаслик керак. Шунда оиладаги бахтли ҳаёт чирой очиб бораверади, инша Аллоҳ!

“Ёлғон”нинг “фарзанд”лари орасида “ҳийла” алоҳида ўрин тутаяди. Бундай дейишимизнинг боиси, уни аниқлашда киши адашиб қолиши эҳтимоли ҳам бор. “Ҳийла” – макр ва алдов дегани. Лекин унинг “тадбир”ни англатадиган маъноси ҳам борки, “ҳийлаи тадбир” деймиз ва бу иллат эмас, ақл қувватини кўрсатадиган фазилат ҳисобланади. Баъзан “ҳийлаи шаръи” деган иборани ҳам эшитиб қоламиз. Буни зинҳор “шариатнинг алдови” маъносида тушунмаслик керак. Чунки шариатда алдов бўлмайди. “Шариат қоидаларига кўра қўлла-

нилган тадбир” демоқчи бўлсангиз, майли, айтинг. Бироқ, халқ тилида бу ибора салбий, киноя оҳангида бўлгани сабабли тилга олинмагани маъқул. Ҳалоқатга, бахтсизликка олиб келувчи ҳийлани “ҳийлаи шум” дейдилар. Алдоқчи, маккорни “ҳийлагар” (ҳийлакор) ҳам деб атайдилар. Учала атамани маънодош сўз сифатида ишлатиш мумкин. Лекин алдов билан ҳийла орасида озгина фарқ сезилади. Ҳийла – ақл билан алдаш. Бошқачароқ айтсак, ўйлаб, режа тузиб алдаш. Ёлғонга доир суҳбатимиздаги фикрлар ҳийла ва ҳийлагаларга ҳам тааллуқли.

Агар ҳийла ёмон мақсадни кўзласа, уни иллат қаторида кўрамиз. Агар яхшиликни кўзласа, тадбир сифатида фазилат санаймиз. Қай бир халқ иллат кўринишидаги, ёвузликка хизмат қилувчи ҳийлани ақлдан деб билса, у миллат ҳалок бўлади. Чунки ҳийлагар кимса инсон қиёфасидаги шайтон ҳисобланади. Ҳийла билан иш тутган кимса инсонлик туйғусидан маҳрум бўлади. Шу боис ҳам донолар: “Ҳийла қилган киши шайтонга эргашибди, унга яқин йўлама. Ҳийла билан иш кўрма, ҳалол ризқ топиш чорасини кўр”, деб огоҳлантирганлар.

Бир қушнинг уясига илон ўрмалаб чиқиб, доимий равишда полапонларини ютарди. Қуш илондан қасос олиб, қутулмоқ чорасини излади. Шу атрофда изғиб юрган шағолга маслаҳат солди. “Илондан қандай қилиб қутулмоқчисан?” — деб сўради шоғол. “Илон ухлаган пайтида кўзларини чўқиб оламан”, — деди қуш. Шоғол деди:

— Бу тўғри тадбир эмас. Душманга қарши шундай тадбир кўрки, ўзингга зарар келмасин. Сен ҳавога парвоз қилиб, уй ва кўчаларга назар сол. Агар кўзинг бирон қимматбаҳо нарсага тушса, тумшуғингга илгину парвоз қил. Шундай учгинки, одамлар сени кўриб турсинлар ва ўша қимматбаҳо нарса ни қайтариб олиш учун изингдан югурсинлар. Сен эса учиб келиб, шу нарса ни илон уяси устига ташла. Шунда одамлар илонни ўлдириб, нарсаларини олиб кетадилар. Сенинг жонинг эса омон қолади.

Ҳийланинг қамров миқёси торроқ бўлади, зарари ҳам шунга яраша. Тадбирнинг қамрови кенгроқ. Урушлардаги ҳийлаи тадбир шулар жумласига киради. Бу ҳийлада подшоҳ ва лашкарбошининг ақли, фикрлаш, таҳлил қилиш қобилияти намоён бўлади. Амир Темур Боязидни енггандан кейин: “Шунча қудратинг бўла

туриб нега шу вақтга қадар Қўстантаняни олмадинг?" деб сўрайди. Боязид Константинополь (ҳозирги Истанбул) қирғоқларига яқинлашганда денгиз ёниб кетаётганини айтади. Амир Темур юнонларнинг сувга нафт (нефт) тўкиб, ёқиб юбораётганларини фаҳмлайди-да: "Эндиги сафар ҳужум қилганингда кеманга қум ол. Денгиз ёна бошлаганда сепсанг, ўчади", дейди. Юнонийлар шоҳи Искандар Ҳиндистонга юриш қилиб, филларга қарши чорани кўп ўйлаб, охир топади. У мисдан ичи бўш от ва суворийларнинг ҳайкалларини ясатади. Ҳайкалчалар ичини нафт ва гугурт билан тўлдиради. Жанг бошланганда қўшин бу мис ҳайкалчаларга ўт кўяди. Бу ҳайкалларга ҳужум қилган филларнинг хартуми куйиб, кутуради ва ўз аскарларини топтай бошлайди.

Расулуллоҳ (с.а.в.) дедилар: "Мўмин киши содда, карамли-марҳаматли бўлади. Фожир киши эса ҳийлакор, паст, хасис ва нокас бўлади". Таржимада "содда-алданувчан" деб берилган. "Алданувчан" сўзида "лақма" маъноси бўлгани сабабли луғавий таржимага мос "содда" сўзини олдик. Зотан, ҳадиснинг давомида "бир илонга икки марта чақтирмайди", деган ҳикмат ҳам мавжуд.

Мўмин кишининг сифатларидан бири – содда эканлиги ва содаллиги туфайли алданганини билса ҳам билмагандек кўринмоғидир. Мўмин киши фаросатсиз эмас, аслида у алданмайди, лекин зоҳиран шундай кўринади. Чунки ёмонлик қилишни билмайди, маккор ва айёр эмас. Чунки покиза, соғлом қалби, имони уни бундай қабоҳатга қўл уришга йўл қўймайди.

Аммо ҳийла ва фасод қилувчиларга, уларнинг найрангларига қарши муносиб жавоб бериш жоиз бўлса-да, ҳазрати Умар (р.а.) каби бўлмоқ, бировнинг ҳийласини англамагандек кўринмоқ афзалдир. Ҳазрати Умар баъзи мусулмон кўриниб, ҳийла қилганларга, макрларини билган ҳолда, уларни уялтирмас эдилар. Аксинча, уларнинг ҳақларига дуо қилиб, солиҳ инсон бўлишларини Ҳақ таолодан тиламоқ энг тўғри ишдир.

Ўтган замондаги бир шоҳ шунчалик ёвуз эканки, одамларни мол-дунёдан айириб завқланса, шаҳару қишлоқларнинг кулини кўкка совуриб, гўдаклар қонини оқизиб лаззатланар экан. У қўшни мамлакатни эгаллаш мақсадида кўп жанглар қилибди, охири макр-ҳийлани ишга солиб, хоинлар хизматидан фойдаланиб, подшоҳни ўлдиртирибди-да, унинг гўзал хотинига совчи қўйибди.

Малика ориятли аёл экан. Номусини, юртини ширин жонидан афзал билиб, элга бош бўлиб, душмандан ўч олишга аҳд қилибди. Эрининг жанговар либосларини эгнига илиб, майдонга чиқибди-да, бир хат ёзиб, қонхўр шоҳга жўнатибди. Мактубда бу сўзлар битилган экан: “Эй шоҳ, шунча мағрурлигинг, салоҳиятинг билан жангда енгилсанг, аҳли олам ўла ўлгунингча “бир хотиндан енгилган шоҳ”, деб сендан кулиб юради. Агар омад сенга боқиб, ғолиб келсанг, “Аёл билан тенглашган шоҳ” деб элнинг маломати ва лаънатига қоласан”.

Бу мактубни ўқиган шоҳ изига қайтган экан...

Мана шуни тадбир дейдилар. “Хотин кишининг макри қирқ туяга юк бўлади” деган гапни (мақол эмас!) кўп эшитамиз. Бу гапнинг замирида салбий ҳолат бор. Ҳолбуки, аёллар ҳаракатида макрга нисбатан тадбирни кўп учратамиз. Ишонмайсизми? Унда диққат қилинг.

Подшоҳ аҳли аёли билан гап талашиб қолиб, аччиқ устида: “Тур, йўқол, отангникига жўна!” дебди. Малика эрини ғазабдан тушириш учун дарров узр сўрабди. Аммо шоҳ жаҳл отидан тушмабди. Малика йиғлай-йиғлай хос хонасига чиқиб, ўйлай-ўйлай чора излабди. Охири эри ҳузурига чиқиб:

— Майли, сиз айтганча бўлсин. Отамникига кетсам кета қолай. Фақат иккита илтимосим бор, йўқ деманг. Охирги марта илтимос қилаётганим учун марҳаматингизни аяманг.

“Охирги марта” дегани учун подшоҳ унинг кетишига ишониб, “айт”, дебди.

— Мен хайрлашар олдидан кўнглингизга ёқадиган шарбатни сиз учун атай тайёрлаб эдим, шундан татиб кўрсангиз. Авваллари тайёрлаганимда доим мақтардингиз. Бу сафар мақтамасангиз ҳам майли. Иккинчи илтимосим, саройингиздан эсдалик учун ўзимга ёққан нарсани олиб кетсам майлими?

Подшоҳнинг тантилиги тутиб:

— Ўзинг ёқтирган энг қадрли, энг қимматбаҳо нарсани олиб кета қол, — деди-да, малика тутган шарбатни ичди. Малика шарбатга уйқу дориси қўшган эди, подшоҳ ўша заҳоти ухлаб қолди. Малика хизматчиларини чақиртириб, подшоҳни гиламга ўради-да, йўлга тушди. У отасиникига етиб келганда подшоҳ уйғониб, ажабланди.

— Мен қаердаман? — деди атрофга аланглаб.

— Менинг отамникидасиз, — деди малика кулимсираб.

— Отангникига қанақасига келиб қолдим?

— Ахир ёдингизда йўқми, мени “отангникига жўна!” деб ҳайдадингиз. Мен саройдан эсдалик учун бир нарса олишни илтимос қилдим. Сиз “Ўзинг ёқтирган энг қадрли, энг қимматбаҳо нарсани олиб кета қол”, деб марҳамат қилдингиз. Саройда мен учун сиздан бўлак қадрлироқ, қимматлироқ ким бор?

Бу доно тадбирдан қувонган шоҳ хотинини олиб, саройига қайтган экан. “Ҳийла” эмас, “доно” деганимизга қўшиларсиз?

Яна мавзуга қайтсак, иллатлардан қочиш ҳақидаги гаплар кўпайиб кетаётгандай туюляптими? Асло кўп эмас, ишонинг. Фазилатларнинг ҳар бири умр саройини безаб турувчи бир инжу кабидир. Ахир уйингизни турли гиламу биллур қандиллар билан безашни истайсиз-ку? Гилам ҳам, қандил ҳам эскиради, оқибатда ташлаб юборасиз. Аммо эгалланган фазилатлар эскирмайди. Уларни ташлаб юбориш ҳам мумкин эмас. Уйингизни ҳар куни чангютгич билан тозалаб, жавонларни артиб турмасангиз ғубор қўнади. Киши ўзини иллатлардан ҳар кун, ҳар соат, ҳар дақиқа тозалаб туриши керак. Покиза уй киши кўнглини қанчалик яйратса, ғуборлардан пок хулқ барчанинг дилини шунчалик равшан қилади. “Элнинг назари тарозудир” деган ҳикмат бор. Эл назари кишининг хулқи, хатти-ҳаракатига нисбатан зийрак ва ўта талабчан бўлишини унутмасак, ўзимизга яхши. Агар бу фикримга қўшилсангиз, суҳбатимизни давом эттирамиз. Толиққан бўлсангиз, майли, бир оз дам олинг. Ўтинчим шуки, суҳбатдан бутунлай юз ўгирманг-у дуога қўл очинг:

— Аллоҳим! Ўзинггина буюксан, ниҳоятда буюк мақомдадирсан. Дунё ҳам, охират ҳам Сенинг мулкингдир. Ўлиш ҳам, тирилиш ҳам Сенинг ихтиёрингдир. Барчанинг ниҳояси ва қайтиши Сенинг тарафингдир. Ўзинггина ҳолатларимизни билгувчисан. Бизларни солиҳ бандаларингга хос фазилатлар билан неъматлантир. Иллатларга булганиб, хору-зор бўлишдан Сендан паноҳ тилаймиз. Омийн, йа Раб ал – олабийн!

ТУҲМАТ ТОШ ЁРАДИ

Донишманддан сўралди:

— *Осмоилардан каттароқ ва оғирроқ нарса борми, агар бўлса нима у?*

Жавоб берилди:

— *Ор-номусли кишига туҳмат қилмоқ осмондан ҳам катта ва оғирроқ.*

“Ёлғон” деб аталувчи иллатнинг фарзандлари орасида “туҳмат” деб номлангани мавжудки, “ёлғон” шайтоннинг ардоқли ўғли бўлса, “туҳмат” суюмли набираси ҳисобланади. “Туҳмат” отаси бўлмиш “ёлғон” сиз яшай олмайди. Туғилиши ҳам, қувватга кириши ҳам, ғалабаларга эришиши ҳам айнан ёлғон туфайлидир.

*Бир сўз билан бузилар шоҳ қалъаси,
Инграниб чиқади гўдак ноласи.
Ўт балоси, сув балоси ёмондир,
Ундан ёмон, билгин, туҳмат балоси.*

“Сув балоси, ўт балоси, қуруқ туҳмат балосидан асра!” деган дуони кўп эшитганмиз. Шоирнинг фикрича, туҳмат балоси барча балолардан ҳам баттар экан. Сув ва ўт балоси бехос келса-да, тўхта-тиш чорасини қилиш мумкин. Туҳмат балоси бошланганида инсон кўпинча чорасиз қолади. Туҳмат сели ёпирилган Сталин замонида қанча жонлар олинди, қанча қонлар тўкилди, етимлар ва тулларнинг кўздан оққан ёшлари дарё бўлди... Туҳмат туфайли одам ишдан ҳайдалади, қамалади, оиласи бузилади, ҳақиқат қарор топгунига қадар ёмон отлиқ бўлади... Бир номарднинг туҳмати бир одамга қаратилган бўлса-да, бундан жамият жабр кўради. Абдулла Қодирий, Чўлпон, Фитрат каби улуғларни “Сталин репрессияси қурбонлари” деймиз. Аслида улар туҳмат қурбонларидир. Сталин туҳмат уруғидан зулм дарахти кўкариб чиқиши учун шароит яратиб берди. Туҳмат уруғини эса ўша қурбонлар билан бир дастурхонда нон еб, чой ичганлар экдилар. Зулм дарахти униб чиққанда қувондилар. Жамият эса ўзининг оқил фарзандларидан жудо бўлди-ки, бу тараққиётга салбий таъсир этди, демакдир. Туҳмат уруғларининг кўка-

риб чиқишига шароит яратиб берган тузумнинг келажаги бўлмаслиги тўғрисидаги ҳақиқатни яқин тарихимиз исбот этиб берди.

Ҳикмат. “Ким инсонлар орасида ўз дўстига қарши гап тарқатса, билингки, унинг ичида илонлари ва чаёнлари бор. У тарқатган гаплар кечаси босган сел каби, қаердан келиб, қаерга кетганини билиб бўлмайди. У сўзида ҳам турмайди. Аҳдини ҳам қайта-қайта бузаверади. Дўстлигига ҳам ишониб бўлмайди. Уни истаган чоғи бузади”.

Ҳазрат Навоийдан ҳикмат:

*Кўрмайин улким иши бўҳтон эрур,
Билки бу хислат била шайтон эрур.*

Доно халқимизнинг “Тухмат тош ёради, тош ёрмаса бош ёради”, деган мақоли бор. Тоғ ва тошларни шамол ва ёмғир вайрон қилади, одамни эса тухмат. Дўстингга қилинган тухмат сенга қилинган тухматдир, дейдилар. Қадим файласуфларидан Лукиан таъбири билан айтганда: “Тухмат билан аллақачон кўп авлодлар қириб ташланган, шаҳарлар ер билан яксон этилган, ота ўғлига, ака жонажон укага, болалар ота-оналарга ва ошиқ-маъшуқлар бир-бирларига қарши девонавор кўзғолдилар. Тухматга ишониш билан кўпгина дўстлик алоқалари узилган, кўп уйлар харобага айланган”. Бу ҳикмат айтилгандан кейин орадан яна неча минг йил ўтди. Минг йиллар давомида бу иллат йўқолмади, аксинча харобазорларни кўпайтирди. Бугунги кунда яна ўз ҳукмини ўтказяпти.

Оғзаки тухматни қуролдан отилган ўққа қиёслайдилар. Тухмат ўқи кишини ҳалок қилади. Аммо шовқинсиз қилинган жиноятнинг айбдори жазодан яшириниб қолади. Шундайми? Зоҳиран шундай. Бундайларга қонун йўли билан жазо бериш қийин. Тўғри, Жиноят кодексида бу иллатга тегишли жазо белгиланган. Лекин, биринчидан, тухматчининг тухматини исботлаш оғир масала. Иккинчидан, тухмат натижасида юрак хуружидан ўлган одамнинг яқинлари тухматчига жазо берилишини талаб қилмайдилар.

Мисол учун, Сталин замонидан тухмат туфайли қамалганларни яна бир тилга оламиз. Сталин ўлимидан кейин уларнинг айбсиз экани тан олинди. Суд уларни оқлади. Лекин тухматчилар жазосиз юравердилар. Ҳа, ҳаётда шундай бўлди. Охиратда дўзахнинг қандай оташига дуч келишларини Аллоҳнинг Ўзи билади. Лекин ўша тухматчилар эл назаридан қолишининг ўзиёқ

жазо эмасмикин? Хотира ва виждон ҳеч қачон бўҳтонни кечирмаган ва кечирмайди ҳам.

Ўз даврида бўҳтончилар қилмишидан азият чеккан улуг адиб Ойбек “Бўҳтончилар чиндан ҳам бахтсиз махлуқларки, ўз ғалабалари натижасида юзлари баттарроқ қорайганини, ичлари яна баттарроқ чиркинлашганини сезмайдилар”, деганларида мутлақо ҳақиқатни баён қилган эдилар. Ажаб-ажабки, туҳмат баёни бир неча сатрга жо бўлади. Бироқ, уни йўқ қилиш учун ўнлаб, юзлаб саҳифалар талаб этилади. Бошқачароқ айтганда, бир неча сўз билан ҳамла қилган туҳматдан ҳимояланиш учун неча-неча юз минг сўз керак.

Донишманддан сўрадилар:

— Етимдан ҳам хорроқ зот борми, бўлса ким у?

Жавоб бердилар:

— Туҳматчи, чақимчилар фош бўлганда етимдан ҳам хорроқ бўладилар.

Абу Бакр (р.а.) айтдилар: “Расулulloҳ (с.а.в.): “Мен сизларга гуноҳларнинг энг каттасини айтиб берайинми?” деб уч марта сўрадилар. Саҳобалар: “Эй Расулаллоҳ, айтиб беринг”, дейишди. “Аллоҳ таолога ширк келтириш ва ота-онага оқ бўлиш”, дедилар. Расулulloҳ шу вақтда ёнбошлаб ўтирган эдилар. Бу гапни айтганларидан сўнг ўнгланиб ўтириб олдилар-да: “Огоҳ бўлинглар! Катта гуноҳлардан яна бири – ёлғон гапирмоқ ва туҳмат қилмоқдир”, дедилар. Бу сўзларини шу қадар кўп такрорлардиларки, мен ичимда “Расулulloҳ чарчадилар, энди гапларини тўхтатсалар бўларди”, дедим”.

Туҳматдан дилларга бергувчи озор,

Ёвуз қилмишини қўймаса зинҳор.

Саждага қанчалик бошин қўйса ҳам,

Яратган Эгамнинг қаҳрига дучор.

Ривоят. Ҳазрати шайх Саммуни Ошиқнинг (қ.с.) Бағдодда шуҳратлари баланд эди. Аҳли риёдан Фулом Халил дегани ул зотни кўп инжитар ва бўҳтон қилар эди. Ҳазрати Саммун кўришидан ғоят кўркам эдилар. Бир аёл ул зотга ошиқ бўлди. Шайх унга йўл бермадилар. Ўша аёл ҳазрати шайх Жунайдиннинг (қ.с.) ҳузурларига бориб: “Бизни турмушга беринг”, деди. Жунайд ҳазратлари ҳам у аёлга йўл бермадилар. Сўнг у аёл “Саммун мен билан зино қилди”, деган туҳмат билан Фулом Халилнинг ҳузурига борди. У эса бу туҳматни халифага билдирди. “Халифа уни

Ўлимга ҳукм этсин”, деб туҳмат устига яна туҳмат қўшди. Халифа унинг сўзларини тинглади-ю, аммо сўз айтмоққа тили тутилди. Ўша кеча у туш кўрди. Тушида унга айтдиларки: “Сенинг давлатинг заволи Саммуннинг жони ичидадир. Уни ўлдиртирган вақтингда мулкинг қўлингдан кетгай...”

Халифа уйғонди. Воқеанинг Саммунга алоқадор эканини англади, уни зиёрат қилиб, улуғлади. Фулом Халил эса мохов касалига йўлиқиб, халқ орасидан чиқди.

Туҳматчи жисман бундай хасталикка чалинса-чалинмаса, аслида у руҳий-маънавий томондан моховдан баттардир. Туҳматчи муддаосига етиш учун баъзан ёлғиз ўзи ҳаракат қилади ва унинг ҳаракатини ғараз бошқаради. Бир ўзининг кучи етмаса, шерик излай бошлайди. Ажабки, икки ақлли одамнинг ўзаро тил топишиши қийин, туҳматчиларнинг бирлашиб олишлари эса ғоят осон. Туҳматчилар инсон зотига иснод келтирувчи ҳар қандай иллатдан ҳеч бир уятсиз фойдаланаверадилар. Ғанимни йўлдан олиб ташлашганидан кейин эса бир-бирларига туҳмат тошларини отишдан ҳам тоймайдилар. Кўпинча уларни шу ҳаракатлари фош қилиб қўяди.

Туҳматчи муродига қисман етиши мумкин, ҳеч қачон мутлақ ғолиб бўла олмайди. Туҳматчилиги фош бўлиб, шармандалик ёки хорлик жандасини кияди. Аммо... унгача кўп одамларни сарсон қилади, жабр майини ичишга мажбур этади... Ҳатто ўлимга ҳам олиб боради. Қасд қилган одамнинг ўлими – туҳматчининг ғалабаси эмас, балки мағлубиятининг бошланишидир. Ҳамонки, Набий муҳтарам (с.а.в.) туҳматни оғир гуноҳлар қаторида санаган эканлар, бу иллат эгасининг қиёматдаги азоби шунга ярашадир. Бир одам туҳмат туфайли ишдан ҳайдалса ёки қамалса ёки бошқа жабрга йўлиқса – бу туҳматчининг бахтиёрлиги эмас. Бир неча кун ёки соат давом этадиган бахтиёрлик изидан азоб-уқубатдан иборат жазо келиши аниқ. Нуҳ алайҳиссаломнинг хотини, қавмига “Нуҳ жинни!” деб гап тарқатарди. Шу боис ҳам унга жаннат йўли тўсилиб, дўзах хабари берилди.

Ривоят. Қадимда машҳур ва маъруф ҳокимнинг Баҳория исмли ой юзли, гул ёноқли, номусли ва иффатли хотини бор эди. Шу ҳокимнинг қушчиси эса ҳаёсиз ва нопок одам эди. Бир куни у беҳаёнинг кўзи Баҳорияга тушиб қолди-ю кўнгил қуши гўзал аёл ишқи домига илинди. Қушчи ҳар қанча висол ҳалқасини қоқса ҳам, мулоқот эшиги очилмади, унинг афсун ва афсоналари иффат ва номус эгасига таъсир қилмади. Ҳаракатлари зое кетиб, умиди узи-

лай деганда пок, соф хотинни туҳмат тузоғига илинтирмоқчи бўлди. Бозорга борди-да, тўти сотиб олиб, унга “Мен ҳоқимнинг хотинини тўшакда қоровул билан бирга ётганини кўрдим”, деган гапни балх тилида ўргатди-да, сўнг уни ҳоқимга тортиқ қилди.

Тўти гапни хуш овозда такрор қиларди. Ҳоқим балх тилидан беҳабар бўлгани учун унинг нима деяётганини англамади. Шунга қарамай қушнинг чиройига, ёқимли овозига маҳлиё бўлди. Қуш Баҳорияга ҳам маъқул келиб, уни меҳр билан парвариш қилаверди.

Бир куни ҳоқимникига балхлик биродарлари меҳмон бўлиб келишди. Тўти ўргатилган гапни такрор қилавергач, улар бир-бирларига саволомуз қарашиб, бош эгганларича жимиб қолдилар. Ҳоқим уларнинг маъюсланиб қолганларини сезиб, бунинг сабабини сўради. Меҳмонлардан бири минг истиҳола билан бўлса-да, тўтининг гапини таржима қилиб берди. Ҳоқим шу заҳоти таомдан қўл тортди-да:

— Бизнинг одатимизга кўра, ёмон хотин тайёрлаган таомдан ейилмайди, — деди.

Эшик яқинида уларнинг суҳбатига қулоқ тутиб ўтирган хизматкор қушчи “Хотинингизнинг қоровул билан бир тўшакда ётганини мен ҳам бир неча марта кўрганман”, деб ёлғон гувоҳлик берди. Шундан сўнг ҳоқим хотинини ўлдиришга буюрди. Бу ҳукми эшитган ифбатли хотин эрига бир ишончли киши орқали: “Эй муҳтарам хоҷам, мени ўлдиришга ошиқманг. Жоним сизнинг қўлингизда, истаган вақтингизда олишингиз мумкин. Ақл ва тажриба эгалари ҳукм чиқаришга, айниқса, қон тўкишга шошилмасликлари, сабрли бўлишлари зарур. Аввал яхшилаб ўйланг, агар текшириш натижасида гуноҳим исбот этилса, ўлдирсангиз розиман. Далилсиз, исботсиз ҳолда ўлдиртирсангиз заволимга қоласиз”, деб хабар юборди.

Ҳоқим хотинини чақиртириб деди:

— Тўти одам жинсидан эмас, у ғараз билан сўзламайди. Бунинг устига қушчи хизматкоримиз ҳам гувоҳлик берди.

— Балхлик меҳмонлардан сўранг-чи, тўти бу гапдан бошқа сўзларни ҳам билармикин ё йўқми? — деди Баҳория, сўнг хизматкорнинг кирдикорини фош этди: — Бу нобакор хизматчи ифлос муроди ҳосил бўлмагани учун тўтига ярамас сўзларни ўргатиш орқали мендан ўч олмоқчи бўлса керак, деб ўйлайман. Агар тўти бошқа сўзларни ҳам сўзлай олса, мени ўлдиришингизга розиман.

Баҳориянинг сўзлари барчага маъқул бўлди. Ҳоқим ҳам, меҳмонлар ҳам икки кун пойладилар, тўтидан бошқа гап эшитмадилар. Оқибатда Баҳориянинг поклиги аниқ бўлди. Ҳоқим-

нинг амри билан туҳматчини ҳозир қилдилар. Баҳория у нобакорга хитоб қилиб:

— Эй ярамас ситамкор, бу гуноҳ ишни қилганимни кўрдингми? — деб сўради. Хизматчи “кўрдим” деб яна ёлғон гувоҳлик бермоқчи эди, қўлига қўндириб кирган лочин тумшугини унинг кўзларига уриб, чўқилаб-чўқилаб кавлаб ташлади. Кўрмаган нарсани “кўрдим” дейишнинг жазоси шундай бўлди.

Ким туҳматчини қораламаса, уни қўллаган бўлади. “Бошқаларга туҳмат қилиб шивирлайдиган одамни уйингдан ҳайдаб чиқар”, деганлар.

Ўтмиш донишмандлари орасида “Бўҳтонга энг яхши жавоб сукут билан унга жирканиб қарашдир” дегувчилар ҳам бўлишган.

Суқрот ҳақимга айтишди:

— Фалончи сиз ҳақингизда кўп нолайиқ сўзлар айтиб юрибди.

Нега бепарвосиз?

Жавоб бердилар:

— Нима ҳам дердим? Ахир у бечора ҳар ким ҳақида нолайиқ ва ярамас сўзлар айтиш касалига йўлиққан. Шунинг учун уни маъзур тутаман.

Ҳа, туҳматчилиги орқали барчага маълум одам билан олишиб ўтирмаса ҳам бўлади. Ўн саккизинчи асрда яшаган америкалик публицист Томас Пейн фикрича, ғалати хусусиятли иллат ҳисобланган бўҳтонни йўқ қилишга ҳаётингизни бағишлаб хато қилар экансиз. “Уни ўз ҳолига қўйинг — ўзидан ўзи ўлиб кетади”, дейди у. Бошқа бир донишманд эса “Бўҳтон ғинғиллаб жонга тегадиган арига ўхшайди: уни жойида ўлдирди олишингизга ишонмасангиз, яхшиси уни ҳайдашга ҳам уринманг, қайтага у сизга баттар ёпишади”, деб маслаҳат беради. Бу фикрларни бир ёқламали, деб қабул қилиш керак.

Тўғри, ҳаётни бўҳтонлар билан олишишга сарф қилишда маъно йўқ. Ҳатто, кўп олишаверсангиз, айбсиз эканингизни исботлашга уринаверсангиз, атрофдагиларда “туҳматчига қарши кўп ҳаракат қилиши бежиз эмас, туҳматлар замирида ҳақиқат борга ўхшайди”, деган гумон уйғониши ҳам мумкин.

Чорак аср муқаддам Ёзувчилар уюшмасида хизмат қилаётган пайтимда нолайиқ ишларга йўл бермаганим учун бир-икки туҳматчи каминага ҳужум қилиб қолди. Бир куни устоз Саид Аҳмад қўнғироқ қилиб: “тинчмисан, ғалва гапларни эшитдингми?” деб қолдилар. Устоз “ғалва гап” деб номлаган бўҳтонга кўра, мен машҳур бир шоирнинг қотили эмишман. Олтмишинчи

йилларда машҳур бўлган шоир акамиз фожиали ҳалок бўлган, қотиллар эса топилмаган эди. Ўша жиноятни бўйнимга туҳмат билан илиниши ўзимга ҳам кутилмаган нохуш ҳол эди. Аввалига гангиб қолдим. Кейин бўҳтонни даф қилиш чораларини ўйладим. Кейин ўйладим: бу гапларнинг бўҳтон эканини ҳамма билди. Чунки шоир акамиз ҳалок бўлганларида мен жуда ёш эдим, у киши билан улфатчилигим ҳам йўқ эди. Демак, ўзимни оқлашга киришсам, туҳматчилар кўчасида тўй бошланади. Шуларни ўйлаб, туҳматга парво қилмагандай юравердим.

Бироқ, орадан уч кун ўтмай, Хоразмдан яна бир шоир акамиз қўнғироқ қилиб, мен ҳақимда “мудҳиш гаплар” юрганини айтдилар. Биринчи бўҳтон Хоразмга етиб боргунича болалабди – энди икки кишининг қотилга айланибман. “Бўҳтон ўрмаловчи девпечакдир. У тўхтовсиз кўпайиш хусусиятига эга ва қўйиб берилса, йўлида учраган ҳамма нарсани бўғиб ташлашга ҳам тайёр”, деганларича бор экан. Шундан сўнг чора кўришга киришдим. Бу нохуш воқеани эслашимдан мақсад, бўҳтон ўзича чекинмайди ҳам, ўлмайди ҳам. Ақлли ва виждонли, айни пайтда одобли одам ўз виждони олдида ҳалол бўлиши билан бирга, ўзига ҳурмат нуқтаи назаридан, бўҳтоннинг олдини олиш ва бартараф қилиш маъносида яна зийрак ҳам бўлмоғи керак.

Туҳматчилар фақат одамлар камчиликларини кўрадилару фазилатларига эътибор бермайдилар. Улар баданнинг нуқул газак олган аъзосига қўнмоқчи бўлаётган пашшага ўхшайдилар.

Бўҳтон — ҳасадчиларнинг ўзига хос ички қонунидир. Бу дунёдаги таниқли одамлар орасида ёлғон ва бўҳтон балчиғи чапланмаган биронта одам топилармикин? Одатда меванинг сарасини қурт еганидек, бўҳтон ҳам яхши одамларга ёпишади. Тирноқ остидан кир қидириш азалдан ўртамиёна ё салгина ошган ёки ошмаган одамларнинг хусусиятидир. Иқтидорли ақл эгалари эса яхлит ва жиддий ҳодисаларга қарши эътироз билдирадилар ёки индамай қўя қоладилар. Буюк алломалар эса ҳеч кимни айбламай, ўзлари кашфиёт билан машғул бўладилар. Калтафаҳмлар эса ақлларига сиғмаган нарсаларнинг ҳаммасини қоралайверадилар.

Улуғ сиймоларни қўя турайлик, оилага қайтайлик: ёмон келинга бўҳтон тошлари отиш шарт эмас. Тилидан учаётган беҳаё ва бемаъни гаплар, хунук қилиқлар унинг кимлигини кўрсатиб туради. Туҳматчининг нишони яхши келинга қаратилган бўлади. Оилада овсинлар орасида бу касаллик кенг тарқалган бўлади. Тўрт-беш оила яша-

ши мумкин бўлган ҳовлига юраклари тор икки овсин сиғишмай қолса, бўҳтон милтиқларини ишга сола бошлайдилар. Эшитар қулоқ учун туҳмат тилга чиққан чипқондек гап. Дастлабки ўқлар отилганда айрим нодон эрлар хотинлари қўлидаги бу қуролни олиб, синдириб ташлаш ўрнига ё мириқиб томоша қиладилар ёки “ўқ” етказиб берадилар. Оқибатда ака-укалар ҳам душманга айланадилар. Бундайлар яхшилаб англаб олсинларки, туҳмат – қиличдан ҳам баттардир. Қилич яраси тузалар, туҳмат ярасининг тузалиши эса ғоят қийин. Қилич тегса, баданнинг устки қисми чандиқ бўлиб қолади. Туҳмат тиги текканда эса юракда чандиқ пайдо бўлади.

Ҳар қандай жиноят икки хил йўл билан: қасддан қилинади ва эҳтиётсизлик туфайли юз беради. Туҳмат ва бўҳтон тасодифан юз бермайди. Айрим ҳолларда киши нодонлиги туфайли туҳмат кўчасига кириб қолиши мумкин. Бир отахон йиғиб юрган пулларини йўқотиб қўйиб, фолбинга борибдилар. Аввало, фолбинга боришнинг ўзи гуноҳ. Фолбин “пулингизни келинингиз ўғирлаган” деган. Фолбинга ишониш яна бир гуноҳ. Шу икки гуноҳ бирлашиб, янада каттароқ гуноҳни туғдирди – оила бузилди. Орадан кўп ўтмай отахон пулларини топибдилар – беркитган жойларини унутган эканлар. Пул топилди, лекин туҳмат замбараги ўқидан вайрон қилинган оила саройи тикланмади...

Кимдир “Иллатлар орасида гумоннинг бировга зарари йўқ”, деб қолди. Зоҳиран шундай. Аммо ботинан қаралса, кўп ёмонликлар гумон булоғидан сув ичиб, қувватланади. Киши гумонга бориб, бировни ғийбат қилади. Шубҳага бориб, йўқ офатнинг олдини олиш учун фитна ясайди... Аллоҳнинг расули (с.а.в.) дедилар: “Гумонсирашдан ўзингизни сақланг. Чунки гумон билан айтилган гап гапнинг энг ёлғони бўлади”. Аллоҳ таборак ва таоло Қудсий ҳадисда марҳамат қилади: “Мен бандамнинг гумонидаман, истаганича гумон қилаверсин. Мен сен билан биргаман. Агар мендан яхшилиқни гумон қилсанг, яхшилиқ бўлади. Ёмонликни гумон қилсанг, ёмонлик бўлади”.

“Эй иймон келтирганлар, кўп гумонлардан четланинглар, чунки баъзи гумонлар гуноҳдир. Жосуслик қилманглар...” (Ҳужурот сурасидан). Бу оятда Аллоҳ таоло мўмин-мусулмон бандаларини ёмон сифатлардан, ахлоқий касалликлардан, ҳар қандай жамиятнинг ҳалокатга элтувчи дардлардан қайтармоқда. Гуноҳга олиб борувчи иллатлардан бири – бадгумонликдир. Бадгумонлик (ёмон гумон) кишилар ҳақида бўлар-бўлмасга ёмон шубҳалар қилиш,

уларга нисбатан туҳмат ва ҳадик маъносида фикр юритишдир. Одатда, бундай гумонларнинг кўпи асоссиз, беҳуда бўлади. Шу боисдан ҳам “кўп гумонлар”дан четда бўлиш буюриляпти.

Ўйлаб кўрилса, ўзаро низолар ва келишмовчиликлар кўпроқ бир-бирдан ёмон гумонда бўлишдан ҳам келиб чиқади. Ёмон гумондан четда бўлиш учун доимо кишилар ҳақида яхши гумонда бўлиш, улар ҳақида етган хабарларни яхшиликка йўйиш керак. Бу ҳақда ҳазрат Умар (р.а.) “Агар яхшиликка буришнинг бирорта йўли бўлса ҳам, мўмин биродарингдан чиққан сўз ҳақида фақат яхши гумон қил”, деганлар. Набий муҳтарам (с.а.в.) дедилар: “Агар одамларнинг айбини ахтарадиган бўлсанг, уларни бузасан”. Айниқса, иш-боши раҳбарнинг бу нарсдан эҳтиёт бўлиши лозимлиги яна бир шарафли ҳадисда таъкидланади: “Агар амир айб ахтараверса, уларни бузади”. Баъзи идора раҳбарлари ҳар бўлимда малакали мутахассис бўлишни эмас, ишончли одами бўлишни истайди. Бундай одамни идора аҳли “қулоқ” деб номлайди ва ундан четроқда юришга интилади. Чунки бу “қулоқ”нинг вазифаси барчадан гумонсирайдиган хўжайинига турли маълумотларни, миш-мишларни етказиб туриш. Баъзи “қулоқ”лар етарли маълуот тўплай олмаса, хўжайинга ёқадиган миш-мишни ўзи тўқиб ташлайверади. Айримлари ўзига ёқмайдиган одам ҳақида туҳмат тўқийди.

Маълумки, кимнинг ўйига бадгумонлик ўрнашса, у одам ўша гумонини тасдиқлаш учун ҳужжат ва далил қидира бошлайди. Натижада гумон остидаги одамнинг ўзига билдирмасдан, айбини ахтаришга тушади. Буни эса “жосуслик” дейдилар.

Уч-тўрт киши ёки бир идора доирасидаги шубҳалар тўрининг зарарли оқибатини ҳар куни кўриб-билиб турамыз. Афсуски, гумон ва шубҳа тўрлари турли давлатлар устига ҳам отилади. “Ироқнинг ядро қуроли, кимёвий қуроли бор”, деган даъво шубҳамиди ё туҳматмиди? Иш шубҳадан бошланган эди, урушдан кейин туҳматлиги маълум бўлди. Аслида даъвонинг туҳматлигини зулмкорлар яхши билганлар. Лекин уруш бошлаш учун олам аҳлинининг диққатини гумонга тортиш керак эди. Муҳими, урушни бошлаб олиш, уруш оқибатида ўз мақсадига етиш. Кейин “шубҳамиз тасдиқланмади, узр”, деб тураверади. Шунақа аҳволда қанча-қанча фитналар қилинди, инсонларнинг қонлари дарё-дарё оқизилди...

Расулуллоҳ дедилар: “Мўмин кишилар шубҳали нарсалардан қочадилар, сабр қиладилар, шошилмайдилар, чунки, шошилиш — шайтондандир. Илмли мўминлар ҳам шубҳадан жуда узоқ юради-

лар, кўрқадилар. Мунофиқ эса, тамоман бунинг аксидир. Инсонларга доимо зиён етказувчи, ўйлаб-нетмай, давомли ҳаромларга қўл урувчи, тунда ўтин ташийдиганлар каби, қаердан фойда қилиб, қаерга сарфлаётганини ҳисоб-китоб қилмайдиган ва аҳамият бермайдиган кимсадир. Зинҳор сизлар бундайлардан бўлиб қолманглар”.

Хуштабиат ва нотик бир йигит бир шаҳарга келиб, халқ орасида ваъзхонлик қила бошлади. Сўз жилосига уста эди, тез кунда шаҳар аҳлини ўзига мафтун этди ва олти ой мобайнида улар ҳурматини қозонди. Бир куни минбарда ваъзхонлик қилаётган эди. Йиғилган халойиқ сўз шаробидан маст бўлиб, юрак ўтлари аланга олиб, кўз ёшларини тўкиб ўтирар эди. Шу пайт бир йигит пайдо бўлиб, шитоб билан минбарга чиқди-да, воизнинг ёқасидан олди.

— Эй, бозор ўғриси! Эй, нопок қаттол! Бир йил бўлди, отамни ўлдирдинг. Азиз отамнинг фироқида чеҳрам сарғайди. Отамнинг қасосини олиш учун бир йилдан бери сени қидираман. Сени қидириб оламни кездим. Мана, ниҳоят топдим. Энди ўлишинг аниқ!

Йиғилганлар воизга ихлосманд бўлганлари сабабли, даъвогарнинг гапини тўхмат, деб ўйладилар. Тўхматчига жазо берамиз, деб шайланганларида воиз йигит уларни тўхтатди:

— Эй, халойиқ! Худонинг борлиги аниқ бўлганидек, ҳар бир куннинг ҳам эртаси бор, — деб хитоб қилди у. — Бугун инкор этганим билан бир кун эмас, бир кун сирим ошкор бўлгуси. Ҳеч нарса сабабсиз бўлмайди. Мен ҳам ёшлик шўхлиги билан жиннилик қилиб, бу йигитнинг отасини ўлдирган эдим. Агар афв этса, Худо хайрини берсин. Агар қасос олса, у ҳолда бугун қасос тифидан ҳалоқ бўлсам, эртага Қиёматда дўзах азобидан халос бўлгумдир.

Даъвогар йигит минбардан тушиб, қатл майдони сари юра бошлади. Воиз унга итоаткорона эргашди. Даъвогар тифни яланғочлади. Шунда жамоа унга дедик: “Бу олим кишини ўлдиришдан сенга нима фойда бўлди? Отанг хунини биз берамиз, қасосга шошилма”, дедилар-да, даъвогар талаб қилган минг тиллани тўллаб бердилар. Воиз йигит бошини эгиб, майдонни тарк этди. Шундан сўнг у шаҳарда бошқа кўринмади.

Бу воқеадан кўп ўтмай, шу шаҳарлик бир одам иккинчи шаҳарга бориб, қовоқхонада шаробхўрлик қилиб ўтирган икки йигитни кўрди. Йигитларнинг бири “даъвогар”, иккинчиси “воиз” эди. Шаҳарлик “бир-бирингиз билан ярашиб олдиларингми?” деб ажабланган эди, воиз шаробнинг кайфида сирини ошкор қилиб қўйди. Маълум бўлишича, бу икки товламачи, шаҳарма шаҳар юриб, “қотил” ва “даъвогар” томошасини кўрсатиб, ҳийла-найранг билан пул ишлашар экан...

Гумон, иккиланиш инсонни чекинтиради, ғамга ботиради. Ёмон инсонни олға юришга ундайди, қувонч келтиради. Ёмон шубҳадан қочган киши ундан узоқлашгани қадар манфаат топади. Бир киши “Фалончи ишга таклиф қиляпти-ю, аммо ҳузурига боргим йўқ, фисқ аҳлидан бўлса керак”, деди. Унга жавобан биродари: “Фосиқларданмасдир, мен уни намозхон, деб эшитганман”, деди. Қаранг, бирида ёмон шубҳа, иккинчисида яхши гумон бор.

Рамазон ойи арафасида яқинларни зиёрат қилиш одатимиз бор. Буни “шаклик қилиб йўқлаб келдим”, деймиз. Чунки Рамазон арафаси “шак куни” деб аталади. “Шак” – шубҳа демак. Эртага Рамазон бошланиши ҳали гумон, ҳали ҳеч ким янги Ой чиққанини кўрмаган. Шу боис ҳам аниқ эмас. Бундай дейишнинг айби йўқ. Лекин киши намозларини ўқий туриб: “Худо ибодатимни қабул қилармикин?” деса ёмон гумонга борган бўлади. Яхшиси, “Аллоҳ гуноҳларимни кечиради”, деб астойдил ишонч билан тавба қилиш керак, “Аллоҳ намозларимни солиҳ бандалари ибодатлари каби даргоҳида қабул ва мақбул этади”, деган эътиқод билан саждага бош қўйиш лозим. “Аллоҳ мушкулимни осон этармикин?” деб эмас, “Аллоҳ сўраганимни беради!” деган қатъий ишончда муножот қилиш зарур. Баъзи беморлардан ҳол сўрасангиз, “билмадим, бу касалдан тузаламанмикин ё йўқми, кундан-кунга мазам қочяпти”, деб нолий бошлайди. Бу ҳам ёмон гумонга киради. Бемор ҳам, бу ёқдагилар ҳам “хасталикни берган Аллоҳ шифосини ҳам беради”, деган эътиқодда мақкам туришлари керак. Ўтган асрда мактаб дарсликларига киритилиб, ёш авлодга ўргатилган бир ҳикоя бор. Номи — “Бемор”. Ғояси — “Худонинг йўқлигини” исбот қилиш. Мазмуни: бир жувон оғир хаста. Ёнида қизалоғи турибди. Унга “Худойим, аямнинг дардига даво бер”, деб илтижо қилишни ўргатишади. Қизча такрорлайверади. Онасининг жони узилганда ҳам уйқусираб, айтади. Ёзувчи “ана, Худодан сўровди, қани Худо? Шифо бермади-ку?!” демоқчи. Бу ёмонгина эмас, эътиқоди бузуқ гумонки, ҳаётимизда бу гуноҳдан сақланишимиз зарур.

Биз яна бир гумондан эҳтиёт бўлишимиз керак. Қуръони каримнинг маъно таржимаси ёки шарафли ҳадисни ўқий туриб, “шу тўғримикин?” деган фикр хаёлимизга келади. Аллоҳнинг каломига, Расулulloҳнинг сўзларига шубҳа қилиш мумкин эмас. Аслида оят ёки ҳадисни ўзимиз тушунмаган бўламиз. Ё билимимиз, ё ақлимиз етмаган бўлади. Шу боис “оят тўғримикин?” деб эмас, “оятни тўғри тушуяпманми? Зеҳнимда қуср йўқмикин?” деб ўз ақлимиздан гу-

монсираганимиз яхши. Тушунмаганларимизни эса пайсалга солмай, олимларимиздан сўраб, ўрганиб олсак янада яхши.

Муҳтарам опа-сингилларимиз ранжимасинлар-у, шубҳа масаласида, тахминим бўйича, улоқ уларда кетган бўлса керак. Овсинлар бир-бирларидан шубҳаланадилар, хотин “эримнинг ўйнаши бормикин?” деб ҳамиша гумонсирайди... Қайнона қаттиқроқ гапириб юборса, келин “овсиним гап чаққанга ўхшайди”, деб ола қарайди. Бетобланиб қолса, “овсиним иссиқ-совуқ, илму амал қилгандир”, деб фолбинга югуради. Қаранг-а, “арзимас” гумон қандай катта гуноҳларни туғдирыпти.

Гумондан сақланиш керак, аини замонда барчага бирдай ишонавериш ҳам тўғри эмас. Дониш аҳлидан ҳикмат: “Ақлли одам тўрт тоифага ишонмайди: думи босилган илонга, оч қолган йиртқич ҳайвонга, раҳмсиз шоҳга, инсофсиз ҳукмдорга”. Ўтган уламолардан аз-Зажож (раҳматуллоҳи алайҳи): “Бадгумонлик яхши кишилар ҳақида ёмон гумон қилишлиқдир. Аммо аҳли фисқ бўлса, ундан нима фосиқлик зоҳир бўлган эса, шуни гумон қилишга ҳаққимиз бор”, деганлар.

Ҳикоят. Бир бўри сурув ортидан эргашиб келарди. Гўё қўйларга зарар етказишни ўйламасди ҳам. Чўпон аввалига сергакланиб, уни кузатди. Бўрининг ҳаракатида ёвузлик сезилмагач, хотиржам бўлди. Ҳатто бўрига нисбатан унда ишонч уйғонди-да, қўйларни қолдириб, қишлоғига қараб кетди. Чўпон кетиши билан бўридаги фаришталик либоси йиртилиб, аслига – ваҳшийлигига қайтди. Сурувни қонга беллади...

Қиссадан ҳисса шуки, дунёда беозор кўринган, фурсат келиши билан бўрига айланадиган бўри сийратли кимсалар ҳам бор. Уларга бирон нарсани ишониб, омонат топширсанг, бўрининг сурувга қилган ишини қиладилар. Ишонувчан одам эса чўпон ҳолига тушади. Шунинг учун ҳам донолар синалмаган отга яқинлашмасликни тавсия қиладилар. Албатта, кишиларга ишонч билдириш керак, аммо бу борада сезгирликни унутмаслик ҳам зарур.

“Яхши ният – ярим мол”, деган мақол бор, ёмон шубҳадан узоқлашиб, яхши гумон қилаверайлик. Шунда Яратган Ҳақ молимизни бутун қилиб бераверади.

Азизлар, туҳмат ва гумонга доир етарли маълумот олган бўлсангиз, “Аллоҳим, бизларни туҳмат балоси ва турли гумонлар ботқоғидан асра!” деб дуо қилайлик-да, “туҳмат”нинг акаси “ғийбат” билан ҳам танишайлик.

”ЎЛГАН БИРОДАРИНИНГ ГҲШТИ”

*Ғийбат кўп ёмондир – юракни доғлар,
Тўғрилиқ яхшидир, дилларни боғлар.*

Ёшлар фазилатлар ва иллатлар ҳақида маълум тушунчага эга бўлсалар-да, ҳаёт тажрибалари камлигиданми, баъзан иллатларга етарли баҳо бера олмайдилар. Яқинда бир телекўрсатувда мухбир кўчадаги ёшларни тўхтатиб: “миш-миш ёмонми ё ғийбатми?” деб сўради. Аввало савол сал беўхшов бўлди. Чунки бу иккала иллат бир-бирига яқин ва бири-биридан баттар. Саъдий Шерозий таъбирлари билан айтганда:

Дедики: сенингча ҳасад-ку хунук,

Дегил: сенга ким айтди – ғийбат тузук?

Мухбирнинг саволига жавоб берган ёшларнинг бири: “Ғийбатнинг гуноҳи камроқ, чунки ғийбат икки кишининг орасида бўлади”, деди. Бу укамизнинг мазкур масалага доир тушунчалари саёзроқ экан. Ғийбат фақат икки кишининг орасида бўлганида ҳаёт чиройига камроқ доғ тушарди. Даврада йўқ одамнинг орқасидан гапириш – ғийбат саналади. Демак, даврада фақат икки-уч эмас, йигирма-ўттиз одам ҳам бўлиши мумкин. Шундай экан, гарчи бир одам ҳақида гап кетса-да, ғийбат ўша йигирма ёки ўттиз одам орасида бўляпти. Ғийбат тўрт-беш одам оғзидан учяпти. Қолганлар жим тинглашяпти. Лекин ўша жим ўтирганлар ҳам гуноҳга шерикдирлар. “Сукут – ризолик аломати”, деган ҳикмат бор. “Мен ғийбатга аралашмадим”, деб ўзларини овутомасинлар. Ғийбатдан сақланишни истовчи одам ғийбатчиларни тўхтатиши ёки даврани тарк этиши лозим. Бироқ, тарк этувчи ғийбат қилинувчи кишига бориб “сизни фалончилар ғийбат қилишаётган эди. Мен чиқиб кетдим”, деса, биринчидан, чақимчилик қилган, иккинчидан даврадагиларни ғийбат қилган бўлади.

Бир киши “даврада ғийбат бошланганда тўхтатмоқчи эдим, тўхтатолмадим. Тарк этишим лозимлигини билардим, лекин чиқиб кетсам давра бузилиши мумкинлигини билиб, индамай ўтиравардим. Менда айб йўқ”, деб ўзини оқлади.

Аввало, ғийбат қизиби турганда бир киши чиқиб кетгани билан давра бузилмайди. Энди ғийбат нишони чиқиб кетганга қаратилади. Агар бир киши чиқиб кетиши билан давра бузилса, янада яхши. Ғийбатчилар даврасининг бузилгани ғоят яхши! Расулуллоҳ (с.а.в.) дедиларки: “Кимки бир мўминни ғийбатчи мунофиқдан ҳимоя қилса, қиёмат куни Аллоҳ таоло унинг гўштини дўзах ўтидан ҳимоя қилувчи фаришта юборади. Ким, бир мўминни сўкмоқчи бўлиб уни ғийбат қилса, Аллоҳ таоло уни гапидан қайтмагунича жаҳаннам кўприги устида ушлаб туради”.

“Миш-миш” ғийбатга нисбатан бўҳтонга яқин туради. Ғийбат – даврада йўқ одамнинг мавжуд иллатларини ёки баъзи ҳаракатларини гапириш. Бўҳтон ёки туҳмат эса йўқ нарса-ни гапириш. Масалан, бир киши аслида саховатли. Лекин мен ёрдам сўраганимда беролмади. Мен буни хасисликка йўйиб, бир даврада уни айбладим. Шу ишим бўҳтонга киради. Миш-миш орасида баъзан тўғри гап учраб қолса, у ғийбатга киради.

Қуръони каримда одамзодга хос бўлмаган иллатларга баътафсил таъриф берилган. Ғийбат иллатига берилган таъриф ҳар қандай кишининг қалбини зириллатиб, уйқудаги мудроқ онгини уйғотиб юборади, деб ўйлайман. Хужурот сурасида ўқиймиз: “Эй иймон келтирганлар! Кўп гумонлардан четда бўлинглар, чунки баъзи гумонлар гуноҳдир. Жосуслик қилманглар. Баъзиларингиз баъзиларингизни ғийбат қилманглар. Сизлардан биронталарингиз ўзининг ўлган биродарининг гўштини ейишни яхши кўрадими? Ҳа, ёмон кўрасизлар! Аллоҳдан қўрқинглар! Албатта, Аллоҳ тавбани кўп қабул қилувчи ва раҳмлидир”. Мазкур ояти каримада бировни ғийбат қилишдаги гуноҳ уни ўлдириб гўштини ейиш гуноҳи билан баробар қўйиляпти. Банда биродарининг гўштини ейишни ёмон кўрдими, демак, гуноҳи бунданда ортиқ бўлган ғийбатни ҳам ёмон кўришга буюриляпти. Мазкур оят нозил бўлгач, Расулуллоҳ (с.а.в.) дедилар: “Ким дунёда мусулмон биродарининг гўштини еса (яъни ғийбат қилса), Қиёмат куни у кишининг эти унга тақдим этилади ва: “Е буни ўлик ҳолида, чунки сен уни дунёда тириклигида еган эдинг!”, дейилади”.

Пайғамбаримиз алайҳиссалом умматларини ғийбатдан қайтариш борасида кўп даъватлар қилганлар. Шулардан бири: “Ғий-

батдан сақланинг! Ғийбат зинодан ҳам ёмондир. Зеро, киши зино қилиб, охири тавба қилса, Аллоҳ афв этиши мумкин. Ҳолбуки, ғийбат қилганни тўғридан-тўғри кечириши қийин. Фақат ғийбат қилинган киши кечиргандан кейингина афв этиши мумкин”. Ғийбат қилган одам, ғийбати туфайли, ғийбат қилинган одамга қарамдир. Авваламбор Аллоҳнинг ҳақидан қутулиш учун тавба қилиши, кейин яна ғийбат қилинган кишининг ҳақидан қутулиш учун ундан ҳам розилик тилаши керак.

Тавба қилиш — ўтган ишга қаттиқ афсус билан дилидан надомат чекиш, иккинчи бор бу ишни қилмасликка аҳд этиш ва аҳдига вафо демак. Бошқача айтганда, ўзини бу гуноҳдан тўхта-тишга сўз бериш. Агар бугун тавба қилиб, эртага ғийбатини давом эттирса, бу тавба эмас, алдамчилик бўлади. Ғийбатчи астойдил тавба қилган тақдирда ҳам гуноҳининг кечирилиши учун бу афсус, бу аҳднинг ўзи кифоя қилмайди. Уламолар унинг тавбаси тўлиқ бўлиши учун яна бир муҳим шарт қўйишган. У ҳам бўлса, ўша ерда, ўша мажлисда ғийбат қилинган киши ҳақида яхши гапларни гапириши керак. Уламоларнинг таъкидлашлари-рича, ғийбат қилган кишининг зиммасига тушган юк шундан иборатки, у ғийбат қилган даврасидан туриб кетмасидан бурун ва қилинган ғийбати мазлумнинг қулоғига етмасидан олдин тавба-тазарру қилсин, шунда истиғфори қабул бўлади. Лекин ғийбат мазлумнинг қулоғига етиб боргандан кейин қилинган тавба қабул этилмайди, ғийбат қилинган киши билан розилашгандан кейингина гуноҳ афв этилади.

Шайх-ул машойих Жунайд Бағдодий (қоддасаллоҳу сирраҳу) кўрдиларки, бир киши жоме масжидига келиб, тиланди. Шайх ҳазратларининг кўнгилларидан кечдики: “бу йигит соғлом бўла туриб, нечун меҳнат қилиб топмай, ўзини бундоқ хор тутар?” У зот ухлаган пайтларида туш кўрдиларки, бир киши қопқоғи ёпиқ бир товоқ келтириб, Жунайд ҳазратларининг олдига қўйди. Шайх ҳазратлари қопқоқни кўтардилар. Қарасалар, масжидда таваккул қилган дарвишни пиширибдилар. “Буни егил!” деган амр бўлди. Жунайд ҳазратлари: “Ўликни емайман”, дедилар. “Кеча масжидда қандай еган эдинг, энди емайсанми?!” дейилди.

Жунайд ҳазратлари дедилар: “Билдимки, ғийбат қилган эканман. Ўша ҳайбатдан уйғондим. Таҳорат олиб, намоз ўқидим. Ўша дарвишни кўрмоқ фикрида ташқарига чиқдим. Кўрдим-

ки, Дажла қирғоғида ўтириб, увоқларни териб ер эди. Ёнига бордим. Бошини кўтариб: “Эй Жунайд, масжидда эканингда кўнглингдан ўтган фикрингга тавба қилдингми?”, деб сўради. “Тавба қилдим”, дедим. У: “Бор, ортиқ бу фикрни қилмагил”, деди-да, “Шўро” сурасидан бир ояти каримани ўқиб, ғойиб бўлди”. (Дарвиш ўқиган ояти кариманинг маъноси: “У (яъни Аллоҳ) бандаларидан тавба-тазарру қабул қилгувчи, ёмонликларни афв этувчи ва қиладиган ишларингизни билувчи Зотдир”).

Кишининг кишига қилган ғийбат ёки бўҳтони мазлумга етган ёки етмаган бўлади. Агар ғийбат қулоғига етган бўлса, у кишидан албатта розилик олиши шарт. Агар у киши ўзи ҳақидаги ғийбатни эшитмаган бўлса, етиб бориши янги бир озор-азиятни, кин-адоватни пайдо қилиши ва меҳр-муҳаббатнинг йўқолишига сабаб бўлиши эҳтимоли бор бўлгани учун унга ғийбат гапларни билдирмай қўя қолган маъқул. Лекин бу “ўрага сичқон тушди – гулдир гуп!”, “ёпиқлик қозон ёпиқлигича қолди”, дегани эмас. Гуноҳдан ҳоли бўлишнинг йўли – ғийбат ёки бўҳтон мазлумга етиб бормаган тақдирда ғийбатчи ёки бўҳтончига истиффорни кўпайтиришини тавсия қиладилар. Шайх Абул Мавоҳибиш Шозалий (раҳматуллоҳи алайҳ): “Муриднинг камолотига тўсиқ бўлган нарсалардан бири – мусулмонни ғийбат қилишдир. Ким ғийбат қилиш балосига йўлиққан бўлса, “Фотиҳа”, “Ихлос” ва муаввазатайн (“Фалақ”, “Нос”) сураларини ўқисин, савобини ғийбат қилган биродарининг амал дафтарига ёзилишини Аллоҳдан сўрасин. Буни менга тушимда Расулуллоҳ (с.а.в.) ўргатдилар”, деганлар.

Агар ғийбатчи бу дунёда жазосиз юрганини кўрсангиз, “ана, юрибди-ку!” деб ажабланманг. Уни қиёмат азоби кутиб турибди. Дўзах азобининг бу дунёдаги жазодан неча ҳисса даҳшатлироқ эканини сизга таъкидлаш ортиқча. Ўхшатиш учун бир мисол келтирай: кишининг бир бармоғига иссиқ чой тўкилиб, куйдирди. Албатта, бунинг ҳам азоби бор. Лекин аланга ўтида қовжираши-чи?

*Одамдан одамга келар хавф-хатар,
Сут билан кирган сўз жон билан кетар.
Ғийбатчи инсонни қўшма инсонга,
У мурдор заҳарли шондан баттар.*

Ғийбат қилган киши майдонга бир тўп қўйиб, ўнгу сўлни замбарак ўқидан совурган кимсага ўхшайди. Ғийбат қилаётганда ғийбатчининг гўзал амаллари ўннга-сўлга совурилган бўлади. Мавзуга доир суҳбатимизни Абу Ҳомид Ғаззолий ҳазратларининг фикрларига суянган ҳолда давом эттирсам.

Набий муҳтарам “Ғийбат – биродарингнинг ортидан ўзи эшитиб қолса хафа бўладиган айб-нуқсонларини айтишингдир”, дедилар. Бу ҳадис кўп қамровлидир. Кишининг жисмоний камчилигини, зоти, хатти-ҳаракатлари, сўзи, диний ва дунёвий жиҳатлари, ҳатто либоси ва уловининг қусурини айтмоқ, уни кавлаштирмоқ демакдир. Дастлаб соф мусулмонларнинг баъзи бирлари биров тўғрисида “Кийими калта” ёки “Кўйлаги узун” тарзида айтилган сўзни ҳам ғийбат деб ҳисоблашган. Шундай бўлгач, нега энди кишини хафа қиладиган сўз айтганда, бу ғийбат бўлмасин?!

Ҳикоя қилишларича, Абуллайс Бухорий ҳажга кетаётганларида чўнтакларига икки пулни солдилар-да, ўзларига ўзлари шундай шарт қўйдилар:

— Агар Маккага кетаётганимда ёки у ердан келаётганимда бировни ғийбат қилсам, шу икки пулни садақа қиламан.

Маккаи мукаррамага бориб келдилар, лекин ўша икки пул чўнтакларига қолаверди. Сўраганларга бу жавобни бердилар:

— Юз марта зино қилгандан кўра бир марта ғийбат қилганингни гуноҳи ёмонроқдир...

Ғийбатдан тийилмаганларга шу ҳикояни эслатсак, фойдадан холи бўлмас, деб ўйлайман.

“Мусулмон мусулмоннинг кўзгуси”, дейилади. Тенгдошлар бир-бирларини, ёши катталар кичикларни ғийбатдан қайтариш учун бир гап айтса ҳеч ким ажабланмайди. Лекин, афсуски, фарзанднинг ота, уканинги ака айбини кўрсатиши малол олинади. “Бир каттанинги, бир кичикнинг гапига кир”, деган мақолга амал қилиш ғоят оғир кўринади. Ҳолбуки, холис равишда айтилган танқид тўғри қабул қилинса кишининг ўзига фойда. Шунга кўра, катталарни бу гуноҳлардан тортиб олиш мақсадида, танбеҳ беришга кичиклар ҳақли. Шу боис оила одатларига, шароитига қараб туриб, барибир бу талабларни етказиб қўйиш чорасини кўриш керак бўлади.

Шарафли ҳадисда бу ибратли воқеа баён қилинади.

Бир куни пакана бир хотин баъзи бир масалаларни сўрамоқчи бўлиб, Пайғамбаримизни йўқлаб келди. Билолмай қийналиб

юрган нарсаларини билиб олди. Чиқиб кетганидан кейин, ҳазрати Оиша (р.а.):

— Мунча ҳам пакана хотин экан! — дедилар.

Шунда Пайғамбаримиз:

— Ғийбат қилдинг, эй Оиша! — деб танбеҳ бердилар.

Ғийбатчининг боши узра уч офат булути бор: ғийбатчининг дуоסי қабул қилинмайди; қилган хайрли ишлари ҳам қабул қилинмайди; ғийбатчининг устида гуноҳлар бирлашади.

Энди бу сатрларга диққат билан эътибор беринг:

Жобир ибн Абдуллоҳ Пайғамбаримиз замонларида қилинган ҳар қандай ғийбат ҳидидан сезилганини айтганлар.

“Бу ўша замонларда ғийбат оз бўлгани учундир. Ҳолбуки, замонимизда ғийбат кўпайган, бурунлар ғийбат билан тўлган ва ҳидини фарқлаб бўлмайди. Бу кўнчилар бозорига кирган одамнинг ҳолига ўхшайди: ифлос ҳиднинг ўткирлигидан у ерда бир дақиқа ҳам туриб бўлмайди. Ҳолбуки, кўнчилар у ерда бемалол овқатланишади, еб-ичишади, лекин асло жирканишмайди. Бу жирканч ҳид уларнинг димоғини безовта қилмайди. Чунки ёмон ҳид бурунларига яхшигина ўрнашиб бўлган. Мана, бизнинг кунларимизда ғийбат масаласи шундайдир”.

Диққат қилдингизми? “Тўппа-тўғри топиб айтилган гап”, демоқчимисиз? Тўғриликка тўғри! Лекин бу гапларни нима учун қўштирноқ ичида баён қилганимга эътибор бердингизми? Гап шундаки, бу ҳақиқат бундан салкам минг йил илгари Ғаззолий қазратлари томонидан баён қилинган. Ана энди ғийбат тўрларининг қанчалик тарқганини тасаввур қилиб олаверинг.

Ҳар нарсанинг кири бўлганидек, тилнинг кири ғийбатдир. Ғийбат сўзлари бировга нисбатан бўлган ҳасад ўтидан пайдо бўлади. Бу эса мунофиқ кишилар одатидир.

Ҳикоят. Шогирд донишманд устодига бир кишини ғийбат қилиб сўзлади. Донишманд унинг сўзларини эшитгач, афсус билан бош чайқади-да, деди:

— Менинг ҳузуримда ҳеч кимни ғийбат қилиб сўзлама, ёмонлама. Бировнинг устидан ғийбат қилсанг, ғийбатчи эканингни билиб, сендан бадгумон бўламан, нафратланаман. Бировнинг обрўсини маҳаллангда ва менинг ёнимда тўкишни истасанг, обрўйинг бутун шаҳар халқи ёнида тўкилади. Сен ғийбат қилган одам чиндан ёмон бўлса, уни ўзингга душман қиласан, агар у мақбул ва марғуб киши бўлса, уни ғийбат қилишинг билан ўз номингни булғайсан, “ғийбат-

чи” деган ном билан шуҳратланасан. Сенинг сўзинг, ғийбатинг билан у киши ёмон ҳолга тушмайди, лекин ярамас, ғийбатчи эканинг ҳаммага маълум бўлади. Фараз қилдик, ғийбатинг туфайли унинг қадрига, мансабига нуқсон етди, лекин сен бундан нима фойда кўрасан? Барибир унинг мансаби, мартабасига эга бўлмайсан. Ғийбатчимисан, шу ном билан қолаверасан!

Ғийбатлардан узоқ киши гуноҳлардан узоқ бўлади. Ғийбат гирдобии одамларни дарё гирдобии каби ўз домига тортиб, маҳв этади.

*Ғийбат кўн ёмондир – юракни доғлар,
Тўғрилиқ яхшидир – дилларни боғлар.*

Расулulloҳ (с.а.в.) барчага бир кун рўза тутишни буюрдилар-да, “ҳеч ким рухсатимсиз рўзасини очмасин”, деб таъкидладилар. Тайин қилинган куни ҳамма рўза тутди. Шом бўлганда бир киши келиб: “Эй Аллоҳнинг расули, куним рўза билан ўтди, ижозат беринг энди ифтор қилай”, деб сўради. Набий муҳтарам рухсат этдилар. Кетма-кет келавердилар, Пайғабаримиз алайҳиссалом изн беравердилар. Шу аснода бир киши келиб деди:

— Эй Расулulloҳ! Уйимда оила аъзоларимдан яна икки йигит бор. Улар ҳам кунни рўза билан кеч қилдилар. Аммо мажбуриятингиздан ижозат олгани ҳозир ҳузурингизга келолмадилар. Изн берсангиз, улар рўзаларини очсалар.

Набий муҳтарам рухсат бермадилар. У киши илтимосини яна такрорлади. Расулulloҳнинг изн беришга яна хушлари бўлмади. У киши учинчи марта сўрагач, дедиларки:

— Сен айтаётган икки йигит рўза тутгани йўқ. Кундузи инсонларнинг гўштини ейиш билан (*яъни ғийбат қилиш билан*) вақт ўтказган кимса рўза тутган ҳисобланмайди. Бор, уларнинг олдиларига. Агар рўзадор бўлсалар, “Энди қусинглар!” деб айт.

У одам уйига бориб Аллоҳ элчисининг амрини уларга етказди. Қусдилар. Ҳар иккаласининг ичидан қуюлиб, лахта-лахта бўлиб қолган қон тушди. У одам Пайғамбар алайҳиссаломнинг ҳузурларига қайтиб бориб бўлган воқеани айтди. Шунда Расулulloҳ (с.а.в.) дедилар:

— Аллоҳга қасам ичиб айтаманки, агар ичларида яна шундай қон қолган бўлса, уларни жаҳаннам олови еяжак.

Азизлар, Рамазон ойида уйларимизда ифторлик бўлади. Барака топгур қариндошларимиз, айниқса аёллар рўзадор ҳолла-

рида хизмат қиладилар. Эътибор берганмисиз: ўзаро гап-сўзлар орасида ғийбат бўлганми ё йўқми?

Ҳа, бўлган! Қўллари ишда-ю, тиллари гап билан банд хотинлар билиб-билмай ғийбат эшикларини ланг очиб юборадилар. Агар бу йил ҳам шундай ҳол такрорланса, шу шарафли ҳадисни сўзлаб беринг, зора қариндошларингизнинг гуноҳдан сақланишларига сабабчи бўлиб қолсангиз.

Ҳазрат Навоий ғийбат ҳақида фикр юритиб: “Ғийбатчига яқин турма. Ғийбатчининг тилида ўт бор. Бу ўт доимо ёниб, ловуллаб туради. Унга яқинлашсанг, куйишинг яқин. Ғийбатдан фасод ёйилади. Ғийбатчининг тили кесилишга маҳкум”, деб ёзганлар. Бу ўринда “яқин турма” дейилганда “ғийбатчининг ғийбатларига қўшилма”, деган маъно бор. Тўғри, аввал айтилганидай, “ғийбат бошланиши билан даврадан узоқлаш”, деган маъно ҳам мавжуд. Лекин буниси шароитга ҳам боғлиқ. Масалан, ифторлик хизматида бўлган қариндош хотинлар ғийбатни бошлаганларида улардан безган келиннинг даврадан чиқиб кетиши қандай бўларкин? Бундай ҳолатларда ўрта йўл топишга тўғри келади.

“Қутадғу билиг”да бир ҳикмат бор: “Зоҳидликни, танҳоликни касб қилган, қаноат рамзи ҳисобланган Ўзғурмишга заковат ва ақл рамзи Ўгдулмиш дейди: “Ҳеч кимнинг пайини қирқмадим ёки ўзгалар ҳақида ғийбат сўзлар гапирмадим”, дединг. Ахир атрофингда ҳеч ким бўлмаса, эл-юрт орасида яшамасанг, кимни сўзлайсан, ким ҳақида бир гап айтасан?” Чиндан ҳам эл-юрт орасида юрса-ю, тилини тия олса ўша одам чинакам мард бўла олади. Хотинлар орасида кўпроқ хизматда бўладиган ардоқли келинларимизга, қизларимизга бу борада осон эмас. Буни “ғийбатга беихтиёр қўшилиш”, деб атасак, тенгдош дугоналари билан учрашишганда бошлаб юборадиган ғийбатлар ўз ихтиёрлари билан бўладики, бундан ўзларини тийишни ўрганишлари зарур.

Қизлар кўча-кўйда дугоналари билан юришни яхши кўрганларидек, ғийбат ҳам бошқа иллатлар билан апоқ-чапоқ равишда иш кўришни хушлайди. Ғийбатнинг кишига ёлғиз ҳолида даф қилиши кам учрайди.

“Мен елиб-югуриб, Фалончининг битмаётган ишини битириб берувдим, яхшилигимни билмади” – бу ўринда ғийбатга миннат шерик бўлди.

“Эшитдингизми, Фалончининг битмаётган ишини мен битириб бердим!” – ғийбат риё билан дўст тутинди.

“Мен турганда нима учун Фалончи ўтирар экан бу ўринга?” – ғийбат билан ҳасад бир-бири билан бирлашди.

“Фалончихонга эри жавҳар кўзли узук олиб берибди. Эрининг кўзини очиб қўйиш керак, иккинчи эркатмасин уни” – ғийбат иғво билан ошно бўлиб, фитнани меҳмонга чорлади.

“Шундай қилиш керакки, эри гапимизга ишониб, Фалончихон билан ажрашсин!” – ғийбат билан фитна тил бириктирганда қандай оқибат кутиш мумкин? Ҳа, ғийбатга ўрганган тил вужудни ёмонликларга тортаверади.

Ғийбатнинг улфат мажлисида туҳмат раис бўлса-чи?

Ғийбат бахиллик, хоинлик, меҳрсизлик, дангасалик... қўйингки, барча иллатлар билан дўстлик ришталарини маҳкам боғлаган. Бу ёмонлик риштасини фақат яхши фазилатларни эгаллаш билангина узиш мумкин. Ўзингиз айтинг: вафода собит киши ғийбатнинг хоинлик билан биргаликда ҳамла қилишига йўл қўядими? Сахий одам ғийбатнинг бахиллик билан етаклашиб юришига бефарқ қарайдими? Ўзгаларга меҳр улашувчи покиза қалбли одамни ғийбат билан фитна бир ҳамла билан йиқита олмайди.

Ҳар қандай одам ғийбатга нишон бўлган онларида сиқилади. Бу борада муҳтарама аёллар, айниқса келинлар тўккан кўз ёшлар бир ерга жамланса бир денгиз бўлар, а? Ғийбат селига учраган киши ўзини идора қилишни ўрганиши керак. Ҳар бир ғийбат учун сиқилавериш дуруст эмас. Қалбини, иймони-ни муҳофаза этишни истаганлар душманларнинг ғийбатига аҳамият бермаганлар. Ҳуда-беҳудага сиқилавермаганлар. Ғийбатчининг сири ошкор бўлиб, шармандаси чиқишига ишониш лозим. Ғийбатчининг ғийбати ҳеч қачон пинҳон қолмайди. Бу ғийбат эртами-кечми ғийбат қилинган кишининг қулоғига етади ва сири очилган ғийбатчининг обрўи пастлайверади. Ғийбатчи ҳеч қачон мақсадига етмайди, яхшилик боғидан умид гулини теролмайди.

ДУЗАХ ЎТИНИНГ ТУТАНТИРИҒИ

*Уруш икки тан ўртасида олов,
Чақимчи ўтин ташигувчи, мохов.*

“Гап ташиш”га қандай қарайсиз?” деб сўрасам, ажаблансангиз керак. Ҳа, баракалла, бу иллатни деярли барча қоралайди. Айниқса, оналар тўйдан аввал қизларига бу ҳақда насиҳат ҳам қиладилар. Чунки “гап ташиш” оқибатида оиланинг бузилиб кетиши мумкинлигини яхши биладилар. Биладилар-у, аммо... қизлари келинлик уйларидаги гапларни қизлик уйларига таший бошлаганларида уларни тўхтатмайдилар. “Орқалаб келган гап халтангни кўтаргин-у изингга қайт”, демайдилар. Аксинча, қизларига кўшилиб, қуданинг хонадон аҳлини ғийбат қила бошлайдилар. “Ташиб келтирилган гап” қиз ва она орасида қолса майли эди. Бундай гап “ҳомиладор” бўлади ва “болалаб” тарқайверади. Кўп ўтмай қуданинг қулоғига ҳам етиб боради. Қарабсизки, уйига “гап ташиб борган” келин боши узра қора булутлар тўпланди. “Йўл қувлаган — хазинага йўлиқар, гап қувлаган – балога йўлиқар”, деб бежиз айтилмаган. “Гап қувлаш” – “гап ташиш”нинг айна ўзидир ва уни “чақимчилик” деб атасак тўғрироқ бўлади.

Тўғри, “гап ташиш”да ёмонликни қасд қилиш йўқдек туюлади. Гўё келин онасига кўрган, эшитган, билганларини маълум қилиш билан чеклангандай. Шу гапларни айтмаса ҳам бўлаверади. Айтилмай қолган гап учун кўнгли азият чекмайди. Чақимчиликда эса ёмон ниятни қасд қилиш бор. Чақимчи бир гапни етказмаса ичи қайнаб адо бўлади. Бировнинг бошига ташвиш ёғилишини истагани учун чақимчиликка аҳд қилади. “Гап ташиш” ва “чақимчилик” орасида бундай тафовут бўлгани билан аслида иккала иллатнинг илдизи бир. Таъбир жоиз бўлса, бу боғбоннинг олча ниҳолига гилос пайванд қилганига ўхшайди. Афсус шундаки, бу иллат дарахти ҳар бир оилада мавжуд. Фақат баъзилар унинг шох отиб, мўл мева беришига йўл қўймаслик чораларини кўрадилар, баъзилар эса ҳар куни суғориб, озуқ бериб қувватлантирадилар. Ана шундай адашганлар учун айрим эслатмаларимиз бор:

Шарафли ҳадисда Пайғамбаримиз алайҳиссалом: “Энг ёмонларингизни айтсам, улар чақимчилик билан юриб дўстлар орасини бузувчи, бегуноҳ одамларнинг бузуқлик, ҳалокат ва машаққатга мубтало бўлишларини изловчи кишилардир”, дедилар. Яна

бир ўринда эса “Яширин равишда кишилар гапига қулоқ солиб, уни ёмон ниятда бошқаларга нақл қилувчи одам жаннатга кирмайди”, деб таъкидладилар.

Бир донишманд шогирдларига насиҳат қилди: “Чақимчилик қилиб одамларни бир-бирларига душман этган одамлар энг ярамас, энг ёмон кишилардир. Бирингиз иккинчингиз сўзини менга етказманг. Мен саломат ва роҳатда бўлган қалб билан сизларга йўлиқишни истайман”. Фикрига ойдинлик киритиб яна дедики: “Фалон киши сенинг ҳақингда бундай сўзлади”, “фалончи сени ёмонлади”, деб сўз юритишга “чақимчилик” дейилади. Чақимчиликни инсофли, одамгарчилиги бор киши қабул қилмайди. Чақимчилар ҳар хил бўлмағур сўзларни адоват ва ҳасадлари туфайли сўзлайдилар”.

Оила муаммолари ҳақида сўз кетганда қайноналарни танқид қилмайин, дейман-у, аммо айрим қайноналарга хос камчиликдан кўз юмиб ўтолмайман. Шундайлар борки, келиннинг ҳар бир ҳаракати, ҳар бир босган қадамини зийраклик билан кузатади. Озгина камчилик кўрса, тузатишга уринмай, ўғлининг келишини орзиқиб кутади. Чақимчилик қилиш унга роҳат бағишлайди. Чақимчилиги оқибатида икки ёшнинг муҳаббат ришталарини бир-бир узаётганини, бахт саройи устунларига болта ураётганини фаҳм этмайди. Худди шунга ўхшаб, қайнона устидан шикоят қилиш учун эрининг ишдан қайтишини орзиқиб кутувчи хотинлар ҳам бор. Чақимчиликдан роҳатланувчи бу хотин ўғил ва она орасидаги меҳр занжири ҳалқаларини узишга ҳаракат қилаётганини англармакин? Халқимиз “Қизил оёқ келиб, қизил юздан жудо қилди”, деганда ана шундай хотинларни назарда тутган. Ота ва ўғил, она ва ўғил орасидаги меҳр занжирини узишга уриниш хайрли оқибат бермаслигини ҳаётдаги кўп мисоллар тасдиқлайди.

Тўғри, тинимсиз чақимчилик ва, ҳатто туҳматлар натижасида ўғил хотинига қўшилиб, ота уйини тарк этиши ҳоллари учрайди. Лекин ажралиб чиқиб кетишгандан кейин қай даражада бахтга эришганлари уларнинг ўзларигаю ва Аллоҳга маълум.

Шоир Аваз Ўтарда чақимчиликка доир ажиб ҳикмат бор:

Фалониким суҳанчинликни расмин ўзига*

қилмиш фан,

Солурга халқи оламнинг бошига балъажаб савдо.

Айирмоққа ота бирла ўғилни бир-бирисидан,

* чақимчиликни

Бирин бор айбини минг айлаб, айлар бири ифшо.
Оносига қизни душман қилур, қизга оносини,
Добон ёлгонни чин монанд бўхтон айлабон гўё.*

Чақимчилик борасида яна бир муаммо мавжуд. Танишларимдан бири менга ҳасрат қилиб қолди. “Келинимни ёмонламайман-у, аммо ўғлимнинг айбини яширганини кечиролмайман. Ўғлимнинг чакки йўлга кираётганини гумон қилардим. Лекин у кеч келганда мен ухлаб қолган бўлардим. Ичган-ичмаганини назорат қила олмасдим. Ўғлимнинг ҳолати – ичганми-ичмаганми, чекканми-чекмаганми, биринчи галда келинимга маълум бўларди. Шу боис гумонимни унга бир неча марта айтдим. Лекин келиним бирон марта бўлсин: “Ўғлингиз ичиб келяпти, димоғларидан наша ҳиди ҳам келяпти”, демади. Буни аниқлаганимда чора кўриш вақти бой берилганди. Ўғлим майхўрлик жарига ағанаб, гиёҳвандлик балчиғига ботиб бўлган эди. Келинимга даъво қилсам, “Мен чақимчилик қилишни истамовдим”, дейди. Айтса чақимчилик бўлармиди?”

Савол ўринли. Зимдан қаралса, эрнинг айбини айтиш чақимчилик бўлиб туюлади. Лекин эрни гуноҳ жаридан асраб қолиш учун ота ва онасига маълум қилиб қўйиш айб эмас, балки савоб. Албатта, эр “Нега чақдинг?!” деб ғазабланади. Лекин хотин эрни ёмонликдан сақлаб қола олмаса, яна нима қилиши керак? “Эримга инсоф бер”, деб йиғлаб ўтиравериши керакми? Дуо қилиш, у ижобат бўлиши учун ҳаракат ҳам қилиш лозим. Бу ҳаракатга ота ва она қўшилмаса ижобий натижа кутиш қийин. Демак, келиннинг эрга тааллуқли гапи чақимчилик эмас, чунки унда ёмонлик қасди йўқ, аксинча яхшилик нияти мавжуд.

Набий муҳтарам саҳобаларидан: “Тухмат ва чақимчилик нима, биласизларми?” деб сўрадилар. Саҳобалар: “Буни Аллоҳ таоло ва Унинг расули яхши билади”, дейишди. Расулulloҳ: “Бу – одамларнинг орасини бузиш учун гапни бир-бирларига нақл қилиб юришдир”, дедилар. Масалага шу шарафли ҳадис нуқтан назари билан боқсак, эрининг айбини қайнотага маълум қилувчи келин ҳаракатида бузғунчилик мақсади йўқ. Балки тузатишга бўлган интилиш бор. Агар эр “адам мен ишлаб топган пулни еб юборяпти”, деса-ю,

*фош этиш

келин бу гапни қайнотасига етказса, чақимчилик қилган бўлади. Чунки бу гап ота ва бола муносабатига путур етказади.

“Аллоҳ ёмон гапни сўз билан ошкор қилишни хуш кўрмайди. Магар мазлумдан бўлса, майли. Аллоҳ эшитувчи ва билгувчи Зотдир” (Нисо сурасидан). Қалбида тақвоси, виждонида ҳассослик бўлмаган одам ҳар қандай ёмон сўзни осонгина ошкора қилади. Атрофга ёяди. Ёмон сўзнинг тарқалиши кишиларни ва жамиятларни разолат ботқоғига ботирувчи ҳолдир. Ёмон гап-сўзларнинг тарқалиши кишилар ўртасидаги ўзаро ишонччи йўқотади. Жамиятда ёмонлик ғолиб бўлгандек қилиб кўрсатади. Одамлар қалбида ишончсизлик ва умидсизлик руҳини тарқатади. Ёмон гапни ошкор қилиш икки одамнинг бир-бирини сўкишидан, ёмонлашидан ва гийбат-бўҳтон қилишидан бошланади. Сўнгра, аста-секин катталашиб жамиятни ҳалокат жари сари олиб келади. Ёмон сўзни ошкор қилишга мазлум, жабр чеккан одамгагина рухсат бор. Мақсад – золимнинг зулмидан жамиятни хабардор этиш.

Ҳазрат Навоийдан ҳикмат: “У ердан бу ерга гап ташувчилар элнинг гуноҳини ўз бўйнига олувчилардир. Чақимчилик, ҳатто чин гап бўлса ҳам кўнгилсиздир. Ёлғон бўлса янада нафратлидир. Сўз етказувчининг хоҳ каттаси, хоҳ кичигини – дўзах ўтининг тутантириғи деб бил.

*Ким сўзни териб айтгувчи оғзига бергай,
Молик ани дўзах ўтининг дудига тергай”.*

Мусо алайҳиссалом замонларида жуда қаттиқ қурғоқчилик бўлди. Мусо алайҳиссалом бани Исроил билан биргаликда ёмғир талабида дуолар қилдилар. Лекин ёмғир ёғмади. Шунда Аллоҳ азза ва жалла Мусо алайҳиссаломга ваҳий юборди: “Мен сенинг ва сен билан бирга чиққан кишиларнинг дуосини қабул қилмайман. Чунки орангизда чақимчи бор”. Мусо алайҳиссалом: “Эй Раббим, ким экан у, айт, биз уни ўз орамиздан чиқариб юборайлик”, дедилар. Аллоҳ азза ва жалла ваҳий қилиб деди: “Эй Мусо, мен сизларни чақимчиликдан қайтариб, энди Ўзим чақимчилик қилайинми?!” Бу танбеҳни эшитгач, Мусо алайҳиссалом бани Исроилга: “Барчангиз чақимчиликдан тавба қилинг!” деб буюрдилар. Улар тавба қилдилар ва Аллоҳ уларга ёмғир берди.

Ақл эгалари учун шу ҳикматларнинг ўзи кифоя қилар, дейман. Агар бу баёнлар камлик қилса, мавзунинг бир ривоят билан яқунлайлик:

Қадим замонда амир овга чиқди. Ялангликка қўнган маҳалларида амир жиловдорини ёнига чақирди-да, деди:

— Сен билан пойгада от чоптиришни истайман. Кўрайлик-чи, кимнинг тулпори учқур экан?

Жиловдор амирнинг истагига итоат этди. Отларни елдириб, шикор майдонидан узоқлашдилар. Бир маҳал амир отининг жиловидан тортиб, тўхтатди-да, деди:

— Эй жиловдор, кўнглимга келган бир фикрни айтмоқчи бўлиб, сени атайин бу овлоққа бошлаб келдим. Ҳаммадан кўра кўпроқ сенга ишонганим учун сиримни ўзингга айтаман, эҳтиёт ов билмасин.

Эдомики, сиз менга ишонган экансиз, сирингизни ҳеч кимга қилмайман, ҳеч ким воқиф бўлмайди, — деб жиловдор

қувониб, кўнглида яшириб юрган сирни унга айтди: амнинг шу кунларда қилаётган ҳаракатларидан шубҳалазаримда мени ўлдириб тахтга ўлтиришга уриняпти. Шунинг учун менга тажовуз қилишини кутиб ўтирмай, қилмоқчиман. Сен шикор чоғи ёнимдан бир қарич ҳамма, укамнинг ҳар бир ҳаракатини кузат.

И қайтишгач, жиловдор қасамини унутди, бевафолик ёнат кўчасига кирди. Амирдан эшитганларини унинг остидаги укасига баён қилди. Амирнинг укаси бу чаликдан қувониб, унга суюнчи берди.

Амир укасини йўқ қилишга улгурмай, ўзи вафот этди. Ука тахтга ўлтириши ҳамоноқ жиловдорни ўлимга ҳукм қилди. Жиловдор зору тазарру қилавергач, мақсадини аён қилди:

— Бировнинг сирини фош қилишдан, чақимчиликдан ёмонроқ гуноҳ йўқдир. Акам сенга ишониб сирини айтди, сен хиёнат қилиб, сирини фош этдинг, менга келиб чақдинг. Акамга вафо қилмаган одам менга вафо қилармиди? Ана энди чақимчилигининг мукофотини олавер...

Нима учун “чақимчилик” ёки “чақмачақарлик” деймиз, ўйлаб кўрганмисиз? Менингча бу сўз “чақиш” феълидан олинганга ўхшайди. Яъни, чақимчилик илоннинг чақишига ўхшатилаяптими? Ахир илон заҳар солиб, инсонни ўлдирса, чақимчи инсоннинг бахтини ўлдиради. Айрим ҳолларда чақимчилик орқасидан қотиллик ҳам рўй бериши мумкинлигини тарих кўп кўрган. Шу боис Саъдий Шерозий ҳазратлари бу иллатга “уруш икки тан

ўртасида олов, чақимчи ўтин ташигувчи мохов” деб таъриф бериб ёзганларки:

*Эрур ҳаммадан ҳам чақимчи ёмон,
Унингдек разил кўрмадим ҳеч қачон.
Бузуқ фикру нодонлиги бирла ул,
Бузар икки дўст ўртасини бўлиб жону-дил,
Уятга қолур ўртада ул разил.*

Яна ёзганларки:

*Чақимчи, яна эски кек қўзғатар,
Ювошган кўнгилни газаблантирар.
Сен унга яқинлашма мумкин қадар.
Ки ўлган илон бошини қўзғатар.*

Чақимчидан ҳамма ёшдаги одамлар ҳазар қиладилар. Ҳатто болалар ҳам бундай иллатли ўртоқларига “қулоқ” деб лақаб қўйиб оладилар. Болалигимизда ўқитувчига яхши кўринишга уринган чақимчини “Чақмачақар – олов ёқар, томга чиқиб битини боқар”, деб калака қилардик. Жиноят оламида, айниқса ўғрилар даврасида чақимчига “қанжиқ” деган тамға босилиб, ўлимга ҳукм қилинади.

Энди чақимчиликнинг оилаларимизда тутган ўрнига диққат билан разм солайлик: аслида, чақимчилик кўп ҳолларда яширин равишда амалга оширилади. Лекин муҳтарама оналар бу иллатга нечоғлик боғланганларини ошкора намойиш этиб, фарзандларига салбий томондан ўрнак бўладилар.

Диққат қилайлик: болалар шўхлик қилганда оналар уларни нима деб қўрқитадилар? “Ҳали қараб тур, аданг ишдан келсинлар, бир чақиб берайин, бир адабингни берсинлар...” Бундай пўписалар деярли ҳар бир оилада янграб туради. Афсус шуки, пўписалигича қолмайди, чақмачақарлик амалга оширилади. Бу чақимчиликнинг икки айби бор: аввало ота ва бола орасидаги меҳр ўрнида қўрқув кўз очади. Бола отасининг ишдан қайтишини соғиниб эмас, қўрқув билан кута бошлайди. Иккинчидан: чақмачақарлик туфайли жазо олган бола онгида қандай ҳис уйғонади, ўйлаб кўрмаганмисиз? Эҳтимол, ёмон кўрган одамидан чақмачақарлик ёрда-

мида қасос олиши мумкинлигини шу жазодан кейин кашф этар? Бола икки ёки уч ёшлигида опаси ёки акасини ота-онасига чақади. Чақимчилиги учун жазо оладими ё мукофотми? Кўп ҳолларда мукофотланади. Болалар мана шундай тарбия билан улғаяр экан, вояга етганларида уларни чақимчиликдан қайтариш мумкин бўлармикин? Ватан хоинлари қаердан пайдо бўладилар? Балки хоиннинг бу йўлдаги биринчи қадами айнан чақимчилик бўлгандир? Бу иллатнинг оила доирасидан чиқиб, илдиз отиб, жамият офатига айланишига мутлақо йўл қўймаслигимиз зарур.

Чақимчиликнинг яна бир мудҳиш тури бор: уни “иккиюзла-мачилик” дейдилар. Пайғамбаримиз алайҳиссалом бу тоифа одамларга таъриф бериб дедилар: “Қиёмат куни инсонларнинг энг ярамаси иккиюзламачилардир. Иккиюзламачилар унга келиб бошқача сўзлайди, унга бориб бошқача гапиради. Ким дунёда шундай иккиюзламачи бўлса, қиёмат куни унинг оловдан икки тили бўлади”. “Унга бориб бир турли, бунга келиб бошқа турли гапириб, бузғунчилик қилганлар жаннатга кирмайди”.

Қадим замонда мўътабар бир кишининг миниб юрадиган гўзал оти нобуд бўлди. Хушомадгўйлар келиб, у одамга таъзия билдирдилар. Шоирлар марсиялар битдилар. Отнинг қисматидан ғоят қайғуда эканини билдирдилар. Кўп вақт ўтмай ўша мўътабар одамнинг ўзи ҳам вафот этди. Отнинг ўлимидан қайғурганлар унинг таъзиясида кўринмадилар, марсиялар ҳам ёзилмади. Ана шунақа! Риёкор ва мунофиқ одамлар ўз мақсадларига эришгунларича, бетларига иккиюзламачилик пардасини ёпиб, сўнгра олиб ташлайдилар... Риёкор, мунофиқлар арига ўхшайдилар. Уларнинг оғизларида асал ҳам, унинг ниши ҳам бор.

“Мунофиқ эркаклар ва мунофиқ аёллар ҳаммалари бирдирлар, ёмонликка буюрадилар, яхшиликдан қайтарадилар ва қўлларини (садақадан) маҳкам юмадилар. (Яъни бахиллар) Аллоҳни унутадилар, бас, У ҳам уларни унутади. Албатта, мунофиқлар ҳақиқий фосиқдирлар” (Тавба сурасидан).

“Мунофиқ”, “риёкор”ни халқда оддийгина қилиб “иккиюзламачи”, деб атайдилар. Яна “тили бошқа, дили бошқа” ҳам дейдиларки, бу иллат имонга мутлақо ётдир. Ортиқча тавозелик ва ҳалим бўлиш одамни риёкорликка ва тилёғламалikka ўргатади ва оқибатда хорлик сари етаклайди. Набий муҳтарам (с.а.в.) дедилар: “Қиёмат куни Аллоҳ таоло

ҳузурида одамларнинг энг ёмонларидан бировларга бир юз билан, иккинчиларга иккинчи юз билан қарайдиган иккиюз-ламачи киши бўлади”.

Риё бировлар кўрсин, деб қилинадиган амалдир. Яъни бу иш Аллоҳ розилиги учун қилинмаяпти. Расулulloҳ риёни “кичик ширк” деб атаганлар. Ҳаётимизда риёга кўп дуч келамиз-у, кўрсак ҳам кўрмагандек юраверамиз. Аввалги суҳбатларимизда тилга олганимиз диний либосдаги, аммо динга алоқаси йўқ турли маросимлар замирида риё ётади. Риё мақсади билан ёзилган тўкин дастурхонлар атрофида ўтириб қоринни тўқлаймиз. Бу ёғи қандай бўларкин, Худо билади!

“Сизлардан бирортангиз остидан анҳорлар оқиб турган хурмозор ва узумзор, турли мевали боғи бўлатуриб, ёши бир жойга етганда, ёш болалари билан қолган пайтида ўша боғини оловли тўфон уриб, ёниб битишини хоҳлайдими?! Тафаккур қилурсизлар, деб Аллоҳ Ўз оятларини сизларга шу тариқа баён қилади” (Бақара сурасидан). Аллоҳ йўлида қилинган садақа боққа ўхшатиляпти. Садақаси кетидан миннат этса ва озор етказса, худди ўтли бўрон билан боғини куйдиргандек бўлади. Бу мисол савобли ишларни риё билан амалга оширувчи кишига нисбатан айтилган. Боғбон не умидлар билан парвариш қилган боғ-роғидан ёнгин туфайли маҳрум бўлганидек, риёкор одам ҳам охиратда ажру савобдан бебаҳра қолади.

Ўзини зоҳид фаҳмловчи бир киши подшоҳнинг зиёфатига борди. Таом ер вақтида бурунги овқат қилган таомидан оз еди ва намоз ўқур вақтида аввалги иродат қилган намозидан кўп ўқиди. Токи подшоҳ уни яхши киши гумон этиб, эътиқоди зиёда бўлгай. Зоҳид уйига қайтгач, қорни очлигини айтиб, таом талаб қилди. Унинг бир фаросатли ўғли бор эди. У: “Отажон, подшоҳнинг зиёфатига бориб, ҳеч нима емадингизми?”, деб сўради. “Тўйиб емадим”, деди зоҳид. “Ундай бўлса, намозингизни ҳам қазо қилибсиз, чунки, қабул бўлгудек намоз ҳам ўқимабсиз”, деди ўғил.

Бошқа бир зоҳидни подшоҳ йўқлатибди. Зоҳид ўзига ўзи: “Бир дори еб, ўзимни заиф ва ожиз қилиб борай, токим, подшоҳнинг эътимоди менинг ҳақимда зиёда бўлгай”, деб ўша дорини ичди. Айтурларки, ичган дориси заҳри қотил экан, билмайин ичиб қўйиб, подшоҳнинг марҳаматига етмай, ўликлар қаторига кирди.

*На қилдинг жаҳонда эртаю кеч,
Риё бирла ул ишни айладинг ҳеч.*

Ҳазрати Сўфи Оллоҳёр демоқчиларки, ёруғ дунёда кеча-кундуз нимаики тоат-ибодат қилган бўлсанг, барини риё билан йўқ қилиб, савобидан маҳрум бўлдинг.

*Тилингда халқ аро тасбеҳу таҳлил,
Ва лекин ботининг тазвир ила ҳийл.*

Дейилмоқчики, сен риё билан амал қилувчисан. Чунки халқ орасида “Алҳамд” билан “Лоҳавл”ни жуда кўп ўқийсан. Аммо шу ўқиб турганингда ичинг тўла ҳийлалар билан халқни алдаш пайдасан (тазвир – алдаш).

*Тилингда халқ ичинда ваъз ила дарс,
Ва лекин ботинингда онга йўқ тарс.*

Дейилмоқчики, халқ ичида юрганингда тилинг ваъзу дарс билан банд. Аммо ботинингда ваъзу насиҳатларингда айтганинг эзгу ишлар йўқолиб, такаббурлик билан, ўзинг ўгит қилган яхши амаллардан номус қилиб юрасан.

*Кийибсан халқ аро фақрона лабус,
Ва лекин ботинингда нангу номус.*

Халқ орасида бошингга саллаю дастор ўраб, фақрона тўнлар кийиб юрасан. Аммо буларнинг барчаси ҳақиқий тақводорлик ва сўфийликдан эмас. Балки ўша такаббурлик ва “сўфий аҳли тақводор ва салоҳдир” деган ном чиқариш учундир. Ичинг ана шундайдир.

*Кўрар кўзга ажаб сўфийнамосан,
Ниҳонда нафси итга мубталосан.*

Кўзга сўфийнамо, яъни дасторли бошингни тубан солиб, одоб билан турарсан. Аммо ичингда бир ит нафсига мубтало бўлгансан.

Ҳикоят. Бир тегирмончининг эшаги йўлда ётган арслон терисини кўрди. Ўзига-ўзи: “Буни кийсам, ҳар кимни қул қилиб оламан” деб, дарҳол арслон терисини кийиб олди. Бу найрангни билмаган ҳайвонлар унга ҳурмат ва таъзимни канда қилмадилар. Тегирмончи буни билиб қолди. Эшакнинг қулоғи катта бўлганидан арслон терисидан чиқиб турарди. Тегирмончи қўлига бир таёқ олиб, эшакни дарҳол олдига солиб, уриб, бир қул каби айлантира бошлади...

Тушуниб турибсиз, бу найрангбоз ва риёкор кимсалар ҳақидаги ҳикоят. Эшак табиатли кимсалар ўзларини арслон кўрсатиб, кишиларни алдайдилар. Ҳолбуки, уларнинг бу ишлари риёкорликдан ўзга нарса эмас. Риёкорлар шу ҳикоятда баён этилган арслон терисидаги эшакка ўхшайдилар.

Яна бир ҳикоят. Бир шоғол эҳтиётсизлик қилиб, бўёқ идишига тушиб кетди. Идишдан қутулиб чиққанида танаси ранго-ранг бўлиб қолди. Тоққа чиққан эди, уни кўрган шоғоллар унга бир илоҳий қудрат тушибди, деб ўйлаб, ўзларига раҳнамо қилиб белгиладилар. Ҳақиқатни билган шоғол унга: “Дўстим, бу жирканч рангларинг билан сафдошларингни алдама. Риёкорлик қилипсан”, деса-да, шоғол найрангни қўймади. Ҳақиқатни билмаган шоғоллар унинг рангга бўялган жунларини юзларига суртишар, оёқларига йиқилиб, тавоф қилишар эдилар. Иттифоқо, бир жала қуйди-ю, жунларидаги бўёқ ювилиб кетиб, риёкорлиги ошкор бўлиб қолди...

Қиссадан ҳисса шуки, бу дунёда шоқолтабиат инсонлар борки, ўзларини устун кўрсатиб, кўпга бош бўлишга интилишади. Лекин риёкорликлари бир куни очилиб қолгач, шарманда бўладилар.

“Кимки бир мусулмон киши сабабли таом еса, Аллоҳ таоло унга дўзахдан шундай таом беради. Кимгаки бир мусулмон сабабли кийим кийдирилса, Аллоҳ таоло унга дўзахдан шундай кийим кийдиради. Кимки бир мусулмон киши ёнида риёкорлик ўрнида турса, Аллоҳ таоло уни риёкорлик мақомида турғизади”. Мазкур шарафли ҳадисни уламоларимиз бундай шарҳлайдилар: мусулмоннинг фойдасига кўзгу бўлиш ўрнига, зиёнига кўзгу бўлса, яъни унинг айби ва камчиликларини тузатиш ўрнига бошқа душманларига фош қилса ва шунинг эвазига таом ва кийимлар билан мукофотланса, дўзах ўтига мустаҳқидир. Риёкорлик билан

кишиларни ёлғондан мақтаб, шунинг бадалига улардан мукофот олса ёки яхши бир мусулмонни бошқа одамлар ёмонлашайтганда уларга яхши кўриниш учун у ҳам ёмонласа, дўзахга тушадди.

Расулulloҳ иккиюзламачи, мунофиққа ишонмаслик шартлигини таъкидлаганлар. Чунки бу тоифанинг юмуши алдашдан иборат бўлиб, сизга бировларни ва уларга сизни ёмонлайди-да, икки орада душманликни қўзғатади. Аммо икки томонни ислоҳ қилиш учун яхши гапларни бир-бирига етказадиган бўлса, бу шариятда мамнуъ эмас, балки яхшидир.

Ярамас, фосиқ, риёкор одамлар билан суҳбатдош бўлиш – илонни асрашга ўхшайди. Илон ҳар қанча асралса ҳам, заҳари ва зиёни камаймайди, балки кўпаяди. Донолар билан суҳбатдошлик эса аттор дўконини эслатади. Аттор дўкони доимо димоғни хушбўй қилади. Олимларимиз билан ё бево-сита, ё билвосита қилинган суҳбат сиз билан биз учун шундай роҳатлидир. Ҳузурбахш дақиқаларимиз кўпаяверсин, деб дуога қўл очамиз:

Аллоҳим! Кўз ёшлари қон бўлиб, тишлар чўг тош бўлмасидан, тишлар сўздан қолмасидан аввал Сендан қўрқиб кўз ёшлари билан қалбни сугорадиган йиғлагувчи кўзларни бизга ризқ қилиб бер. Тилларини чақимчилик балосидан асрай олган бандаларингдан қил бизларни! Қалбларимизни мунофиқликдан, амалимизни риёдан, тилимизни ёлгон чақимчиликдан, кўзларимизни хиёнатдан асра! Омийн, йа Раб ал – оламийн!

ҲАЛОЛ ВА ҲАРОМ

Ҳаётда инсон баъзан ҳалол (поқ) ва ҳаром (нопоқ) икки айри йўлга тўғри келиб қолади. Улардан қайси бирини танлаш унинг ақлига, ирода кучига, виждон амрига боғлиқ бўлади.

“Ҳалоллик билан қилинмаган иш яхши бўлмас, ип калаваси ҳасса бўлмас”, деганлар.

Бир танишим нолиб қолди: Бозордан икки кило ёнғоқ олдим. Сотувчи опа чақиб кўрсатган ёнғоқ мазали, мағзи тўқ эди. Уйга келиб, меҳмонларга атаб чақиб қўяй, десам, не кўз билан кўрайки, деярли барчасининг мағзи пуч, айримларига қурт тушган... Шунда сотувчи опахоннинг найрангини англадим. Бировнинг яхши ёнғоғидан олиб, харидорни алдар экан...

Бу гапни эшитиб, болалигимни эсладим. Ўтган асрнинг олтишинчи йили эди. Анор бозорида худди шу каби найрангни кўриб, катта одамларнинг ҳаромдан тап тортмаслигини болалик онгимга сингдиролмаган эдим. Аслида савдодаги бу найранг қадим-қадимдан бор экан. Қадим-қадимдан айрим одамлар ҳалол-ҳаромнинг фарқига бормаиди, айримлари эса ҳаромдан ҳазар қилмаиди. Айтайлик, ёнғоқни алдаб сотган опа болаларини боқиш учун бошқа чора топа олмабдими? Бошқа даромад йўлини билмасмиди? Нима бўлган тақдирда ҳам топганига ҳаром аралашди. Бундан топган фойдани болалари ейди.

Атрофга қарайлик, кимнингдир боласи ўғирлик қилиб, қамалган. Кимнингдир боласи жиноят қилиб қўйиб қочиб юрибди. Яна кимнингдир қизи фаҳш кўчасига кириб кетган... Бу кўргиликларнинг илдизи қаердан сув ичади? “Қозонингга меҳнат ҳосилидан бўлак ҳаром-ҳариш нарса тушмасин, билъакс, уни истеъмол қилган фарзандларинг сенга бемехр, бемурувват бўладилар”, деган оддий ҳақиқатни билмайдиганлар кўпми орамизда? Ёнғоқ сотувчи кабиларнинг бозордаги найрангларидан эмасми? Ҳа, сизга бу нарса арзимас бўлиб кўриняптими? Ҳаром ботқоғига ботиб ётганларга бало ҳам урмаяпти, бу ёнғоқ можароси денгиздан бир томчи-ку, демоқчимисиз? Қайси бир ошхона омбори текширилганда ҳаром ўлган мол гўшти топилибди. Бу ҳам арзимас гапми? Яна замондан, ҳаётдан нолиб қоламиз-а! Ҳазрати Умар (р.а.) “Биз ҳаром иш қилишдан

қўрқиб, ўнта ҳалолдан тўққизтасини тарк этардик”, деганлар. Абдуллоҳ ибн Муборак (р.а.) эса: “Шубҳали бир дирҳамни тарк этишим юз минг дирҳам садақа қилишимдан кўра афзалроқдир”, деганлар. Ҳалолга ҳаром аралашаверса, бировнинг ҳақидан қўрқув ҳисси танамизни бир марта ҳам жимирлатиб қўймаса, энг ёмони – бу тирикчилик воситасига айланиб улгурган бўлса, биз қандай одам бўлдик?!

Расулуллоҳ (с.а.в.) “Ким бизни алдаса, биздан эмас”, деганлар. Ул муҳтарам зот бозорни кузатганлар. Бир марта савдогарнинг қолда турган молига муборак қўлларини ботириб, аралаштириб кўрдилар. Қарасалар, усти қуруқ, таги ҳўл. Молнинг таги ёмон, усти эса чиройли. Шунда: “Бундай қилма!” дедилар.

Савдонинг, тарозининг, ўлчовнинг ҳалол бўлишига оид оятларгина эмас, ҳатто сура ҳам бор. “Мутаффифун” (бировларнинг ҳақидан уриб қолувчилар) деб номланган сура кофирларга хос ёмон хулқлардан бири – ўлчовда бировнинг ҳақидан уриб қолиш зикри билан бошланади. Сўнгра фожирлар, уларнинг ахлоқлари, Аллоҳ уларнинг қалбларини муҳрлаб қўйганлиги ҳақида сўз юритилади. Шу билан бирга аброр-мўминлар сифати ҳақида ҳам баён қилинади. Оятлар маъносининг таржимаси бу тарзда баён этилган: “Ўлчов ва тарозидан уриб қолувчи кимсаларга ҳалокат бўлғай (Сураи каримадаги “вайл” сўзи икки хил маъно англатади: биринчиси – уларнинг аҳволига вой бўлсин, иккинчиси – “вайл” дўзахнинг номларидан бири. Яъни, ўлчовдан уриб қолувчиларга “вайл дўзахи” азоблари насиб бўлсин, деган маънони ҳам уқиш мумкин). Улар одамлардан бирон нарсани ўлчаб олган вақтларида тўла қилиб оладиган, уларга ўлчаб ёки тортиб берган вақтларида эса кам қилиб берадиган кимсалардир. Улар ўзларининг улуғ бир Кунда – барча одамлар бутун оламлар Парвардигори ҳузурда тик туриб ҳисоб-китоб берадиган Қиёмат кунда қайта тирилгувчи эканликларини ўйламайдиларми?”

“Ўлчаган чоғингизда тўлиқ ўлчанг ва тўғри тарози ила тортинг. Ана ўша яхшидир ва оқибати гўзалдир” (Исро сурасидан). Бу қалб поклигининг аломатидир, ўзаро ишончга боғлиқ нарсадир, хайр-барака омилидир. “Ўлчовни тўла ўлчанглар ва камайтириб тортувчилардан бўлманглар ва тўғри тарози билан тортинглар. Одамларга нарсаларини камайтириб берманглар ва ер юзиде бузғунчилик қилиб, санқиб юрманглар” (Шуаро

сурасидан). Тафсир: Ҳижоз билан Фаластин ўртасида Ақаба кўрфазида яшовчи Мадян халқига Аллоҳ таоло Шуайб алайҳиссаломни пайғамбар этиб юборган. Мадянликлар ичида ўлчовда алдаб, бировнинг ҳаққини уриб қолиш авжида экан. Уларнинг диёри савдо карвонлари ўтадиган асосий марказ бўлиб, у ерда савдо ривожланган. Бу қавм фақат тарозида эмас, бошқа соҳаларда ҳам бировнинг ҳаққини уриб қолишга уста экан. Шуайб алайҳиссалом уларни инсофга чақирганларида улар ул зотни ёлғончига чиқардилар. Шунда Аллоҳ уларни азобга тортди. Ўлкани ғоят иситиб юборди, нафас олиб бўлмайдиган даражага етганда осмонда булут кўриниб, ҳамма унинг соясида ором топмоқ истагида тўпланди. Шунда булутдан чақмоқ чақиб, ўт-олов чиқиб, барчаларини куйдириб юборди.

Ўтмишда азобга тортилган гуноҳ бугун жазосиз қоляптими? Бу воқеага диққат қилинг-а: устозлардан бирига одамлар келишиб: “Ўлим тўшагида ётган бир беморимиз бор, дам солиб қўйинг”, дейишибди. Тунги соат учда боришса, бемор беҳуш, ғоят оғир аҳволда экан. Устоз калимаи таҳвид, калимаи шаҳодатни айтдиришга ҳаракат қилибдилар. Бир маҳал бемор ҳушига келиб, дебди: “Нимага мени мажбур қиляпсиз? Кўрмаяпсизми-ки, тарозининг бош қисмидаги темирини томоғимга санчиб-санчиб олмоқдалар!” Шундай дегач, жон таслим қилибди. Устоз унинг жон талвасасидаги гапидан ажабланиб, бунинг сабабини хотинидан сўрабдилар. “Бу ҳақда сўраб, ярамга туз сепманг, устоз, — дебди бева ўкинч билан. — Эрим тижоратчи эдилар. Тарозилари иккита эди: кам кўрсатадиганини мол сотиб олаётганларида, кўп кўрсатадиганини сотаётганларида ишлатардилар”. У киши бир тарозида тортган бир кило мол иккинчисида саккиз юз грамм чиқаркан. Шу тарзда халқни алдаб яшаган одамнинг аянчли ўлиmidан хабар топдингиз, шундай экан, хулоса чиқариш ўзингизга ҳавола. Ҳар ҳолда, ўша савдогар “Ҳалол, ишончли савдогар пайғамбарлар, сиддиқлар ва шаҳидлар билан бирга бўлади”, дейилган шарафли ҳадисидан ё беҳабар бўлган, ё назарига илмаган. Ҳазрати шайх Суфёни Саврийнинг бу ҳикматлари балки фикрларингизга қувват бўлар: “Ҳаром мол топмоқ Қиёмат ҳисобига ишонмасликдир. Кимки Қиёмат ҳисобига ишонмаса, кофир бўлур”.

Буёқчи усталар ишлатилган идишларни пачоқлаб ташладилар. “Нега пачоқладингиз, бирон нимага, масалан, гултувак ўрни-

да ишлатса бўлар эди-ку?” деган саволга жавоб бердилар: “Бу идишлар бозордаги ноинсофлар қўлига тушса, ичига сифатсиз ва арзон бўёқ солиб, хорижники, деб қимматга сотишади”. Усталарга раҳмат айтиб, ноинсофларга инсоф тилаймиз. Афсуски, бундай кўзбўямачилик бошқа соҳаларда ҳам кўп учрапти. Маҳсулотнинг идиши хорижники, кийимнинг ёрлиғи машҳур фирмаларники, аслида эса сифатсиз бир матоҳ. Буёқ ёки кийимга чидармиз, лекин дори-дармон, озиқ-овқат соҳасидаги бу ярамасликлардан у ноинсофлар нечун қўрқмайдилар?

Маккаи мукаррамадаги меҳмонхонадаги кичик ҳаммомдан ювиниб чиққан ҳожи ҳамхоналарига: “Совун олиб киришни унутибман, кимнингдир совунидан фойдаландим, рози бўлинглар”, деди. Бир қарасангиз, арзимаган нарса, аслида эса сўралмасдан олиб ишлатилган нарса ҳаром эканлигини ҳар бир мўмин билиши ва амал қилиши шарт.

Иброҳим бин Адҳам ҳазратлари бир куни “Байтул муқаддас ходимлари мени масжиддан чиқаришмасин”, деб бўйрага ўралдилар. Ярим кечада масжид эшиги очилиб, бир пир ичкари кирдилар. Меҳробга ўтиб, икки ракаат намоз ўқидилар. Яна қирқ киши кириб келди. Биттаси: “Бу ерда бир киши ётибдир, биздан эмасдир”, деди. Пир кулимсираб, “Адҳам ўғлидир. Қирқ кундирки, ул ўқиган намозининг тотини билмас”, деган эдилар, Иброҳим бин Адҳам бўйрадан чиқиб, пирнинг ҳузурига салом бериб бордилар. Бу ҳолатининг сабабини не эканини Аллоҳ ризоси учун айтмоқларини сўрадилар. Пир дедиларки: “Фалон куни хурмо олаётиб, ердаги бир хурмо сеники бўлмагани ҳолда, меники, деб олиб единг – сабаб шудир”. Шу жавобни олгани ҳамон хурмофурушга бориб, ҳалоллик тиладилар. Дўкон соҳиби унинг сўзларини эшитиб, бир фарёд кўтарди. Дўконини ташлаб, тарк этиб, дарвишлардан бўлди.

Эй кўнгли! Сен ҳалоллик йўлида ўша дўкандор каби бирон нимангдан кеча олурмисан?

Ҳазрати Пайғамбаримизнинг (с.а.в.) суюкли саҳобаларидан бири Абу Дардо (р.а.) барча намозларни Масжиди набавияда, Расулуллоҳнинг ортларида туриб ўқишга ҳаракат қилардилар. Шунинг учун масжидга эрта келиб, кеч қайтардилар. Расули акрамнинг намоздан кейинги суҳбатларини диққат билан тинг-

лардилар. Бироқ, хурмо териш мавсуми бошланганида Абу Дардо аввалгидан кечроқ келиб, эртароқ кетадиган бўлдилар. Бу ҳол Пайғамбаримизнинг диққатларини тортди. Абу Дардонинг ёнларига чақириб:

— Сенинг масжидга келиб-кетишингда бир ўзгариш кўряпман. Нима бўлди? — деб сўрадилар.

— Шу кунларда қўшнимизнинг хурмо дарахти меваларини тўка бошлади, — дедилар Абу Дардо узрли оҳангда. — Хурмолар бизнинг ҳовлига ҳам тушяпти. Болаларим қўшнимдан бесўроқ уларни еб қўйишмасин, деган хавотирдаман. Бомдодга келишдан олдин тўкилган хурмоларни тўплаб, қўшнимнинг боғига ўтказиб қўяман. Шу сабаб масжидга кеч келяпман. Мен масжиддалигимда ҳам дарахтлардан хурмо тўкилади. Уларни йиғиб, қўшнимникига қўйиш учун шошиламан. Шундай қилсам, болаларим ҳаром емайди, қўшнимга ҳам зарар етмайди.

Расулulloҳ (с.а.в.) Абу Дардонинг бу сўзларидан мамнун бўлдилар ва унинг ҳақиқага дуо қилдилар.

Танишларимиздан бири хориждаги супермаркетдан совғасалом харид қилибди. Ҳар бир одам мол олишда ўзича ҳисобкитоб қилади. Танишимизнинг ҳисоби билан ҳисобчиники ўртасида фарқ чиқибди. У ҳисобчига қайтиб: “Ҳисобингизда хатолик бор”, дебди. Ҳисобчи хотин ундан норози бўлиб, “бўлиши мумкин эмас!” деб кўрслик қилибди. Биродаримиз эса қатъий равишда “хато ҳисобланган”, деб тураверибди. Шунда дўкон раҳбарларидан бири келиб, баҳсга аралашибди-да: “сиз ноҳақсиз, машина ҳисобда адашмайди”, дебди. “Машина адашмаслиги мумкин, лекин одам хато қилиши мумкин-ку, — дебди биродаримиз. — Мана қаранг, мен бу моллар учун 2,45 евро тўладим. Ҳолбуки, бу молларнинг нархи 24,5 евро. Мен икки эмас, йигирма тўрт евро тўлашим керак”. Хизматчи молларни қайта ҳисобкитоб қилиб, биродаримизга ҳам раҳмат айтибди, ҳам ҳайратланибди. Тўланиши керак бўлган қўшимча йигирма икки евроли олмай, аксинча, ҳалоллиги учун биродаримизга совға беришибди. Файридинлар биродарларимизни бундай ҳолда кўргач, “мусулмонлар яхши”, дейишади. Исломга муҳаббатлари ошади. Шунинг учун ҳар биримизда исломни севдириш вазифаси ҳам бор. Афсуским... биз четга чиққан биродарларимиз ҳақида бунинг тескарисини бўлган ҳикояларни ҳам эшитиб қоламиз. Билишимиз керакки, бирон супермаркетдан кичкинагина молни беркитиб олиб

чиқмоқчи бўлган одамни “тошкентлик фалончи ўғирлади”, дейишмайди, балки “бир мусулмон ўғирлади”, дейишади. Ўз номининг булғаниши бир масала, Ислом шаънига ҳақорат орттириши яна бир масала.

Дунёни севган киши бу ҳаётни севади. Агар ҳаётдаги иймонсизлар каби елиб-югуришни, ҳаром мол тўплашни, тўс-тўполон, талон-торож қилишни истаса, ҳуш кўрса нима бўлади? Унда кўзни ҳирс пардаси қоплайди, ҳирсга берилиб, ҳаром ишлар қилади, ҳаром молга қўл узатади, бировни шилади, ўғрилиқ қилади ва... пора олади.

Расулуллоҳ (с.а.в.) пора олган ҳам, пора берган ҳам дўзахий эканини таъкидлаганлар. “Пора” атамасини “рушват” шаклида ҳам учратамиз. Турклар “пул”ни “пора” дейдилар, бизнинг туншунчамиздаги “пора”ни “рушват” атайдилар. Араблар талаффузида “ришват”дир. Яъни, “роши-ришват” – пора берувчи, “мурташи-ришва” – пора оладиган киши. Поранинг тури кўп. Масалан, пора – ҳақи бўлмаган ишни бажариш учун ишнинг бошида турган раҳбарларни ҳаром йўлга, ғайри қонуний йўлга бошлаш, тўғри йўлдан кўз юмиш, ноҳақлик қилиши учун бериладиган пул ёки бошқа бирон нарса. Натижада ҳар икки томон ҳаром ишга қўл урган бўлади.

Хоҳ суд, хоҳ солиқ, хоҳ божхона, хоҳ ҳокимият маъмурияти бўлсин, хоҳ олий ўқув юрти ёки шу каби бошқа жой бўлсин, у ерда давлат томонидан ҳар бир фуқаронинг ҳақини ҳисоб-китоб қиладиган, ишчиларга маош берадиган ходими бўлади. Бу ходим, албатта, адолатли қонунга кўра ишлаши, ҳар бир фуқаро ҳақини кўз қорачиғидек асраши керак. Лекин пора бериб, ўз ишини бажарадиган киши: “Сен халқ ҳақи билан ишинг бўлмасин, лавозимингни ҳам ўйлама, мен сенга шунча пора бераман, менинг ишимни бажар. Ноҳақ бўлсам ҳам ишим битсин. Мен сени кўрмадим, сен мени кўрмадинг, тамом-вассалом!” — деб ишини бажариб кетганлар оқибатни, дўзах оловини ўйламайдиларми? Олганлар-чи?! Гугурт чўпининг олови бармоқни куйдирса, неча кун азоб чекилади, а? Жаҳаннам олови-чи?

Пора берувчи қонунни, низомни бузган, адолатли қонун мажмуасини ўз фойдасига ишлатган, ҳақсизлик қилиб ишини бажариб кетган ҳисобланади. Пора олувчи виждонини еган, ноҳақликка, адолатсизликка рози бўлган, ўз манфаатини ўйлаган, халқ ҳақиға хиёнат қилган бўлади.

Мана шундай йўллар билан жамиятдаги қонунлар оёқ ости бўлади, ривожланиш оқсайди, ҳақлар топталади, мазлум ва беғуноҳ халқнинг ҳақи ҳимояланмайди. Золимлар халқ пулини, молини, давлат хазинасини талон-торож қиладилар, халқ манфаатини асло ўйламайдилар. Девор дарз кетса, уй оқибат қулайди. Тўғонда игнадек тешик пайдо бўлса, оқибат уни сув ювиб кетади. Пора туфайли оламнинг таъсис этган низом-қонунлари бузилади, даҳшатли зарарлар юзга келади.

Билим олишга хоҳиши ҳам, лаёқати ҳам йўқ бола пора туфайли бола ўқишга киради. Кимнинг ўрнига? Илмга ўч боланинг ўрнига! Оқибати – маълум...

Пора туфайли золимдан лаънат тамғаси олиниб, шафқат либоси кийдирилади...

“Чораси борми?”, “Иложи борми?”

Пора бергувчининг саволи шундай бўлади.

“Бор... озгина чиқими бор...”

Бу олувчининг жавоби. Униси “пора берайинми?” демайди, буниси “бер” демайди. Қандай лутф билан сўзлашадилар-а! Баъзилар бу олди-бердини “пора” деб атамайдилар, “ҳадя” ёки “қўл ҳақи” ёки “атаганим бор эди”, дейдилар. Олувчи ноз қилиб, “ҳадя”-ни рад этса, ҳадисдан мисол келтиришдан ҳам тоймайдилар.

Бир олий ўқув юртидаги давлат имтиҳонида котиблик вазифасини бажарган ёш мутахассисга “Сенинг хизмат ҳақинг”, деб беш минг сўм беришибди. Йигит: “Бу пул талабалардан олинган поралар ҳисобидан бериляпти, мен ҳаром емайман”, дейишга журъат эта олмабди. Агар шундай деса, унга тазъийқ қилишарди, ишдан кетишга мажбур бўларди. “Аслида-ку, мусулмон сифатида шундай қилиши шарт эди”, демоқчимисиз? Ҳа, шарт эди. Лекин... лекин барча ҳалол одамлар четга чиқиб кетаверса нима бўлади? Хуллас, ҳалол йигит виждон азобида юриб, дўстига маслаҳат солди. У пулни бир камбағал етимга беришни лозим кўрди. Шундай қилишди. Хўш, етим учун бу пул ҳалолми ё ҳаромми? Садақа ҳалол ишлаб топилган пулдан берилади, деган қоидага кўра, ҳаром. Лекин бу садақа эмас-ку? Агар етимга бу пулнинг қаердан топилгани айтилса, эҳтимол, у ҳам олмасди. Унда нима қилиш керак? Бизнингча, етимга берилгани маъқул. Агар йигит шу пулга дастурхон ёзиб, дўстларини меҳмон қилганида улар билиб туриб есалар, ҳаромга шерик бўлиб қолишлари мумкин эди.

Барча динларда пора ҳаром қилинган, барча жамиятларда жиноят ҳисобланади. Ажабки, порахўр на унисидан, на бунисидан чўчийди. Олаверади, тиқилиб ўлгунича олаверади. Русларнинг бир ёзувчиси айтган экан: “Пора – бир аёл кабидир, ёши ўтиброқ қолган бўлса-да, жозибаси билан ўзига тортаверади”. Ўша аёл кўринишидаги шайтон жозибаси билан бандани қаёққа тортади? Ҳақни эшитмаслик ва ҳаромдан ҳазар қилмаслик ўлимни ҳали узоқ деб билишдан пайдо бўлади. Расулulloҳ (с.а.в.) дедилар: “Аллоҳ бир қавмга нимани ҳаром қилса, унинг орқасидан келадиган пулни ҳам ҳаром қилади”.

Ҳазрати шайх Аҳмад Ҳарб (қуддиса сирруҳу) уйига Нишопурнинг улуғлари келдилар. Шайхнинг бир ўғиллари бор эди. Сархуш бўлиб келиб, баланд овоз бериб, эшикдан кирди. Отасидан ва бу улуғлардан уялмади. Улуғларнинг ранглари ўзгарди. Шайх:

— Нечун малул бўлдингиз? — деб сўрадилар.

— Ўғлинг учун, — дедилар.

— Ул маъзурдир. Сабаби будирки, бир кеча қўшнидан таом келди, едик. Онаси билан суҳбат қилдик. Ўша кеча бу ўғлон она раҳимига тушди. Кейин мени шундоқ уйқу босдики, вазифам фавт бўлди. Тонг отганида сўрасак, бу таом талаб, зўрлик билан олинган ош экан. Бизга ҳаром аралашган таомдан берган эканлар.

Ҳазрати шайх Абу Ҳозими Маданийдан (қ.с.) сўрадилар:

— Биз нима билан нажот топгаймиз?

Дедилар:

— Ҳалоллик билан пул топиб, ҳалол жойга сарф этишдан. Бу дунёдан сақланингки, Фиръавн, Намруд ва Шаддоднинг сарқитидир. Бу дунёда қувонадиган ҳеч нарса йўқдир. Бу дунё карвонсаройга ўхшар: шом тушгач, карвон қўнар, тонг отгач, кўчаркетар...

Ҳикоят. Бир куни Аҳмад ибн Ҳанбалга бағдодлик ғоят солиҳа ва сўфийа келиб дедики: “Эй қавм боши, эй улуғ мартабали зот! Менинг уйимда чироғим йўқ. Шу боис Ой ёруғида урчуқ йигираман. Кунлардан бир кун тунда дунё юзидан Ой кетгач, Халифа ҳазратлари менинг уйим ёнидан машъала билан ўтиб қолдилар. Халифанинг чироғи ёруғида тез важаҳд билан урчуғимни бир-икки айлантриб, ип йигириб олдим. Ўша йигирган ипим мен учун ҳалол бўладими ё йўқми? Бу масалага жавоб бер, қутби замона?” Бу сўроқни эшитиб, имом ҳазратлари ажабландилар ва дедилар:

— Бу дунё ўзи бир гафлат дунёси бўлса, қандай хотинсанки, бунчалик дин қайғусида бўлибсан? Шу арзимас ишинг устида фатво сўрарсан-а, жуда сўфийа хотин экансан-ку?

Имомга жавобан Розия исмли ул бева аёл деди:

— Эй вафоли зот, Бишр Ҳофийки, сиз уни билурсиз, мен билан бир туғишган эди.

Ҳазрати Аҳмад ибни Ҳанбал бу хотиндан Бишр Ҳофийнинг исмини эшитиб, кўзларидан ёш тўкиб дедилар:

— Сизлар каби улуғларга ўша сен айтган шубҳали ип ҳалол эмасдир.

Ибн Ҳанбалнинг Ҳофий исмини эшитиб, йиғламоқлари ўзларини Ҳофийдан кам кўрганларидан эди. Уламолар деганларки, “бундайин эзгу хотиннинг оёғи остидаги туфроғи, шарият билмас юз минг эрнинг ҳақ йўлида кофирлар билан уруш қилиб тўкадиган қонидан яхшидир”.

Энди сўз Бишр Ҳофий ҳақида. Демишларки, ул зот оёқ кийим киймай юрардилар. Шунинг учун у кишининг исмларига “Ҳофий” — яъни, “ялангоёқ” лақаби қўшиб айтиларди. Бишр Ҳофийнинг яна бир гўзал одатлари бўлган экан: шаҳар ичида бавл ва тезак ишини қилмас эканлар. Аҳолини ранжитиб қўймай деб, шаҳар ташқарисига чиқар эканлар. Умрида от минмаган бу зотни бир куни Бағдод кўчаларидан отлиқ чиқиб кетганларини кўрдилар. Кўрганларнинг баъзилари “Бишр Ҳофий от минмаган эди, от устида ўлмагай эди”, дея ажабда қолдилар. Муридлари хавотирланиб, изларидан чўлга чиқсалар, Бишр Ҳофий жон таслим қилган эканлар. Бишр Ҳофий тобеинлар табаъсидан эдилар. Ҳижратнинг 260 йилида чаҳоршанба куни дунёдан ўтганлар. Бағдодда ҳазрати имом Аъзам қабрлари ёнига дафн қилинганлар.

Ҳазрати шайх Утбат ул-Фуломни (қ.с.) кўрдилар. Бир ерда ўлтирар, таналаридан тер сув каби оқар эди.

— Бу не ҳол? — деб сўрадилар.

— Уйимга бир меҳмон келган эди, қўшним деворидан бир кесак олган эдим, меҳмонларимга ҳожат бўлди. Энди қай вақт ўшани хотирласам, хижолатдан терлаб кетаман. Қўшнидан ризолик сўрайман,— дедилар.

“Ҳаром” сўзининг луғавий маъноси — тақиқлашдир яъни, фойдаланиши, истеъмол этилиши шаръан ман этилган нарса. “Тарк қилмоқ” маъносида ҳам қўлланилади (уйқуни ҳаром қилиш). Ҳеч нимадан сақланмасдан тановул қилишни

“ҳаром-ҳариш емоқлик” дейилади яъни, “ҳаром-ҳариш” (ҳариш – қаттиқ, қўпол) ўта ҳаромликни англатади. “Ҳаромзода” – ҳаромдан туғилган, оқпадар бўлган кимса. “Ҳаромни” – кимсанинг молига, ҳаром нарсага қўл узатувчи одам, ўғри, йўлтўсар, ғоратгар, безори ҳам шундай аталади. “Ҳаромнамаклик” эса ношукурликни билдиради. “Ҳалол” (ҳаллол) эса ечиш, яъни ҳаромни ечиб, йўлни очиш, демакдир. Таом аслида ҳалол, аммо у ҳаром йўл билан қўлга киририлгани учун ҳам “ҳаром луқма” ҳисобланади. Аксини “луқман ҳалол” дейишга одатланганмиз.

Бир тақводор дебдики: “Қудуқ ичига ичкиликдан (масалан, ароқ) бир томчи тушса, қудуқ сувини поклаш учун ташқарига чиқариб тўксалар, сув тўкилган ерда ўт-ўлан ўсиб чиқса, шу ўт-ўланларни еган қўй-сигирнинг гўштини емайман”. Бу ерда муболаға, бўрттириш бор. Чунки, ўт ҳам, гўшт ҳам ҳалол. Ўт ўша томчи ароқдан эмас, сувдан озиқланади. Муболағадан мақсад — одамларни “арзимас ҳаром” деган тушунчадан эҳтиёт қилиш. Қабристонда ўсган ўт-ўланни молга бермаслик тавсия этилади. Чунки юқумли касаллик билан вафот этган одамнинг мурдасидан тарқалган микроблар ўт орқали сут ва гўштга ўтиши мумкин.

Бир кишига дедингизки: “Чўчқа гўшtidан е!” Шубҳасиз, у дерки: “Емайман, бу гўшт ҳаром!” Баракалла, бу киши ҳаром-ҳалолнинг фарқига борар экан, деб қувонасиз. Аммо қарайсизки, у ароқнинг ҳаромлигини билса ҳам ичади, зинодан ҳам қайтмайди, тарозидан ҳам уради... “Булар ҳам ҳаром-ку, билмайсизми?” деб ажабланасиз, ҳатто ғазабланасиз. У эса ишонч билан: “Билишга биламан, гуноҳимни Худонинг Ўзи кечиради”, дейди. Ажабки, гўё Аллоҳ унга гуноҳини кечиришга ваъда берган. Чўчқа гўштини жуда зарур ҳолатда, дейлик, ўлиб қолмаслик учун маълум миқдорда истеъмол қилишга ижозат бор. Аммо ўлиб қолмаслик учун ароқ ичишга, зино қилишга, пора олишга... мутлақо ижозат йўқ! Ана энди чўчқа гўштини емайдиган, аммо, бошқа ҳаромликлардан сақланмайдиганларни қайси тил билан мусулмон деб атаймиз? Яна бир гап: биров чўчқани етаклаб келиб, бир-икки кун ҳовлингизда тура турсин, деса унамайсиз, лекин тўйга атаб олинган беш-ўн қути ароқ уйингизда тура турсин, деса рад этолмайсиз. Бунга нима дейсиз?

Расулуллоҳ (с.а.в.) дедилар: “Ҳалол аниқдир. Ҳаром ҳам аниқдир. Бу иккисининг ўртасида аксарият одам билмайдиган

шубҳали нарсалар бор. Ўзини шубҳали нарсалардан узоқ тутган одам дини ва шаънини сақлаган бўлади. Шубҳали нарсаларга яқинлашган инсон бора-бора ҳаромга кириб кетади. Худди чўпон подани қўриқхона атрофида ўтлатса, унинг (қўриқхона) ичида ўтлатгандек бўлгани каби. Ҳар бир ҳукмдорнинг ўз қўриқхонаси (яъни кириш таъқиқланган жойи) бордир. Аллоҳнинг қўриқхонаси ҳаром қилган нарсаларидир. огоҳ бўлингким, вужудда бир парча гўшт бор: у яхши бўлса, вужуд ҳам яхши бўлади. Агар у бузилса, бутун вужуд ҳам бузилади. Огоҳ бўлинг-ки, у – қалбдир”.

Уламои киром “ҳалол” ва “ҳаром” сўзлари хусусида турли фикр билдирганлар. Абу Ҳанифа “Ҳалол – ҳалоллигига далил бор нарса”, имом Шофиъий эса: “Ҳаром – ҳаромлигига далил бор нарса”, деганлар. Расулulloҳ (с.а.в.) “Бу иккинсининг ўртасида аксарият одам билмайдиган шубҳали нарсалар бор...” деганлари ҳалол ва ҳаром ўртасида баъзи нарсалар ҳам борки, уларнинг хусусида аниқ далил йўқ, демакдир. Шунинг учун шубҳа бор жойда ёқимсиз ҳолат юзага келади. Лекин жавобгарлик бўлмайди. Масалан, четдан бир одам нарса сотгани келса, унинг кимлиги ва олиб келган нарсасини суриштириш мақсадга мувофиқ бўлгани каби, суриштирмаслик ҳам яхши эмас. Расулulloҳ (с.а.в.) “Ўзини шубҳали нарсалардан узоқ тутган одам дини ва ҳурматини сақлаган бўлади”, дейишларининг маъноси – дини софлигини истегаган инсон шубҳали нарсалардан ҳам йироқ бўлсин, демакдир. “Шаънини сақлаш” деганда, киши шубҳали нарсаларга яқин йўласа, адабсиз одамлар унинг гийбатини қилиб, “ҳаром еяпти”, деб туҳмат қилишади. Бу билан ўзи яшаётган жамиятни ёмонликка бошлаган бўлади.

Расулulloҳдан (с.а.в.) бу мавзуда яна бир ҳадис ривоят қилинади: “Аллоҳ ва охират кунига ишонган туҳмат остида бўладиган жойлардан узоқ юрсин”. Набий муҳтарам: “Шубҳали нарсаларга яқинлашган инсон ҳаромга кириб кетади”, деб икки нарсани назарда тутган бўлишлари мумкин:

1. Ҳаромга қўл уради, лекин қилган иши ҳаромлигини билмайди.

2. Ҳаромга жудаям яқин келиб қолади. Зеро, ёмон амаллар ўз эгасини куфрга етаклайди. Чунки нафс бир ёмонлик қилганидан кейин, янада каттароқ ёмонлик қилишни истаб қолади.

Шубҳасиз, ҳаром бўлган ҳар бир нарсанинг чегараси бор. Масалан, авратнинг чегараси эркаклар учун тиззаларидир. Сақланиш керак бўлган нарса ҳаромга олиб бориши эҳтимоли борлиги учун ҳам ҳаром бўлиши мумкин.

Расулуллоҳ “вужудда бир эт парчаси борки”, деганларининг маъноси: “ўша эт парчаси Аллоҳдан ҳаё қилса, бадан ҳам ҳаё қилади. Агар у ҳавои истак ва орзуга берилса, вужуд ҳам истак ва орзулар кетига тушади. Бузуқ ва ёмон ниятда бўлса, вужуд ҳам ёмонлашиб бузилади”.

От гўшти масаласида кўп баҳслар юради, баъзиларга шубҳали кўрингани учун бу гўштни тановул қилмайдилар. Киши бир аёл билан зино қилмаса-да, яқинликда юрса, одамлар назарида бузилган ҳисобланади. Бундан ташқари, шайтон васваса қилса, бугун бўлмаса эртага ўзини тута олмай қолади. Қалб пок бўлса – вужуд пок. Қалб ҳаё қилмай бузуқ ишларга юрса, зино қилса, вужуд ўлимга олиб борувчи хасталикларга чалинишини барча кўриб, билиб турибди. Зеро, “Ҳаром билан вояга етган вужуд жаннатга кирмайди”, деб Рисолатпаноҳ (с.а.в.) бизларни огоҳлантирганлар.

*Кўнгил Ҳақ файзига бўлсун десанг чок,
Ки, аввал мартаба халқингни қил пок.*

Сўфи Оллоҳёр демоқчиларки, агар кўнглингни Аллоҳнинг илҳоми кириши учун очиқ қилай десанг, унинг биринчи шарты томоғингни буткул ҳаромдан пок қилмоғинг кераклигидир. Чунончи:

*Ема зарра ҳаром огушта нондин,
Бўлур чоҳи нажас бир қатра қондин.*

Дейилмоқчики, бўғизни пок қилмоқлик аввал бошда ҳаром аралашган неъматларни емаслик билан бўлади. Агар еган неъматингда бир заррача ҳаром бўлса-да, ул таомни емаслик керак. Чунки, қудуққа бир томчи қон ёки хамр тушса, нажас қилар. Шунга ўхшаб кўп ибодатдан ҳосил қилган савобинг бир оз ҳаром қатишган неъматдан ейиш билан йўққа чиқар. Уламолар айтурларки, биров ҳаром луқма билан тоату ибодат қилса, гарчи кечалари уйғоқ туриб, кундузлари рўза тутса-да, қабул бўлмас. Агар биров Аллоҳ таолодан кўрқиб,

шубҳали нарсалардан сақланса, юз карра Каъбага бориб Ҳаж қилганликнинг савобини топар экан. “Танбеҳул ғофилун” зикр этилган ҳадисда айтилишича, агар бир кишининг кияр кийимига ҳаром ара-лашган бўлса, ўша тўнда ўқилган намоз қабул бўлмас экан.

*Агар ош манҳий бўлса, кўз юмиб ош,
Ва гар на, тонгла қорнингдин чиқар тош.*

Дейилмоқчики, агар емоқчи бўлганинг бир неъматда ҳаром нарсалар бўлса, кўзингни юмиб ундан ўт, унга қарама, уни ейишга майл қилма. Агар шундай қилмасанг, Қиёматда қорнингдан тош чиқар. Яъни, турли азобларга гирифтор бўлурсан.

*Эрур хардалча манҳий захри қотил,
Қилур бир қатраси хум сувни ботил.*

Дейилмоқчики, агар ҳаром нарса қалампир уруғичалик кичик ва кам бўлса-да, уни ўлдиргувчи оғу деб билгил. Яъни, оз ҳаром кўп ибодатларнинг савобини бузар. Шунга ўхшаш бир томчи май бир хум сувни нажасу ботил қилади.

Бир одам “Мен ҳалолликка тупурдим, мен бахтли яшашни истайман!” дейди. Ажаб! Ҳаромлик ботқоғига ботган ҳолда бахтли бўлиш мумкинми? Эҳтимол, у одам ҳаром йўлдан оқиб келган бойликни бахт деб ўйлар? Эҳтимол, кунда, кунора ёш фоҳишалар билан айш қилиш унга бахт бўлиб туюлар? Буниси бизга қоронғи. Бу одам ҳақиқий бахт саройига фақат ҳалол йўл орқали етиб бориш мумкинлигини қачон англаб етади? Буниси ҳам бизга номаълум. Сиз “фарқламай ўлиб кетади”, демоқчимисиз? Йўқ, умрининг сўнгги дақиқасида бўлса ҳам англайди ва афсус билан кўз юмади. Бу афсуси эса охиратда асқотмайди.

Ресторан қоровули ичкарига кириб қолган итни ушлаб олиб, ураётган экан. Бечора итнинг вангиллашини эшитиб, бир одам эшикни очибди. Ит қоровулнинг қўлидан чиқиб қочибди. Шунда у киши дебди:

— Эй биродар, сен итдан ранжима. Жониворнинг ақли йўқ, ҳалол-ҳаромнинг фарқига бормай кириб қолган. Бизнинг эс-ҳушимиз жойида, шунинг учун бундай жойга кирмаймиз...

Қудсий ҳадисда дейиладики: “Эй Одам фарзанди! Мени осойиш кунлари эслаган бандани ёки ҳаром жойда (ҳаромлик содир бўла-

ётган ҳолатда) Мендан кўрққан кишини Мен дўзахдан озод қиламан”. “Бундай жойга кирмаймиз”, деган биродаримиз дўзахдан озод бўлган саодат эгаси экан.

Худога шукр, атрофимизда эс-ҳуши жойида бўлганлар кўп. Лекин бузуқ ошёнларнинг оҳанрабои кучига нафси дош беролмаётганлар-чи? Қўшнилари орасида борми? Бор! Қариндошлар орасида борми? Бор! Ҳамкасблар орасида борми? Бор! Хонадонимизда борми?.. Ресторанларни четлаб ўтишимиз яхши, лекин ҳаромдан ҳазар қилмайдиганларни ҳам холи қўйганимиз-чи? Қудсий ҳадисда айтилган: “Эй Одам фарзанди! Дунёдаги жами нарсалар уч тоифага бўлинади: бири Менга хосдир, иккинчиси Мен билан сенинг ўртамаздадир ва яна бири – сендадир. Сендан бўладигани дуодир ва Мендан бўладигани ижобат қилмоқдир. Бас, ҳаром емасанг, дуойинг тўсилиб қолмас”. Расулulloҳ (с.а.в.) ароқ ичган одамнинг дуоси қирқ кунгача қабул бўлмаслигини таъкидлаганлар. Яқинларимизнинг дуолари қабул бўлмаслиги бизларни нечун қайғуга солмайди?

Ҳаром дунёсидаги энг қабиҳ иллат – ичкиликбозлик ҳақида, энди гиёҳвандлик ҳақида уламолар ҳам, дунёвий олимлар ҳам тинмай гапиришади. Раҳбарият томонидан чоралар белгиланади. Лекин, ижобий натижадан ҳали узоқмиз. Чунки бу иллатни ҳукумат қарорлари билангина тузатиб бўлмайди. Уламоларнинг насиҳатлари ҳам кифоя эмас. Қачонки, ҳар бир муслим биродарини ҳаромлик ботқоғидан суғуриб олишга киришмас экан, “ичкилик туфайли жиноятчилик кўпайиб кетди, ёшларимиз бузилиб кетишяпти”, деб войвойлаб юраверамиз. Ҳозир ресторанлар, кафелар кўпайгандан-кўпайди. Мени икки нарса ажаблантиради: биринчиси, ресторанда кечқурун ароқхўрлик, маишат қилинади, тонгда эса амри маъруф, наҳйи мункар? Иккинчидан, ресторанларнинг номлари ҳам ғоят жозибали: “Улуғбек”, “Ҳувайдо”, “Беруний”, “Кавсар”... Ҳаром ичимликка “Умар Хайём” номининг берилиши-чи? Менингча, ҳар нарсага ўзига муносиб ном берилгани яхши. Масалан, мен маст қилувчи ҳаром ичимликларга “Шайтонсув”, “Иблис тупуги”, “Шайтон муҳаббати” каби номларни, маишатхоналарга эса “Дўзахга йўл”, “Дўзахнинг оташин боғи”, “Вайл”, “Самум” сингари номларни тавсия этган бўлардим. Шу маишатхоналарнинг хўжайинлари майхўр шоирларга илтимос қилишса, “Дўзахда бирга бўлурмиз то абад” деган яллама-ёримларни ёзиб беришади.

Ичкилик ва гиёҳвандлик вабоси дунёни еб адо қиляпти. Қаранга, бир йилда Европада бир юз беш миллиард АҚШ доллари маст қилувчи ичимликларга сарфланар экан. Бу Ер юзидаги барча аҳолининг тоза ичимлик сув билан таъминланиши учун сарфланаётган маблағдан ўн марта кўп демакдир. 2009 йидаги иқтисодий бўҳрон чоғида Европада пиво ичиш камайганидан ғоят ташвишланишди. У томонларнинг инсофга киришига кўзимиз етмайди. Ўзимизга қараб, болаларни, ёшларни тўғри тарбиялашга кўпроқ аҳамият бермасак, Европа аҳволига тушиб қолишимиз ҳеч гап эмас (Аллоҳ сақласин!). Бу кунларимизда айрим биродарларимизнинг Европага интилишлари кучайди. Тўғри, Европадан ўрганадиган нарсаларимиз бор, масалан, илмга муносабат... Лекин маънавият ва маданият бобида бу ҳаракатдан сақланганимиз дуруст. Бу ҳақиқатни ўтган асрлардаёқ донишмандлар англаб етганлар. Ҳинд адиби Рабиндранат Тҳакур 1941 йилда ёзган эди: “Бир кун келарки, тақдир карвонининг бурилиш пайти инглизларни ўзларига қарашли Ҳиндистон империясини ташлаб кетишга мажбур қилар. Лекин уларнинг қолдириб кетадиган Ҳиндистони қандай Ҳиндистон бўларкин? Улар қандай мудҳиш қашшоқликни мерос қолдираркинлар? Уларнинг бир асрдан кўпроқ давом қилган ҳукмронлик тўлқинлари пасайганда қанча балчиғу қанча вайроналар қоларкин? Ёшлик чоғимда мен, маданият бешиги бўлиш Европа пешонасига ёзилган, деб астойдил ишониб юрардим. Лекин бугун ҳаёт билан видолашаётган кунларимда бу ишончим йўқолди... Ҳозир мен сўнгги саёҳатимга тайёргарлик кўряпман. Мен ўзимдан кейин нималарни қолдираман? Кулбаи вайроналар, бир замонлар ғурур манбаи бўлган маданият қолдиқлариними? Лекин инсонга ишонмаслик жуда катта гуноҳ, бинобарин, бундай гуноҳ ишга қўлим бормайди! Катаклизмдан кейин, муҳит тозалангандан кейин доғ тегмаган янги тарих саҳифаси бошланишига ва тонг Шарқдан, қуёш чиқадиган жойдан бошланишига имоним комил”.

Ичкилик ва қиморга мубтало бўлганлар ўзига ўзи суиқасд қиладилар. Маст ҳолда фалокатга учраб ўлган киши тўнғиз қавмида кетишига, уларга жаноза ўқилмаслигига айрим уламоларимиз фатво берадилар. Лекин тириклигида майхўр бўлган марҳум оила аъзоларининг кўнглини чўктирмаслик учун фатвога амал қилинмайди.

Аҳли ҳикмат дейдики, шароб ичган – заҳар ичгандир, ким хамр (маст қилувчи барча ичимликлар) сотишни ўзига ҳалол

қилиб олса, тўнғиз гўштини ейишни ўзига ҳалол қилибди. Қорин ҳаром ичкилик билан тўлса, дунё муҳаббати устун келиб, гофилликда яшайди.

“Бас, Аллоҳ сизга ризқ қилиб берган нарсалардан ҳалол-пок ҳолида енг. Сизлардан фақат ўлимтикни, қонни, чўчқа гўштини ва Аллоҳдан ўзгага атаб сўйилган нарсаларнигина ҳаром қилди” (Наҳл сурасидан). Бир йигит қарзга ботиб, ҳаётдан нолиб юрибди. Нима мақсадда қарз кўтаргани сабабини билиб, ҳайратдан ёқа ушладик: Украинадан чўчқа гўшти олиб келиб сотмоқчи бўлган экан! Борибди, иши юришмай, хонавайрон бўлиб қайтибди. Энди нега тақдирини лаънатлайди, ҳайронмиз... Ошхоналарда битта пичоқ билан ҳам мол гўшти, ҳам чўчқа гўшти майдалаётган қассоблар, ошпазлар ҳам қилаётган ишлари ҳақида ўйлаб кўрсалар чакки бўлмас эди. Тўнғиз терисидан тикилган пойабзалларни олиб келиб сотаётган тижорат аҳлига ҳам гапимиз шу.

Чўчқа гўштини яҳудий дини ҳам ҳаром қилган. Исроилда чўчқа боқиш тақиқланган. Исроил ҳарбийлари мина топишда фойдаланиш учун Европадан қора чўчқа сотиб олишган экан. Жамоатчилик қарши туриб, чўчқаларни йўқотишди, ҳатто ҳарбий мақсадда фойдаланишга йўл беришмади.

Ҳаром ҳақида гапирилганда бир нарсага эътибор берайлик: нима учун Аллоҳ асални ёки шолғомни ҳаром қилмади? Чунки бу неъматларнинг инсон саломатлигига зарари йўқ, жамиятга зарари йўқ. Ароқнинг киши соғлигига, жамият осойишталигига зарари борми? Чўчқа гўштининг ҳам соғлиққа зарарлигини насаро олимлари исбот қилиб беришди-ку? Масалага фақат диний эмас, ижтимоий, дунёвий нуқтаи назардан қарасак ҳам, қарама-қаршиликни кўрмаймиз. Фақат диний томондан ҳаромга қарши қаршилик, кураш бор, дунёвий жамият томонидан олиб борилаётган кураш эса анча суст.

“Эй Одам фарзанди, — дейилади қудсий ҳадисда, — билгилки, инсонга ҳалоллик қатра-қатра келур. Ҳаром эса сел каби мўлкўл келур. Ҳар кимнинг емиши ҳалолдан бўлса, дини пок бўлур”. “Эй Одам фарзанди, қачонки сенга дунё мўлкўл кела бошласа, уни исроф қилмасдан яхши йўлларга сарф қил. Ўлимни эслаб, ҳаромдан сақлан”.

Ҳаётда кўп қийинчиликларни бошидан кечирган ва энгиб ўтган инсон босиб ўтган йўлга қаралса, унинг поклигига ва ички дунёси гўзаллигига ишонч ҳосил қилиш мумкин. Ҳалол

ютуққа эришиш қийин бўлса-да, унинг завқи тотли, ширин бўлади. Шунинг учун ҳам яхшилар дедиларки: “Ризқингни топиш учун яхши йўлларга отлан. Фойдани ҳалол йўл билан топ. Ҳаром йўллардан фойда топиш осон бўлса ҳам, охири азобдир”. Ёмонлик эшиги ҳаром фойда билан очилади, яхшилик эшиги эса ҳалол фойда билан очилади. Ҳалол ҳам, ҳаром ҳам тугайди. Боқийлик эса шуларга қараб ё азоб, бўлади ё роҳат! Аллоҳ тақиқлаган ишларни қилганлар охиратда йиғлаб, азоб тортадилар. Одам ҳаром-ҳариш воситалар билан моли-дунё, ҳузур ҳаловат топса ҳам, лекин маънавий жиҳатдан ҳалок бўлади. Ҳаромга берилган кимса ҳар одимда ҳаром еб, гуноҳ топгани каби ҳалолга интилган инсон ҳар ҳалолдан савоб топади. Ҳалол топиб, бу топганингдан муҳтожга ёрдам қилсанг савоби янада ортади. Шундай савобларга эришмоқлик умидида дуога қўл очамиз:

— Аллоҳим! Биз заифмиз, бизларни қувватли ва иззатли қил, бизларга ҳалол ризқ бер. Сендан яхшиликнинг – ҳалол умр саройининг калитларини, унинг хотималарини, барчасини, аввалини ва охирини, зоҳирини ва ботинини ва жаннатда олий даражаларни сўраймиз. Аллоҳим! Сендан пок ҳаётни, Ўзинг ман этган нарсалардан сақланишни, тўғри ўлимни ва Қиёмат Кунда хор ҳамда шарманда бўлмасдан қайтишни сўраймиз. Аллоҳим! Сенда хазиналари Сенинг қўлингда бўлган ҳалолликларнинг барчасини сўраймиз ва хазиналари Сенинг қўлингда бўлган барча ҳаромлардан Сендан паноҳ сўраймиз. Бизларни душманлар ва ҳасадгўйлар олдида кулгуга қолдирма! Ҳаромликларни жилвалантириб кўрсатиб, нафсимизни қитиқловчи шайтон васвасаларидан Ўзинг асра! Омийн, йа Раб ал - ола-мийн!

ИНСОНИЯТ БОҒИНИНГ ҲОСИЛДОР ДАРАХТИ

Бир ҳақимдан сўрадиларким: "Саховат яхишироқму ва ё шижоат?"

Ҳақим деди: "Саховат бўлса, шижоатга ҳожат йўқтур".

Азизлар, сиз ўзингизни саховат ва карам эгаси деб билмагунингизча шижоатли деб тушунманг. Агар шижоатли бўлсангиз ўзингизни саховат ва карам эгаси бўлишга мажбур қилар эдингиз.

Ўзингизгаки кучингиз етмаса, ўзгага қандай таъсир қила оласиз?

Келинг, энди бу хусусда ҳам фикр юритиб кўрайлик.

"Саховат бўлса, шижоатга ўрин йўқ", дегани шижоатни бутунлай инкор этиш эмас. Ҳақимнинг фикрини "саховат чўққисига етган одамга бу чўққига чиқишга ёрдам берган шижоатнинг зарурати қолмайди", деб англаш тўғрироқ бўлар. Чунки саховат бор ўринда шижоат ҳам мавжуд. Киши саховат қилиши учун бир қанча ёмон хулқларни, энг аввало нафсни енгиб ўтиши керак. Саховат риё, миннат, бахиллик каби иллатлар билан мураса қила олмайди.

Арабларнинг Той қабиласига ҳукмдорлик қилган, тарихда "Ҳотами Той" номи билан машҳур бўлган саховат эгаси ҳақида эшитгансиз, суҳбатларимиз жараёнида ҳам Ҳотам Той саховатига доир бир неча ривоятларни тилга олдик. Саховатга доир суҳбатимизда янги ривоятлар билан танишишимиз табиий. Чунки Ҳотам Той шунчаки тарихий шахс эмас, балки саховат рамзига айланган. Халқда қўли очиқ кишини мақташса "Ҳотамитой-да, бу инсон!" деб қўйишади, шундай эмасми?

Бир кекса киши Ҳотам Тойдан шакар сўраб келди. "Фақир сенга қўл очиб сўраса, мумкин бўлганини бер, очилган қўлни бўш қайтарма", ҳикматига амал қилувчи Ҳотам унинг сўраганидан ўн ҳисса кўпроқ бердилар. Буни кузатиб ўтирган хотини: "Бир ҳовуч сўраганга ўн ҳовуч берганингиз нимаси?!", деб танбеҳ берди.

— Тўғри, у ўз эҳтиёжига яраша сўради, мен эсам имконимга яраша бердим. Қария ортиқроқ миқдорда сўрамоққа шарм қилди, ўзига эп билмади, — дедилар Ҳотам Той. — Агар мен унга сўраган миқдорда шакар берсам, сахийлигимга, шон-шарафимга

тўғри келмасди. Шунга кўра, сўраганидан зиёда шакар бердим, оз беришни ўзимга эп билмадим.

Бу воқеа юқорида зикр этганимизга ўхшаб кетади: Ҳассон ибн Абу Синонинг уйларига бир хотин келиб, тиланди. У киши хотинга қарадилар – ғоятда гўзал эди. Хотинга тўрт юз дирҳам беришни буюрдилар. Унга: “Эй Аллоҳнинг бандаси, бу хотин сиздан бир дирҳам сўраган эди, нечун тўрт юз дирҳам бердингиз?” деб сўрадилар. Ул зот дедилар: “Чиройини кўриб шу қарорга келдим. Бу гўзалнинг қийналиб қолганда гуноҳга кириб кетишидан кўрқдим ва унинг узоқроқ муддат беҳожат бўлмоғини хоҳладим. Шояд шунда бирор киши унга рағбат қилиб, никоҳига олса”.

“Саховат қилур неки бахт ихтиёр, ки бўлгай саходан киши бахтиёр”, дейдилар.

Модомики, киши молу дунёга, қувват ва қудратга эга экан, йўқчил, ғариб ва етимларга шафқат, марҳамат қилишдан, моддий ва маънавий ёрдам беришдан чекинмаслиги, шу билан бирга ўзининг давлат, мартаба ва мансабига мағрур бўлиб, қилган яхшилиги билан мақтаниб юрмаслиги шарт. Агар киши мағрурликдан тийилмаса, қилган хайр-эҳсонининг фазилати бўлмайди.

Ҳикоят. Хайр-эҳсон соҳиби, саховатли кишининг ҳузурига бир одам келиб, ўзининг танг аҳволидан шикоят қилди:

— Мен қарздорлик балосига мубтало бўлган бир нотавонман. Бир одамдан пул олган эдим, йўқчилигим сабабли шу чоққача қарздан қутулмадим. У нокас ҳар куни эрталаб ва кечқурун келиб, қарзини қистайди, қаттиқ-қаттиқ сўзлар айтиб, юракбағримни эзади. Сизнинг лутф-карамингизга умид қилиб, бош эгиб келдим.

Саховатли киши унинг сўраган пулини берди. Қарздорман, деб эзилиб турган киши севина-севина чиқиб кетгач, саховатли кишининг ёнида ўтирган яқинларидан бири айтди:

— Бу одамнинг ким эканлигини билмасмидингиз? Бу киши жуда ҳийлакор, фирибгар гадо-ку? Турли ҳийла-найранглар билан одамлардан пул ундириб юради. Сиз унга бекорга пул бердингиз.

Саховатли одам кулимсираб қўйиб, деди:

— Мен унинг кимлигини билмайман. У ким бўлса-бўлсин, ишим йўқ. Мендан ёрдам сўрадим, қуруқ қайтаришим яхши эмас. Шаънимга мувофиқ келмайди. Агар рост сўзлаган бўлса,

қарздорлик хижолатидан уни қутқардим. Агар ёлгон сўзлаган бўлса, мени алдаган бўлиб чиқмайди. Чунки ким ёрдам сўраса, унга кўмак бериш менинг одатимдир. Унинг ростми, ёлгонми сўзлаганига эътибор бермайман. Шу билан виждоним буйруғига итоат этдим.

Саховатни қадим адабиётда кўпроқ “сахо” шаклида қўллашган. Карам эгаси, қўли очиқ, марҳаматли, дейилганда ҳам сахо аҳли назарда тугилади. Бу сўзлар маънодош ҳисобланмайди. Ҳар бирининг ўз маъно доираси бор. Масалан, “садақа”нинг луғавий маъноси тасдиқ этиш, мантиқий маъноси эса бир яхши амал билан имонини тасдиқ этиб қўйиш. “Садоқат” ҳам шундай. “Эҳсон” – сочиш... Бу сўзларни ният ва мақсад нуқтаи назаридан маънодош десак ҳам бўлар. Саховат, ҳиммат, эҳсон, садақа каби фазилатлар ҳам, таъбир жоиз бўлса, “яхшилик” деб аталмиш файзли оиланинг фарзандлари ҳисобланади. Шунинг учун ҳам бу суҳбатимизни “Нажот пойдевори”нинг давоми ўлароқ қабул қилишингиз ҳам мумкин.

Саховат – ифбатга хос етти фазилатдан бири (бу ҳақда айтиб эдик) бўлиб, ачинмасдан, аямасдан, лекин ҳаддан оширмасдан, молни керак бўлган ўринларда ўзига, яқинларига, муҳтожларга сарф этишдир. Аҳли дониш дедик: “Саховат – инсоният боғининг ҳосилдор дарахти, шунинг баробаринда у дарахтнинг фойдали мевасидир. Саховат – одамийлик мулкининг мавж уриб турган денгизидир, шунинг баробаринда у тўлқинли денгизнинг бебаҳо гавҳаридир. Саховатсиз одам – ёғинсиз баҳор булутига ва ҳиди йўқ мушк-анбарга ўхшайди. Мевасиз дарахт ҳам бир-у, ўтин ҳам бир; ёғинсиз булут ҳам бир-у, тутун ҳам бир. Саховатсиз одамдан ичида гавҳари бўлмаган садафнинг фарқи йўқ. Дурсиз садаф билан қуриб қолган тошбақа чаноғининг фарқи йўқ.

Сахий – булутдир, хирмон-хирмон дон ҳосили, балки хазина беради.

Бахил – чумолидир – дон, дун, машоқ теради (бу иллат ҳақида кейинроқ батафсил суҳбат қуражакмиз, инша Аллоҳ).

Ҳиммат аҳлининг ихтисоси – саховатдир. Бу улуг сифат покиза кишиларга хосдир. Одам бир бадан бўлса, ҳиммат унинг жонидир. Ҳимматлилардан олам аҳли учун юз минг шараф ва шукуҳ етишади. Ҳимматсиз киши – эр сониде эмас, жонсиз баданни ҳеч ким тирик демас. Олий ҳиммат одам – баландпарвоз лочиндир. Беҳиммат – сичқон овловчи калхатдир. Шунқорнинг

маскани — шоҳнинг билагидир, калхатнинг жойи ўлимтикнинг сассиқ бадани ва сўнгагидир.

Ҳиммати баланд эрлар ҳақида сўз кетганда ҳикмат аҳли “Фотиҳ вақфияси”ни тилга олади. Ўтмишда вақфлар кўп бўлган, бундай вақфлар ҳозир ҳам бор. Фақат номи ўзгарган, “жамғарма” деб аталади. Ҳар бир вақфнинг ўз мақсади, иш тартиби бор. Булар орасида Турк султони ташкил этган вақф алоҳида ибратлидир. Фикримиз исботи учун султоннинг амри баёни билан таништирамиз:

“Менким, Истанбул фотиҳи Аллоҳнинг ожиз бандаси Фотиҳ Султон Маҳмад биззатиҳи, пешона терим билан топган пулларимга сотиб олган ва Истанбул ҳудудида жойлашган ва ҳудудлари маълум бўлган бир юз ўттиз олти дона дўконимни қуйидаги шартлар асосида вақфга тайин қиламан:

Бу бойликлардан келадиган даромад ҳисобига Истанбул кўчаларида икки кишидан иборат хизматчи тайинлайман.

Бу кишилар қўлларида оҳак ва кўмир кули билан куннинг маълум соатларида кўчаларни айланиб чиқсинлар. Кўчаларнинг кишилар тупурган жойларига бу куллардан тўксинлар ва хизматлари учун ҳар бири йигирма ақчадан пул олсинлар. Шунингдек, шаҳар аҳолисига хизмат қилиш учун ўн жарроҳ, ўн табиб ва уч яра боғловчини тайинладим.

Бу кишилар ойнинг маълум кунларида Истанбул кўчаларига чиқиб, истисносиз ҳар бир уйга кирсинлар ва бу уйларда хаста бор-йўқлигини сўрасинлар, топилган хасталарни даволасинлар. Уйда даволашнинг иложи бўлмаса, хастахонага ётқизиб, даволанишига ёрдамчи бўлсинлар.

Озиқ-овқат танқислигини кўзда тутиб, менга оид юз дона қурол аҳли арбобга берилсин. Бу кишилар ҳайвонлар тухум қўймайдиган ва болаламайдиган вақтларда уларни овласинларки, хасталар озиқ-овқатсиз қолмасинлар.

Шунингдек, саройимда иншоат қилинган емакхонада шаҳидларнинг яқинлари ва Мадинаи Истанбул фуқароси емак есинлар. Емак ейишга кела олмайдиган кишиларга қуёш ботгандан кейин кимса кўрмайдиган ҳолда озиқ-овқат етказиб берилсин...”

Мазкур фармон изоҳталаб бўлмаса-да, айрим нуқталарга диққатингизни тортмоқчимиз:

Фармонда кўрсатилган ишларга аслида давлат хазинасидан маблағ ажратилши керак. Барча мамлакатларда, барча замонларда

шундай бўлиб келган, ҳозир ҳам шундай. Лекин Султон Фотиҳ Ҳиммат юзасидан бу харажатларни ўз зиммасига олган. У жамиятдаги ҳар бир ёрдамга муҳтож фуқаро учун одоб доирасида қоидалар қўйган. Ўз замонасида жуда кам учрайдиган ерга тупуриш каби ноҳуя ҳаракатларга қарши ҳам тадбир қилган. Хасталарнинг овланган ҳайвонлар гўшти билан озиқлантирилишини амр қилар экан, бошқа томондан табиатда мувозанатни қўриш учун жониворлар тухум қўядиган ва болалайдиган пайтда ов қилишни тақиқлайди.

Шаҳидларнинг оилаларига ёпиқ эшиклар орқасида ва кеча қоронғулигида таом тарқатилиши уларнинг иззат-икромини қўришнинг кўз кўриб, қулоқ эшитмаган ўрнагидир. Бу айни пайтда келажак насларга берилган назокат ва одоб дарсидир.

“Лисонут-тайр” да баён этилишича, агар камбағал кишиларнинг Ҳиммати баланд бўлса, феъллари ҳам шунга яраша иззат ва мартабали бўлади. Агар Ҳиммат бир гавҳар бўлса, инсонни бир садаф деб ҳисобла. Бу садафга асл шараф ўша гавҳар туфайлидир. Агар кишида Ҳиммат бор бўлса, унга тахт ва амалнинг кераги йўқдир. Мулк ва мол-дунё ҳам унинг кўнглига ёқимли туюлмайди. Кимнинг нақд мол-мулки бўлмаса ҳам, Ҳиммати бўлса бас, шунинг ўзи унга катта давлатдир. Зеро, Ҳиммати баланд киши ҳар қандай ишни бажара олади. Ҳиммат ҳақиқий эр кишини эътиборли қилади, бунга мансаб, мулк ва хазинанинг ҳеч бир даҳли йўқ. Агар инсонда мол-дунё бўлса-ю, Ҳиммат бўлмаса, у ақлли кишилар наздида ҳеч қандай обрў-эътибор топа олмайди. Кимки олий Ҳиммат эгаси бўлса, бу хислати унга иқбол ато этади. Агар шоҳга Худо паст Ҳиммат ато қилган бўлса, ундай шоҳдан олий Ҳимматли гадо яхшироқдир. Агар шоҳ Ҳиммат бобида паст бўлса, у Ҳимматли гадодан мағлуб бўлади.

Инсонлардаги гўзаллик Ҳиммат туфайлидир, ёмон нафснинг жазоси ҳам Ҳимматдандир. паст Ҳимматли баланд бахт топса ҳам, у тоғлиқ толеи паст кишидек қадрли бўла олмайди. Ёлланма чўпон мингта қўйни боққани учун маълум ҳақ олиб, қўйларга посбонлик қилади. Агар бўридан бу қўйларга хавф-хатар етишса, бундай ҳолда у чўпондан бир ит яхшироқдир! Хазинаси бору Ҳиммати йўқ кишига ана шу чўпон ва қўй ҳодисаси мисол бўла олади. Чўпон қўйларни асрай олмагани каби, бундай киши ҳам бойликка қоровуллик қила олмайди. Оқибатда ринд (майпараст) табиатли Ҳимматли киши бу бойликни қўлга киритиб, уларни бир гадога ҳада қилиб юборади. Агар ринд ҳақиқий Ҳиммат ва

карам эгаси бўлса, унинг учун бутун бир хазинани ҳады этиш бир пулни харж этишдек оддий бир ишдир.

Арслоннинг мақсади – ов қилиб, оч йиртқичларни тўйгазмоқ. Сичқоннинг ҳаракати – дон ўғирлаб, тугун ахтармоқ. Ҳиммат эгаси — қаттиқ бўлса ҳам, тубанлик қилмас. Ҳимматсиз одам – хазина топса ҳам буюкларга тенг бўлмас. Чинор дарахти бўш қўлли бўлса-да, унинг юксаклигига нуқсон етмайди. Ер тагида яшириниб ётган хазинанинг тупроққа фойдаси тегмайди. Ҳимматли кишиларнинг даражаси юксакдир, аммо сахийликнинг даражаси бир неча баробар юксакдир.

Ғаззолий ҳазратлари баён этган ибратга кўра, кимдир ўзида саховат хулқини хосил қилмоқчи бўлса, бунинг учун у сахийлар ҳаёти-ни ўзлаштирмоғи, яъни молни Аллоҳ йўлида сарфлашни ўрганмоғи лозим. Нафсга юкланган бу меҳнат то табиатга сингиб, хулққа айланиб кетгунча улкан сабр керак бўлади... Қачонки киши қилган саховатидан лаззат олса, бу саховатнинг юксак даражасидир. Ҳақиқий сахий молини сарфлар экан, лаззатланади. Оғриниш, қийналиш унга бегона. Абдурахмон Жомий ҳазратлари дедиларки:

*Сахий дема саховатиға
Бирор талаб қўйса гар одам.
Сахийликмас, бу савдогарлик,
Бунда йўқдир шараф ва карам.*

Мол-дунё бамисоли сув. Бирон ташнанинг чанқоғини қондириш учун киши уни ушлаб туради, бирон муҳтожнинг ҳожатини раво қилиш учун уни сарфлайди, бераётганидан заррача қийналмайди. Аксинча, лаззатланади. Қайси қалб шу даражага етибди, демак, Аллоҳ уни саломат сақлабди.

Бир киши Расулуллоҳ (с.а.в.) атрофларида ўтлаб юрган қўйларни кўриб, ҳавас билан:

- Бунча чиройли сурув экан, ё Расулуллоҳ! — деди.
- Жуда ёқтирдингми? — деб сўрадилар Набий муҳтарам.
- Жудаям ёқтириб қолдим.
- Ол, ундай бўлса сенга бердим, — дедилар Аллоҳнинг расули.
- Ҳаммасиними? — деб ажабланди у киши.
- Ҳа, ҳаммаси сенга, — деб марҳамат қилдилар.

У киши сурувни ҳайдаб, қалби севинчга тўлиб, қабиласига қайтди. Уни кўрганлар: “Бу сурувни ўғирлаб келяпсанми?” деб

сўрадилар. Шунда у одам деди: “Буни менга Ҳазрат Муҳаммад Мустафо саллоллоҳу алайҳи васаллам ҳадя қилдилар. Таваккулчи, фақирликдан қўрқмайдиган олижаноб бир ҳиммат билан совға қилдилар”.

Ҳазрати Абу Бакрнинг (р.а.) халифалик даврида мамлакатда очарчилик юз берди. Ана шундай ночор кунларнинг бирида ҳазрати Усмон (р.а.) Шомдан (ҳозир Сурия деб номланади) кўп миқдорда буғдой ортилган карвон билан қайтдилар. Бундан хабар топган бадавлат савдогарлар катта фойда эвазига буғдойга харидор бўлдилар. Бироқ, ҳазрати Усмон уларнинг таклифларини рад этдилар – буғдойни сотмадилар. Шунда савдогарлар халифага арз қилишди. Халифа ҳазрати Усмонни чақиртириб: “Юртда қаҳатчиликни кўра-била туриб нега буғдойни сотмаяпсиз?” деб сўрадилар.

— Улар таклиф қилаётган баҳо жуда оз. Мен буғдойнинг ҳар бир донасига минг олтин берадиган харидор топдим. Буғдойнинг ҳаммасини фақат Унга сотаман.

Ҳазрат Усмон шундай деб буғдойни йўқсилларга улашдилар. Ул зотнинг мақсадларини англаган бўлсангиз керак? Ҳа, савоб учун “харидор” — Аллоҳ ризолиги учун тарқатдилар. Зеро, Аллоҳ таборак ва таолонинг ваъдаси бор: “Аллоҳ йўлида молларини эҳсон қилувчилар савобининг мисоли гўё бир донга ўхшайдикки, у ҳар бир бошоғида юзтадан дони бўлган бошоқни ундириб чиқаради. Аллоҳ хоҳлаган кишиларга янада кўпайтириб савоб беради” (Бақара сурасидан). “Аллоҳга қарзи ҳасана қиладиган ким бор? Бас, у Зот ўша кишига бир неча ҳисса қилиб қайтарур ва унинг учун улуг ажр-мукофот бўлур” (Ҳадид сурасидан). Ояти каримада зикр этилган “қарзи ҳасана” — яхши (ёки ихтиёрий) қарз, яъни Унинг йўлида қилинган хайру саховатдир. “Қарз” сўзининг луғавий маъноси “кесмоқ”дир. Қарз берувчи киши ўз молидан кесиб, сўровчига беради. Аллоҳ йўлида сарф қилинган мулк судхўрлик ёки бошқа ғараз қўшилмаган яхши қарзга ўхшатиляпти. Қарзни муҳтожлар олади, Аллоҳ эса муҳтож эмасдир. Ҳазрати Усмондан ҳам ҳеч ким буғдой сўрамади. Қалбдаги имон қуввати даъвати ила бу саховатни қилдилар. Ҳазрати шайх Абдуллоҳ ибн Муборакнинг (қ.с.) саховатлари ҳам шундай.

Ул зот Ҳаж ибодатни ният қилиб йўлга чиқиб қарасаларки, ахлат уюми атрофида бир кампир юрибди. У ахлат орасидан ҳаром ўлган товуқ оёғини олиб кетаётганда ул зот: “Онахон, бу нима қилганингиз? Ахлат орасидан олганингиз ҳаром-ку?” дедилар. Шунда кам-

пир Куръони карим ояти маъносига кўра: “очдан ўлиб қолмаслигингиз учун ўлган жониворларнинг гўштини ейишингиз мумкин”, деб жавоб қилди. Сўнг маълум бўлди-ки, аёлнинг уч фарзанди уйда очланғоч, ўлар ҳолда ётган экан. Шунда Абдуллоҳ ибн Муборак Ҳаж сафари учун сарфланажак пулларини шу оила учун сарф этдилар. Таом келтирдилар, кийим-бош олиб бердилар. Орадан анча фурсат ўтиб, Ҳаж сафари якунлангач, ҳожилар келишиб, “зиёратлари қабул”, деб ул зотни табрикладилар. “Ахир мен Ҳажга бормадим-ку?” деб ажабландилар. Ҳожилар эса ул зотни Каъбатулоҳда, Сафо ва Марва тоғлари орасида кўрганларини айтдилар. Ўша тун Абдуллоҳ ибн Муборак тушларида Расулуллоҳни (с.а.в.) кўрдилар. “Ҳаж ибодатинг муборак бўлсин”, дедилар Набий муҳтарам. “Эй Аллоҳнинг расули, мен Ҳаж ибодатига бора олмадим-ку?” дедилар ажабланиб. “Бора олмаган бўлсанг-да, кампирнинг оиласига кўрсатган саховатинг учун Аллоҳ сенга Ҳаж ибодати савобини берди. Етмиш малоика Аллоҳнинг амри билан сенинг қиёфангда Маккаи Мукаррамага тушиб, етмиш жойда ҳожиларга кўринди. Шунинг учун ҳам улар сени муборакбод этишди”, дедилар Расулуллоҳ.

Яна бир ривоят мазмун ва мақсад жиҳати билан аввалгисини қувватлайди.

Ривоят. Ҳазрати шайх Абдуллоҳ ибн Муборак бир йил Ҳажга бордилар. Ҳаж ибодати ниҳояланган куни уйқуларида осмондан икки фаришта тушганини кўрдилар. Бир-бири билан: “Бу йил Ҳажда уч юз минг киши бор эди. Аммо ҳеч бирининг ҳажжи қабул бўлмади”, деб сўзлашар эди. Ҳазрати шайх Абдуллоҳ уйқу ҳолатида сўрадилар: “Шу қадар узоқ ерлардан келган бунча кишининг ибодатлари зоеъ бўлдими?” Фаришталар саволга жавоб айтдилар: “Шом шаҳрида бир ямоқчи бор, уни Али бин ал-Муваффақ дейдилар. Бу йил Ҳажга келмоқчи эди, кела олмади. Фақат мужаррад ниятининг ўзи билан ҳажжи қабул қилинди ва барча ҳожиларни ҳам унга бағишлади (яъни, у туфайли бошқаларнинг ҳажжи ҳам қабул этилди)”.

Ҳазрат шайх айтадилар: “Уйғонганимдан кейин “бу зотни бориб, кўраман”, дедим. Шомга келиб, уни қидириб топдим.

— Отинг нима? — деб сўрадим.

— Али бин ал-Муваффақ, — деди.

Ишини сўрадим, “ямоқчиман”, деди. Тушимни айтиб берган эдим, у наъра тортиб юборди. Йиқилиб, ҳушидан кетди. Ақлини йўқотди. Ўзига келгач:

— Бу не ҳолдир? — деб сўрадим. Айтдики:

— Ё шайх! Уч йилдирки, Ҳажни ният қиламан. Аммо пулим етмаганидан бора олмайман. Бу йил беш юз танга йиғдим. Ҳажга ҳаракат қила бошлаган пайтимда менинг ҳомиладор рафиқам қўшни уйдан келаётган гўшт ҳидини туйиб, кўнгли кетиб, “менга озгина берсин”, деб қайта-қайта ёзғирди. Чиқиб, гўшт пишираётган қўшнимдан озгина сўрадим. Бермади. Сабабини изоҳлаб, уч кундан бери болалари оч ётганини, ҳаром ўлган ҳайвоннинг гўшtidан қўрқа-қўрқа кесиб келтирганини, қозонда пишаётган гўшт ўша эканини айтди. “Зарурат ҳолида биз еймиз, аммо сизга ҳаромдир, қандай бераман”, — деди ва йиғлади. Буни кўриб, юрагим ачишди. Беш юз тангамни олиб чиқиб, садақа қилиб бердим. Бу йил менинг ҳажим шу бўлсин, дедим.

“Аллоҳ фақат тақводорлардангина (муттақийн) қабул қилур” (*Моида сурасидан*). Ҳазрати Одам алайҳиссаломнинг икки ўғиллари бор эди. Биласиз, икки ўғил ҳам қурбонлиқ қилди. Бириники қабул бўлмади. Сабаби — тақвосиздан қабул бўлмайди. Тақвосиз — фикри бузуқ, қалби нотоза, ниятида эса қусур мавжуд кишидан қабул бўлмайди. Эҳсон қилувчининг қалби беғубор бўлиши, нияти мусаффо, самимий бўлиши жуда муҳим. Инсоннинг нияти бузуқ бўлса, қусурли бўлса, бошқа бир мақсади бўлса-ю, уни амалга ошириш учун фитна ва игволар қилса-да, бунинг орасида ёмон мақсадига эришмоқ учун яхши ишлар ҳам қилса, ажабо, Аллоҳ шу яхши ишларига савоб берармикин? Бермаса керак! Аллоҳ ихлосли инсоннинг саховатига ажр беради. Албатта, қабул қилиш ёки қилмасликни Аллоҳнинг Ўзигина билади. Биз бу фикрни ояти каримадан олган ўз тушунчамиз бўйича баён этдик, хатоси бўлса раббимиз кечирар, сиз ҳам айбситманг.

Ҳазрати шайх Бишри Ҳофи (қ.с.а.) жуда совуқ бир кунда совқотган, яланғоч бир кишига эгниларидаги аболарини (дарвишлар ва қаландарлар киядиган калта ва қалин чакмон) ечиб бердилар. Сўнг ўзлари совқота бошладилар. Сабабини сўраганларга “фақирга аҳо олмоққа пулим йўқ эди, шунинг учун ўзимникини бердим”, дедилар. Орадан аллақанча вақт ўтиб, Бишр ҳазратлари таслими руҳ этар эканлар, фақир бир йўқсил келди. Жон ҳолатда бўлсалар ҳам кўйлакларини ечиб, йўқсилга бердилар, аҳо ичида жон бердилар.

Шарафли ҳадиски: “Қайси бир мусулмон бошқа бир мусулмонни кийинтирса, Аллоҳ уни жаннат яхшиликлари билан кийинтиради...”

Баён этилган бу ибрат ҳам саховатнинг холис тарзда қилинишига бир мисолдир.

Ҳаж ибодатига таалуқли учинчи ривоят олдингиларини янги маъно ва ҳикмат билан тўлдиради. Бу кунларимизда айрим биродарларимиз ҳар йили Ҳаж ёки умра ибодатига боргилари келади. Уларга эътирозларимиз йўқ, Аллоҳ уларнинг ибодатларини қабул ва мақбул этсин. Баён этилаётган ривоятлар уларнинг ҳаракатларини рад этиш учун эмас, балки ибрат учундир.

Абдуллоҳ ибн Муборак Ҳаж сафарига отланганларини эшитиб, бир қанча одамлар “Биз ҳам сиз билан бирга борайлик”, деб илтимос қилишибди. У замонларда навбатда туриш ёки махсус рухсатнома олиш деган гаплар бўлмаган. Ким сафарни ният қилса, қандай истаса, қайси карвонга қўшилса, кетаверган. Аммо табаррук инсонлар билан бирга боришнинг савоби бўлакча. Шайх ҳазратлари уларга: “Майли, лекин ҳаммангиз ҳамёнларингизни менга топширасизлар. Барча харажатларнинг ҳисобкитобини мен олиб бораман”, дебдилар. Улар рози бўлишибди. Сандиқ келтирибдилар. Ҳар бир одам ҳамёнига номини ёзиб, жойлабди. Йўл харажатлари, отларнинг емидан тортиб, ҳожиларнинг озиқ-овқатигача шайх ҳазратлари тўлабдилар. Ҳатто олинган совға-саломлар ҳақини ҳам тўлабдилар. Хуросонга қайтишганда ҳамроҳларига зиёфат берибдилар-да, кейин ўртага сандиқни қўйиб, ҳамёнларни бир-бир олиб, эгаларига қайтарибдилар. Аслида бу сандиқни шу ерга ташлаб кетган эканлар. Ҳам бой, ҳам олим, ҳам сўфий, ҳам шоир одам ана шундай саховат кўрсатган эканлар.

Бизнинг кунларда ҳам шунга ўхшаган ибратли воқеалар учраб туради, алҳамдулиллаҳ! Шулардан бирини эшитиб, тўлқинланган эдим, баён қилай: бир замондошимиз иссиқхона (теплица) очиб, икки кишини ишлатар эканлар. Ишлари юришиб кетиб, бойибдилар ва Ҳаж ибодатига борибдилар. Кейинги йили яна отланибдилар. Шунда хаёлларига бир фикр келибди: “Тинмай меҳнат қилиб сени бойитган ана шу икки биродаринг эмасми? Улар эртаю кеч ишлашади. Сен Ҳажга бориб келганингда худди ўзлари бориб келишгандай қувонишди. Сени кўзларидаги қувонч ёшлари билан кутиб олишди. Бу биродарларинг тақво

эгалари, “бизнинг маошимизни оширинг, биз ҳам пул тўплаб Ҳажга борайлик”, дейишмади. Аксинча, бу йил ҳам Ҳажга отланаётганингни эшитиб, яна қувонишди. Энди сен ҳам инсоф қилда, уларни қувонтир!” Замондошимиз қалбининг бу хитобига қулоқ тутиб, икки хизматчи биродарларини Ҳажга юборибдилар. Аллоҳнинг унга беражак ажр-савобларинининг не қадар бўлажагини биз тасаввур қила олмаймиз. Биз шундай саховат эгаси билан замондош қилиб яратган Раббимизга шукрлар қилиб, бундай ибратли ҳолатларнинг янада кўпаймоғини тилаймизда, “Эй кўнгил, сен булардан ибрат ол!” деб хитоб қиламиз. Айни дамда бошқа воқеани афсус билан баён этамиз, танишинг, сизнинг ҳам афсусланишингиз тайин. Танишим ҳикоя қилиб эди:

Қишнинг совуқ кунларида кўчада писта-қурт сотиб ўтирган одам диққатимни тортди. Унинг яқин қариндошларини танир эдим. Улар ҳар йили оилалари билан биргаликда ё Ҳаж, ё умра ибодатига бориб келишар эди. Сафардан қайтишгач, камида юз кило гуруч дамлатиб, “ҳожини оши” берардилар. Камбағал қариндошининг ҳолидан хабар олишга беҳиммат “ҳожини”ларнинг ибодати қай мартабада қабул қилинар экан? Бадавлат ака (ёки ука) жигарбандининг ночор аҳволини билатуриб ёрдам берса, ажри қандай бўларкин? Ҳуда-беҳудага эҳсон ёки бошқа номда зиёфат берувчи ака (ёки ука)нинг тўкин дастурхонлари камхаржлиги туфайли тўй қилишга қийналаётган жигарбандига саховат қилмагани айбини Қиёмат куни ёпа олармикин? Шуларни ўйлаб, хитоб сўзлари кўнгиладан қоғозга кўчади:

Эй кўнгил! Билки, ҳимматли одам илтифот ва марҳамат қўлини кўпчилик манфаати томон очади. Агар рўзгор ҳодисалари унинг ҳиммат отини бу йўлда тойдирса, сабру бардош жиловини қўлдан чиқармайди. Эл манфаати йўлида қилган хизмати учун бирор нарса тама қилмайди. Кўрмайсизми, қуёш ерга нуруни ҳар қанча сочса ҳам, ердан бунинг эвазига ҳеч нарса талаб қилмайди. Гул ўз хушбўйлиги билан барчанинг димоғини муаттар қилса ҳам, ҳеч кимдан мадад орзусини хотирига келтирмайди.

*Кимсага ҳаргиз суянмас, ҳиммат аҳли доимо,
Осмоннинг чодирини тургай танобу чўпсиз...*

Кимнинг ҳиммати баланд бўлса, қадр-қиммати ҳам баланд бўлади. Баланд ҳимматли киши, агар умри дарахт гулидек қисқа бўлса ҳам халқ олдида мақбулдир. Уни ҳеч ким дилдан чиқармайди. Паст ҳимматли киши узоқ яшаса ҳам, уни ҳеч ким ёдламайди.

*Ҳимматингни тут баланд эл олдида,
Ҳимматингча мартабанг бўлгай баланд...*

Ҳазрат Навоидан рубоий:

*Ҳар кимсаки, иқбол анинг ёваридур,
Ҳар ёнки юз урса, ҳиммати раҳбаридур.
Ҳиммат дури фахр тожсининг гавҳаридур,
Чун ҳиммати Одам ўглининг сарваридур.*

“Сарвар” – йўлбошловчи демак. Одам Ато авлоди — инсонларнинг яхшиликка йўл бошловчиси ҳиммат экан. Юқорида зикр этилган ҳикматга тўла воқеалардан етарли ибрат олган бўлсангизда, мавлоно Румийнинг сўзларини қўшимча изоҳ сифатида баён қилишни лозим топдик:

Бир муслим Ҳаж йўлида пирга дуч келди.

— Эй йўловчи, қаерга кетяпсан? Ғурбат борлигини қаёққа олиб боряпсан? — деб сўради пир.

— Ҳажга кетяпман, икки юз дирҳам пулим бор, — деди муслим.

— Эй йўловчи, пулларингнинг бир қисмини Аллоҳ йўлидаги муҳтожларга, ғарибларга, бечораларга бўлиб бер. Уларнинг кўнгилларини ол, руҳларининг уфқи очилсин! Шу йўл билан илк дафъа кўнглингга Ҳаж қилдирган бўлурсан. Шундан кейин тоза кўнгил билан Ҳаж сафарингда давом эт, — деди пир. Яна дедики: — Агар сенинг қалб кўзинг очиқ бўлса, кўнгил Каъбасини тавоф қил. Сен тупроқдан деб ўйлаган Каъбанинг асл маъноси кўнгилдир. Жаноби Ҳақ кўзга кўринадиган сурат Каъбасини тавоф қилишни кўнгил Каъбасини кирлардан тозалаш учун фарз қилгандир. Шунини яхши билки, агар Аллоҳнинг назаргоҳи бўлган бир кўнгилни инжитсанг, кейин Каъбага пиёда борсанг ҳам, ундан олган савобинг ранжида бўлган кўнгил гуноҳини юва олмайди... Аллоҳнинг ҳузурига олтин тўла мингларча коса олиб борсанг ҳам Жаноби Ҳақ: “Бизга бирор нарса келтирмоқчи бўлсанг, рози қилинган кўнгил келтир. Чунки олтин ва кумуш биз учун

маъносиз нарсалардир. Агар Бизни ва розилигимизни истасанг, буни кўнгилларни ишғол қилиш билан амалга ошишини унут-ма”, дея марҳамат қилади, валлоҳи аълам!

Пайғамбаримиз алайҳиссалом саҳобалардан бирига қўйнинг калласини ҳадя қилдилар. У саҳобий “фалончи биродарим менадан кўра фақирроқ”, деб қўй калласини унга юбортирди. Бу саҳобий ҳам ҳадяни олиб қолмай, бошқа биродарига юбортирди. Оқибат шу бўлдики, етти уй айланиб, Расуллуллоҳнинг ҳадялари яна ўша биринчи саҳобийга қайтди. Ўшанда Ҳашр сурасидаги бу оят тушган экан: “Гарчи ўзларида эҳтиёж бўлса-да, ўзларини қўйиб, ўзгаларни ийсор-ихтиёр қилурлар”.

Яна айтишларича, бу оятнинг тушиши ансорлардан бирининг иши билан боғлиқ экан. Ҳасан ривоят қилади:

Пайғамбар (с.а.в.) даврларида бир киши рўза тутди. Шомда ифторлик учун ҳеч нима топа олмади. Кейин сув билан оғзини очди. Сўнг келаси кун яна рўза тутди. Шу зайлда уч кун рўза тутиб, ҳолдан тойди. Бу ҳолни кўрган ансорлардан бири уни уйига олиб келди. Хотинига: “Бугун уйимизга меҳмон келди, овқат борми?” деб сўради. Хотини: “Бир киши тўядиган овқат бор”, деди. Иккаласи ҳам рўзадор эди. Шунингдек, бир гўдаклари ҳам бор эди. Ансорий хотинига: “Биз меҳмонимизни овқатлантирайлик, ўзимиз бу кеча сабр қиламиз, ўғлимизни эса хуфтондан олдинроқ ухлатамиз. Овқатни келтиргач, чироқни ўчириб қўй. Меҳмон мен билан бирга овқатланаётгандек бўлади”, деб тайинлади. Хотин товоқда овқат келтириб, меҳмонга яқинроқ қўйди. Кейин гўё чироқни яхшиламоқчи бўлгандек, ўчириб қўйди. Мезбон қоронғуда қўлини товоқ четига қўйди-ю, овқатланмади. Меҳмон таомнинг ҳаммасини еб, тўйди. Эрталаб ансорий мезбон Расуллуллоҳ (с.а.в.) салом берганидан сўнг ул зот дедилар: “Аллоҳ эр-хотин икковларингизнинг қилганингиздан кўп ажабланди” (яъни бу ишларингиздан рози бўлди).

Хурсандчилик – барча учун саховат эшиги ҳамиша очиқ одамларга насиб бўлади. Сахийлик – нарса улашишдангина иборат эмас. Сахийлик – жони ва борини фидо эта билишдир. Яқин дўстлар, қавм-қариндошлар унинг марҳамати ва ёрдами билан яхши умр кечириб, уни дуо қилгайлар, муҳтожлар унинг эшигидан ноумид ва қуруқ қайтмагайлар. Яхши ва содиқ дўстлар ҳамиша унинг бошидан аримагайлар. Сахий одам қийинчиликка тушса, лутф-карамли, олижаноб одамлар унга ёрдамга келадилар.

Ботқоқликка ботган филни фақат филгина у ердан чиқара олади. Ақлли одам ҳамиша ҳунар ўрганиб, яхши ном қолдиришга интилади. У хавф остида қолса ҳам, ҳатто боши таҳлика остида қолса ҳам, қўрқмай, яхшилик қилаверади. Чунки у бу билан ўткинчи дунё ўрнига абадийликни, озга кўпни харид қилган бўлади. Бошқаларга ёрдам қилмаган бой одам давлатманд ҳисобланмайди.

Саховат ва ҳимматнинг гўзал кўринишлари байрамларда жилоланади. Дунё азал ва абад орасида руҳнинг бир ғурбат диёридир. Байрам сурур ва изтиробларга тўла бу ғурбат оламида Аллоҳнинг бандаларига эҳсон қилган қувонч кунидир. Фақат ҳақиқий байрамлар ҳақиқий қурбонликлар билан амалга ошади. Чунки ҳазрати Иброҳим алайҳиссалом ўғиллари Исмоилни буюк бир таслимият ичида қурбонлик қилишга ҳозирланар эканлар, Аллоҳ таоло жаннатдан бир қўчқор юбориб, Исмоил алайҳиссаломга жон бағишлади ва бу кун Қиёматга қадар давом этадиган байрамларнинг бошланиш нуқтаси бўлиб қолади. Иброҳим алайҳиссалом Аллоҳ ризолиги учун ўғилларини қурбонлик қилишга тайёр эдилар. Бугун ўнлаб, ҳатто юзлаб қўй сўйиб муҳтож биродарларига қувонч улашиши мумкин бўлган бандаларнинг битта қўй билан кифояланиб, яна “қурбонлик қилдим!” деб керилишлари ажабланарли ҳол. Ўн кило ёки унданда кўп миқдордаги майиз нарҳида фитр рўза бериши мумкин бўлган банданинг икки кило бугдой миқдорида садақа бериб хотиржам бўлиши таассуфли ҳол. Минглаб доллар ўрнига бир неча минг сўм закот бериб, жаннатдан умид қилиб юришлари эса ачинарли ҳол.

Байрамлар, бу туйғулар орасида инсондаги шафқат, марҳамат, вафо ва шунга ўхшаш туйғуларни жўштиради. Ҳам ўзларини, ҳамда бошқаларни севинтиришнинг йўли ҳисобланади. Эҳсоннинг энг кам нуқтаси билан кифояланмай, “Аллоҳим, ўтган йили бир қўйни қурбонлик учун сўйган эдим, бу йил икки қўйга қурбим етиб турибди, закот миқдори ҳам ошди, Ўзингга шукр!” деб севинувчи инсон саодат соҳибидир. Байрамлар фақат шахсларнинг эмас, жамоатнинг маънавий севинчи, ҳаяжони, кўнгили иқлимининг баҳори, бутун мусулмонларнинг биродарона севинчи ҳамдир. Байрам Аллоҳ ризоси учун бутун мусулмонларга севги, шафқат ва назокат кўрсатишдир. Байрам куни маҳзунларнинг, кимсасизларнинг ва изтироб чекувчиларнинг кўнглини олиш билан бошланади.

*Ҳиммат агар бўлса Навоий сенга,
Бандадурур Ҳотами Тойи сенга...*

“Ўзинг ҳимматли бўл, ота-бобонг ҳимматини сўзлаб, мағрур бўлиб юрма”, деганлар. Шунинг баробаринда мақтаниш учун мол бермоқ – ўзини кўз-кўз қилмоқ ва шундай қилиб ўзини “сахий” демоқ – беҳаёлик ҳисобланади. Кимки халққа кўрсатиб эҳсон берса, у сахий эмас, балки пасткашдир. Бу хусусда Аллоҳ таоло бандаларини огоҳлантиради: “Эй имон келтирганлар! Молини одамлар кўрсин учун берадиган, Аллоҳга ва Охират кунига ишонмайдиган кимсага ўхшаб, берган садақаларингизни миннат ва озор билан йўққа чиқарманг! У (риёкор) устини силлиқ тупроқ қоплаган силлиқ қояга ўхшайди; устига жала ёққанда тупроқ ювилиб, сип-силлиқ тошнинг ўзини қолдиради. Улар топган ва сарфлаган бойликларидан ҳеч нарсага эга бўла олмайдилар” (Бақара сурасидан). Тилагандан сўнг бериш ҳам саховатдан йироқдир. Қисташ натижасида бергандан бермаган яхшироқдир.

Саховат қандай қилинади? Бу саволга ҳикмат аҳли бу жавобни беради: Яхшиликларни топмоқ – едирмоқдир. Айбларни яширмоқ – кийдирмоқдир. Зарур пайтда берилган эски чопон ва бўз тўн – саховат, бемаҳал ҳадя этилган зарбафт чопон – ярамасликдир. Овқатим увол бўлмасин, десанг – едир, либосим эскирмасин, десанг – кийдир. (Бу ҳикматни ҳар эслаганимда тўйларда кийдирилаётган зарчопонлар кўз олдимга келади. Аслида ҳурмат белгиси сифатида кийдирилувчи бу зартўнларни ўша ҳурмат эгалари бир дақиқа ҳам киймайдилар, уларга бу чопоннинг кераги ҳам йўқ. Тўн кийдириш маросими риёдан, кибрдан ўзга нарса эмас.)

Бу ҳикматни ҳазрат Навоий бундай изоҳлайдилар:

“Қорин тўйғазиш – ҳирсни кўнгилдан йўқ қил, ўзинг оч қолсанг ҳам, бир очни тўқ қил, ўзингни ясатишни хаёлингдан чиқар. Гўзал либос кийишни истасанг – бир яланғочнинг эгинини буткар. Либос ҳар қанча зебодир, кийинганингдан кийдирганинг яхшидир.

*Нечаким тўнни риоят бирла кийсанг эскирур,
Чунки кийдурдунг ялангга уфрамас тўн ул эрур”.*

(Тўнни ҳар қанча авайлаб кийсанг ҳам эскиради. Агар камбағал-муҳтожга кийдирсанг – тўзимас тўн ўша бўлади.)

Ҳотам Тойдан: “Ўзингиздан ҳам сахийроқ одамни учратдингизми?” деб сўрадилар.

— Ҳа, учратдим, — дедилар. — Чўлда кетаётганимда бир кулбага учрадим. Кулба ёнида бир эчки боғланган экан. Ичкаридан мўйсафид чиқиб, отдан тушишимга ёрдам қилди. Шу замон ўғли келиб, очиқ чеҳра билан салом берди.

— Болам, эчкини “бисмил” қилиб, таом ҳозирла, меҳмонни зиёфат қилиш керак, — деди қария.

Ўғли: “Ижозат беринг, аввал ўтин териб келай”, деди.

— Сен чўлдан ўтин ериб келгунигча вақт кетади. Меҳмонни оч олиб ўтириш одобдан эмас.

Мўйсафид шундай деб бисотидаги икки найзани синдириб, ўтин қилиб берди. Ўғли эчкини сўйиб, таом пиширди. Ўтирган еримда уйнинг у ер-бу ерига назар ташладим. Унинг бутун бисоти ўтинга ташланган шу икки найза экан. Шуни ҳам меҳмоннинг пойқадамига нисор қилди. Чолдан: “Мени танийсизми?” деб сўрадим. Чол: “Танимайман”, деди. Мен: “Той қабиласининг подшоҳи Ҳотам бўламан. Саройимга келинг, бу яхшилигингизнинг ҳиссасини чиқарай”, дедим. Бунга жавобан қария:

— Биз меҳмондан зиёфат пули олмаймиз, — деди ва қанча зўрламайин, ялинмайин, мендан ҳадя олмади. Ўша қарияни ўзимдан сахийроқ деб биламан.

Ҳадиси шарифда баён этилган: “Кимга олийҳиммат берилган бўлса, унга ҳамма нарса берилган ҳисобланади. Кимга берилмаган бўлса, унга ҳеч нарса берилмаган бўлади”, дейилганда айни шундай одамлар назарда тутилган бўлса не ажаб!

“Ўзингиздан баланд ҳимматлироқ кишини ҳеч кўрдингизми ва ё эшитдингизми?” деган саволга бошқа вақтда шундай дедилар:

“Бир куни халойиқни меҳмон қилмоқ учун қирқ тева қурбон қилмиш эрдим. Ул чоқда саҳрога чиқиб кўрдумким, бир киши бир оз тиконни кўтармак учун даст қилибдур. Мен анга дедим: “Ҳотамнинг уйига не учун бормассенким, кўб халойиқ онинг хоки эҳсонига жамъ бўлмишлар?” Ул деди:

*Кимки нон ер чекиб ўзи меҳнат,
Чекмагай Ҳотам илкидин миннат.*

Шу бандани ўзимдан баландҳиммат ва жувонмард кўрдум”.

Диҳя ал Калбий мадиналик саҳобийларнинг энг буюкларидан бўлиб, бадавлат тижоратчи эдилар. Мусулмон бўлмасларидан аввал ҳам Расулуллоҳни (с.а.в.) жуда яхши кўрардилар. Тижорат мақсадида қилган ҳар сафарларидан қайтгач, Расулуллоҳга совға-салом олиб келардилар. Лекин Набий муҳтарам бу совғаларга аҳамият бермай: “Мени қувонтиришни истасанг, имон келтир! Жаҳаннам азобидан қутуласан”, дердилар (совға эмас, имон келтиришга даъват қилганларига алоҳида аҳамият берайлик). Диҳя эса ҳали бунинг мавриди келмаганини айтардилар. Расулуллоҳ эса даъватларини қайтариб, иймон тилаб дуо қилишдан тинмасдилар.

Ниҳоят, Бадр жангининг эртасига Жаброил алайҳиссалом Расулуллоҳга Диҳянинг иймон келтирганларини етказдилар. Иймон неъматига эришган замон Расулуллоҳ эғнидаги ҳирқаларни ечиб, Диҳя ўтирсин, деб ерга тўшадилар. Диҳя ал Калбий Аллоҳнинг расулига ҳурмат юзасидан муборак ҳирқани қўлларига олиб, кўзларига суртдилар. Расулуллоҳнинг дуолари ижобат бўлиб, Диҳянинг қалблари иймон нурига лиммо-лим тўлди.

Жаброил алайҳиссалом Расулуллоҳ ҳузурларига баъзан Диҳянинг суратида келардилар. Шундай кунлардан бирида ҳазрат Ҳасан ва Ҳусайн масжид ҳовлисида ўйнаб юришарди. Улар Жаброил алайҳиссаломни Диҳя деб ўйлаб, уни суйиб қучоқлаб, чўнтақларига қўлларини тиқиб, ҳадя қидирдилар. Бундан Набий муҳтарам хижолат бўлдилар.

— Биродарим Жаброил, невараларимнинг бу қилиқларини айб санаманг. Улар сизни Диҳя деб ўйлашди. Диҳя ҳар сафар уларга ҳадя олиб келарди. Невараларим шунга ўрганиб қолишган.

Буни эшитиб, энди Жаброил алайҳиссалом хижолат бўлдилар. “Диҳя уларнинг олдида ҳадясиз келмас экан, мен қандай қуруқ қўл билан келай”, дея қўлларини узатиб, жаннатдан бир бош узум ва бир дона анор узиб олиб, Ҳасан ва Ҳусайнга тортиқ қилдилар...

Дунёвий орзуларимизнинг сўнгги йўқдир. Қўлимизда бўлган барча нарсани ўзимизники, деб биламиз. Биздан саховат талаб қилинганда худди ўз бойлигимизни сарфлаётган каби мақомда бўламиз. “Ўзимнинг бойлигим” деган мулкда бир ёки бир неча фақирнинг ризқи мавжудлигини ўйлаб кўрмаймиз. Натижада, омонатнинг ва саховатнинг порлоқ ва зариф кўзгусига доғ туша-

ди. Ҳолбуки, Аллоҳ таоло етимга қаҳр қилмаслик, фақирнинг қўлини бўш қайтармасликни буюради.

Киши ўлмасдан бурун савоб ишларга рағбат қилиши керак. Хусусан, топган бойлигидан муҳтожларга бермоқ лозим. Ўлимдан сўнг меросхўрлар “ота-онамиздан шунча бойлик қолди!” деб шодлансалар, саховатни унутиб бу бойликни тўплаган, оқибатда ташлаб кетган одам эса қабрида йиғлар экан.

“Гулистон”дан ҳикоят. Бир подшоҳзодаға отасидин кўб ганжу мол мерос қолди. Шаҳзода карам ва саховат қўлин очти, кўб мол, неъматин сипоҳ ва райиятға сочти. **Қитъа:**

*Неча хушбўй бўлса таблаи уд,
Чиқармас ўтга солмай бўйи анбар.
Улуғлиқ истасанг зарпошлиқ қил,
Ки сочмай тухм ҳосил бўлмагай бар.*

Онинг нодон ҳамсуҳбатларининг бири онга насиҳат қилиб деди: “Ўтган подшоҳлар бу мол, неъматларни кўб қўшеш била жамъ этиб бир маслаҳат учун сақламишлар, сен они исроф била йўқ этмакдин илик чеккилким, олдингда воқеалар ва изингда душманлар кўбдир. Агар ҳожат вақтида ожиз ва нотавон бўлсанг, пушаймонлиғ фойда қилмас. **Қитъа:**

*Авомунносга ганжингни тўксанг,
Бўлурсен тангдаст кўргасен ранж.
Агар ҳар биридин бир танга олсанг,
Ниҳоятсиз санго жамъ ўлгуси ганж”.*

Шаҳзоданинг табъиға мувофиқ тушмай, бу сўздин юз эвурди ул носихға зажр ва манъ этиб, деди: “Ҳақ таоло ўз карами била манга бу мулкни ато қилибдур. Ман они сақламоқға посбон эрмасмен, кўнглум тилаганча ермен ва халойиқға ҳам бағишлармен. **Байт:**

*Ўлди юз ганжи била Қовун кириб ер остига
Базл ила оламда Ҳотам яхши отидур тирик.*

Қуёш заминни қучгани каби инсон одамларни сийлаши зарурлигини англаган шаҳзоданинг амали гўзал эди. Чунки деб-

дурларки: “Фақирнинг хонадонига ҳиммат қилсанг, оила аҳлидан бўласан. Жонига қасд қилсанг – жонингдан жудо бўласан”.

Аллоҳ йўлида яшаётган икки тоифа бор: бирлари молларини Аллоҳ йўлига сарфлайдилар, яна бирлари илмларини Аллоҳ йўлида ёядилар. Ана шундайлардан бири — мурувватли, сахий одамнинг жуда кўп дони бор эди. У турган шаҳарда озиқ-овқат танглиги бошланди. Сахий одам барча донларини бева-бечораларга улашиб тугатди. Танглик кучайгач, ўзи ҳам донга муҳтож бўлиб қолди. Кишилар уни маломат қилишди:

— Қизиқ одам экансан, ўзинг муҳтожликка тушиб қолишингни била туриб, нега донларингни ҳаммага улашиб бериб юбординг?

Сахий киши қилмишидан мутлақо афсусланмай деди:

— Халқ оч бўла туриб, мен роҳатда яшасам, инсофсизлик қилган бўламан. Очлик азобини халқ билан баробар тортишни, халқ қайғусига иштирок этишни виждоним буюрди. Мен виждоним буйруғига итоат қилдим.

Бизнинг юртларда ҳам ўтган асрда қаҳатчилик ва бошқа тангликлар бўлган. Ота-боболаримиз орасида сахийликлари билан савоб топганлар кўп бўлган. Сўнгги майизни қўшнисига илинганлар ҳақида эшитганмиз. Аммо, афсуски, халқ бошига тушган кулфатдан ўз манфаати учун фойдаланувчилар ҳам бўлган. Ҳозир у тоифа ҳам, буниси ҳам фоний дунёни тарк этган. Боқий дунёга униси нима билан борди-ю, буниси нима билан – бизларга ибрат бўлиши керак.

Нафъинг агар халққа бешак дурур,

Билки бу нафъ ўзунгга кўпроқ дурур.

Мазкур байтда ҳазрат Навоий демоқчиларки, агар сендан халққа ҳимматинг туфайли бирон фойда тегадиган бўлса, билки, бу ишингдан аввало ўзингга кўпроқ нафъ тегади. Чунки бошқаларга фойдаси теккан мўминнинг гуноҳлари кечирилиб, унга кўп савоб ёзилади. Яна муҳими, шу ҳиммат учун халқ – кўпчилик уни дуо қилади.

От ўтлоқда эмин-эркин ўтлаб юрарди. Ўтлоқ яқинида кичик жарлик бор эди. Шаҳарга қатновчи одамлар шу жарликдан ўтардилар. От баъзан эркаланиб уларга яқинлашарди. Бир куни яхши қалбли киши жардан ўтаётганида от кишнаб унга яқинлашди. Яхши қалбли киши уни силаб, эркалади, тўрвасидан битта олма олиб сийлади. Бир оздан кейин худди шу йўлдан қаттиқ қалбли

киши ўта бошлади. Унга ҳам эркалангиси келган от кишнаб, яқинлашди. Ёмон қалбли кишининг гаши келиб, ердан тош олиб, жониворга отди. Тош отнинг бошига тегиб яралади.

Бу иккала одам шаҳардан қайтаётганда жала қуйиб, жарлик сувга тўлди, йўл тўсилди. Яхши қалбли киши қарасаки, сув белга қадар чиқади, сел оқими ҳам тез, суриб кетиши мумкин. Нима қилишини билмай турганида от кишнаб, гўё “устимга миниб ол”, дегандай унга яқинлашди. Яхши қалбли киши жониворга минди. От уни жардан ўтқазиб қўйди. Дам ўтмай ёмон қалбли киши жарга яқинлашди. У ҳам иккиланиб турди. Кейин ўз кучига ишониб, жардан ўтмоқчи бўлди. Сел оқими кучайиб, уни суриб кетди. От бу манзарани жар ёқасида кузатиб туриб, нимагадир кишнаб қўйди...

Кичкина бола Расулуллоҳнинг (с.а.в.) ёнларига келди-да, онасининг бир кўйлак сўраттириб юборганини айтди. Бу онда Расулуллоҳнинг устларидаги кўйлакларидан бошқа кўйлаклари йўқ эди. Болага бошқа пайтда келишни тайинладилар. Бола кетди-ю, бироқ, кўп ўтмай изига қайтди. “Онам айтдилар, устингиздаги кўйлакни бўлса ҳам берар экансиз”, деди. Ҳазрати Пайғамбар (с.а.в.) Ҳужраи саодатга кириб, ечиндилар-да, кўйлаklarини болага узатдилар. Бу вақтда Билол ҳазратлари (р.а.) азон чақира бошладилар. Расулуллоҳ устларига киядиган бошқа кийимлари бўлмагани учун жамоатга чиқа олмадилар. Саҳобалардан айримлари бу ҳолдан ажабланиб, Ҳужраи саодатга кирдилар ва Аллоҳнинг расулини кўйлаксиз ҳолда кўрдилар...

Жавонимизда йигирма-ўттиз (баъзиларда бундан кўп) кўйлагу беш-ўнлаб костюмимиз бўла туриб яна янги либос харид қилиш илинжида бозор оралаганимизда шу ҳолатни унутмасак эди... Жавонларда кийилмай турган либосларимизга муҳтож кишилар борлигини фаҳм этсак эди...

Ҳазрати шайх Абулҳасан Пошнакий (қ.с.) таҳорат олаётган жойларида кўнгилларидан кечдики, кўйлаklarини бир дарвишга бергайлар. Шогирдларини чақирдилар:

— Тез кел, бу кўйлакни чиқариб, фалон дарвишга бер, — дедилар.

— Ё шайхим, сабр қилинг, бу ердан чиқиб, нарироқда ечарсиз, — деди шогирд.

— Қўрқдимки, шайтон келиб, мени йўлдан ургай ва бу фикр-ни кўнглимдан чиқаргай. Нечукким, Пайғамбаримиз саллаллоҳу

алайҳи васаллам: “Хайрли ишни олдин тутингиз”, деб марҳамат этганлар.

Аҳли дониш: “Бериладиган ҳар нарсангни ажал билан юзлашмасдан олдин бериб қолишинг лозим. Бугун сенга муҳтож бўлганларнинг эҳтиёжларидан кўз юмиб, эртага қолдирма. Эҳтиёж вақтида берилган дори каби шифоли бўлади”, деган ибратга амал қилганлар.

Бойлик – бир омонатдир. Унинг саодатига ва лаззатига қовушиш – маҳрумларнинг изтиробини ҳис қилиш, уларга шафқат ва марҳамат эшикларини очиш ила бўлади.

Мавлоно Румий дедиларки:

*Шафқат ва марҳаматда қуёш каби бўл,
Бошқаларнинг айбини яширишда кеча каби бўл,
Саховат ва жўмардликда оқар сув каби бўл,
Шиддат ва асабийликда ўлик каби бўл,
Тавозуъ ва маҳвиятда тупроқ каби бўл.*

Саховатни бир боққа қиёсласак, ундаги “мевали дарахт”ларни “эҳсон”, “садақа” деб аташимиз мумкин. “Эҳсон” яхшилик қилиш, яхшиликни сочиш маъносини англатади. Луғавий маъноси эса чиройли амал қилишлиқдир. Пайғамбаримиз алайҳиссаломдан “Эҳсон нимадир?” деб сўралганда, ул зот “Эҳсон – Аллоҳ таолога гўё уни кўриб тургандек ибодат қилишингдир. Зотан, сен у Зотни кўрмасанг-да, У Зот шак-шубҳасиз сени кўриб турувчидир”, деганлар. Бизда “хайру эҳсон” дейиш расм бўлган бу фазилат кўпроқ ҳадя бериш ёки садақанинг бир турини англатади. Зотан, саховат, ҳиммат, ҳадя ёки садақа бериш ҳам ибодат саналади. Исломда унинг эшиги кенг очилган. Қатъий адолат юзасидан ҳукм чиққанидан сўнг биров яхшилик қилиш ниятида ўз ҳақидан кечиб, бошқага ёрдам бериши мумкин. Кимки ёр-биродарлари ёки бошқа инсонларга яхшилик қилса, жуда яхши, савоблари кўпайтириб берилади. Бойларнинг эҳсон қилишлари фазилат, лекин камбағаллар эҳсон берсалар, унданда афзал. Эҳсон одатда камбағал ва мискинларга берилади. Мискин – ҳаёт ўтказишда моддий жиҳатдан қийналиб қолган камбағал одам. “Кўчада қолган” – юртида бой бўлиб, сафарда бир сабаб билан иқтисодий жиҳатдан ночор бўлиб қолган одам.

Аллоҳнинг: “Қариндошга, мискин ва йўловчига хайр-эҳсон қилиш билан ҳақларини адо этинг” (Исро сурасидан) амрини унут-

маган одам қаршисида саодат йўли очилади. Шарафли ҳадисдаги “Яримта хурмо билан бўлса ҳам, дўзахдан ҳимояланинг”, маъносини атрофлича англай олсак, эҳсон ва садақанинг қадринечоғлик эканини тасаввур эта оламиз. Аҳли дониш: “Ҳар кишинингким, тирикликда нонин емасалар, ўлганидин сўнг отин тутмағайлар”, деганлар. Сўфи Оллоҳёр ҳазратлари дедиларки:

*Агар уч кунда топсанг бир парчайи нон,
Ема ёлғиз. Ярмини қил эҳсон...*

Мавлоно Огаҳий дедиларки:

*Эй кўнгил, эҳсон ўқин ҳар сори от,
То сенга чиққай жаҳонда яхши от.*

Ҳар бир давлатманд тириклигида хайр-эҳсон қилиб одамларни хурмат қилмаган экан, — дейилади “Маҳбуби қулуб”да, — ўлганидан кейин уни ҳеч ким дуо билан ёд этмайди. Эҳсон – тирикликда яхши ном қолдирмоқдир... Очиқ чеҳра билан қилинган марҳамат – саховат устига саховат...

*Кишида барча ахлоқи ҳамида,
Чу жамъ ўлди қўярлар отини эҳсон.
Бири андин саходир, бир мурувват,
Булар гар йўқтур, инсон эрмас инсон.*

Дейилмоқчики: агар инсонда барча гўзал фазилатлар жам бўлса, уларнинг отини “эҳсон” деб атайдилар. Шулардан бири – сахийлик, бири эса мурувватдир. Булар бўлмаган инсон инсон эмасдир.

“Эҳсон” деган сифатни (аслида бу фарздир) абадий саодат деб, уни фитна ва офат яъжужини даф қилиш учун қурилган бир тўсиқ деб бил”, деб ёзганлар ҳазрати Навоий. Искандарнинг одамхўр махлуқлар — Яъжуж ва Маъжужларни горга қамаб, баланд девор – тўсиқ билан тўсганлигини биласиз. Зикр этилган жумлада шу воқеага ишора қилиняпти. Инсоният боғининг энг гўзал дарахти эҳсондир ва одамийлик хазиначисининг энг бебаҳо гавҳари ҳам эҳсондир, деган ҳикматни такрор айтганимиз учун айбситманг. Барча ёқимли сифатлар ва таҳсинга лойиқ аҳволлар эҳсон

натижаси эканини ва эҳсон туфайли юзага келганини ўзингиз ҳам яхши биласиз. Бу қитъа бу борадаги билимингиз хазинасини бойитса ажабмас:

*Ажаб сифат эрур эҳсонки, ҳар шариф сифат:
Ки келса жинси башардан анга эрур дохил.
Жавоҳир англа сифат они жавҳарий қафаси –
Ки бордур анда қаю бирини истасанг хосил.*

Маъноси: эҳсон ажойиб фазилатдир, ҳар бир инсониятга мансубдир, шариф сифатлига оиддир. Уни қимматбаҳо қафасдаги мавоҳир билгилки, у ерда қай бирини изласанг топарсан.

“Эҳсоннинг мукофоти фақат эҳсондир” (Раҳмон сурасидан), ояти каримасининг тафсирига диққат қилсак, англаймизки, биринчи зикр этилган эҳсон бандадан бўлиб, иккинчиси Аллоҳдандир. Яъни, Аллоҳнинг эҳсони бандани жаннатга киритишдир. Набий муҳтарам бу хусусда дедилар: “Аллоҳ шундай марҳамат қилади: “Эй бани Одам, хайр йўлида эҳсон қилгинки, сенга ҳам эҳсон қилинсин”. Аллоҳнинг расули яна марҳамат қилдилар: “Бандалар ичида ҳозир бўлган ҳеч бир кун йўқки, икки фаришта нозил бўлиб, улардан бири: “Аллоҳим, хайр йўлида инфоқ-эҳсон қилган бандаларнинг молини давомли қилгин”, бошқаси эса: “Аллоҳим, қўли берк бўлганларнинг молига талофат бер”, демаган бўлсин”.

“Ўзингиз касб этган ва Биз сизлар учун ердан чиқарган нарсаларнинг яхшиларидан эҳсон қилингиз” (Бақара сурасидан). Аллоҳ сенга ато этган нарса билан охиратни истагин, дунёдан бўлган насибангни ҳам унутмагин. Аллоҳ сенга эҳсон қилгани каби сен ҳам одамларга эҳсон қил! Ерда бузғунчилик қилишни истама” (Қасос сурасидан). “Сиздан нималарни эҳсон қилишингизни сўрайдилар. Айтинг: “Қандай яхшилик қилсангиз, ота-онага, қариндош-уруғга, етим-мискинларга ва йўловчи мусофирларга қилингиз. Қандай яхшилик қилсангиз, шубҳасиз, Аллоҳ уни билгувчидир” (Бақара сурасидан). Расулуллоҳ (с.а.в.) дедилар: “Садақанинг яхшироғи кейинида муҳтожликда қолдирмайдиганидир ва берадиган қўл оладиган қўлдан яхшироқ. Берадиган эҳсонингни ўзингизга қарам бўлганлардан бошла. Хотининг: “Рўзғоримни тўғирлаб бер, бўлмаса мени талоқ қил”; қулинг: “Менинг нафа-

қамни (оби-таомимни) бер, бўлмаса мени сотиб юбор”; болачақаларинг: “Бизга ким қарайди, тирикчилигимиздан ким хабар олади?”, деб юрадиган бўлиб қолмасин”. Яна дедилар: “Бева хотинлар ва мискинлар рўзгорига ёрдам бериш учун ҳаракат қилувчи киши Аллоҳ таоло йўлидаги жиҳод қилувчилар ва кундузи рўзадор, кечаси ибодат билан машғул бўладиган кишилардек савобга эгадир”.

Расулulloҳ (с.а.в.) саҳобаларни садақа қилишга даъват этдилар. Шунда бир киши келиб: “Менда бир динор бор”, деди. Пайғамбар алайҳиссалом: “Ўзингга сарф қил”, дедилар. У киши: “Яна бир динор бор”, деди. “Хотинингга сарф қил дедилар”. У киши: “Яна бир динор бор”, деди. “Ходимингга сарф қил. Шундан кейин уни кимларга сарфлаш кераклигини ўзинг яхшироқ биласан”, дедилар.

Абдуллоҳ ибн Зубайр айтадилар: “Мен Абу Бакр Сиддиқнинг иккала қизлари – ҳазрат Ойиша ва ҳазрати Асмодан кўра сахийроқ хотинларни кўрмадим. Лекин буларнинг саховати икки хил эди: ҳазрати Ойиша эҳсон қилиш учун нарсаларни йиғиб-йиғиб борардилар-да, улар кўпайгандан кейин бир йўла барчасини фақир-мискинларга улашар эдилар. Бироқ, Асмо эса қўлларига нима келса, эртасини кутмай, шу куннинг ўзидаёқ тарқатиб юбораверар эдилар”. Ҳазрати Ойиша нарса кўпайганда эҳсон қилсам, ҳаммага бемалол етади, кифоя қилади, деган фикрда бўлсалар, Асмо Расулulloҳнинг: “Эҳсон қиладиган нарсангни тўплаб юрма!” деган ҳадисларига амал қилар эдилар.

Умму Зарр (р.а.) Ойиша онамизнинг ҳузурларига кириб турардилар. У зот айтадилар: “Бир куни Абдуллоҳ ибн Зубайр (р.а.) Ойишага икки қопчада бир юз саксон минг дирҳам юбордилар. Шу куни Ойиша рўзадор эдилар. Қопчаларни очиб, пулларни тарқата бошладилар. Кечқурунгача қопча бўшади. Кеч киргач, жорияга “ифторлигимни келтир”, дедилар.

Жория нон билан мой келтирди. Ойиша дастурхонга қараб: “Ўзимизга бир дирҳам қолдирганимизда гўшт олган бўлардик”, дедилар.

Урва ибн Зубайр Ойиша онамизнинг етмиш минг дирҳам садақа қилганларини кўрганларини, ўша онда Ойиша онамизнинг кўйлаклари ямоқ эканини баён қилганлар.

Набий муҳтарам (с.а.в.) кўнгли очиқ ва сахий инсон бўлганлар. Сахийликлари шу даражада эдики, таърифига сўз ожиз...

Ўзларига келган совға, ҳада ва бошқа нарсаларнинг ҳаммасини келиши билан кечгача тарқатиб юборардилар. Агар кечки пайт келса, эрталабгача қолдирмай тарқатардилар.

Вафотлари яқинлашганда, уйларида уч дирҳам борлиги эсларига тушиб, дарров ўша уч дирҳамни садақа қилиб юборишни буюрдилар. “Пайғамбарлар мерос қолдирмайди”, дер эдилар. Яъни, мол-дунё тўплашни, бойлик асрашни ёки кўпайтиришни хоҳламаганлар ва ўзлари бу ишга қўл урмаганлар. Бир куни нонуштага кечаги овқатни олиб келишганда: “Нега бу овқатни кеча фақирларга улашмасдан, бир тун асрадинглар? Аллоҳ ҳар куни янги ризқ беради-ку?” деганлар. Ҳатто овқатни сақлаб қўйишни, жамғариб қўйишни ҳам хуш кўрмаганлар, маъқул демаганлар.

Расулуллоҳ асҳобларини ҳам инфоқ-эҳсон қилишга ташвиқ қилар эдилар. Бир куни ул зот куёвлари ҳазрати Али (р.а.) ва қизлари Фотима онамизни кўриш учун уйларига келганларида баҳоси тўрт дирҳам бўлган бир пардани кўриб, ичкарига кирмасдан қайтиб кетдилар. Тўрт дирҳамга ўша замонда бир-икки бош узум бераркан. Ҳазрат Али ажабланиб, Аллоҳ расулининг изларидан юрдилар ва: “Йа Расулуллоҳ, нимага уйга кирмасдан ортингизга қайтдингиз? Пардамизни кўриб жаҳлингиз чиқдими?”, деб сўрадилар. Сарвари олам: “Шу пардани сотиб, пулини фақирларга беришингиз мумкин эди-ку?”, дедилар.

Мавлоно Румий ҳазратларига бир камбағал ёрдам сўраб келибди. Мавлоно вазир номига мактуб ёзиб, бу бечорага ёрдам беришни илтимос қилибдилар. Вазир илтимосни инобатга олмай, мавлонога жавоб ёзиб, “сизнинг талабингиз девон қонунларига мувофиқ эмас”, деб баҳона қилибди. Мавлоно вазирнинг мактуби остига форсчалаб: “Вазир ҳазратлари девоннинг соҳибидур, девон вазирни бошқарувчи эмас”, деб ёзиб, ўзига қайтарибдилар. Форс тилида ёзилишининг сабаби, “девон” сўзининг бу тилда икки маъноси мавжуд: биринчиси – давлат маҳкамаси, идораси. Иккинчиси “дев” сўзининг кўплик шакли, яъни “девлар” дегани. “Дев” атамаси туркигўйлардаги каби баҳайбат одам маъносида эмас, форсийларда шайтон маъносида қўлланилади. Шоири замон биргина жумлада сўз ўйини қилганлар. Яъни, вазирга деганларким: “Вазир ҳазратлари девон – давлат идорасининг бошқарувчиси, эгасидир. У истаган нарсасини қила олиши мумкин. Лекин шайтонлар вазирни бошқар-

масинлар. Унга тескари нарсаларни, терс йўлларни кўрсатмасинлар”. Мавлоно камбағалнинг, мискиннинг хожатини чиқармаганларни шайтонга ўхшатганлар. Бу нуктадонлик вазирга маъқул тушиб, камбағалга ёрдам берган экан.

Ўтган асрда Миркомилбой исмли бир бадавлат киши ўтганлар. У кишининг бойликлари, халқ орасидаги эътиборидан рус подшоҳи маъмурияти ҳадиксираб турган. Унинг ҳар бир хатти-ҳаракати диққат-эътиборда турган. У киши ҳақда тўплаб Петроградга юборилган маълумотлардан бирида: “Бой жуда хасис, ҳатто закот бермайди. “Нега закот бермайсиз?” деб сўрашса, “Менинг молимга ҳаром аралашган, бунақа молдан закот берилмайди”, деб баҳона қилади”, деган ёзув бор. Аслида бу баҳона эмас. Эҳсон ҳалол молдан қилинади.

Набий муҳтарам дедилар: “Аллоҳ ҳалол касбдан топилган бойликдан қилинган садақангни қабул этади. Кимки ҳалол касб қилиб, Аллоҳ ризоси учун бир дона хурмочалик садақа берса, Аллоҳ уни бажонидил қабул этишини билдирган. Сўнгра, сизлар бир отни қандоқ боқиб кўпайтирсангиз, Ҳақ таоло ҳам берган садақангизни тоғ баробаринда шундоқ кўпайтириб қайтаради” (Бошқа бир ривоятда эса “Сизлар отни қандоқ боқиб кўпайтирсангиз” жумласи ўрнида “Сизлар бир луқма садақа қилсангиз, уни Уҳуд тоғидай қилиб қайтаради”, дейилган).

*Агар минг халта берсанг, халти кўп зар,
Санга андин начук суд, э биродар.
Агар берсанг, аригдин қатрайи об,
Эрур чандон севиб, э гуҳари ноб.*

Ҳазрат Сўфи Оллоҳёр демоқчиларки, агар эҳсон қилиб бировга минг танга берсанг-у, у халталар ичидаги олтинга ҳаром аралашган бўлса, сенга ундан савоб йўқдур (“халт” – аралаш, омухта, дегани). Мусулмон биродарингга ариқдан сув олиб ичирсанг, савобдир. Юз халта ҳаром олтинингдан афзалдир.

*Кишига берса, ким моли ҳаромий,
Умид этса савоб ул, марди олий.*

Дейилмоқчики: бировга ҳаром мол садақа бериб, савод умид қилган – ақли пастдир. Шаксиз, ўзига ўзи золимдир.

*Бўлур кофир умид этган ул инсон,
Билиб, олиб дуо қилгон ҳам ул он.*

Маъноси: ўша садақани бериб савоб умид қилган киши ҳам, унинг ҳаромлигини билиб дуо қилиб олгувчи кимса ҳам кофир бўлурлар.

Эҳсон қилувчи саховатга даъват қилиниши баробаринда молни ҳалол топиши шартлиги уқдирилади. Тасаввур қилинг: гиёҳвандлик моддалари савдоси билан шуғулланиб, кўп ёшларнинг ўлимига сабаб бўлиш эвазига бойиган кимсанинг эҳсонини нима деб баҳолаш мумкин? Ёки бировларнинг кўзёшлари эвазига бойиган порахўрнинг закоти нима бўлади?

Муҳтарам уламоларимиз эҳсон билан садақани фарқлашда бирини ҳамма учун, иккинчисини фақат камбағаллар учун, деб тушунтирадилар. Балки садақани эҳсон турларидан бири сифатида кўрилгани ҳам маъқулдир.

Садақа – сув оловни ўчиргани каби, хатоларни ўчиради. Шубҳасиз, садақа ўз эгасидан қабрларнинг оташини ўчиради. Фақат ва фақат мўмингина Қиёмат кунида садақасининг соясидан паноҳ топади. Бу хусусда айтилмишки, Қиёмат кунида, инсонлар аро ҳукмлар охирига етгунча ҳар ким ўз садақасининг соясида бўлади.

“Садақа балони қайтаради”, деган ҳикматни ҳар биримиз кўп такрорлаймиз. Ёмон туш кўрсак дарров садақа қиламиз. Бошимизга бирон ташвиш тушса, садақа бериш учун тиланчини қидириб қоламиз. Масъуд кунларимиз садақа ҳақида деярли ўйламаймиз. Биз худди эҳсон каби садақанинг ҳам фақат моддий кўринишига одатланиб қолганмиз. Гадога беш-ўн сўм садақа бериш билан кифояланамиз. Ҳолбуки, садақанинг маънавий кўринишлари борки, уни унутиш фалокатга олиб келади. Пайғамбаримиз алайҳиссалом дедилар: “Ҳар бир тасбиҳ бир садақадир, ҳар бир таҳмид бир садақадир, ҳар бир такбир бир садақадир, яхшиликка буюрмоқ – бир садақадир, ёмонликдан қайтармоқ – бир садақадир”.

“Ҳар бир мусулмон киши садақа қилиши керак”, дедилар Расулуллоҳ (с.а.в.). Саҳобалар: “Садақа қилишга қодир бўлма-са-чи?” деб сўрадилар. Расулуллоҳ дедилар: “садақа қилишга қодир бўлмаса ишлайди-да, ўзига ҳам фойда ва ундан бошқа фақир мискинларга ҳам садақа бўлади”. Саҳобалар яна сўради-

лар: “Ишлашга ҳам қурби етмаса-чи?” Набий муҳтарам дедилар: “У вақтда муҳтож ва мазлум кишига қўли ёки тили билан ёрдам қилади”. Саҳобалар: “Буни ҳам қила олмаса-чи?” деганларида, Расулulloҳ: “Яхшиликка буюради”, дедилар. Улар: “Амри маъруфни қилишни ҳам билмаса-чи?” дейишди. Аллоҳнинг расули: “Кишиларга ёмонлик қилишдан ўзини сақлайди. Бу ҳам киши учун садақа бўлади”, дедилар.

Абдуллоҳ ибн Аббосдан ривоят қилинади: “Имом Лайс “Бу ҳадис Расулulloҳнинг сўзлари бўлса керак”, деб ўйлайман”, дедилар: “Ҳар бир одам боласининг баданида уч юз олтмишта майда сўнгак ва бўғинлар бор. Улар шу сўнгак ва бўғинлар учун ҳар куни бир садақа қилмоқлари лозим. Ҳар бир ширин сўз — бир садақа, кишининг биродарига ёрдами ҳам бир садақа, унга бир қултум сув ичириш ҳам бир садақа ва кишиларга озор берадиган йўлдаги бир нарсани четга олиб ташлаш ҳам бир садақа ҳисобланади”. Яна бир шарафли ҳадисда Аллоҳнинг расули дедилар: “Одамларга хайрихоҳлигинг — сенинг садақанг. Адашган кишиларга тўғри йўл кўрсатишинг ҳам садақа. Ҳатто камбағалларга хушмуомала бўлиш ҳам садақа. Ерда халойиққа озор бериб ётган бирор тош, тиканак ёки суякни бир чеккага олиб қўйишинг ҳам садақа... Кимда ким бир кўчат ўтқазса ё бўлмаса экин экса-ю, улар ҳосилдан одамлар, қушлар ва ҳайвонлар баҳра олса — бу ҳам ўша одам учун садақа ҳисобланади”. “Садақатул жория” — киши вафотидан кейин ҳам савоб ёзлиб турувчи амалларидан бири тириклигидан экиб кетган дарахти ҳисобланади. Шу боис ҳам Набий муҳтарам: “Бирортангиз экиш учун қўлингизда бир кўчатни ушлаб турган вақтингизда Қиёмат қоим бўлиб қолса-ю, қоим бўлишдан илгарироқ уни экиб олишга кўзингиз етса, албатта экиб қўйинг”, дедилар. Яна Абдуллоҳ ибн Салломга дедилар: “Сен бир кўчатни экаётган вақтингда “дажжол чиқиб қолибди”, деб эшитсанг ҳам, уни тузатиб экишга ҳаракат қил, чунки ундан кейин ҳам одамлар яшайди”.

Бир куни Пайғамбаримиз алайҳиссалом асҳоби киромни садақа беришга даъват этдилар. Ҳар ким қўлидан келганича садақа қилди. Ҳазрати Умар (р.а.) уйларидаги бойликнинг ярмини олиб келдилар. Расулulloҳ (с.а.в.) у кишидан “Ойлангга нима қолдирдинг?” деб сўрадилар. Ҳазрати Умар “Шунинг ярмини”, деб жавоб бердилар. Ҳазрати Абу Бакр Сиддиқ (р.а.) эса бойликларининг ҳаммасини олиб келдилар. Расули акрам у кишидан

ҳам “Оилангга нима қолдирдинг?” деб сўрадилар. Абу Бакр Сиддиқ “Аллоҳ ва Унинг расулини қолдирдим”, деб жавоб бердилар. Шунда ҳазрати Умар ўз-ўзларига: “Сен бу одамдан ҳеч қачон ўтиб кета олмайсан”, дедилар.

Аллоҳ расули бир замон дедиларки:

— Бир тилла садақа юз тилла садақадан ўтади.

— Бу қандай бўлди? — деб ажабландилар. Жавоб бердилар:

— Бир одамнинг кўп давлати бўлади. Бир четидан минг тилла олиб, уни садақага беради. Бошқа бир одамнинг икки тилласи бўлади, шундан биттасини садақага беради.

Яна дедилар: “Сендан бир нарса тилаганини қуруқ қайтарма. Тирноқ қадар бўлса ҳам, бирон нима бер”.

Муҳаммад ибн Усмон ривоят қиладилар:

Ҳориса ибн Нўъмоннинг кўзлари кўрмас эди. Шунинг учун намоз ўқийдиган ҳужраларидан эшик олдиғача каноф тортиб қўйилган эди. Бирон тиланчи келса, шу канофни ушлаганларича эшиккача бориб садақа берардилар. Фарзандлари: “Отажон, нега ўзингизни бунча овора қиласиз, садақани биз ҳам бериб қўйишимиз мумкин-ку?” дейишганда Ҳориса ибн Нўъмон дедилар:

— Набийнинг (с.а.в.) “Кишининг ўз қўли билан камбағалга садақа бериши уни ёмон ҳолларга тушиб қолишдан сақлайди”, дея марҳамат қилганларини эшитганман.

Бир хотин боласи билан кетаётган эди, бўри боласини олиб қочди. Хотин бўрининг орқасидан югураётганда бир гадо тилланди. Хотин сўнгги нонини унга берди. Шунда қочаётган бўри орқасига қайтиб, болани онасига топширди. Ғойибдан овоз келди: “Бир луқмага – бир луқма!”

Пайғамбаримиз алайҳиссалом: “Кишининг ҳаётлик чоғида берган бир дирҳам садақаси ўлаётиб берадиган юз дирҳам садақасидан яхшироқдир”, дедилар. Юқорида айтганимиздек, биз битта нонга ҳам етмайдиган арзимас пулни гадога бериб кўнглимизни овутамиз. Ҳолбуки, барча фазилатларда бўлгани каби, садақанинг ҳам шартлари мавжуд:

- садақа қилувчининг нияти соф бўлсин;

- садақа чин кўнгилдан, риёсиз, Аллоҳнинг розилиги учун берилсин;

- ажрини йўқотишдан қўрқиб, миннатдан узоқ бўлсин (“Садақаларингизни миннат ва азият билан ботил қилмангизлар”. — Бақара сурасидан);

- ҳалол молдан бўлсин;
- сифатсиз бўлмасин (яъни, кийилиб адо бўлаёзган кийим-бош берилмасин);
- энг зарур жойга сарфлансин;
- кўп бўлса ҳам оз саналсин;
- ўзининг яхши кўрган молидан берсин;
- вақт ўтиб кетишдан қўрқиб, шошилиб берсин;
- ўзини бой санаб, олувчини камбағал деб таҳқирламасин;
- эртага ўзига келадиган кун ҳақида кўп фикрласин;
- бойликлари охиратни эслашига халақит берадиган бойлар даврасига кам аралашсин;

- садақа яширин ҳолда қилинсин.

“Агар садақаларни ошкора ҳолда берсангиз, жуда яхши ва агар махфий қилиб, фақир-камбағалларга берсангиз – бу ўзингиз учун янада яхшироқдир ва қилган гуноҳларингизга каффот бўлади! Аллоҳ қилаётган амалларингиздан хабардордир” (Бақара сурасидан). Аллоҳнинг расули марҳамат қилиб дедилар: “Аллоҳнинг соясидан бўлак ҳеч қандай соя бўлмайдиган кунда, Аллоҳ етти тоифа кишига ўз соясидан жой беради. Улардан бир тоифаси бирон нарса садақа қилиб, буни ҳеч кимга билдирмаган, яъни, ўнг қўлининг берганини чап қўли билмаган кишилардан иборат”. Яна дедилар: “Яхшиликлар ёмонликларни ўнглаб юборади. Яширинча берилган садақалар Аллоҳнинг ғазабини сўндиради.

Садақада ўн хислат мақталган. Шундан бештаси фоний дунёга, қолгани охиратга оид:

1. Садақа қилишда молни поклашлик бор. Бу хусусда Расулуллоҳ дедилар: “Огоҳ бўлинглар, савдода бемаъни сўз, қасам ва ёлғон бўлиб туради. Шунинг учун унга садақани ҳам қўшинглар”.

2. Садақада баданни гуноҳлардан поклашлик бор. Бу хусусда Аллоҳ таоло айтади: “(Эй Муҳаммад!), сиз уларнинг молларидан бир қисмини ўзларини поклаб-тозалайдиган садақа сифатида олинг” (Тавба сурасидан).

3. Садақа қилишда касаллик ва балоларни даф қилиш бор. Бу хусусда Пайғамбаримиз алайҳиссалом: “Касалларингизни садақа билан даволанглар”, дедилар.

4. Садақа қилишда мискинларга хурсандчилик улашиш бор. Амалларнинг афзали мўминларни хурсанд этишдир.

5. Садақада молнинг баракаси ва ризқнинг кенг бўлиши бор. Аллоҳ таоло айтади: “Не бир нарсани инфоқ-эҳсон қилсангизлар, Аллоҳ уни тўлдурур” (Сабаъ сурасидан).

Охиратдаги беш хислат:

1. Садақа қаттиқ иссиқда эгасига соя бўлади.
2. Садақа қилганнинг ҳисоби енгил кечади.
3. Садақа амалларни мезонда оғир қилади.
4. Сиротдан ўтишда рухсатнома бўлади.
5. Жаннатдаги даражаларини зиёда этади.

Агар садақада мискинларнинг дуосидан бошқа фазилат бўлмаганда ҳам, оқил киши унга рағбат қилмоғи вожиб бўларди. Энди унда Аллоҳнинг розилигию шайтоннинг ғазаби бўлса, қандай қилиб рағбат этмасин!.. Бу хусусда Набий муҳтарам дедилар: “Киши етмишта шайтоннинг соқолини бўшатмагунича садақа қилишга қодир бўлолмайди”.

Зикр этилган хислатларга илова ўлароқ буларни баён қиламиз:

Ким нимани манъ қилса, Аллоҳ ҳам унга бир нимани манъ этади. Яъни, закотни манъ қилса, молининг муҳофазасини манъ қилади; садақани манъ қилса, ундан тинчлик-хотиржамликни манъ қилади; ушрни манъ қилса, ерининг баракасини манъ қилади; дуони манъ қилса, ундан ижобатни манъ қилади.

Қиёмат куни Аллоҳ дер эканки:

— Эй Одам фарзанди, сенга қанча-қанча неъматлар бердим. Сени едирдим. Сен менга ҳеч нима едирмадинг?

Шунда банда сўрайди:

— Сени қандай едирай, ё Раббим! Сен оламларнинг яратгувчисисан. Емак-ичмакдан муназзаҳсан (холисан, поксан)!

Аллоҳ таоло дейди:

— Билмайсанми, фалон бандам сени едирди, сен унга едирмадинг. Агар бир йўқсулни тўйдирган бўлсайдинг, унинг ёнида Мени топардинг.

Аллоҳ яна дер эканки:

— Эй Одам фарзанди, Мен сенга сув бердим. Сен менга ҳеч сув бермадинг!..

Бандаси сўрайди:

— Сен одамларнинг Раббисисан, Сенга қандай сув бераман?!

Аллоҳ дейди:

— Фалон бандам чанқоғингни қондирди. Сен йўқсулнинг чанқоғини босмадинг. Агар йўқсулни қондирсайдинг, ҳозир уни Менинг ёнимдан осонгина топардинг!..

Ривоят. Ойиша онамизнинг (р.а.) ҳузурларига бир хотин келди. У қўлларини енглари ичига яшириб олган эди. Ойиша онамиз: “Сенга нима бўлдики, қўлларингни енгларингдан чиқармайсан?” деб сўрадилар. “Эй мўминларнинг онаси! — деди хотин. — Менинг отам садақа қилишни яхши кўрардилар. Онам эса аксинча эдилар. Бир бўлак ёғ билан йиртиқ кийимни садақа қилганларидан бошқа садақаларини кўрмаганман. Улар олдинма кейин вафот этишгач, бир куни туш кўрдим. Тушимда гўёки Қиёмат бўлгандек эди. Онамни одамлар орасида кўрдим. Ҳаётлик чоғида садақа қилган ўша эски ва йиртиқ кийими аврати устига ташланган, ёғ эса икки қўлларида эди. Онам тинмай ҳансираб, “Чанқадим!” деб нола қилар эдилар. Отамни эса ҳавзи кавсар ёнида турганларини кўрдим. Ҳаётликларида сув тарқатишни яхши кўрардилар. Боқий дунёда ҳам сув тарқатаётган эдилар. Отамдан бир пиёла сув олиб нола қилаётган онамга ичирдим. Шунда тепадан нидо келди: “Огоҳ бўлинглар, ким бу аёлга сув берса, қўли шол бўлади!” Ногоҳ уйғониб кетдим, қарасам, қўлим шол бўлиб қолибди.

Молик ибн Динор (р.а.) уйларига тиланчи тиланиб келди. Бир сават хурمولари бор эди, ярмини бердилар. Шунда аҳли аёллари дедиларки: “Сизга ўхшаганларни зоҳид дейишади. Бирон кишининг подшоҳга яримта нарса юборганини кўрганмисиз?” Бу танбеҳ ул ҳазратга таъсир қилиб, тиланчини чақирдилар, хурмонинг қолганини ҳам бериб юбордилар-да, дедилар: “Эй хотин, ҳаракат қил, тезроқ ҳаракат қил. Аллоҳ таоло айтади: “Бас, Аллоҳ жаҳаннам қўриқчиларига дер: “Уни ушлаб, кишанланглар! Сўнгра дўзахга ташланглар! Сўнгра узунлиги етмиш газ бўлган занжирга солиб боғланглар”. Бу қаттиқ азоб кимларга, деса айтилади: “Чунки у улуғ Аллоҳга имон келтирмас ва бева-бечораларга таом беришга ўзини ва бошқаларни тарғиб қилмас эди” (Ал-ҳааққа сурасидан). Билгинки, эй хотин, бўйнимиздаги кишаннинг ярмини иймон билан ечдик. Қолган ярмини садақа бериб туширмоғимиз лозим”.

Қўйи, моли кўп аъробий бор эди. Озгина садақа қиларди, ҳиммат қилса ҳам ориқ эчкини садақа қиларди. Бир куни тушида қўйлари уни сузмоқчи бўлибди. Ҳалиги садақа қилган ориқ эчки уни ҳимоя эта бошлабди. Уйғониб кетиб: “Аллоҳга қасамки, агар қодир бўлсам, энди кўп садақа қиламан”, деди.

Бани исроиллик бир роҳиб олтмиш йил давомида тоғдаги чайлада ибодат билан машғул бўлган экан. Бир куни у осмон гумбазига қарабди. Шунда пастга тушишга кўнгли чопибди. Йўлда бир хотинга йўлиқибди, унга фитналаниб, нафсини ушлай олмай гуноҳга ботибди. Шу ҳолида ажал етибди. Жони чиқмай туриб, бир тиланчи келиб, тиланибди. Тўрвасидаги нонни олиб узатибди-ю, жон таслим қилибди. Уни олтмиш йиллик ибодати тарозининг бир палласига, хатолари иккинчи палласига қўйилганда хатолари оғир келибди. Шунда жон чиқар маҳалида тиланчига берган нонни келтиришибди. Садақа қилинган нон амаллар билан бирга тарозига қўйилганда хатоларидан оғир чиқибди. Шунда “садақа ёмонликнинг етмиш эшигини ёпади”, дейилган экан.

Ийсо алайҳиссалом замонларидан бизгача етиб келган яна бир ривоят бор:

Шаҳар аҳли кир ювувчидан безиб, Ийсо алайҳиссаломга арз қилдилар:

— Эй Ийсо ибн Марям, бу кир ювувчи кийимларимизни йиртади ва кўп вақт ушлаб қолади. Уни дуоибад қилинг, Парвардигор уни кийим ювишдан саломат қайтармасин!

Ҳазрат Ийсо уларнинг раъйига қараб, дуоибад қилдилар.

Уша куни кир ювувчи кўйлақларни бўяб келиш учун йўлга чиқди. У ўзи билан учта нон олволган эди. Йўлда бир обидга учради. Умри ибодат билан ўтаётган обид унга деди:

— Менга берадиган нонинг борми? Кўп кунлардан бери очман. Нонингни бермасанг ҳам майли, бир кўрсатсанг бас, ҳидини ҳидласам ҳам майли.

Кир ювувчи ўйлаб ҳам ўтирмай, битта нонни тўрвасидан олиб, унга узатди. Обид: “Эй кир ювувчи, Аллоҳ сенинг гуноҳингни кечирсин, қалбингни покласин”, деди. Бу дуодан сўнг кир ювувчи иккинчи нонни ҳам олиб узатди. Обид: “Эй кийим ювувчи, Аллоҳ сенинг олдинги ва кейинги гуноҳларингни кечирсин!” деб дуо қилди. Кир ювувчи учинчи нонни ҳам унга берди. Обид: “Эй кийим ювувчи, сенга Аллоҳ жаннатдан бир уй бино қилсин”, деди.

Кечки пайт кир ювувчининг соғ-омон уйига қайтганини кўрган шаҳар аҳли Ийсо алайҳиссаломга юзланиб, таажжубларини баён қилдилар. Ҳазрати Ийсо кир ювувчини ҳузурларига чақиртирдилар-да, бугун қандай ишлар билан машғул бўлганини сўрадилар. Кир ювувчи уч дона нон воқеасини ҳам

айтиб берди. Ийсон алайҳиссалом: “Эй кир ювувчи, халтангни очгин, мен ичига бир қарай”, дедилар. У киши амрни бажарди. Халта ичида оғзига кишан урилган қоп-қора илон ётарди. Ийсо алайҳиссалом айтдилар: “Эй қора илон, сен бу кишига юборилганмидинг?”. Илон деди: “Ҳа, лекин, бир йўловчи тоғдан тушиб, ундан таом сўради. Узатилган ҳар бир нонни олаётганда дуо қилди. Унинг ёнида бир фаришта “омийн!” деб турди. Сўнг Аллоҳ бир фариштани юборди, у мени кишан билан юганлаб ташлади”. Бу гапни эшитиб, Ийсо алайҳиссалом кир ювувчига дедилар: “Амалингни қайтадан бошла, Аллоҳ таоло садақангнинг баракотидан гуноҳларингни кечирди”.

Ҳазрати шайх Абу Муҳаммад Жаририй (қ.с.) айтдилар:

Аср намозидан сўнг бир йигит хонақоҳ эшигидан кирди. Яланг оёқ, сочлари тўзган, ранги сарғайган ва тани заиф эди. Таҳорат олиб, икки ракаат намоз ўқиди. Бошини ёқасига тортди. Ўша кеча мени ёронларим зиёфатга чақиришган эди. Дарвишга: “Биз билан мувофақат қилиб, борурмисан?” дедим. “Менинг кўнглим бир оз ҳолва истар, уни менга келтиргин-да, ўзинг қайга борсанг-боравер”, деди. Мен ёронларим олдига кетдим. Дарвишнинг тилагини унутдим. Уйга қайтиб, ухладим. Тушимда кўрдимки, ҳазрати Муҳаммад Мустафо саллоллоҳу алайҳи васаллам, Иброҳим Халилуллоҳ, Мусо, Ийсо ва юз йигирма тўрт минг пайғамбар, саловатуллоҳи ва саломуҳу алайҳим ажмаъийн келаётирлар. Илгари юриб, пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафога салом бердим. Юзларини мендан ўгирдилар.

— Ё Расулуллоҳ! Мен не гуноҳ қилдимки, муборак юзингизни мендан ўгирурсиз? — деб сўрадим.

— Бир дарвиш сендан озгина ҳолва сўради, сен унинг тилагини ўрнига қўймадинг, бахиллик қилдинг, — дедилар. Уйқудун уйғондим-у, отландим. Дарвиш хонақоҳ эшигидан чиқиб кетаётган экан. Мен: “Ё дарвиш! Бир оз сабр қил! Сўраганингни ҳозир келтираман”, дедим.

— Охирзамон пайғамбари билан бирга юз йигирма тўрт минг пайғамбарни шафиъ келтирдимки, тилаганимни менга берасанми, бермайсанми, деб! — деди ва кетди. Мен етиб олайн, деб югурдим. Топа олмадим...

Азизлар, бу ривоятни сизларни садақа бериш бобида ҳамиша зийрак туришга чақириш мақсадида баён қилдик. Эътиборсизлигимиз натижасида фурсатни озгина бой берсак, савоб ортидан қувиб, муддаога етмай қолишимиз мумкин экан, Аллоҳ сақласин!

Ёдингизда бўлса, рисоламизнинг жаҳолатга доир бобида “жаҳолатнинг кўринишларидан бири эҳсонни ўз ўрнида қилмаслик” эканини айтиб, ҳазрат Умар, ҳазрат Шиблейдан ҳикматлар баён қилган эдик. Такрор бўлмасин учун мазкур масалага бу суҳбатимизда кенг ўрин бермаймиз. Ҳикматларни эслатиш баробаринда ҳазрат Навоийдан кичик бир ҳикматни илова қилиш билан мавзунини мухтасар қиламиз:

“Қариялар муҳтожликка тушиб қолса, касб-ҳунар қила олмаса ва тилашга тили бормаса, уларга раҳм-шафқат қилишга шошил ва қўлингдан келган эҳсонни қил. Лекин, камбағал йигит кетмон чопа олса, ўтин ташимоқни уддаласа, унга эҳсон қилмоқ – исроф қилмоқдир”.

Саховат нима эканини ўрганиш баҳонасида кўп ҳикматлар билан танишдик. Бу ҳикматларга амал қилиб яшашни Аллоҳдан сўраб, дуога қўл очайлик:

— Аллоҳим! Албатта, Сен яхшилик қилувчи сахий зотсан! Бизларни магфират қил, бизларни раҳм эт, бизларни офиятли қил, бизларга ризқ бер, эҳсон ва садақаларимизни кўргон қилиб бизларни гуноҳлардан тўс, бизларни хотиржам қил, бизларни саховатнинг олий даражаларига кўтар, бизларни ҳидоятга бошла, эй раҳмлиларнинг раҳмлиси! Расулulloҳнинг ўрнак шахсидан ва руҳоний дунёсидан бир ҳисса олиб, эҳсон туйғусига қовушганлар нақадар бахтиёрлар! Аллоҳим, бизларни шундай бахт билан шодлантир! Омийн, йа Раб ал – олабийн!

МАРДЛИК ВА ОЛИЖАНОБЛИК

Мардлик одамларни хатарли дақиқалардан ажойиб ишларга ундовчи фазилатдир. Давлатингдан айрилсанг – кўп нарсани йўқотмайсан. Номусингдан айрилсанг – кўп нарсани йўқотасан.

Мардлигингдан айрилсанг – ҳамма нарсангни йўқотасан.

Одам боласининг қудрат ва шавкатидан далолат берувчи хулқ беозорлик ва доноликдир. Сахийлик билан бирор тоифани рози қилиш мумкин, шижоат эса ҳар доим керак бўлавермайди. Сахийлиги билан бутун дунёни олтинга тўлдирган, шижоат билан урушларда ғолиб чиққан киши беозорлик хислатидан маҳрум бўлса, бир ножўя ҳаракат билан буларнинг ҳаммасини йўққа чиқариб юбориши мумкин. Лекин сахийлиги ва жасурлиги бўлма-са ҳам, мулойим ва доно бўлса, шу билан ҳамманинг кўнглини олиши, ҳатто душманни ҳам бартараф этиши мумкин. Шуниси ҳам борки, кишига биргина беозорликнинг ўзи етарли эмас. Беозорлик ирода ва қатъият билан бирга бўлса яхши, бу хислатлар бўлмаса беозорликнинг якка ўзи нуқсон ҳисобланади.

Шижоат бирла зўру мардликдин ҳеч лоф урма,

Ки то нафс олдида оғсиз бўлуб, хотундек ўлтургунг.

Агар мард эрсанг этгил талхжом оғзини сен ширин,

Эмасдур мардлик улким, биров оғзига тош ургунг,

— дейилади “Гулистон”да.

Жуда кучли бир одам аччиқланиб, бошқа бир кишини урмоқчи бўлганда донолардан бири бунинг сабабини сўради. Унга: “Фалон одам уни сўқди, шунга чидолмай уни урмоқчи”, дедилар. Доно: “Бу полвоннинг энг оғир тошларни кўтаришга куч-қуввати етса ҳам, бир оғиз сўзни кўтаришга тоқати етмабди-да”, деди.

Бир нодон одам Ҳотами Тойга кўп жабру жафо етказди. Оғзига келган ярамас сўзларни айтишдан тоймади. Ақлли кишининг нодон билан айтишиб туриши дуруст бўлмагани сабабли Ҳотам ҳам у билан олишмасдан, сукут этиб турдилар. У киши чарчаб, сўздан тўхтагандан кейин Ҳотам айтдилар:

— Яна айтадиган ҳақоратли сўзларинг борми? Ёлғизлигимда менинг ёнимда айтиб битир. “Ақлсиз, нодон одам одобсизлик қилса, у билан олишмай, адабсизлигини кечиришдан ўзга чора

йўқдир”, деганлар. Шунга кўра, мен ҳамма ҳақоратли сўзларингга жавоб қайтармай, сукут қилдим. Сени афв этдим. Менинг одамларим орасида сенга ўхшаш паст табиатли, ақлсиз, нодон одамлар бор. Улар ёнида ҳақорат қилсанг, сени ҳам ўзлари каби нодон эканингни билмай, ҳужум қилиб, ман этишимга қарамасдан сенга озор етказадилар. Шунинг учун ҳамма ҳақоратли сўзларингни ўзимга айтиб битира қол.

Азизлар, англагандирсиз, бу ҳолатда донолик мардлик либосини кийди. Ҳақиқий мардлик инсонларни шафқат кўзи билан кўришдир. Яхши сўзлари билан кишилар қалбини иймонга чулғашдир. “Ароқ ичишни ташла!” деб насиҳат қилган дўстларидан аразлаб, “сенларга ёқмаётган бўлсам, мен улфатдан чиқдим”, деб “мардлик” қилган киши ҳақида гапирган эдик, ёдингиздами? Ҳа, нодонлик мардлик билан дўст бўла олмайди, нодонликнинг дўсти – номардликдир. Шунинг баробарида мардлик билан ўжарликнинг ҳам фарқига бориш керак. Ўжарликда қисман мардлик учқунлари сезилса-да, аслида унинг илдизи кибрдан сув ичади. Иродали одам билан қайсар одам орасида ҳам фарқ мавжуд. Ирода – ақл маҳсули, ўжарлик эса нодонлик меваси.

Кўпчиликка мактаб дарслигидан маълум бир масални эслайлик.

Торгина бир кўприкдан бир эчки ўтаётган экан. Унинг рўпасида бошқа бир эчки пайдо бўлди. Бир-бирига яқинлашгач, бири иккинчисига “Йўлимдан қоч!”, деди. Иккинчиси ғазабланиб, деди:

— Сен кимсанки, менга буюрасан? Бор-йўғи бир эчкисан, арслон бўлганингда ҳам сенга йўл бермасдим.

Улар талашиб-тортишдилар, сўнг бир-бирларига калла урдилар-да, кўприкдан қулаб, оқиб кетдилар.

Бу дунёда шу ўжар эчкилар каби қайсар одамлар борки, улар ўзларини ўзлари ҳалокат сари бошлаб, айбни бошқалардан қидирадилар. Қамоқхоналар, айниқса болалар ва ўсмирлар қамоқхонасидагилар тақдири билан танишсак, жиноят кўчасига кириб қолганларига айнан ўжарликлари сабаб бўлганини кўраимиз.

Жасур, ботир, диловар, содиқ кишиларни “мард” атайдилар. Луғавий маъноси – эр, эркак. “Мардон” кўплик – “эрлар” маъносини беради. “Мардак” – пасткаш одам, нодон, ақлсиз демакдир. “Мардаки хар” – тентак маъносида айтилади. “Мард”, “мардларча”, “мардонавор” фақат жангдаги ботирликни, жисмоний ва

иродавий кучни англатмайди. Бу сўз кўпроқ маънавияти, руҳи соғломлик маъносини беради. “Фалончининг қарзини кечириб юборибди, мард экан” – бу ўринда тангилик маъноси бор. “Мардлик қилиб, дўстининг барча айбларини кечирибди” ёки “мардлик қилиб айбини бўйнига олибди” – бунда қалб поклиги бор. Хусрав Деҳлавий ёзганларки:

*Олтин-кумуш ҳадя этувчи мардлар кўп,
Жонни фидо этувчилар марддир, мард!*

Тарихда мардликни “футувват” ёки “жавонмард” (жўмард) деб аташ расм бўлган. “Футувват”нинг луғавий маъноси “ёшлик”дир. Ёш йигитни “фатий” деганлар. Футувват — жавонмардлик омма орасида яхши сифатлар ва намунали ахлоқ билан машҳур бўлишни англатган. Бу сифат билан аталган киши ҳамиша ахлоқи билан ўз касбдошлари, тоифа-табақаси орасида мумтоз бўлган. Жавонмард — нафсоний зулматни ёриб ўта олган кишидир. Гарчи бу сўз ёшликни англатса-да, фақат ёшларга хос хислат, деб тушунмаслик керак. Бу сўз мажозий (кўчма) тушунчани ўзига қамраган. “Киши нафс ҳаваси тузоғида табиий эҳтиёжлар бандида экан, у гўё гўдакка ўхшайди, — деб таъриф берганлар Хусайн Воиз Кошифий ҳазратлари. — Нафс мартабасида тараққий этиб, дил мақомига етишса, балоғат остонасидаги ёш ўспирин қабилида бўлади. Ёш йигитда эса қон қайноқ, бадан қуввати, яъни жисмоний қувват етарли бўлганидек, жавонмардларда ҳам инсоний камолот билан бирга маънавий қувватлар мавжуддир ва бу мартабадагига “фатий” дерлар”.

Ўтган замонда, бир кеча Миср жоме масжидига ўт тушиб, ёниб кетди. Мусулмонлар бунинг насоролардан гумон қилиб, уларнинг уйларига ўт қўйдилар. Миср султони ўт қўйишда айбланганларни ҳибсга олдириди. Унинг буйруғи билан қанча одам ҳибсга олинган бўлса, шунча қоғозчалар тайёрланиб, уларга жазо турлари ёзиб чиқилди. Худди чек ташлангандай, айбланувчилар бу қоғозчаларни битта-битта олишди. Қоғозчада қандай жазо тури бўлса, шу уларга ҳукм бўлди.

Бир йигитга ўлим жазоси чиқди. У афсусланиб:

— Мен ўлимдан қўрқмайман, ammo онамга ачинаман, унинг мендан бошқа ҳеч кими йўқ. Мендан кейин қандай ҳолга тушишини ўйлаб, қайғураман, — деди. Унинг ёнида турган бир йигит-

га дарра уриш жазоси ёзилган қоғозча тушган эди. У ўз қоғозчасини ўлим ҳукмини олган йигитга узатди-да ҳукм ижрочиларига деди:

— Менинг онам йўқ, ёлғиз ўзимман. Бу йигитга бериладиган ўлим жазосини менга беринг. Менинг ҳиссамга тушган дарра уриш жазоси билан эса уни жазоланг.

Унинг тилагича иш қилдилар. Симу зар сочиш билан мардлик кўрсатишга кўп гувоҳ бўламиз. Аммо жонни тикмоқ каби аъло мардлик барчага ҳам насиб этавермайди. Ана шундай аъло мардликка етган кишини “комил инсон” деб аташ ўринлидир?

Византиянинг машҳур бир элчиси Мадинаи мунавварага келиб, халифа ҳазрати Умар (р.а.) билан учрашмоқчи бўлди. Унга:

— Халифа бир оз аввал шаҳар ташқарисига чиққан эди, ўша ердан қидиринг, — дедилар.

Гарчи бу жавоб элчини ажаблантирган бўлса-да, сир бой бермади ва айтилган жойга борди. У ерда бир уйча қурилаётган эди. Қум ва тош ташиётган киши: “Сизга ким керак?”, деб сўради.

— Менга халифа Умар керак, — деди элчи.

— Мен Умарман, қандай юмуш билан келдингиз?

Элчи унга ҳайрат билан қараб дедики:

— Наҳотки, сиздай бир улуг зот шундай ишлар билан машғул бўлса?!

— Бева, бечора бир аёл бошпанасиз қийин аҳволда экан. Унга бир чодир қуриб беришга аҳд қилдим...

Элчи мамлакатига қайтиб боргач, императорига ҳисобот бера туриб: “Ислоннинг қудрати шу қадар буюк экан”, деб таъриф берибди.

“Гўзаллар соф ва тиниқ кўзгу истаганлари каби, жўмардлик ҳам фақир ва заиф кимсаларни истади. Гўзалларнинг юзи кўзгуда кўринади, инъом ва эҳсоннинг гўзаллиги фақир ва ғарибларни шод қилиш билан намоён бўлади, — дейдилар мавлоно Румий. — Шундай экан, фақирлар марҳамати илоҳийнинг, карами Раббонийнинг кўзгусидирлар. Ҳақ билан бирга бўлганлар ва Ҳаққа фоний бўлганлар доимо жўмардлик қиладилар”. Модомики, фақир жўмардлик карамининг кўзгуси экан, кўзгуга тупурмоқ нодонликдир. Яъни, фақир ва ғарибни озорлаш учун оғиздан чиққан ҳар бир сўз унинг қалбини яралайди. Худди ойнага тупурилганда унинг юзи булғангандек, қалб хиралашади. Унинг порлоқ ва мусаффо юзи зарар кўради. Жўмардликнинг карами

кўринмай қолади. Амалларимиз, инфоқларимиз доимо кўз ўнгимизда буюк бўлиб кўрина бошлайди. Бизни чалғитиб, адаштиради. Бизга ёлғон роҳат бағишлайди. Қатрадек яхшилигимиз ўзимизга денгиз каби кўринади.

Мардлиги билан ном чиқарган ҳукмдорлардан Баҳромгур кунлардан бир кун овда кийикни отмоқчи бўлди. Кийик чап бериб, қочди. Сайёд уни қувди. Кийик қоча-қоча Қабийса деган одамнинг уйига кириб қолди. Ҳол тили билан ундан паноҳ сўради. Қабийса унга сув берди. Бу онда Баҳромгур кириб келиб: “Эй бадавий, менинг овим қочиб, сеникига кирди. Уни менга топшир!” деб буюрди.

— Эй отлиқ яхши йигит, мендан паноҳ истаб чодиримга кирган жониворни ўлдириш учун сенга топширишим мурувватдан эмас, — деб жавоб берди Қабийса.

Баҳромгур унга қаттиқ гапириб, ҳатто таҳдид қилди. Қабийса унинг бу сиёсатидан кўрқмай, айтдики:

— Эй йигит, беҳуда сўзларни сўзлама. Мендан паноҳ истаб келган бечора жониворни нечун сенинг қўлингга топширай? Қўлингдаги ўқ-ёй билан мени ўлдирсанг, ўшандагина кийикни олишинг мумкин бўлади. Агар мени ўлдирсанг, қабилам халқи сени тирик қўймайди. Яхшиси, ўз жонингга раҳм қилгин-у бу бечора жониворни қўлга олиб, ўлдириш савдосидан кеч. Агар ҳирсинг томири тинч турмаса, ана, гўзал ва чопқир отимни эгару югани билан ола қол. Менинг отимни миниб, ўзингникини эргаштириб кетавер.

Баҳромгур Қабийсанинг бу мардлигига таҳсин айтди, унинг отига илтифот қилмай, саройига қайтди.

Инсонлар ҳамиша бир-бирларига муҳтождирлар. Аммо бошқаларнинг ҳожати учун чопиб, ўз эҳтиёжини унутмоқ ва уларга оғирлигини туширмаслик амалларнинг афзалидир. Мўмин киши биродарларига доимо ва кўп-кўп ёрдам беради. Жўмардлиги туфайли чарчаш ва ранжиш нималигини билмайди. Комил мўмин ҳалим ва мушоҳада мақоми туфайли жаннатнинг жамоли-ю, гўзалликларини кўриб тургандек, мушоҳада этишга қодирдир. Бунинг баробарида дунёнинг фонийлигини, бутун чиркинликларнинг нима эканини яхши билгани учун дунёвий эҳтиёжларини иложи борича камайтиради. Бировга оғирлигини туширмасликка интилади. Зеро, дунё роҳатига эришмоқчи бўлса, ҳаром ва шубҳали нарсаларга ўралашиб қолиш эҳтимоли бор. Шунинг

учун олди-сотдиларда ҳийла, ёлгон, қасамхўрлик, аҳдга вафосизлик, омонатга хиёнат сингари мусулмонларга ярашмайдиган нопок хислатлардан халос бўлади.

“Олижаноблик”, “карам” сўзлари “мардлик”ка маънодошдир. Бу сўзларнинг бири ўрнига иккинчисини ишлатсак, маъно ўзгармайди. Баъзан уларни кетма-кет ёзамиз ёки тилга оламиз. “У мард ва олижаноб инсон”, дейилса, алоҳида-алоҳида хислат англашилмайди, балки, таъкид бўлади. “Олий ҳимматли, мард одам бир лаҳзада дўст орттиради. Пасткаш эса неча йиллик ошнализини бир лаҳзада барбод этади” жумласидаги “олий ҳимматли”ни “олижаноб”, “мард”ни “жўмард” деб ўзгартирсак ҳам маъно ўзгармайди. Ёки: “Сендан юз ўгирган кишининг суҳбатига интилиш жоннинг қадрини ерга уришдир. Суҳбатингни тилаган кишини қайтариш эса олижанобликка нуқсон етказишдир” жумласидаги “олижаноблик” сўзини “мардлик” ё “жўмардлик”, деб ўзгартирсак ҳам асл маъно сақланиб қолади. Ҳазрат Навоий ва бошқа улуғларнинг асарларида бу хислат “карам” шаклида келади. Муножотларда ҳам “Карам қилғил” деган илтижолар мавжуд.

“Карам – бир жафокашнинг оғир юкини кўтармоқ ва ўша юкнинг машаққатидан уни қутқармоқдир, — деганлар ҳазрат Навоий. — Карам – бировнинг тиканли машаққат юкини кўтармоқ ва тикан санчилишидан гулдек очилмоқ ва шу қилган иши ҳақида қайта оғиз очмаслик, ҳеч миннат қилмаслик, асло юзига солмасликдир”. “Бизнинг замонда карам жавҳарини олам аҳлидан тилаш — заррадан қуёшни талаб қилмоқ, энг кичик Сахо юлдузидан осмони фалакни талаб қилмоқ билан баробардир”. Бу таърифни ўқиб, у замонларда олижаноблар жуда оз бўлган эканлар-да, деган хулоса чиқармаслик керак. Улуғ шоир бу ўринда “олам аҳлидан тилаш” деяптилар. Шубҳасизки, дунёдаги барча одам бир хилда мард, бир хилда олижаноб бўлмайди ва бўлолмайди ҳам. Бу масаладаги даражалар ҳеч қачон бир хилда – олий мақомда бўлмаган, бўлмайди ҳам. Гап ҳар бир одамнинг шу мартабага интилишида! Инсонга олижаноблик бўлиш тақдир этилган, десак тўғри бўлар. Олижаноб бўлган ҳар бир табиб боқаятган беморини ҳиммат давоси билан даволайди. Жаҳоннинг ободлиги олий ҳимматли кишилар соясида бунёдга келади. Кимки ҳеч кимсага озор бермаса, ҳеч кимни ранжитмаса, унга ҳеч кимдан хавф етмайди. “Одам нима билан одам бўла олади?”

деб сўрадилар. Жавоб берилди: “Олижаноблиги (“одамгарчилиги” ҳам деймиз) билан. Агар одамда шу хислат бўлмаса, унинг ҳайвондан фарқи йўқ”.

Машҳур уламо Шайбидан “Олижанобликнинг нишонлари нима?” деб сўралганида ул зот дедиларки:

— Бундай пок-соф одамлар бир кишини дарров ўзларига дўст қилиб олмайдилар, аввал яхшилаб текшириб, имтиҳондан ўтказганларидан кейингина дўстликка қабул қиладилар. Шу билан бирга, уларнинг бировга бўлган гина ва адоватлари ҳам тезда бўлмайди, узоқ вақт ўйлаб, фикр қилганларидан кейингина вужудга келади. Фаразгўйларнинг сўзига ишониб дарров ғазабланмайдилар, чунки кумуш кўза узоқ вақт тургандан кейин мабодо синиб қолса, дарҳол тузатиб, ундан яна фойдаланиш мумкин. Аммо бахил, нокас ва пасткаш кишилар биров билан дўст бўлсалар, уларнинг дўстликларининг биноси тезда бузилиб, хароб бўлади. Чунки уларнинг дўстлиги сопол кўзага ўхшайди. Сопол кўза синса, уни тузатиб, ишлатиш мумкин бўлмайди.

Ўзбек адабиётининг беназир намояндаларидан бири устоз Ойбекнинг олижанобликлари ҳақида кўп ҳикоялар эшитганмиз. Шулардан бири: Ойбек домла уруш йиллари бир палто олиш учун бозорга тушибдилар. Бир палтони танлаб, савдолашиб, пулини тўлаганларида сотувчи аёл йиғлаб юборибди. Ёзувчи йиғининг сабабини сўраганларида, аёл: “Бу палто эримники эди. Эрим урушда ҳалок бўлдилар. Болалар билан қийналиб қолиб, ноилжликдан бу палтони сотишга олиб чиққан эдим...”, дебди. Шунда Ойбек домла палтони эгасига қайтариб бериб: “Буни ҳечам сотманг, ўглингиз катта бўлганида кияди”, деб, тўлаган пулларини қайтариб олмаган эканлар.

Расулulloҳ дедилар: “Мўминнинг елкаси юмшоқ бўлади, биродарига кенглик қилади, мунофиқ эса тўнгдир, биродарига танглик қилади. Мўмин аввал салом беради, мунофиқ эса “менга салом берсин”, деб тураверади”. Мўмин доимо юмшоқ табиатли, киришимли, бағри кенг кишидир. Бирон йиғинда ўтирар экан, янги келган одамга жой бериш учун ҳаракатга тушади, унга жой беради. Ўзи безовта бўлса-да, биродари тик турмаслиги учун ҳаракат қилади. Ёмғир-қор ёғаётганда ташқарида қолган намозхонларга жой бериш учун, ичкаридагилар бир-бирларининг елкаларига сажда қилиб бўлса-да, биродарларини хонақоҳга таклиф қиладилар. Аксинча, баъзилар имкониятлари

бўлса-да, ўзлари безовталанмасликлари учун ҳар хил баҳона кўрсатиб, оёқда тик туриб қолган биродарларининг ёнларида ўтиришларини истамайдилар. Мўмин билан мунофиқ ана шу залда маълум бўлади. Қаранг: сиз ёнидан жой берган биродарингизни яхши кўрасиз, ташвишингизга бефарқларга эса меҳр қўя олмайсиз. Шу ҳол мўмин ким-у мунофиқ кимлигини кўрсатади.

Мўмин биродарини кўрса биринчи бўлиб салом беради ва табассум қилади. Мунофиқ эса салом беришда тараддулланади, кибру ҳавоси йўл бермай, рўпарасидагидан салом кутади. Ўзига салом берилмагунича салом бермайди. Бу одатда ҳам мўмин ва мунофиқ аниқ кўринади.

Ҳотам Той ҳақидаги ҳикоятларнинг бирида бундай баён қилинади:

Яман подшоҳи ўзини олижаноб ҳисоблаб, барчанинг олдида мақтанишни яхши кўрарди. Ўзини олижаноб деб ҳисобларди-ю, бироқ Той қабиласининг подшоҳи Ҳотамнинг саховати ва мардлиги ҳақидаги гапларга тоқат қила олмасди. “Катта салтанатга эга бўлмаган бир саҳройи қанақасига мақтовга лойиқ бўлсин?!” деб ҳатто ғазабланарди. Бир куни у оламга татигулик зиёфат берди. Зиёфатда ҳозир бўлган хориж меҳмонларидан бири Ҳотам ҳақида гап очиб, унинг мардлигини кўкларга кўтариб мақтади. Бу Яман подшоҳининг нурли кунини қоронғу кечага айлантирди, ғазаб ўтини аланга олдирди. Меҳмонлар тарқагач, ҳузурига жаллодни чақирди-да, амр қилди:

— Модомики, Ҳотам менинг подшоҳлигим вақтида ҳаёт экан, мен олижаноб деган номга эга бўла олмайман, сен бориб, Ҳотамни ўлдиргин-да, калласини менга олиб келиб, кўнглимни тинчит.

Жаллод Той қабиласига етганда унга бир йигит пешвоз чиқиб, нотаниш бўлишига қарамай, салом берди, ҳол-аҳвол сўради. Унинг хушмуомаласи жаллодни ҳайратга солди. Йигит ҳол-аҳвол сўраш билан кифояланмай, йўлда ҳориб-чарчаб келган жаллодни уйига бошлади, зиёфат қилиб, иззат-икромини бажо келтирди. Унинг танимаган бир кишига лутф кўргазиши жаллодни янада таажжубга солиб, қалбида мезбонга нисбатан меҳр уйғотди, муҳаббат боғлади. Эртаси куни жаллод кетишга рухсат сўраганида йигит: “Сизга кўнглингиз тўладиган даражада хизмат эта олмадим. Яна бир неча кун азиз меҳмоним бўлинг”, деб ҳар қанча илтифот қилса-да, жаллод Той қабиласида бажарадиган муҳим юмуши борлигини айтиб, илтифотни рад этди. Шунда йигит яна лутф ила дедик:

— Азиз меҳмоним, менинг қабиламга қандай муҳим иш билан келганингизни айтинг, ишингизни рўёбга чиқишига қўлимдан келганича ёрдам бераман.

— Бу қабилада Ҳотам исмли олижаноб бир киши бор экан, — деди жаллод. — Нима учун менинг подшоҳим унга адоват боғлаган экан, билмайман. Ҳар ҳолда Ҳотамнинг бошини кесиб келтиришимни амр этган. Агар амрни бажарсам, подшоҳнинг лутф-карамига етишаман, умри роҳатда ўтади. Сиз Ҳотамнинг уйини кўрсатиб қўйсангиз бас, қолган ишни ўзим бажараман.

Мезбон йигит жаллоднинг сўзларини эшитиб, кулимсиради:

— Қадрли меҳмоним, сиз қидираётган Ҳотам – менман. Модомики, менинг бошим туфайли подшоҳнинг лутф-карамига эга бўлар экансиз, жону дилим билан розиман, мана қилич, бошимни кесиб, подшоҳингизга элтинг.

Жаллод кимга рўпара бўлганини билиб, даҳшат ва ҳайратдан йиғлаб юборди, сакраб туриб, уни қучоқлаб олди.

— Эй олижаноб одам, сен нақадар улуг одамсан, сенинг бир тукингга зарар етказсам, бу мурдор қўлим синсин!

Жаллод яна бир неча кун Ҳотамнинг меҳмони бўлди...

Набий муҳтарам (с.а.в.) “Яхши сифатли, салоҳиятли кишилар қоқилиб кетсалар, уларни турғизиб қўйинглар”, дедилар. Бунда рамзийлик бор. Яъни, адашса, тўғриланглар, йиқитиб олиб тепманглар, дейилмоқчи. Бизда айрим ҳолларда бирон салоҳиятли киши хатога йўл қўйса, йиқитиб, тепиш нима экан, атрофида карнай-сурнай чалиниб, оламга жар солинади.

Саҳрода яшайдиган одам бир чуқурликда тўпланиб қолган кўлмак сувга дуч келди. Кўлмак сувнинг ранги ўзгариб, бадбўй бўлиб қолган эди. Шунга қарамай, саҳройи одам чанқоғини қондириш мақсадида ҳовучига сув олиб, ичди. Шўр сувга ўрганган саҳройига бу сув ширин туюлиб, севиниб кетди.

— Дунё суви бунақа ширин бўлмайди, бу жаннат суви бўлса керак, — деб ўйлади у. — Бу жаннат сувидан халифага совға қилсам, у қувониб, менга ҳадя беради. Шу баҳонада муҳтожликдан қутуламан.

Шу қарорга келиб, хуржунидан идишча чиқарди-да, кўлмак сувга тўлдириб олиб, Бағдод шаҳрига қараб кетди.

Ўша куни халифа Хорун ар-Рашид шаҳар атрофида ов қилиб юрган эди. Саҳройи унга дуч келиб, ҳадясини “жаннат суви” деб мақтаб, узатди. Халифа идишдаги ранги ўзгарган, бадбўй сувни кўриб масалага дарҳол тушунди-да, саҳройига қараб:

— Баракалла, биродар, менга жуда қимматли ҳадя келтирибсан. Бу чинданам жаннат суви. Бу муборак жаннат сувини ҳеч кимга бермай, фақат ўзим ичажакман, — деди. Кейин хизматчисига юзланди: — биродарим келтирган мана бу муқаддас ва муборак жаннат сувини менинг хос идишимга қуйиб қўй, эҳтиёт қилиб сақла.

Халифа шундай деб саҳройига минг тилла ҳадя бериб, шаҳарга бормасдан, шу ерданоқ изига қайтишни буюрди. Саҳройи инъомдан қувониб, халифани дуо қилиб, уйига қайтди.

Атрофда турган аъёнлар бу ҳолатдан ажабланиб, “Нима учун у одамга шаҳарга бормай, шу ернинг ўзидан уйига қайтишни буюрдингиз?”, деб сўрадилар. Халифа жавоб берди:

— Умрида ширин сувни ичиб кўрмаган у саҳройи кўлмакнинг бадбўй сувини жаннат суви деб ўйлаб, менга олиб келибди. Агар мен унга ҳақиқатни айтсам, кўнгли вайрон бўларди. Шунинг учун сувни мақтаб, олиб қолдим. Агар изига қайтармасам, обод шаҳарга борса, оқар сувлардан татиб кўрса, бузилган сув ҳадя қилганидан уяларди. Мен умид билан ҳадя келтирган, яхши ниятли кишининг изза бўлишини, кўнгли озор топишини истамадим. Бир кишини маъюс ва ноумид қилишдан, дилини озорлашдан ёмонроқ иш йўқдир...

Интиқом олиш ва жазо беришга қодир бўла туриб, афв билан муомала қилиш ажойиб олижанобликка киради. Ҳикмат аҳли дедиларки: “Интиқом оладиган пайтингда афв қил. Бундай қилолмасанг, ҳайвоний ҳисдан қутула олмайсан”. Устозлар подшоҳларга ҳамиша ўғит берганларки: “Агар Парвардигор сенга ғалаба беришини хоҳласанг, кечирувчи бўл, чунки у кечиришни яхши кўради”. Мадина волийси зулм қилиб, имом Молик кўнгилларини оғритганда ҳазрат имом у кишининг ҳаққини ҳалол этиб дедиларки: “Маҳшарда Расулуллоҳнинг (с.а.в.) невараси бўлган бир зотга даъвогар бўлишдан уяламан”.

Ўнинчи асрда Бағдодда қатл этилган сўфий Мансур Халложнинг аввал панжалари, сўнг қўллари кесилган, кўзлари ўйилган. Навбат тилга келганда сўнгги сўзлари: “Аллоҳим, Сенинг розилигинг учун менга бу уқубатларни раво кўрганлардан раҳматингни аяма. Сенинг муҳаббатингга эришиш йўлида мени қўлларимдан, оёқларимдан жудо қилган бу қулларингни афв эт! Аллоҳим, уларни кечир, муҳаббатинг ҳурмати кечир...”

Ўзингиз ўйлаб кўринг, кимдир сизга ёмонлик қилади, дилингни ранжитади. Унга жавоб қайтаришга қодир бўлатуриб, бу имкониятдан воз кечиш осонми? Йўқ, бу ўта оғир, мушкул иш.

Бундай машаққатга фақат улуғ қалб эгаларигина бардош бериши, нафсини енга олиши мумкин.

Улуғ саҳобалардан Анас ибн Молик (р.а.) шундай ривоят қиладилар:

“Пайғамбаримиз (с.а.в.) ҳузурларида ўтирган эдик. Бир пайт сарвари оламнинг кулаётганларини кўрдик, ҳатто ул зотнинг курак тишларига назаримиз тушди. Шунда Умар:

— Ота-онам сизга фидо бўлсин, эй Аллоҳнинг расули, нимага кулдингиз? — деб сўради.

— Умматимдан икки киши Аллоҳ олдида тиз чўккан ҳолда турибди. Бири зорланиб: “Эй Раббим, ана у биродаримдан ҳаққимни олиб бер”, деб сўраяпти. “Биродарингнинг ҳаққини бер”, деди Аллоҳ унисига. Шунда: “Раббим, битта ҳам савоб амалим қолмади-ку?” деди у. “Битта ҳам савоб амали қолмабди, нима қиласан?”-деди Аллоҳ, ҳаққини талаб қилаётган бандасига. “Эй Раббим, гуноҳларимни унга юклагин...”

Шу пайт Расули акрамнинг кўзларидан ёшлар тошди, йиғладилар ва дедилар:

— У куннинг хатари улуғ. У кунда одамлар гуноҳлари бошқага юкланишга муҳтож бўлади.

Кейин Расули акрам давом этдилар:

— Аллоҳ таоло ҳаққини талаб қилувчига: “Бошингни кўтар, жаннатга назар сол”, деди. У бошини кўтариб: “Эй раббим, кумушдан бўлган баланд шаҳарларни, дуру марваридлар билан безатилган олтин қасрларни кўряпман. Булар қайси пайғамбарники, қайси сиддиқники, қайси шаҳидники?” дея сўради. “Ким ҳаққини берса, ўшаники”, деди Аллоҳ таоло. “Эй Раббим, ким ҳам у шаҳар ва қасрларнинг қийматини тўлай оларди?” “Сен уни тўлай оласан, сен бу қасрларга эга бўла оласан”, деди Парвардигори олам ҳаққини биродаридан даъво қилаётган бандасига. “Қандай қилиб?”, деди у. “Биродарингни кечир”, деди улуғ ва қудратли Зот. “Эй Раббим, мен уни кечирдим, мен уни кечирдим”, дея у даъвосидан кечиб юборди. Шунда Аллоҳ таоло: “Қани, биродаринг қўлидан ушла ва уни жаннатга етакла”, деди.

Кейин Пайғамбар алайҳиссалом шундай дедилар: “Аллоҳдан қўрқинглар! Ораларингизни ислоҳ қилинглар! Чунки Аллоҳ мўминларнинг орасини ислоҳ қилур!”

Маҳшаргоҳда содир бўладиган бу ҳодиса аслида бу дунё кишилари учун ибратдир. Аллоҳнинг кечиримли инсонга нисбатан кўрсат-

ган бу марҳамати дўстининг айбини беркитадиган, унинг нуқсонларига тоқат этиб, ёмонликларини овоза қилмайдиган, гийбатдан тийиладиган мўмин бандалар учун ҳам тайин этиладиган насибадир.

Маълумки, Қадр кечаси Аллоҳ таоло гуноҳкор қулларининг гуноҳларини афв этади, кечиради. Лекин бир-биридан хафа бўлган, узилган, бир-бирига адоват қилган инсонларнинг гуноҳини кечмас экан. Фаришталар: “Йа Раббим, буларни ҳам афв эт, гуноҳларини кечир”, деб таклиф қилишса, Аллоҳ: “Булар олдин бир-бирларини кечирсин, ўзаро муносабатларини яхшиласин, кейин афв этаман”, дер экан.

“Афв – нафснинг закоти”, дейдилар. Ҳамонки Аллоҳ Одамни Раҳмон суратида яратган экан, киши кечиримли бўлиши керак. Кечирганни Алоҳ севади, чунки кечириш – яхшилиқнинг гўзал кўринишларидан ҳисобланади. “Афв этиб пушаймон бўлиш мен учун қасос олиб пушаймон бўлишдан афзалроқдир”, дейдилар Жаъфар ибн Муҳаммад.

“Уларни афв этинг ва кечиринг. Албатта, Аллоҳ эзгулик қилувчиларни севади” (Моида сурасидан). “Албатта, ким (ўзига етган озор-азиятларга) сабр қилса ва (интиқом олмай Аллоҳ учун) кечириб юборса, шак-шубҳасиз, бу иш ишларнинг мақсадга мувофиқдир” (Шўро сурасидан). “Кечиримли бўлинг, яхшилиқка буюринг ва жоҳиллардан юз ўгинг” (Аъроф сурасидан). Пайгамбаримиз алайҳиссаломга қарата айтилган бу сўзлар барча мўмин-мусулмонларга тегишлидир. “(Эй Муҳаммад!) агар мушриклардан биронтаси сиздан ҳимоя сўраса, бас, уни ўз ҳимоянгизга олинг. Токи у Аллоҳнинг каломини эшитсин. Сўнг уни ўзи учун тинч бўлган жойга етказиб қўйинг. Бу ҳукм уларнинг билмайдиган қавм бўлганлари учундир” (Тавба сурасидан). “Биз унда уларга жонга-жон, кўзга-кўз, бурунга-бурун, қулоққа-қулоқ, тишга-тиш ва жароҳатларда қасос вожиб, деб ёздик. Ким у қасосни кечиб юборса, бу унга каффоратдир. Ким Аллоҳ нозил қилган нарса ила ҳукм юритмаса, ўшалар золимдирлар” (Моида сурасидан). Мазкур оятда дейилмоқчики, биз Тавротда яҳудийларга жиноятчилардан қасос олишни вожиб, деб ёздик. Жонга-жон, яъни одам ўлдирганнинг ўзи ҳам ўлдирилади. Кўзга-кўз, яъни бировнинг кўзини кўр қилгандан унинг ҳам кўзини кўр қилиш ила қасос олинади... Бу ҳукм Ислом шариатида ҳам ўзгартирилмасдан қабул қилинган. “Ким қасосни кечиб юборса, бу унга каффоратдир”, яъни гуноҳларининг кечирилишига сабабдир.

Ҳазрат Али жангда мушрикни ўлдираман, деб қилич кўтарганларида у нобакор юзларига тупурди. Шунда ҳазрат Али қилични қинга солдилар. Мушрик бундан ажабланиб: “Нега мени ўлдирмадинг?” деб сўради. Ул зот дедилар:

— Аввалига сени Аллоҳ розилиги учун ўлдирмоқчи эдим. Тупурганингдан сўнг қалбимда ўч олови ёнди. Сени ўз нафсим учун ўлдирмайман.

Бу гапдан кейин мушрик иймон келтирди.

Ҳазрати Ойишадан қилинган ривоятга кўра, Расулуллоҳ (с.а.в.) ўз нафслари учун ҳеч ўч олмаганлар. Лекин Аллоҳ таолонинг қудрати ва ҳурмати поймол қилинадиган бўлса, у вақтда албатта Аллоҳ азза ва жалла учун ўч олардилар. Набий муҳтарам Анас ибн Моликка дедилар: “Эй ўғлим, агар сенга биров ёмонлик қилган бўлса, унга нисбатан юрагингда нафрат, ёмонлик бўлса, ухлаш олдидан буни унут. Эй ўғлим, шундай қилсанг, бу менинг суннатим, ким суннатимни қилса, у мени яхши кўрибди. Ким мени яхши кўрса, у мен билан жаннатда бирга бўлади”.

Одамларни афв этиб, гуноҳларини кечириш – улуғларга хос буюк хусусият ҳисобланади. Абу Суфён (р.а.) нубувватдан олдин Расулуллоҳнинг (с.а.в.) дўстлари эдилар. Ваҳийлар кела бошлаганидан кейин эса душманга айланиб, ул зот ҳақида ҳажвиялар ёза бошладилар. Кейинчалик Абу Суфён қилган ишларидан пушаймон бўлдилар. Пайғамбаримизнинг изларидан Мадинаи мунаввара томон йўлга чиқдилар. Абво деган жойда Расулуллоҳни излаб топдилар. Набий муҳтарам унга қайрилиб ҳам қарамадилар. Абу Суфён бу ҳолдан қаттиқ таъсирланиб, ҳазрати Али (р.а.) ўргатганлари каби Қуръондан оят ўқиб, Аллоҳнинг расулидан узр тиладилар. Марҳамат ва шафқат денгизи бўлган Пайғамбар алайҳиссалом Юсуф сурасидан “Юсуф ҳам (акаларига) “Бугун сизларни айблашга ҳожат йўқдир. Аллоҳ сизни кечирсин. У марҳаматлиларнинг энг марҳаматлисидир”, оятини ўқиб, Абу Суфённинг айбларини кечириб юбордилар.

Бу мавзуда бошқа суҳбатларимизда ҳам фикр юритганимиз учун, сўзни мухтасар қиламиз-да, дуога қўл очамиз:

— *Аллоҳим, барчаларимизни хазин оқибатларга дучор бўлишдан асраб, жаннатингга муваффақ қил. “Яхши сўз ва кечириш — кетидан озор келадиган садақадан яхшироқдир”, ояти каримасига амал қилувчи, яхшиликни афв этмоқни касб қилган солиҳ бандаларингдан қил бизларни. Омиин, йа Раб ал-оламиин!*

ЗАҲАРЛИ ТИКОН

*Бахиллик – бир заҳарли тикоидир. Агар у кимга ботса,
ўлдирмай қўймайди.*

*Бахил бугун топганини асраб қўйса,
эртага унинг қабри бугунги рўзгоридек қоронги бўлади.*

Бахиллик ва шафқат бир ариқдан сув ича олмайди.

Бир вужудда иккиси яшай олмайди.

*Дунёга мафтун бўлма ва очкўзлик қилмагинки,
тириклик мавсуми жуда қисқадир...*

Яҳё алайҳиссаломга шайтон алайҳилаъна рўпара бўлганда “Сен кимдан қўрқасан-у, кимдан қўрқмайсан?” деб сўрадилар. Шунда иблис жавоб берди: “Мен сахий фосиқдан қўрқаман, бахил зоҳиддан қўрқмайман”.

Шайтон нечун шундай деди? Ўйлаб кўрайлик.

Ёғоч теша билан йўнилса – теша пайраҳани фақат ўз томонига тўплайди. Рандаланса – ранда қириндиларнинг барчасини ташқарига чиқариб юборади. Арраланса – арра ҳар икки томонга қипиқ тўкади. Турмушда киши теша каби бахил бўлиб, фақат ўз манфаатини ўйламай бошқаларга ёрдам беришни ўйлаши керак. Агар бор-йўғини бошқаларга сарф қилиб, натижада ўзи муҳтожликда қолса, ранда ишини қилган бўлади. Энг яхшиси – арра каби иш тутмоқликдир. Ўзига ҳам бўлсин, бошқаларга ҳам нафи тегсин.

Одамлар табиати тўрт хил бўлади: лаин одам ўзи ҳам емайди, бошқаларга ҳам едирмайди. Бахил ўзи ейди, бошқаларга ҳеч нарса бермайди. Сахий ўзи ҳам ейди, бошқа кишиларга ҳам едиради. Карим ўзи емай, бошқаларга едиради.

Пасткаш ва қурумсоқ кишилардан дўстлик, ошналикни орзу қилиш, тошюрак ҳамда қаттиқ кўнгилли одамлардан марҳамат ва шафқат кутиш – қуриб қолган дарахтдан мева кутишга ўхшайди. Қоронғу кечадан қуёш нурини талаб қилиш – девоналикни англатади.

*Кутма дардингга даво пасткаш, қурумсоқ кимсадан,
Ким чаён ниши билан олгай оёқлардан тикан?*

Бир хасис бойга дедилар:

— Хасислик ҳам эви билан-да, бир танга учун юз думалама-санг нима қиларди?

— Нега энди мен бир кун, бир ҳафта, бир ой, бир йил, бир умрга етадиган молимдан воз кечишим керак экан?

— Бу нима деганинг?

— Агар бир тангани нонга берсам, бир кунга етади. Ҳаммомчига берсам, бир ҳафтага етади, кир ювучига берсам, бир ойга, супургига берсам, бир йилга, мих сотиб олиб деворга қоқсам, бир умрга етади. Шунча кунимга ярайдиган нарсани нега энди асрамас эканман?

Бир бахил ўлар олдида болаларига васият қилди:

— Эй болажонларим! Мол-дунё орттириш, бирим икки бўлиши учун не-не заҳматлар чекдим. Қанчадан-қанча узоқ сафарларда бўлиб, жуда кўп йўл азобларини тортдим. Энди сизлар буни эҳтиёт қилинглар. Биров: “Дадаларингни тушимда кўрдим, қийма билан ҳолвага ҳаваси келибди”, деса, унинг алдовига зинҳор учманглар. Биринчидан, мен ундай гапни айтмайман. Иккинчидан, ўлик ҳеч нарса емайди. Агар менинг ўзим тушларингга кириб, шу илтимосни қилсам ҳам, ҳеч қандай илтифот кўрсатманглар. Чунки туш деган нарса пала-партиш бўлади. Ундан кейин тириклигимда емаган нарсамни ўлганимда ҳавас қилмайман.

Азизлар, бу сизларга латифадай туюлиб, кулимсирагандирсиз. На илож, бахилнинг кўп қилиғига ачиниш билан кулиб кўямиз. Бир бахилнинг ўғли хаста эди, “хатми қуръон қилдир ё бир қўйни сўйдириб, қурбонлик қил”, деб маслаҳат бердилар. У ўйлай-ўйлай бир қарорга келди: “Хатми қуръон қилганим аълодур, чунки қўйларим яйловда...” Бунга ҳам куламизми? Биз куламиз. Аммо шайх Саъдий ҳазратлари бошқача муносабатда бўлганлар:

*Даругоки, тоатга ўймоқ бўюн,
Бахил олдида яхши бўлмуш ўюн.
Эшакдек чекар юкни бир фалс учун,
Юз алҳамд ўқур бир десанг, тортиб ун.*

Ҳаётда ким иллат билан яшаган бўлса, ўлимга ҳам шу иллати билан юзма-юз бўлади. Фазилатли инсоннинг сўнгги сўзи ва нафаси ҳам гўзал бўлади. Иллатли нафас билан танишдик, фазилатли олим – Арасту ҳаким васияти ҳам бор. Эринмасангиз, шу икки васиятни бир-бирига таққослаб, ўзингиз хулоса чиқарарсиз.

Бир хасис киши нодонлик билан олтин-кумуш йиғишга мук-касидан кетган эди. Ҳотам Той саховат ва карам кўрсатишда қанча ном қозонган бўлса, у динор ва дирҳам йиғишда ундан машҳурроқ эди. Бу хасис ва пасткаш киши кўп машаққат чекиб, битта-битталаб олтин йиғар эди. Катта хазина тўплагач, уларни ерга қўмди. Бу очкўз яна шунга тенг келадиган бойликни тўнига гир айлантириб тикиб олган эди. Яширган беҳисоб олтинлари ўша шум ҳирсли кишининг кўзига ҳатто кундуз кунлари ҳам осмонда ярақлаган юлдузлар каби кўринар эди. У ўзича, танимга қувват, танимга қувватгина эмас, балки жонимга сиҳат ҳам ана шу олтинларим туфайли, деб ўйларди.

Иттифоқо, бир куни у савдо-сотик қилиш учун дарё соҳилига келди. У ерда савдо қилган молидан тушган ҳаром пулларга таом олиб еди. Шундан сўнг, қўлини ювмоқчи бўлиб дарёга энгашди. Шунда тўнига тикилган олтинлар оғирлик қилиб, уни сувга тортиб кетди. Хасис киши ўзининг ёмон феъли туфайли сувга чўка бошлади. У сувдан чиқмоқчи бўлиб, изтироб билан чунон талпинар, биров яқинлашиб қутқарар, деган умидда бақириб-чақирар эди. Одамлар ёрдамга етиб келгунларига қадар у дарё тубига чўкиб бўлди. Чунки унинг олтиндан бўлган лангари беҳад оғир эдики, шу сабабли у сув тубида садаф ичидаги гавҳардек мангу тик туриб қолди.

Унинг жонига офат етказган нарса, албатта, ўзи йиққан симу зар эди. Инсоф эгаси бундай жирканч ишлардан қўлини тортмоғи керак. Уларга мутлақо майл кўрсатмаслиги шарт. Чунки бу фано денгизи – дунё доимо даҳшатли тўлқин ичидадир.

Ривоятдаги рамзларга кўпроқ диққат қилайлик: қатига тилла тикилган тўн – хасислик оқибатида тўпланган гуноҳлардир. Тўн ўзига хос гуноҳлар лангарига айланди ва гуноҳкорни ҳалокат дарёсига чўқтирди.

Кўфа шаҳрида хасислиги туфайли тилларда дoston бўлган бир бой бор эди. Бир киши унга: “Басрада мол-дунёси беҳисоб бир бой бор, аммо хасисликда сен унга шогирд ҳам бўлолмайсан”, деди. Бу таъриф кўфалик хасиснинг иззат-нафсига тегиб, уни кўриш иштиёқида Басрага йўл олди. Басралик хасис уни очик чеҳра билан кутиб олди-да: “Сиз бафуржа дам олиб ўтира туринг, мен бозорга тушиб чиқай-да, кейин сизни меҳмон қилай”, деди. Новвойга бориб: “Яхши нонинг борми?”, деб сўради.

— Бугун шунақанги мазали нон ёпдимки, мол ёғидан қолишмайди, — деди новвой мақтаниб.

“Молнинг ёғи нондан мазалироқ бўлса, ёғ ола қоламан”, деб ўйлади хасис. Баққолга бориб: “Аъло мойнинг борми?” деб сўради. Баққол:

— Шунақанги бир ажойиб мол ёғи олдимки, кўрсанг, худди зайтон ёғи дейсан, — деб мақтанди.

“Зайтун ёғи яхши бўлса, қиммат мол ёғини олишим ақлданми?”, деб ўйлади хасис. Сўнг ёғфурушнинг дўконига ўтиб: “Зайтун ёғинг борми?” деб сўради.

— Шундай бир зайтун ёғим борки, тиниқликда сувдан қолишмайди, — деб мақтанди ёғфуруш.

“Сув зайтун ёғидан афзалроқ бўлса, пулни бекорга сарф қилишим ақлданми? Уйда икки хумни сувга тўлдириб қўйибман-ку?”, деган фикрда изига қайтди-да, бир косани сувга тўлдириб, меҳмонга узатди:

— Эй биродар, шу сувдан ўтадиган лаззатли таом йўқ экан, — деб, фикрининг исботи учун новвой, баққол, ёғфурушларнинг гапларини бир-бир айтиб берди.

Ана шундан сўнг кўфалик хасис унга тан бериб, “сен дунёдаги барча хасисларга устоз бўлишга арзир экансан”, деган экан.

Бахилликнинг нечоғлик гуноҳ эканидан беҳабар бу нодонлар тириклик чоқларида керилиб юраверадилар. Буларнинг тақдири Бедил ҳазратлари хўп ажиб тарзда сатрларга тизганлар:

*Мумсик бой олдида ўлим нақд бўлди,
Заридан бир табиб сиқими тўлди.
Олтини сарф бўлиб кетганидан бой,
Сиҳат топган чоғда қайтадан ўлди.*

Кишини таажжубга соладигани ҳам шу: баъзи бировлар ўзларига сарф қилса ҳам юрак ўйноғи бўлиб қолади. Бахил – қўлидан келган яхшиликни вақтида қилмаган, кўрбахил эса ўзи яхшилик қилмагани устига бошқанинг ҳам бировга яхшилик қилмоғини истамайдиган кимса экан. Ўзига ўзи яхшилик истамаганни нима деб атаймиз, шундай нокасларга ҳам боп бир таърифни биргалашиб топсакмикин?

Бир фозил турмушда қийналиб, бахил бойнинг ҳузурига боришга мажбур бўлди.

— Сиз муҳтож кишиларга ёрдам қилиш учун молу дунёингиздан бир қисмини ажратганингизни эшитдим. Мен ёрдамга муҳ-

тож одамман, шунинг учун ёрдам сўраб ҳузурингизга келдим, — деган эди, бахил бой ёрдам бермасликка баҳона қидириб:

— Мен фақат кўр одамларга ёрдам қилмоқчиман, — деди.

Олим унинг мақсадини англади-ю, ўрнидан турди:

— Ҳақиқий кўр одам менман. Агар кўр бўлмасам эди, сиздек бахилдан ёрдам сўраб келармидим.

Олим кетди. Бахил пушаймон бўлиб, унинг изидан хизматчисини юборди. Олим унинг бир чақасини ҳам олмади. Байт:

*Кишиким йўқ эрур меҳру вафоси,
Агар хуришд эрур андин не ҳосил?*

“Хасис табиатли одамнинг дўсти тиламчи ва нокасдир, — деб ёзганлар ҳазрати Навоий. — Разолат уларнинг феъл-атвориға мосдир. Улар муносабатига камситишлик ва енгилтаклик хосдир. Ҳар кимда бу сифатлар мавжуд бўлса, бундай одамни халқ ёмон кўради. Ана шу туфайли нокаслик, разиллик ривожланади, одамгарчилик ва инсонийлик эса завол топади. Булар ор-номус уйини куйдирувчи бир ўтдир; иззат-ҳурмат хирмонини совурувчи ва улуғворлик шамини ўчирувчи бир елдир. Таъмагирнинг бирор нима олишга ўчлиги, худди еб-тўймаснинг таомга очкўз-лигига ўхшайди. У бири тубанлар ҳаракати бўлса, бу бири ҳайвонлар одати. Қаноат шундай бир жавҳарким, элни бу икки балодан халос қилади ва халқни бундай офатдан қутқаради. Таъмагирлик ва нокаслик шундай ёмон феълки, булар гўё икки ёқимсиз эгизакдир. Униси бундан ёмон – буниси ундан ёмон; иккаласи ёмондан-ёмон. Буларнинг бири нокас ва бирининг иқболи паст; иккаласининг моҳияти бирдир”.

Бир бахил киши қўлига тушган тангани ўз олдиға қўйиб бундай дер экан:

— Эй танга! Сен кўп ерларни кўрдинг, кўп чўнтакларни йиртдинг. Бир неча нокасларни бадавлат қилдинг ва бир неча давлат-мандларни ер билан яксон қилдинг. Мана энди шундай манзилға келдинг-ки, ҳатто офтоб шуъласи ҳам сенға соя сола олмайди. Кел, энди сен менинг чўнтагимда ором ол! Зероки, бундан буён бу ердан ўзға ерга бормағайсан!

Хасисликда бу бахилға ҳам дарс бера оладиган бошқа бир курумсоқ масжидға намоз ўқигани келди. Намознинг суннатини ўқигач, “уйдаги чироқни ўчирганмидим ё ўчирмаганмидим?”, деб

ўйланиб қолди. Ҳамма туриб, фарз намозни ўқишга сафланаётганда у уйига шошилди. Етиб бориб, эшикни тақиллатди. Хизматчи ичкаридан туриб “Ким у?” деб овоз берганда қурумсоқ:

— Тўхта, эшикни очма! Хонамдаги чироқ ёниқ қолган бўлса, ўчириб қўй, мой тугаб қолмасин тағин, — деди. Хизматчи ажабланиб сўради:

— Хўжайин чироқни ўчириш кераклигини англадим. Лекин “эшикни очма”, деганингизга тушунмадим?

— Эшикни очсанг, ошиқ-машуғи едирилади-ку, аҳмоқ! — деди қурумсоқ.

— Қойилман, хўжайин, шунга ақлим етмабди. Лекин масжиддан уйга келгунингизча кавушингиз едирилишин сиз ҳам ўйламабсиз-да?

— Ҳаммани ўзингга ўхшаган аҳмоқ деб ўйлайсанми?! Мен кавушимни эскитиб қўярканманми! Кавушимни ечиб, қўлтиққа қисиб, ялангоёқ бўлиб келдим.

Сахий дема, саховатиға

Бирор талаб қўйса бир одам.

Сахийликмас бу, очкўз — бахиллик,

Бунда йўқдир шараф ва карам.

“Бахил”, “хасис”, “қурумсоқ”, “паст”, “пасткаш”, “нокас” каби сўзларни деярли ҳар куни эшитамиз. “Хасис таъ”ни ҳам эшитиб қоларсиз, бу “пасткаш табиатли” деган маънони англади. Санаган сўзларимизнинг барчаси бир маънони — “хайрсиз киши”, яъни бировга яхшилик қилмайдиган одамни англади. Бундайларга сифат бера туриб баъзан “қишда қор сўрасанг ҳам бермайди”, деб қўямиз. “Хасис” сўзи “хассос” шаклида ҳам келиб, ижобий маънода ҳам қўлланилади. Масалан, “хассос шоир” дейилганда сўзга хасислик қилувчи, сўз дурларини танлаб-танлаб сатрларга терувчи ижодкор назарда тутилади. Хасисликнинг яна бир ижобий маъноси вақтга нисбатан айтилади. Вақтини беҳуда сарф қилмайдиган одамни яхши маънода хасис десак бўлади. Лекин сўз кўпроқ салбий маънода ишлатилгани учун бу ўринларда тилга олиш расм бўлмаган.

“Гулистон”да бир дарвиш бахиллар ҳақида шундай дейди: “...алар дирам бандасидурлар. Не фойдаким, сувлиғ булутдирлар, аммо ёғмаслар ва равшан офтобдурлар, аммо ҳеч кишиға

партов солмаслар ва иститоат маркабиға инибдурлар, аммо мурувват тариқиға сурмаслар ва Худо учун бир қадам йўл юрмаслар. Миннатсиз бир дирам бермаслар ва кўб молни жамъ этиб, холо муҳаббат билан сақларлар, тонгла ҳасрат билан ташларлар. Андоқким, дебдурлар: “Бахилнинг сийм ва зари ул вақтда туфроқ остидин чиқғойким, ўзи туфроқ остиға кирғай”. Байт:

*Биров чекиб неча ранж айлагуси ҳосили ганж,
Яна биров келиб ўлгай эга анга беранж”.*

Қози дейдики: “...алардин (тавонгирлардан) бир жамоаси бордирким, қосири ҳиммат ва кофири неъмат дунёни жамъ қилурлар. Ўзлари ҳам емаслар ва ўзгаларга ҳам бермаслар. Масалан, гар ёмғур ёғмай, қаҳатчиик пайдо бўлса ва ё тўфоннинг балосидин жаҳон тўлса, ўзининг давлати ва неъматига така қилиб, дарвишларнинг ҳолин сўрамаслар ва Аллоҳ таолодин қўрқмаслар ва айтурларким, байт:

*Агар очлигдин эл ўлса ҳалок,
Чу тўқман, менга йўқдурур ҳеч бок”.*

“Сахий” деб танилган қанча кишилар бор, боридан ажраб қолишдан қўрқиб ёки бошқа монеликлар сабабли молини сарфлайди. Ёки юз минглик молини асраш умидида бир мирилик эҳсон қилиб, “сахий”лигини намоён этади. Дунёда қанча бахиллар бор – молини бекорга ёки риё учун сарфлайди. Маълумингизки, Қуръони каримда Одам фарзандларининг тарбиячиси – Раббимиз амрларни баён этиш баробаринда ибратли ривоятларни ҳам мисол сифатида келтиради. Шундай ибратлардан бирини Қалам сурасида ўқиймиз. Муҳтарам уламолар тафсири асосида оятларнинг мазмуни билан танишайлик.

Яманнинг Сана шаҳри яқинида бир кишининг узум, хурмо боғи ва турли экинларга тўла ери бор эди. Ҳосилларни йиғиштириш пайтида бу киши фақирларга саховат қилиб, ушур — катта улуш берарди. Бу киши вафот этганидан кейин ўғилларининг бахилликлари тутиб: “Оиламиз катта, мол-мулкимиз эса оз. Шунинг учун ҳам энди фақирларга улуш бериб ўтирмайлик”, деб тонгда одамлар келиб қолмасдан олдин хосилни йиғиштириб олишга қарор қилишди. “Боққа тезроқ борайлик, фақирлардан

биронтаси келиб, аҳдимизни билиб қолмасин”, деб бир-бирларига фосиқ тавсияда бўлдилар. Улар “ҳаммасини териб оламиз”, дедилар, камбағалларнинг ҳақини ажратиб қўямиз, демадилар. Аллоҳ таоло бандаларини икки хил йўл билан синаб кўради: баъзида синов мусибат етказиш йўли билан бўлса, баъзида нозу неъматни беҳисоб бериш билан бўлади. Ривоятдаги боғ меросхўрларига Аллоҳ катта неъмат берган эди. Улар шукр қилиб, оталари қилган ишни давом эттириш ўрнига, бечораларнинг ризқини қирқ-ишга уриндилар. Фурурга кетдилар. Ниятлари бузилгани учун Аллоҳ уларга жазони ҳаяллатмади. Кечаси боққа офат келиб, ҳамма мевалар нобуд бўлди. Бева-бечораларни маҳрум қилмоқчи бўлганларнинг ўзлари ризқдан маҳрум бўлишди. Боғларига етиб келганларида эса, харобага айланган қуруқ ерни кўриб, тонг қоронғусида адашиб, бошқа ерга келиб қолдикмикин, деб ўйлашди. Ниҳоят, улар бошларига ўзлари офат чақирганларини англаб, надоматлар чекишди. Аммо, афсусдан не фойда... Аллоҳ бу ривоятни баён қилиб, хулоса ясайди, яъни бу дунёда бева-бечора, мискин-муҳтожларнинг ризқини узганларгина эмас, ҳатто қирқмоқ ниятидагилар ҳам тирикликларида боғ меросхўрларига аталган офат азобини кўрадилар. Шу билан бирга, у дунёнинг азоби ниҳоятда қаттиқ ва шиддатли бўлади. Халқимиздаги “Бахилнинг боғи кўкармас”, деган мақол балки шу ривоят таъсирида юзага келгандир?

“Албатта, Аллоҳ ўзлари бахиллик қиладиган ва ўзга одамларни ҳам бахилликка чақирадиган ҳамда Аллоҳнинг ўз фазлу карамидан берган неъматларни яширадиган мутакаббир ва мақтанчоқ бўлган кимсаларни севмайди. Биз бундайлар учун хор қилувчи азобни тайёрлаб қўйганмиз (Нисо сурасидан). “Аллоҳ йўлида бойликларингиздан сарфлангиз ва ўз қўлларингиз (бахиллик қилиш) билан ўзларингизни ҳалокатга ташламангиз (Бақара сурасидан).

Расулуллоҳ дедилар: “Қиёматда тарозига қўйиладиган нарсаларнинг энг аввалгиси гўзал хулқ ва саховатдир. Аллоҳ таоло имонни яратди. Шунда имон: “Эй Аллоҳим, мени қувватлантир”, деди. Аллоҳ уни гўзал хулқ ва саховат билан қувватлантирди. Аллоҳ таоло куфрни яратди. Шунда куфр: “Эй Аллоҳ, мени қувватлантир”, деди. Аллоҳ уни бахиллик ва ёмон хулқ билан қувватлантирди”. “Аллоҳ таоло йўлида қилинган ғазот вақтида кўтарилган чанг билан дўзахнинг тутуни ҳеч бир банданинг ичида

жам бўлмайди ва ўтакетган бахиллик иймон билан ҳам бир банданинг кўнглида жам бўла олмайди”. Ғазот пайтида кўтарилган чанг жангчиларга таъсир қилмаганидек, дўзах тутуни ҳам уларга даф қилолмайди. Шунга ўхшаш сахийлик ва бахиллик бир ахлоқда муштарак бўла олмаслигини Аллоҳнинг расули тушунтиряптилар. Умнатларни огоҳлантириб, яна дедилар: “Бахилликдан тийилинг, зеро, бахиллик сиздан олдингиларни ҳалок этган ва уларни қон тўкишга, маҳрамларини ҳалол деб билишга етаклаган”. “Ўта бахиллик ва мол-мулкка ҳирс қўйишдан сақланинг. Чунки бахиллик сиздан илгари ўтган кишиларни ҳалок қилган. Шу бахилликлари туфайли улар бир-бирларининг қонини тўккан ва қариндошликни узиб қўйишган. Бировга зулм қилиш Қиёмат куни золимни қоронғуликка туширади”. “Бу умнат аввалининг салоҳияти зуҳд ва ишонч биландир, унинг охирини эса бахиллик ва хаёлпарастлик ҳалок қилади”.

Бугунги кунда нефт-газ савдоси мамлакатлар бойлигини белгилаётгани маълум. Бекорга “қора олтин” деб шарафламайдилар. Шу бойликни деб урушлар-у, фитналар юз бераётгани ҳам сир эмас. Қадимда “нафт” деб аталган бу суюқлик эвазига бойганлар кўп бўлган. Шулардан бири нафт сотиб олаётганида хизматкорига бармоғини тарозига теккизиб туришни тайинларди. Шу билан озгина бўлса-да, фойда олишни кўзларкан-да. Бундан ранжиган имонли хизматкори бир куни унга деди:

— Хўжайин, бу ишимиз бировнинг ризқига хиёнат-ку? Бу йўл билан орттирилган мол ҳаром бўлади, ҳаммаси бир йўла йўқ бўлган онда афсус фойда бермайди.

— Эй нодон, озгина нарсанинг ҳам баҳридан ўтмаслик керак. “Қатра-қатра йиғилиб кўл бўлур”, деган мақолни эшитмаганмисан?

— “Қисмлаб олсанг, ҳовучлаб тўкасан”, деган нақл ҳам борда, хўжайин. Ҳаром йўл билан топилган мол бир куни денгизда оққандек оқиб кетади.

— Мен молимни денгизга олиб бормаيمان, денгиз ҳам менинг уйимга келмайди. Беҳуда гапларни гапириб, бошимни оғритмагин-у, айтганимни бажар!

Бу воқеадан сўнг маълум муддат ўтди. Хасис бой бошқа мамлакатда нафтнинг баҳоси уч-тўрт баравар ошганини эшитиб қолиб, денгиз сафарига отланди. Мингта мешга нафт жойлаб, кемага ўтирди. Алқисса, кема денгизнинг ўртасига етганда до-

вул кўтарилди. Кема билан бирга бойнинг ҳам кўнгли туғёнга келди. Дарға: “Эй бой, ҳамма нарсадан жон азизроқ. Агар уйга соғ-омон қайтай десанг, кемани енгиллатишимиз керак”, деди.

Бой қўрққанидан барча мешларини ўзи денгизга ташлади. Кема юкдан енгиллашгач, чўкиш хавфи камайди. Бироздан сўнг довул ҳам тинди. Уйга қайтган бой денгизга улоқтирилган бойликларини эслаб оҳ-фарёд чекди, ўз бошига ўзи муштлади...

Расулulloҳ (с.а.в.) бир куни Каъбанинг ёпинчиғига осилиб турган кишини кўрдилар. У одам “Сендан бу уйнинг ҳурмати билан сўрайманки, гуноҳларимни кечир!” деб илтижо қилар эди. Шунда расулulloҳ дедилар: “Эй Аллоҳнинг бандаси! Ўзингнинг ҳурматинг билан сўра. Чунки мўминнинг ҳурмати Аллоҳнинг наздида Байтуллоҳнинг ҳурматидан улуғдир”. “Эй Аллоҳнинг расули, — деди у киши, — менинг катта гуноҳим бор”. “Нима гуноҳ?”, деб сўрадилар. “Менинг молим кўп эди. Қўй-молларим ҳам, отларим ҳам кўп эди. Лекин бир киши бирон нима сўраса, гўёки юрак-бағримдан аланга чиқиб кетарди”, деди у киши. Расулulloҳ дедиларки: “Эй фосиқ, кет олдимдан! Ўтинг билан мени ҳам ёндирма. Жоним қўлида бўлган Зотга қасамки, агар минг йил рўза тутсанг ва минг йил намоз ўқисанг ҳам, хасис бўлиб ўлсанг, Аллоҳ таоло сени дўзахга улоқтиради. Хасислик куфрдан, куфр эса дўзахда экани, саховат иймондан, имон жаннатда эканини билмайсанми?!” Ойиша онамиз (р.а.) ривоят қилган бошқа бир ҳолатда Набий муҳтарам дедилар: “Сахийлик дарахтдир, унинг илдизи жаннатда ва шохлари дунёга тушган, ким унинг шохларидан бирини ушласа, жаннатга етказди. Бахиллик ҳам бир дарахтдир, илдизи дўзахда ва шохлари дунёга тушган, ким унинг шохини ушласа, дўзахга элтади”. “Хасис одам Аллоҳдан узоқ, жаннатдан ҳам узоқ, одамлардан ҳам узоқ ва дўзахга яқин. Сахий эса Аллоҳга, жаннатга ва одамларга яқин, дўзахдан узоқдир”.

“Гулистон”дан бир ривоят. Юнон заминида бир жамоа карвонини қароқчилар уруб, ғорат этти ва кўб матоъ олиб кетди. Карвон аҳли кўб гиряу зорлиғ зуҳурга еткурдилар, Худони ва пайғамбарни шафеъ келтурдилар, ҳеч фойда бермади. Байт:

*Чу ўғри эрур мол ила шодмон,
Не гама анга минг йигласа карвон.*

Айтурларким, Луқмон ҳаким ҳамул карвоннинг орасида эрди. Карвонийларнинг бири онга деди: “Ўғруларнинг қошига боруб

аларга ваъз ва ҳикмат тариқаси била бир неча сўз дегил, шояд-ким, кетган молларимиздин бир оз мол қайтиб қўлимизга келгай, нединким, неъмат ва молимиз бағоят кўб эрди, борчаси билкулл зоеъ бўлмагай”. Ҳаким деди: “Қароқчиларга ҳикмат сўзин айтмоқ не фойдадур?” Қитъа:

*Ҳар темурники занг босса,
Сайқал урмоқ онга кетормас занг.
Тийра дилга на суд ваъз демак,
Михи оҳанин қабул этмас санг!*

Ва деди: “Ҳамонки, гуноҳ бизларнинг тарафимиздадур”.
Қитъа:

*Йиқилгон эл қўлини тут, саломат истар эсанг,
Ки нос хотири мискин балони қайтаргай.
Гадо агар тиласа бер насиб молингдин,
Йўқ эрса золим они зўр ила олиб боргай.*

Маҳмуд Кошғарий: “Қиз киши сави йўриғли бўлмас” – хасис кишининг донғи чиқмас, деганлар. Аслида сахийга нисбатан бахилга қийин. Чунки сахий ўз амалидан роҳатланади. Бахил эса молини асраш учун қаттиқ руҳий азоб чекади. Ўзига ўзи раво кўрган бу азобдан қутулиш чорасини кўрмайди. Айниқса, бойга қийинки, бу хусусда ҳазрат Али (р.а.): “Бойнинг хасис бўлиши – унга берилган жазодир”, деганлар. Ҳикмат аҳли дедикки, киши ўз молидан қанча фойдаланса – ўзиники, қанча асраса – ўзганикидир. Заҳмат билан топганингни ўзидан аямаган, дўстлар билан меҳнат қилиб топганини душманлар учун асрамаган киши донодир. Бахилнинг омонат асраши ҳам, сахийдан хиёнат кутиш ҳам ажабланарлидир.

Бахил кимсадан қарз, мол олган киши унга асир бўлади. У бахилнинг молидан фойда топмаганидек, унинг сўзига ҳам чидашга мажбур бўлади. Бир кишидан эшитиб эдим: ўзи камбағал бўлмаса-да, зарурат туфайли дўстидан қарз олибди. Бу дўст билан болалиқдан бирга улғайган, бахиллигини ҳам биларкан. Йиллар давомида дўст бўлса-да, шу боис сира ёрдам сўрамаган экан. Бу сафар шошилишда сўрабди-да, икки ҳафтада қарзни қайтаришга ваъда берибди. Лекин бир ҳафта ўтмай улфатлар йиғинида бахил дўст ярим ҳазил-ярим чин оҳангида қарздан сўз очибди. Орадан уч-тўрт кун ўтиб, бу ҳол яна такрорланибди. Бундан оғринган қарздор пулни қайтариш имкони бўлса-да, бахилнинг жиғига тегиш учун чўзаверибди. Бир куни унинг шифохонада эканини эшитиб, пулни

олиб борибди. “Бугун олиб келишинг шартмиди, берардинг-да!” дебди бахил дўст пичинг аралаш. “Энди бу ерга тушиб қолибсан, шунақаси нариги дунёга жўнаворсанг қарз бўйнимда қолмасин”, деб дўст ҳам заҳарли ҳазил билан узиб олибди. Бу ҳазилни, дўстнинг қилмишини оқламаймиз. Биз фақат бахилнинг гапларига чидашга доир мисол келтирдик. Хулосаси ўзингизга ҳавола. Бир хулосага келишдан илгари бу мисолга ҳам диққат қиларсиз:

Тиланчи ҳашаматли уйга яқинлашди. Эшикни тақиллатиб, бир бурда нон сўради. Уй соҳиби эшикни қия очиб:

— Эй бетайин! Бу ер нон дўкони эмас. Кет бу ердан! Бориб нон дўконидан сўра нонингни, — деб ўшқирди.

— Муҳтарам инсон, ҳеч бўлмаса бир тишламгина гўшт беринг, — деб ялинди тиланчи.

Бир бурда нонга бахиллик қилган гўшт берармиди?! Гўштни эшитиб, кўзлари олайиб кетди:

— Эй аҳмоқ! Бу ер қассобхона эмас! Гўшт егинг келса, бор, ана, қассобнинг дўконидан сўра!

— Ичим ёняпти, ҳеч бўлмаса бир қултум сув беринг...

— Бу ер булоқ эмас, чанқаган бўлсанг, булоққа бор! Жўна, бу ерда ҳеч нарса йўқ!

Хуллас калом, уй эгаси тиланчининг барча истакларини кинояли, қаҳрли сўзлар билан рад этди. Тиланчи: “Модомики, ҳеч нарса йўқ экан, бу ер уй эмас, ҳожатхона бўлса керак”, деб ичкари кирди ва у ерда ҳожатини чиқармоқчи бўлди. Уй соҳиби: “Бу ер таҳоратхона эмас!” деб бақириб юборди.

— Жим бўл, эй бадфеъл одам, — деди тиланчи. — Бунақа уй таҳорат ушатишдан бошқа нарсага ярамайди.

Тиланчидан, ҳатто бир қултум сувни қизганган бахил бу ибратли ҳикояда бир мурда ёки нажосат уюмига ўхшатиляпти. Бу кабилардан кўнгли оғриган Мунаввар қори ёзадилар:

*Чилла туни, совуқ ҳаво,
Масжид ичида бир гадо.
Кийгали тўн тополмади,
Устига ёнди жулларин.
Бор кишилар равомидир,
Кийса ўзи қават-қават!
Ҳолига шафқат этмаса,
Юртнинг бева ва тулларин.*

Бахилларнинг оқибат ҳалокати ҳақида айтилди. Ҳалокат ўлимдан иборат бўлганида улар осон қутулган бўлардилар. Уларнинг ҳалокати балки бу ҳикоятда акс этгандир?

Бир бой эр-хотин қовурилган товуқ гўштини роҳатланиб еб ўтирар эди. Тиланчининг овози келди. Бой тиланчини қувиб юборди. Орадан кўп ўтмай, унинг иши юришмай, бор будидан ажралди. Уйда ейишга нон ҳам қолмагач, хотинини талоқ қилди. Хотин бошқа киши билан турмуш қурди. Бир куни эри билан қовурилган товуқ гўшти еб ўтирган эди, тиланчининг овози келди. Эри иккита нон орасига товуқ гўшtidан қўйиб, “олиб чиқиб бер”, деб хотинига тутқазди. Хотини чиқди-ю, таомни бериб, изига йиглаб қайтди. Эри сабабини сўраган эди: “Тиланчи аввалги эрим экан”, деб куйинди. Шунда эри: “Шу биринчи эринг билан овқатланиб ўтирганингда тиланиб келган гадо мен эдим. Эринг бахиллиги учун бу мукофотни ўзи тилаб олди”, деди.

Азизлар, Қуръони каримни ўқиб, ундан маъно дурларини тараётган пайтимизда бир нарсага алоҳида эътибор берайлик: аввало, ундаги амрларнинг барчаси инсон фойдасига хизмат қилади. Шунингдек, бу амрларни яхшироқ англашимиз учун баён этилган воқеаларнинг биронтаси ҳам тўқилмаган, барчаси одамлар ҳаётидан олинган. Масад сурасидаги Абу Лаҳабга лаънат ўқилган ояти карималар сингари кўп оятлар аниқ бир воқеа тўфайли нозил қилинган. Салоба тақдирига доир воқеалар бу хусусда Ислом тарихида алоҳида ибратга эгадир. Бахиллик ҳақида суҳбатлашимиз асносида бу мавзу кўпчиликка маълум бўлсада, уни четлаб ўтмаганимиз маъқул. Бундай ибратни такрорлаб турсак ўзимизга фойда.

Салоба исмли бир киши намоздан сўнг Пайғамбаримиз (с.а.в.) изларидан юриб уйига қайтар эди. Унинг аҳволи яхши эмас, заиф, ғоят фақир эди. Бир куни келиб у Аллоҳнинг расулига арз қилди:

— Ё Расулуллоҳ! Мени бир дуо қилсангиз, Аллоҳ бизга ҳам бир оз дунё, давлат берсин.

Расули Акрам:

— Ҳолингга шукр қил, ё Салоба! — дедилар.

— Шукр қиламан, ё Расулуллоҳ! Аммо бироз садақа бериб савоб топмоқ истайман, — деди у.

— Шукр қил, оз мол-дунё шукр этилмаган кўп мол-дунёдан яхшидир, — дедилар. Салоба яна:

— Ё Расулуллоҳ! Тўғри намоз ўқиш учун киядиган биттагина бутун кўйлагимиз бор. Мен масжидга келишда кияман. Жамоатдан сўнг тезда уйга қайтаман. Мен кўйлакни ечиб, оилам кийиб ўқийди, — деди.

Расулulloҳ яна қайтариб шуқр этиш кераклигини таъкидла-салар ҳам, Салоба арзи ҳолдан тўхтамади. Охири, бир куни Ра-суллоллоҳ Салобага “бир қўйни ол”, дедилар. Салоба бир қўйни олди. Расулulloҳ дуо қилдилар.

Салоба оз фурсатда бойий бошлади. Қўйлари билан овора бўлиб, намозларга келмайдиган ҳам бўлди. Бойлик шу қадар ақлин олди-ки, оқибатда жума намозларига ҳам келмайдиган бўлди. Расулulloҳ: “Салоба қаерда? Нима бўлди бизнинг Салобага?” деб сўрадилар. Асҳоб: “Ё Расулаллоҳ! Салоба бойиб кетди. Қўйлари Мадина атрофига сиғмайди. Салоба Мадина ташқарисига чиқ-ди. У ерга қароргоҳ қурди, — дедилар.

Расулulloҳ: “Уят, Салобага!”, дедилар.

“Ақимуссалоҳ ва атуззакоҳ” ояти нозил бўлди: ҳар бир му-сулмон бой ҳам намоз ўқийди, ҳам закот беради, деган амр кел-ди. Расули Акрам закот олувчиларни Салобага юбордилар. Маъ-мурлар бориб: “Молингнинг қирқдан бирини закотга бер”, деди-лар. Салоба: “Қирқдан бири берилса, мана шунча қўйнинг пули бунча бўлади-я!”, деб юраги увишди, бахиллиги тутди ва маъ-мурларга қараб деди:

— Мен битта қўйни олиб, уни қандай кўпайтирганимни, кўрган азобларимни биласизларми?! Мен сиз сўраган миқдорда закот бермайман.

Маъмурлар: “Аллоҳ амри бу”, деб огоҳлантирдилар.

Салоба: “Мен бориб, Пайғамбар билан ўзим гаплашаман”, деди.

Маъмурлар қайтмасларидан олдинроқ Жаброил алайҳисса-лом Расулulloҳ ҳузурларига келди. Жаноби Ҳақ Ўз элчисига билдирди. У: “Ҳабибим, аввал Аллоҳ бизга қанча берса, биз ҳам шунча хайр-эҳсон қиламиз, дейдилар-да, сўнг Аллоҳ фазли, ка-рами билан эришилган бойликдан эҳсон беришга хасислик қила-дилар. Бундай одамларнинг молларидан закот олишни ман эта-ман”, деб буюрди.

Сўнг Салобанинг ўзи келди. Фафлатдан қутулди ва Расулulloҳга “Молимнинг закотини олинг”, деб ялинди. Аммо Расулulloҳ олмадилар. Салоба ҳазрат Абу Бакр Сиддиқ, ҳазрат Умар-нинг халифалик даврларида ҳам яшади. Ҳеч бирлари унинг за-котини қабул қилмадилар. “Расулulloҳ закот олмаган молдан биз закот олмаймиз”, дедилар.

Расулulloҳ (с.а.в.) “Ким закот берса, меҳмон кутса, омона-тини адо қилса, нафсини бахилликдан сақлабди”, деганлар. Наф-сини бахилликдан сақлай олмаган Салоба бошини тошдан тош-га ура-ура ўлиб кетди. Хайрсиз моли унинг ўзини ҳалок этди.

Азизлар, ақлашайлик: Расулуллоҳ (с.а.в.) “Эй Салома, ҳолинг-га шукр қил!” дедилар. Салоба тушунишни истамади. Хайрсиз молини кўпайтирди. Ҳолбуки, хайрли мол Аллоҳ йўлида харж қилинадиган мол эди. Салобанинг тақдири ҳақида Тавба сурасида оятлар мавжуд. Ўқиётган онингизда бугунги кунимизда ёнимизда яшаётган салобаларни кўз олдингизга келтиринг. Молининг ҳисобини билмайдиган, аммо сахийлик нималигини билмайдиганлар йигирма биринчи асрнинг салобаларидир. Авваллари фақир бўлган, кейин бойиб кетиб, ўзини йўқотганлар ҳам кўп. Салобага Пайғамбарнинг гапи таъсир қилмади. Бугунги салобаларга бизнинг даъватимиз таъсир қилармикин, масала шунда!

Эй кўнгил! Ҳасад ва бахиллик кўчасидан қоч! Ўзгаларга доимо мадад қўлини чўз. Зеро, нокасикдан, ҳасад ва рашкдан ҳеч ким фойда кўрмаган. Аксинча, эл орасида хору-зор бўлиб эътибордан четда қолган. Ҳирс ва бахиллик занжирига боғланган бўйин пушаймонлик тиги билан кесилади.

Эй кўнгил! Могу мулкингни бекорга сақлама. Уни эл фойда кўрадиган нарсаларга сарфла. Фақат аҳмоқ одамларгина юз меҳнату алам билан бойлик тўплайдилар. Ундан на ўзи фойда топади, на ўзгалар манфаат кўради. Бундай жсоҳил кимсалар кўрганларидан ибрат олишмайди. Нафси аммора куйига кириб, ранж ва кулфат кўрадилар.

Бағдод бойларидан бирининг иши орқага кетиб қашшоқлашиб қолди. Тижоратини йўлга қўйиш мақсадида у Басрага келди. Иши юришмай, баттар қийналди. Лекин оч-наҳор юрса ҳам, аҳволини бировга баён қилишга уялди. Ниҳоят, бағдодлик дўстига хат ёзиб, ёрдам сўрашга қарор қилди. Бир баққолнинг дўконига кирди-да, пичоғини гаровга қўйиб, қоғоз ва қалам сўради. Баққол унинг ҳаёти билан қизиқди. Йигит аҳволини маълум қилгач, баққол: “Бирор кишининг хизматига кирсанг, машаққатларингдан қутулган бўлардинг”, деди. Йигит: “Бирор киши хизматига олса, мен унинг мушкулларини осон қилардим”, деди.

— Бу шаҳарда Абу Собир деган давлатманд бор. Бойлиги беҳисоб аммо жуда ҳам бахил. Мендан хизматчиликка бир киши тавсия этишни сўраган эди. Даромади ва харажатларини ёзиб, барча икир-чикир ишларида унга ақлли ёрдамчи керак. Кўпчилик ишга ёлланяпти-ю, бахиллигига чидолмай кетиб қоляпти. Хизмат ҳақини ҳам жуда оз тўлайди-да.

Йигит: “Нимаики берса, розиман”, деб хизматга ёлланди. Абу Собир унга бир ойда ўн кумуш дирам тўлайдиган бўлди. Йигит ишга киришиб, хўжайиннинг кирим-чиқимини дафтарга ёзиб бораверди. Шу зайлда олти ой хизмат қилди. Бу муддат мобайнида

унинг оила аъзоларини ҳам кўрмади. Уй ичкарисида аҳвол қандайлигини ҳам билмади. Уйга келганида, қачон бўлмасин, ямоқ тўнли йигитча чиқиб келарди. Бир куни у Абу Собирдан: “Бу бола кимингиз бўлади?” деб сўради.

— Ўғлим бўлади, мен исроф бўлмасин, деб унга янги кийим-бош олиб бермайман, — деди бой.

Йигит ўзича: “бадбахтлик бундан ортиқча бўлмаса керак. Зеро, ўз ўғлига фойдаси тегмаган одамнинг бошқалар учун қандай нафи тегсин!..”, деб ўйлади-да, хизматдан бўшашга қарор қилди. Ўша кечаси тушида бир мўйсафид: “Сен Абу Собирнинг хизматидан кетмай тур, чунки ундан сенга кўп фойдалар вужудга келгусидир”, деди. Шундан сўнг у яна қурумсоқ бой хизматида қолди. Бир куни бойнинг уйига бориб, касал ётганидан хабар топди. Бой беш-олти кун кўринмагач, яна уйига борди. Уни ичкарига таклиф қилишди. Уй катта, аммо унда на гилам, на намат бор эди. Ўртага бўйра солиниб, устида бой ётарди. Йигит ҳолаҳвол сўрагач:

— Эй хожа, кўнглимда сизга пиширилган калла гўштини инъом қилиш орзуйим бор эди, таклифимни қабул қилсангиз, мени қувонтирардингиз, — деди-да, изига қайтиб, бозорга борди. Бир дирамга қўзининг калласи билан тўртта нон сотиб олиб хожасига тортиқ қилди. Ўша куни у Абу Собирнинг олтинларини ҳисоблаб чиққан эди. Ўн саккиз минг диноҳ қизил олтин нақдинаси ва яна одамлар қўлида шунча миқдордаги насиеси ҳам бор эди. Орадан ҳафта ўтиб, Абу Собир касалдан турди ва йигитнинг марҳамати учун ташаккур айтди.

— Мен ўша калла гўштидан шифо топдим, — деди у. — Биринчи куни калланинг кўзларини едим. Иккинчи куни гўштлирини, учинчи куни тилини, тўртинчи куни қулоқларини ва бешинчи куни миясини едим. Бош мия косасини туздон қилдим. Калла суюкларидан ёғлоғи ясадим.

Йигит унга тил учиди офарин деди. Аммо ичида: “Бу бадбахт шунча олтинлари бўлатуриб, бир калла гўштини беш кун давомида тамадди қилиб, яна суюкларидан асбоблар ясабди-я!”, деб ўйлаб, ундан нафратланди.

Орадан кўп ўтмай қурумсоқ бой вафот этди. Унинг молидан йигитга минг олтин фойда тегди. У Бағдодга қайтиб, ишларини яна жонлантириб юборди. Уч-тўрт йилдан кейин бир юмуш билан Басрага борди. Ўша куни Абу Собирнинг ўғли зиёфат бераётган экан. Борди. Дастурхон усти турли-туман таомлар ва мевалар билан ҳаддан зиёд безатилган эди. Анвойи таомлардан бири — калла гўштининг ўзидан юзларчаси қўйилганди...

Масал. Овчи овга чиқиб оҳуни отди. Орқалаб, уйига кетаётганида унга ёввойи тўнғиз ҳужум қилди. Овчи унга бир ўқ узишга улгурди. Кейингисини отаман, деганда ярадор тўнғиз унинг қорнини ёриб ташлади ва ўзи ҳам ўлди. Шу вақтда оч бўри келиб қарасаки, бир одам, бир тўнғиз ва бир оҳу ўлиб ётибди. У омади келганидан қувонди, аммо очкўзлиги тутиб, аввал қай бирини еб адо қилишни билмай гангиди. Ўйлай-ўйлай ўзига ўзи: “Бу таомларни емай, эҳтиёт қилиб сақлаб қўйиш керак. Бу яхши гўштларни яширсам, бирор кунимга ярайди”, деб бугунча камоннинг тирқиши билан кифояланмоқчи бўлди. Камонни тортиб турган тиркишни ғажий бошлагач, камон очилиб кетиб, бир учи бўрининг бўғзига санчилди...

Азиз замондош, бу ва бу каби ҳикоятлар кўп замонлар давомида одамларга ибрат мактаби бўлиб келган. Нечун бизга ибрат бўлмасин? Бахиллик нафсимизга эга чиқиш учун ғимирлаб қолса, шу ибратларни эслайлик, зора иймонимизга қувват бўлса!

Бахиллар бу ояти карималарни, шарафли ҳадисларни, ибратли ҳикоятларни билмаганлари учун бу иллатга чалиниб қолишган деб ўйлайсизми? Бахилликнинг гуноҳ амаллардан эканини барча бахиллар озми-кўпми даражада билишади. Лекин билмагандай кўзларини юмиб юраверишади. Олимлар орасида бахиллар йўқми? Уларга нима деймиз? Пулларга хасислик қилсалар, кечириш мумкиндир, аммо тўплаган илмларини ёшларга беришни истамайдиганларни-чи? “Фосиқ олим – ўзига золим донишманддир, давлатманд бахил – ўз зиёнини кўзловчи нодондир, — дейдилар ҳазрат Навоий. — Бу икки тоифа – умрни бекорга ўтказди ва гўрга ҳасрату армон олиб кетади. Ахир буларнинг бири – илм ўрганиш учун қанча машаққат тортди, лекин илмига амал қилмади; иккинчиси – мол-дунёни йиғиш учун кўп овора бўлди-ю, нимага сарфлашни билмади.

*Олимеким, илми эрди беамал,
Ё ганийким, молига бухл эрди ёр.
Ўлдилар юз ҳасрату армон била,
Элга бўлди ишларидин эътибор.*

Мавзунини ўзгачароқ йўсинда давом эттиришдан аввал яна бир ҳикматга диққатингизни тортамин: “Икки киши ўлуб, адам сарманзилига озим бўлуб, иккаласи ҳам кўб-кўб ҳасрат ва надоматни олиб кетдилар. Аларнинг бириси улдуким, моли ҳаддин афзун кўб бўлуб, ондин емади ва яна бириси улдуким, билиб амал қилмади. **Байт:**

*Кўрса ҳар ким бахил фозилни,
Айбини олам ичра айлар аён.
Минг гунаҳ гар каримда бўлса,
Карамии барчасин қилур пинҳон”.*

Бир ҳовлида яшаётган ака-укаларни алоҳида-алоҳида зиёрат қилмай, бир борганда барчаларининг кўнгилларини олиш афзалроқ. Гарчи, ўхшатишимиз қўполроқ туюлса-да, бир кулбага жойлашиб яшайдиган иллатлар ҳақида айри-айри суҳбат қилмай, шу мавзу доирасида гаплашиб қўя қоламиз. Бу ўринда “тамаъ”, “ҳирс”, “очкўзлик”, “худбинлик”ни назарда тутяпмиз. Буларнинг ҳар бири ўз-ўзича мустақил иллат бўлса-да, бир оилага жамланиб яшайди. Бири бор жойда иккинчиси ҳам тиржайиб турaveraди. Буларни балки кўп бошли аждаҳога ўхшатиш тўғрироқдир? У ҳолда аждаҳони ўлдириш учун барча бошларни кесиб ташлаш керак.

Ҳар балонинг боши тамаъдир, дейдилар. Қуш донга тамаъ қилмасайди, тузоққа илинмасди. Одам очкўзлик камарини белига боғламаса, иззатининг либоси хорлик палосига алмашинмасди. Тамаъ тоши кишиларнинг эътибор тарозисини енгил қилади.

Ҳар кишининг бахт-саодати унинг тамаъларига боғлиқ. Энг кўп тамаъ қилувчи – бахти энг оз одамдир.

Баён қилинаётган жумланинг мақсадига қараб “тамаъ” сўзи ҳирсни, очкўзликни, тиланчиликни, ҳатто умидни ҳам ифода этиши мумкин. Масалан, “тамаъи хом”, дейилганда “ушалмайдиган орзу, хом умид”, “тамаъ қил” дейилса, “кутгин, умид қилгин” назарда тутилади. “Жаҳонга чу йўқтур бақо, эй кўнгул, тамаъ қилма андин вафо, эй кўнгил”, дейилганда “Бу дунё абадий эмас, шундай экан, ундан вафо кутмагин”, дейилмоқчи.

*Тенгридин раҳм агар тамаъ қилсанг,
Аввал ўлмоқ керак сен элга раҳим.*

Ҳазрат Навоий бу байтда “Агар Аллоҳнинг раҳмига умид қилаётган бўлсанг, аввал элга ўзинг раҳм-шафқатли бўл”, демоқчилар. Гапда “тамаъкор” сўзи учраса, умидвор одам назарда тутилган бўлади. Бизнинг бугунги ҳаётимизда кўпроқ “тамаъгир” сўзи учрайди ва бу тиланувчи суллаҳ маъносини берувчи иллатни англатади. “Тамаъ” сўзини ҳам биз кўпроқ салбий маънода, иллатни англатувчи атама сифатида қўллаймиз. “Биродар, мен сизникига бир тамаъ билан келдим”, деганга ўхшаш гапларни деярли эшитмаймиз, “умид билан келдим”, дейилишини биламиз.

*Кел, э озода, бўл ҳиммат билан, ёр,
Тамаъ зиндонига бўлма гирифтор.*

Ҳазрат Сўфи демоқчиларки, эй пок инсон, кел энди, сен ҳаминша ҳимматинг билан бўл. Зинҳор тамаъ зиндонига гирифтор бўлмагин. “Тамаъ қандай бўлади?”, десанг, эшит: агар биров тижорат қилиб ёки экин экиб, фойда олишни умид қилса, бунга “тамаъ қилиш” дейилмайди. Аммо ўзини халқ орасида олиму ёки сўфий кўрсатиб, бироқ, унинг олимлиги Аллоҳ учун бўлмай, балки “халқ менга назру ниёз, эҳсону ҳадя берсин”, деб қилган ишидир. Тамаъ қилиш ана шудир. Демак, бу ҳаромнинг ўзгинасидир.

*Берарга бўлмаса дунё ишидин,
Ул истигно тамаъ қилма кишидин.*

Дейилмоқчики, агар халққа берадиган молу дунёнг бўлмаса, яъни нақадар фақир бўлсанг-да, ҳолингни бировга билдирма ва бирор нарса тамаъ қилма.

*Ола бўлган ола юргандин ортиқ,
Кўмулган телмириб тургандин ортиқ.*

Байтдан бу маънони оламиз: эски кийим билан турмоқ тамаъ билан мол олиб юрмоқдан афзалдир. Ўлиб туфроққа кўмилиш одамларнинг қўлига термилиб, тамаъ қилмоқдан ортиқдир.

*Тамаълик сийладин беҳдур сийланган,
Тилангандин эрур ортиқ – тилинган.*

Дейилмоқчики, тамаъ билан бир сурув қўй олгандан кўра, елкага мушт урганлари афзалдир. Тиланчи бўлиб юргандан эски кийимларда тилиниб юрган яхши.

*Эмаклар кетса, тушса эт била нўст,
Тамаъ қилма кишидин тўша, эй дўст.*

Дейилмоқчики, эмаклар, тери-ю этинг тушиб не машаққатлар ичида юрган бўлсанг-да, одамлардан гарчи биргина луқма бўлса ҳам тамаъ кутма, эй дўст.

Одамларга ҳирс ва тамаъ билан қараш юракка ханжар санчган душманнинг қилмишига ўхшайди. Ҳақнинг неъматига таъ-

магирнинг қўлига тушса, чириydi, имони бутунларнинг қўлига тушса – кўпаяди. Чунки иймон эгалари саховатпеша бўладилар. Аллоҳ эса сахийларни сийлайди. Саъдий Шерозий ҳазратлари ёздилар:

*Тамаъга бўйинсунмаса ҳар киши,
У қул эрмас, озод ўтар турмуши.
Тамаъ жамиятдан чиқаргай сени,
Уни ҳайдагил, у чиқармай сени.*

Расулуллоҳ (с.а.в.) дедилар: “Қиёмат куни келиб, одамлар қабрларидан турган вақтларида тамаъ аҳлининг юзларидаги тери шилиниб тушади ва халқ орасида юзлари хунуклашиб, шармсор бўлишади”. Бундай ҳолдан Аллоҳдан паноҳ сўраймиз! **Байт:**

*Кеча-кундузга кимнинг қути етса,
Ҳаром эрмиш ўзини сойил этса.*

Бировнинг бир кеча-кундузга етарли озиғи бўлса-ю, у яна тамаъгирлик (ёки тиланчилик) қилса, ҳаромдир. Афсусларким, мана шу ҳикматга кам аҳамият берувчилар бор. Айниқса, аҳли илм орасида бундайларнинг мавжудлиги янада таассуфлидир. Кузатамиз: айрим имомларимиз яхши уйларда яшайдилар, яхши автоларда савлат тўкиб юрадилар. Аммо бирон бой ҳузурига борсалар, икки букилиб қоладилар. Демоқчимизки, турмушлари яхши бўлса-да, тамаъ қиладилар. Бойнинг тадбири ёки маъракасига чорланмаслаар ҳам етиб борадилар. Бир бойникига фотиҳага бориб, йигирмадан ортиқ имомнинг хизматда қатор ўтирганларини кўриб ажабландик. Ҳатто “Шунча қори чорлаш шартмиди?” деб танбеҳ бердик. “Биронтасини таклиф қилмаганмиз, ўзларича келиб ўтиришибди”, дейишди. Агар хизматлари холис бўлса, биз нима ҳам дердик? Нима мақсадда келганларини атрофдагилар билиб туришибди-ку? “Хизматда икки қори бор экан, мен жамоат намозига бора қолай”, дейишмайди. Бомдоддан шомга қадар жойларидан жилишмайди. Масжид қавмига имомлик вазифаси борлигини ҳам унутишади. “Ким тамаъ қилса ўзин хор айлагай, хорликдан ўзни бемор айлагай”, деган ҳикматдан ҳам беҳабарликлари балки узрлидир. Лекин бу шарафли ҳадисни наҳот билмайдилар? Ажабки, бу хусусда сўз очсангиз, ҳаракатларини тамаъдан холи, деб биладилар. Бойдан оладиганларини эса ҳадя, деб таъриф қиладилар. Улар учун яна бир ибрат: “Бир кишига ҳадя олиб боришса, у асло

қабул қилмас эди. Ундан сабабини сўрадилар. Дедики: “Ҳады беришнинг икки сабаби бор. Бири шуки, биздан ҳады берувчига ҳеч қандай манфаат етмай қолган. Шунинг учун ҳады эвазига биздан бирор нарса талаб қилмоқчи. Иккинчиси шуки, биздан бирор манфаат кўрган. Ҳады орқали яна ҳам каттароқ фойда топмоқчи! Ҳар икки ҳолда ҳады олиш нодурустдир!” “Ҳады” берадиган бой билан, “ҳады”га умид қилиб, кўз тикиб бомдоддан то шомга қадар ўтирувчининг мақсадларини биз изоҳламасак ҳам ўзингиз тушунарсиз.

Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларига бир киши келиб сўради: “Ё Расулуллоҳ! Менга бир тавсия беринг, лекин оз ва соз бўлсин”. Аллоҳнинг расули шундай марҳамат қилдилар: “Инсонларнинг кўлларидаги нарсаларга умид қилманг. Тамаъдан ҳам тийилинг. Зеро, тамаъ айна пайтда фақирликдир. Маъзур кўрилган нарсалардан ҳам тийилинг”. Биз муҳтарам имом-қориларимизни динимиз учун қилаётган хизматларини қадрлаймиз, улар ҳақиқага дуолар қиламиз, лекин қалбларида таъмагирлик уйғонса, улар билан муроса қилишимиз қийин, ўрни келганда танбеҳ беришга мажбурмиз. Биздан ранжишмасин, танбеҳ таъсир қилиб, ўзларини тузатишса, ўзларига фойда, шундай эмасми? Ҳазрати шайх Ҳаким Термизий (қ.с.) дедиларки: “Одамларнинг озоди улдуким, ўз тамаъини қул этгувчи бўлур, хожа улдуким, шайтонга асир тушгувчи бўлмас”. Ҳазрати шайх Абу Бакр Абу Варроқ Термизий дедиларки: “Тамаъга “отанг кимдир?” десалар, айтар эканки, “Отанг тақдир қилинган ризққа шак келтирмоқликдир”.

Дўстлардан эшитиб эдик: бойлардан бири маъракасига келаётганларни кутиб олаётган экан. Кўча оғзида машина тўхтаб, эътиборли имомлардан бири савлат билан тушибди. Бой нима учундир уни ёқтирмас экан, ёнидагиларга “анави думбул қорига юз доллар бериб юборларинг, бу ёққа яқинлашмасин”, дебди. Амрни дарров бажарибдилар. Имом пулни олиб, узоқдан бўлса ҳам бойга қуллуқ қилиб, изига қайтибди. “Мен пул тамаъсида келмадим, бандалик вазифамни бажариб, таъзия билдириш, Қуръондан икки калима ўқиш учун келдим”, демади! Ана энди ўша атрофда кузатиб турган бенамозларни намозга даъват этиб кўринг-чи? “Шунинг орқасида намоз ўқийманми?” деб турса, Исломни тушунтириш осон бўлармикин? Шу воқеаи эшитганда “Гулистон”даги бир ҳикоят ёдимизга тушди.

Шоирлардан бири ўғрилар амирининг қошига бориб, анга сано айтди. Амир буюрди: то онинг либосин эгнидан олиб, ўзини ташқари чиқориб қувуб йибордилар. Шоир ҳам яланғоч бўлуб совуқ еб борур эрди, итлар изига тушуб, ҳужум этиб, қопмоқ

бошладилар. Ул итларни урмоқ учун тош ахтариб, қўлини ерга урди, ерда муз тўнгмиш эрди. Ожиз бўлуб деди: “Бу нечук ҳаромзода одамларким, итни бўш йибориб, тошни боғламишлар”. Уғриларнинг амири даричадин қараб ўлтуруб эрди, онинг бу сўзин эшитиб кулди ва ҳолига раҳм этиб, деди: “Эй ҳаким, мандин бир нимарса тилагил!” Шоир деди: “Агар тараҳҳум қилсанг, ўзумнинг либосимни тиларман”. Байт:

*Одам умидвор бўлур халқ молига,
Сандин умид айламон, озор бермагил.*

Амир бу сўздин хушҳол бўлди ва либосига бир пўстин ва бир неча тангани қўшуб берди.

Тамаъ билан кечган умр зое кетган вақтдир. Донолар дейишадики, бундай ҳаёт амалсиз ҳаёт бўлиб, охиратда бундай кимсалар ҳасрат аҳлидан бўлурлар. “Тамаъ – хорликка сабаб, — дейдилар ҳазрат Навоий. — Таъмагир бой – хор ва тубан. Кимки тамаъ билан бирор нарсани олиши мумкин бўлса-ю, лекин олмаса, бу тамаъ йўқлиги бўлиб, ҳар қандай саховатдан қолишмайди. Бу хил сахийлар – олижанобу тамаъ аҳли эса – хасису нокаслардир”. “Таъмагирликдан яхшилик кутма, гадойдан чақа тилама”.

“Қутадғу билиг”да бу ҳикмат бор: “Таъмагир – ёв. Унинг тамаъ дарди тутса, сени “ака” ҳам, “ука” ҳам деяверар. Тамаъгир қонмаса-чи? У сендан юз ўгиради. Сени илгари сира ҳам кўрмагандек тутади. Яқинларинг тамаъ қилмаса, сендан ғам-қайғулар ҳам йироқ кетади”.

Кичкинагина бола кучли бир туянинг бошига нўхта уриб, уни истаган ерга олиб боргани каби, тамаъ ва очкўзлик ҳам инсонларнинг бўйнига арқон солиб, уларни хоҳлаган жойга судрайди. Асл бойлик — кўзи тўқлик ва қаноатдир. Бахт-саодатнинг негизи ҳам шудир.

Жуда тақволи ва сўфий кимса бўлмиш Савбон (р.а.) бир куни йўлга чиқдилар. У киши отда, бир оз жамоа эса пиёда эди. Иттифоқо, ҳазратнинг қўлларидаги қамчи ерга тушиб кетди. Ул зот чаққонлик билан отдан тушиб, қамчинни ўзлари олдилар. Пиёда келаётганлар пок хулқли Савбонга дедиларки: “Буюрсангиз, биз олиб берардик”. Савбон ҳазратлари дедилар: “Тамаъгир аҳлидан бўлиб қолмайин тагин”, деб сизларга қамчинни олиб беринглар”, дейишни лойиқ кўрмадим”.

Очкўзлик тамаъгирликдан баттар иллатдир. Бу икки иллат шу қадар қадрдонки, бири бор жойда иккинчиси ҳам шай туради. Очкўз киши ҳеч қачон рост йўлдан юрмайди, ҳамиша кўнгли бемор бўлади. Ҳирс ва очкўзлик занжирига боғланган бўйин

пушаймонлик тиғи билан кесилади. Очкўзлик фақат таомга нисбатан эмас, бунга ҳам эътибор беришимиз керак.

“Очкўз”ни “очофат” ҳам дейдилар. Диққат қилинг: **оч офат!** Оч ваҳший ҳайвон билан тўқининг ҳолатида фарқ бор. Оч-тўқлиги ваҳшийлик даражасини белгилайди. Шунга ўхшаш, агар офатни ҳам даражага ажратсак, очкўзлик энг ваҳший даражадаги офат экан. Очкўзлик нафснинг севган фарзандидир ва у киши бўйнига қуллик сиртмоғини солади. Худди айғир каби... Тоғ ёнбағридаги ўтлоқда айғир от ёлғиз ўзи ўтлаб юрар эди. Кўм-кўк ўтларнинг энг яхшисини толалаб-толалаб ер эди. Қорни тўйгач, кишнаб, ўйноқилаб юрарди. Ёнига ҳеч кимни йўлатмас эди. Чарчаса, даланинг ҳар хил хуш исли чечаклар очган текис ерларига бориб ағанарди. Иттифоқо, бу ерда бир ҳўкиз пайдо бўлди. “Ўт сероб экан, отга ҳам, менга ҳам етади”, деган қарорга келди. Бундан айғирнинг аччиғи чиқиб, уни қувламоқчи эди, ҳўкиз уни сузиб, яқинига йўлатмади. Бу ҳолдан алами келган от одамнинг олдига бориб, ҳўкизни ҳайдашда ёрдам сўради. Одам унинг илтимосини қабул қилди, аммо бир шарт қўйди: “Ҳўкизни тезроқ қувиш учун сенга эгар уриб, оғзингга юган солиб, устингга мишим керак бўлади”.

От бу шартга унади. Одам отга миниб далага чиқди. Ҳўкиз уни кўриб, қочиб кетди. Ҳўкиздан қутулиб қувонган от одамга: “Қани, энди устимдан туш, эгар-юганингни ол, ёрдам берганинг учун раҳмат”, деди. Одам отдан тушди, лекин отнинг оғзидан югани олмади. Устига-устак оёғига ҳам кишан солди – тушовлаб қўйди. Айғир очофатлиги туфайли одамга қул бўлиб қолди. От-ку, қуллик балосига йўлиқди, мушукнинг очофатлиги эса...

Бир бой мушугини ардоқлаб, тансиқ таомлар билан боқарди. Мушук бу емакларга қаноат қилмай, қўшнининг кабутарларини тутиб ейишни истарди. Ниҳоят, пайт пойлаб туриб кабутарларга ҳужум қилди ва бир нечасини тутиб еди. Кабутарларнинг эгаси мушукни таёқ билан уриб ўлдирди-да, бошқа мушукларга ибрат бўлсин деб, унинг қорнини ёриб сомон тикди ва қушларнинг ини ёнига осиб қўйди. Бу ҳолни кўрган мушукнинг эгаси: “Очофатлик қилмаганингда терингга сомон тикилмас эди”, деб қўя қолди.

Кўзи тўймайдиган кишининг ўлими яқиндир. Бу дунёда қорни тўйса ҳам, кўзи тўймайдиган мушук табиатли кўп кишилар борки, уларнинг ўлими сабабчиси ўзининг ҳирси-томоғидир. Улар зоҳиран мушук каби севимли, итоатгўй кўринса-да, аслида қалбларида яшаётган ҳирс сабабли, ўзларига ўзлари фожиа келтиради. Уларнинг суратлари чиройли, аммо, сийратлари чиркин. Улар

маккор сийратлари билан кишиларга кулфат келтирадилар. Бу каби кимсаларнинг қоринлари тўйса-да, кўзлари тўймайди. Инсоният нима ёмонликлар кўрган бўлса, кўзи тўйишни билмаган, шундай мушук феълли кимсалар туфайлидир. Жамият бундай кимсалардан қутилмагунча ҳеч қачон ривожланмайди. Бу кимсалар қанча кўп неъмат тўпласа, кўзи яна шунча оч бўлади.

Расулуллоҳ (с.а.в.) дедиларки: “Инсоннинг икки водий тўла олтини бўлса, учинчисини ҳам истайди. Унинг қорнини фақат тупроқ тўлдиради”.

Айғир ва мушук ҳақидаги масални бу ҳикоят билан тўлдирайлик.

Уч ака-ука сафар қилдилар. Чўлу биёбонлардан ўтиб борар эканлар, йўлда олтин тўла бир кўзани топиб олдилар. Кутилмаган бу бахтдан уларнинг эслари оғиб қолаёзди. Бу хазинани учга баробар тақсим қилайлик, ҳар ким ўз ҳиссасига рози бўлсин, деган қарорга келдилар. Тақсим қилишдан олдин овқатланиб, дам олмоқни истадилар. Кенжа ўғил овқат олиб келиш учун яқин атрофдаги қишлоққа қараб кетди. Бу онда икки ака-уканинг нияти бузилди. Тўнғич ўғил укасига: “Кенжамизни ўлдирайлик-да, олтинни иккимиз теппа-тенг тақсим қилиб олайлик”, деди. Шунга аҳдлашдилар. Овқат олиб келгани кетган кенжатоининг ҳам нияти бузилди. “Олтинларни учга бўлиб ўтирмай, бир ўзим эга чиқишим керак!” деган қарорга келиб, таомга заҳар солди. Изига қайтиши ҳамон акалари унинг бошини кесдилар. Сўнг олтинни иккига бўлиб, хотиржам равишда овқатландилар. Уч очкўзнинг жасади қузғунларга ем бўлди. Ҳаззолий ҳазратлари: “Қабрдагилар пушаймон бўлган нарсаларга эга бўлиш учун тириклар бири-бири билан қир-пичоқ бўлмоқдалар”, деганларида, эҳтимол, шу ака-укаларга ўхшаган нафс бандаларини назарда тутгандирлар?

Масал ва ҳикоятларга ишонмайдиган биродарларимиз атрофларидаги яқинларининг ҳаётларига зийраклик билан разм солсинлар. Бойлик, мерос, амал таллашиб фитна қилаётганларнинг аянчли тақдирлари ҳам бизларга ўрнак бўлмайдими?

Искандардан сўрадилар: “Дунёда тинч ва роҳатда ёки қайғу-ҳасратда умр кечиришга нималар сабаб бўлади?” Жавоб берилди: “Дунёда тинч ва роҳатда яшашга қўлда бор нарсага қаноат қилиш, қайғу ва ҳасратга эса хасислик, очкўзлик сабабдир”. Пулга ўчлик, агар кўз оч бўлса, муҳтожликдан ҳам оғирроқдир, чунки хоҳиш қанча ортгани сайин эҳтиёж ҳам шунча ортаверади. Очкўз одамлар васвас касалига йўлиққандек, улар ҳамма нарсадан ҳадиксираб, нимагадир тегиб кетишдан қўрқаётганга ўхшайверадилар.

Очкўзлик билан мақсадга интилувчиларнинг иши ҳамиша ғаразли бўлади. Фақат ўзларини ўйлашади. Шу жиҳатдан худбинлик ва очкўзликни қондош эгизак, десак-да, янглишмаймиз. Зеро, худбинлик гуноҳи ҳам ғоят оғирдир. Худбин киши ҳеч қачон улуглик даражасига етолмайди. Дейдиларки, “Ойни қара, жамолин кўрсатур, икки ҳафта худбинлик қилгани учун чоҳга қулаб, кўринмай қолур”. “Худбин”нинг маъноси – ўз манфаати чегарасидан ташқарини кўрмасликдир, бировга яхшиликни раво кўрмасликдир. Биз нечундир бу иллатнинг русча атамаси – “эгоист”га ўрганиб қолганмиз. “Худбинлик”ни “манфаатпарастлик” десак ҳам бўлаверади. Бу иллатни қалб касаллиги, разилликнинг боши деб ҳисоблаганлар. Агар одам фақат ўзини севса, машаққатли ҳаёт синовларига дуч келганида у ўз тақдирини лаънатлайди, мислсиз азоб ўтида қолади. Фақат ўзини биладиган, юрагидаги бор ниятларини нуқул ўзига қаратадиган одамни донолар аҳмоқ санаганлар. Ўз худбинлиги устидан қозонилган ғалабани эса ҳаётдаги энг шарафли ғалаба деб билганлар. Чунки фақат ўзига яраган одамнинг бошқа ҳеч нарсага ярамаслиги барчага маълум. Шунинг учун ҳам фақат ўзи учун яшашни, фақат ўз фароғатини ўйлашни шармандали ҳаёт десак янглишмаймиз. Бу хусусда ўтмиш донолари кўп ибратли фикрларни баён этганлар, биргаликда танишсак фойдадан ҳоли бўлмас:

“Манфаатпарастлик умумийликни чиқиштирмайди, у одамни инсониятдан ажратади, уни қийин аҳволга солиб кўяди; ундайлар учун ўз манфаатидан бўлак нарса ёт” (А.Герцен). “Манфаатпарастнинг уч тоифаси бўлади: ўзи яшаб, бошқаларнинг яшашига халақит бермайдиган манфаатпараст; ўзи яшаб, бошқаларга кун бермайдиган манфаатпараст; ўзи ҳам яшамай, бошқаларнинг яшашига ҳам кун бермайдиган манфаатпараст” (И.Тургенев). “Манфаатпарастлар бурч олдида инжиқ ва кўрқоқдирлар: улар доимо ўзларини қандайдир бурч билан боғлаб қўйишдан кўрқоқларча ҳазар қиладилар” (Ф. Достоевский). “Манфаатпарастнинг ўтмиши бўшлиқ, ҳозири қақроқ чўл, келажаги йўқликдан иборатдир” (С.Сегюр).

Алишер Навоий ҳазратлари худбинлик ҳақида сўз кетганда “худпарастликдан бутпарастлик яхшироқдир”, деганлар. Худбинлик – яъни, ўзига бино қўйиш бахтсизликдир. Худбиннинг ҳар бир қилган иши ўзига яхши кўринади. Худбин – Ҳақнинг амрига бўйсунмайди. Шайтоннинг барча буйруқларини бажо келтиришдан чарчамайди. Ўз олдида ўзи доно ва чечан, ҳар бир қиладиган номаъқул иши ўзига маъқул ва равшан... Кимки зиёфатда у хо-

сиятсиз билан бирга ўтирса, унинг ўринсиз ҳаракатлари туфайли жондан безор бўлади, бундан қутулиш учун ўлимни кўзига тўтиё қилади. Агар шунда биров: “сени ўлдириб, шу балодан қутқараман”, деса, унга жонини фидо қилади. Бугина эмас, агар у худбин жаннатда базм қурадиган бўлса, ўша жаннатга ҳам қадам босмайди. Бу минманликка берилган ахлоқсизнинг ва бу ярамас ифлоснинг мажлисидан зиндон яхшироқ. Унинг бадбўй, жирканч базмидан ҳожатхона покизароқ. Бу айтилган феъллар худбиннинг кўпчиликка нисбатан ўзини устун ва қилиқларини ёқимли деб билганидан ҳамда ўз жilовини шайтоний нафснинг қўлига бериб, нафсига қурбон бўлиб қолганининг касофатидандирким, қанчадан-қанча ёмон феъллар шунинг натижасидир...

Инсоннинг табиати уч жойда маълум бўлади: сафарда, овқатланиш пайтида, пул ва молга тегишли олди-бердиларда. Чунончи, Ҳаж сафариди инсон машаққатларга, йўл қийинчиликларига йўлиқади. Оғир пайтда инсон ҳамроҳига қандай муомала қилади? Фақат ўзининг ғамини ейдими ёки бошқаларга ҳам ёрдам берадими? Ана шу масалаларда ҳақиқий мўминнинг камолоти намоён бўлади. Агар бир чеккада ўтириб, қодир бўлса-да, ҳеч кимга ёрдам бермаса, аксинча, ўзгалардан ёрдам сўраса, ундай одамга афсуслар бўлсин. Бу ҳол ҳам танбаллик, ҳам имон заифлигига далолатдир. Ҳар йили Ҳаж мавсумида одамлар бир-бирларини босиб ўлдирганлари ҳақидаги хабарни эшитамиз. Бу фалокатда одамлардаги худбинлик қай даражада намоён бўлар экан? Минодаги ёнғин чоғида баъзи биродарлар жонларини хатарга қўйиб, ночорларни қутқарган эканлар, айримлари эса оила аъзоларини ташлаб қочиб қолишган экан...

Тановул пайтида ҳам фақат қорнини ўйлаш имондаги нуқсоннинг аломатидир. Савдо-сотиқда ҳам шундай. Биринчи навбатда ўз манфаатини ўйлайдиган инсонлар ҳеч қачон комил мусулмон бўла олмайдилар. Дунёга ҳирс қўйган, худбин, мухолиф, мағрур, мутакаббир, зиқна, дарғазаб, риёкор, шуҳратпараст инсонлар ҳам шу жумладандирлар.

Худбинлик инсонни заволга, камтарлик эса камолга олиб келади. Кимки худбин бўлса, халқ назаридан қолади. Камтарлик эса эл орасида шараф келтиради. Юракнинг хусусиятларидан бири кўнгил қўйиш ва меҳр-муҳаббатдир. Кўнгил ниманидир севади, нимадандир нафратланади. Муҳаббат ва нафрат ҳар қандай нарсага нисбатан бўлиши мумкин.

Хўш, худбинликнинг яхши ва ёмон томонлари бўладими? Масалан, ўғри ҳам ўз манфаати билан яшайди, тикувчи ва олим ҳам. Аммо биринчиси одамларни ғорат қилиш билан банд бўлса,

иккинчиси кийинтиради. Учинчиси эса қалбларни ҳидоят нури билан равшан қилади. Демак, ҳар бирлари ўзларича ҳақ.

Бир одам жаҳаннам азобидан қўрқиб, Худога ибодат қилса, яна бири жаннатга тушиш учун ибодат қилади. Бошқа бири Худони ибодат қилиш учун лойиқ ягона Зот деб билади.

Бошқа бир мисол. Бир одам гиёҳвандликка берилди, дейлик. Унга қанчалик панд-насиҳат қилиб, йўлдан қайтарсангиз ҳам, у ўзича “тўғри иш қилипман”, деб ўйлайверади. Ўз йўлидан қайтмайди. Бошқа бир одам кечқурун ҳеч кимга билдирмасдан садақалар қутисига пул ташлайди. Қилаётган ишини ҳеч ким кўрмаслигини истайди, яъни, хайрли ишини кўз-кўз қилмайди. Бу ерда табиийки, ихлос биринчи ўринда туради. Шу сабабли айтурларки, ихлос бу моддий оламга тааллуқли эмас, балки ўзга олам гавҳаридир. Ихлос билан бу дунёдаги “меҳмон” шу дунёнинг ўзда ўзга олам бўйини туяди.

Аллоҳ барча нарсада чегара бўлиши кераклигини буюради. Айнан шу чегара инсоннинг ҳайвондан фарқини белгилайди. Аллоҳ бандаларни ейишдан ман қилмайди, лекин ҳалол топиб, меъерини билиб ейишга буюради. Шунингдек, кийиниш ҳам тақиқланмаган, лекин бу борада меъёр бўлгани яхши. Бошқаларга ўзини кўз-кўз қилиш ёки мақтаниш мақсадида бўлиши керак эмас.

Кулишдан эмас, бировни масхара қилиб кулишдан қайтарилганмиз. Инсон яшаш учун ейди, емоқ учун яшамайди. Мева-сабзавотларни ювиб ейди, таомларни дид ва озодалик билан пиширади. Гўштни ҳам турли усулларда пишириб истеъмол қилади. Мумкин бўлмаган нарсалар ейилмайди. Ҳайвонлар эса бундай эмас. Таомнинг сифати ва озодалиги уларни қизиқтирмайди. Демакки, ҳайвонлар учун чегара йўқ, инсонлар учун бор. Шунинг учун ҳам аҳли дониш: “Ўз жиғилдони учун ишлаган одам қоринни тўйгазиб олган молга ўхшайди. Ҳақиқий одам инсоният учун ишлайди”, деганлар. Лекин биз “худбинлик” сўзини ижобий маънода сира қўлламаймиз. Бу атама бизда фақат иллатни англатади.

Зикр этилган иллатларни биз шахсга нисбатан оламмиз. Ҳолбуки, халқаро миқёсдаги тамаъ, халқаро миқёсдаги очкўзлик, халқаро миқёсдаги худбинлик ҳам мавжуд. Шахслар орасидаги иллатлар бир ёки бир неча шахсни беҳузур қилса, шу иллат эгасини оқибат хор этса, халқаро миқёсдаги иллатлар катта можароларни, урушларни келтириб чиқаради. Тарихдаги барча фожиалар, бугун содир бўлаётган фалокатлар замирида айнан шундай иллатлар ётади.

Баён қилинган масалалар бир ўқиб чиқиш билан ҳал қилинмайди. Бу иллатлардан қутулиш чорасини қилишимиз керак. Иллатлардан холи бўлиш – жаннат дарвозаларининг очилиши экан, не учун бу дарвозаларни очишга ўзимиз ҳаракат қилмайлик? Яқинларимизга ёрдам бермайлик? Биров бир-икки ҳикмат билан танишиб, ўзини ўзи тарбия қила бошлайди. Бошқа бировга кўп кунлик ёки ойлик, ҳатто йиллик тарбия лозим бўлади. Тарбиядан чарчмайлик. Ахир барча яқинларимиз билан жаннатда бирга бўлсак қандай яхши!!! Шу ният билан дуога кўл очайлик:

Аллоҳим! Яратган махлуқотларинг ёмонлигидан, турли иллатлар қаторида бахиллик, тамаъ каби балолардан бизларга паноҳ беришингни илтижо қиламиз. Эй Раббимиз! Барчани яратдинг ва тўқис қилдинг, тақдирда белгилаб унга мувофиқ ҳукм қилдинг, ўз Аршингга истиво қилдинг, ўлдирдинг ва тирилтирддинг, таом бердинг ва тўйдирдинг. Сув бердинг ва қондирдинг. қуруқлик ва сувингда кемаларинг, жониворларингга миндириб кўйдинг, бас, Ўз ҳузурингда бизларга марҳамат эиикларингни оч, иллатлар офатидан асра! Бизларни Ўз ҳузурингда туришдан ва азобингдан қўрқадиган ва Сенга иллатлардан холи ўлароқ йўлиқини орзу қиладиган бандаларингдан эт. Омийн, йа Раб ал – оламийн!

“У ИСРОФ ҚИЛУВЧИЛАРНИ СЕВМАС”

*Еб-ичиш – гуноҳ эмас. Исроф қилиш гуноҳ.
Афсуски, баъзи кишилар еб-ичишининг хилма-хил ва
кўп бўлишини ҳаётнинг асосий мезони деб биладилар.
Бизда “озиқ-овқатни исроф қилиш” деганда емай,
ташлаб юборишни тушунадилар.
Бу аслида тўғри, аммо керагидан ортиқ ейиш ҳам исрофдир.*

Саховат мақтовга сазовор хулқ. Бошқачароқ айтилса, саховат на исрофгарчилик, на хасислик томон оғади, балки иккисининг ўртасида турган бир фазилатдир. Аллоҳ таоло бундай фазилатли кишиларни мақтаб дейди: “Улар инфоқ-эҳсон қилган вақтларида исроф ҳам, хасислик ҳам қилмаслар, балки эҳсонлари ана ўша хасислик билан исрофнинг ўртасида мўътадил бўлур” (Фурқон сурасидан).

Азизлар, хафа бўлманг-у, лекин кўп аёлларда учрайдиган бир ёмон одат сизда ҳам бор. Аслида буни шунчаки “ёмон одат” эмас, “гуноҳ иш” десак тўғрироқ бўларди. Афсусим шундаки, неча минглаб одамлар каби сиз ҳам бу одатларингизни гуноҳ деб билмайсиз. Бу гуноҳ баъзан лоқайдлик, баъзан эса эринчоқликдан келиб чиқади. Майли, гапни кўпайтирмай, гуноҳга олиб борувчи ярамас одатларимизни баён қилай.

Уйларимизда электр чироқни ёқиб-ўчирувчи мослама бор. Уни “ёққич” деб номлаганмиз. Бу мосламани кўпроқ чироқни ёқиш учун ишга соламиз. Уни кераксиз пайтида ўчириб қўйишни ё унутамиз, ё эринамиз. Айниқса, ошхона ва ҳожатхона чироқлари бекордан-бекорга ёниб тураверади. Телевизорни биров кўрмас-да, ишлаб туради. Чин дилдан айтинг-чи, баъзан чироқ ўчиб қолса юрагингиз сиқилиб кетадими? Аёлларимиз дазмолни вақтида қилолмайди, кир ҳам юволмай қийналишади, тўғрими? Ана шунда электр қувватини бекорга исроф қилганингизга ачинасизми ё йўқми? Сувни ҳам бекордан-бекорга оқизиб қўямиз, а? Сув тўхтаб қолган куни челақ кўтариб кўчага чиққанингизда ўша гуноҳингизни ёдга оласизми ё йўқми? Ярим литрли чойнакка чой дамлаш учун уч литрли човгумни сувга тўлдириб газга қўямиз. Икки ярим литр сув бекорга қайнайди. Демак, уни қайнатишга ортиқча газ исроф бўлдимми? Ундан ташқари, газни ўчириб-ёқишга эриниб, пастлатиб қўя қоламиз. Газ соатлаб ёниб ётади. Баъзан човгум эриб ҳам кетади, а? Газ келмай қолса, уйингиз исимаса, қозондаги овқатингиз чала пишганича қолса, буни газни исроф қилганингиз учун берилган кичик жазо ўрнида қабул қиласизми ё йўқми?

Бу масалаларда оиладаги эрлар танбеҳ беришса, аёлларнинг балки гаши келар? “Битта лампочканинг ёниб туришига шунчаликми?” деб эрларини хасисликда айблашар? Бу ҳолда билишсинки, гап неъматлардан фойдаланганлик учун тўланадиган пулдагина эмас. “Бели оғримаганинг нон ейишига боқ”, деган мақолни эшитишгандир? Буни маломат ёки миннат ўрнида қабул қилишмасин. Фикр қилсинлар-ки, шу битта лампочканинг бекорга ёниб тургани учун анчагина сўм тўланди. Бу исроф бир соат ёки бир кун билан чекланса, кечириш мумкин. Лекин ўн кунда, бир йилда... қанча бўлади? Шу пулни ҳавога совурмасдан керакли нарсага ишлатган яхши эмасми? Моддий исрофдан ташқари масаланинг яна бошқа муҳим томони бор: сиз учун “арзимаган” исрофнинг табиатни заҳарлашини ўйлаб кўрмаганмисиз? Ошхонангизда ёниб турган газ қанча кислородни исроф қила-

ди? Электр қуввати ишлаб чиқариш учун газ ёки бошқа ёқилғилар ёқилади. Атроф-муҳитга салбий таъсир этиш эвазига ишлаб чиқарилган электр қувватини сиз ва сизга ўхшаганлар исроф қилиб туришини ҳам кам ўйласиз.

Ёшлик кезларимизда ўтмишдаги бойларни ёмонлашга қаратилган ҳикояларни кўп эшитганмиз. Бой албатта, хасис ва золим бўлади, деган ҳақиқатни омма онгига сингдиришга уринишарди. Тўғри, бахил ва золим бойлар бўлгандир, бунақалари ҳозир ҳам учрайди. Лекин ўшанда мисол тариқасида келтириладиган воқеада бахиллик унсури йўқ эди. Айтилардики, бир хасис бойнинг уч хотини ва ўн келини бор экан. Шом пайти ҳаммалари қорачироқларини кўтариб келарканлар ва бой битта гугурт чўпи билан барча чироқларни ёқиб бераркан. Бу ҳол ҳозирги ёшларга ҳам хасислик бўлиб туюлса, эҳтимол. Билмадим, бой балки гугуртга сарфланадиган пулини ўйлагандир, ҳар ҳолда у дамларда гугурт қиммат бўлган. Нияти бошқа бўлса ҳам, ҳаракатида, амалида исрофдан қочиш бор эди, шу боис уни бахилликда айбламаганимиз яхши.

Қуръони каримнинг Исро сурасида Аллоҳ ўзининг расулига хитобан дейдики: “Қавми қариндошга, мискин ва йўловчига хайру эҳсон билан уларнинг ҳақларини адо этинг ва исрофгарчиликка мутлақо йўл қўйманг! Чунки исроф қилгувчилар шайтонларнинг дўстлари бўлган кимсалардир. Шайтон эса Раббига ўта ношукур бўлгандир”. Уламоларимиз бу оятларни шундай тафсир қиладилар: исрофчилар неъматнинг қадрига етмайди. Агар шукур этса, ўшани исроф этмасди. Неъмат берувчи Зотнинг розилиги йўлида сарф этган бўларди. Исрофчи ношукур бўлгани сабабли ўзига берилган неъматни ботилга, ноҳаққа, ҳаром-ҳаришга, маъсият ва ёмонликка сарф қилади ва бу борада шайтонга биродар бўлади. Шайтоннинг эса ношукурлик бобида тенги йўқ. Шундай экан, исрофчининг бошига ҳам ўз биродари шайтони лаъиннинг бошига тушган бало-офатлар тушиши турган гап. Бундайлар тарихда кўп учраганларки, Шайх Саъдий ҳазратлари бежиз ёзмаганлар: “Бир порсоға амакилари авлоди таракасидин кўп мол ва неъмат етушди. Ул мол ва неъмат кўплугидин фисқ ва фужур ва бебоклик тариқасиға тушди, андоқким, жаҳонда ичмаган шароби ва қилмағон исёни қолмади. Фақир бир кун анго дедим: “Эй фарзанд, дахли оби равон ва харжи осийи гардондур. Фаровон харж этмак андоқ кишиға мусалламдурким, фаровон дахл онга муайян бўлмиш бўлғой”. Қитъа:

*Чу дахл (даромад) оз ўлса харжинг оз қилгил,
Ки ойтурлар кемачилар суруди.*

*Ки гар ёгмас эса тоғ узра ёмгур,
Бўлур бир йилда Дажла хушк рўди.*

Бир неча муддатдин сўнг кўрдумким, яна бурунғидек фисқу фужурға машғулдир. Мен яна онга дедим: “Ақл ва адаблик бўлғил ва лаҳву лаъбин тарк этғилким, чун мол тамом бўлса, қотиғлиқ чеккунгдур ва пушаймонлиғ егунгдир, аммо фойда қилмасдур”. Порсо нозу наим ва ҳавоу ҳавас лаззатиға мустағрақ бўлмиш эрди. Бу сўзларни эшитмай мендин юз эвурди ва деди: “Бугуннинг роҳатин сўнгги куннинг ташвиши била тийра қилмоқ хирадмандлар раъйининг хилофидур”. Байт:

*Кишиким бор эса яхши қилиғлиқ,
Қотиғлиқ биймидин чекмас қотиғлиқ.
Тараб қил, ончаким бор эрса матлуб,
Емак тонгла гамин бугун эмас хўб.*

Кўрдумким, менинг насиҳатимни қабул этмағусидир. Охирул-амр, суҳбатни тарк этдим ва саломат гўшасида ўлтурдим. Бир оз муддатдин сўнг кўрдумким, менинг айтғонимдек холи сурати тағайюр топиб, бенаволиқдин руқъа устиға руқъа еткорур ва луқма устиға луқма йиғодур. Кўнглум онинг ҳолиға куйди ва ул ҳолда онинг кўнгли жароҳатиға маломат била харош еткуруиб, намакпошлиғ қилмоқни мурувватдин кўрмадим ва ўз кўнглумға дедим. Маснавий:

*Чу сифла маст ўлуб ўзини билмас,
Сочар нақдин, сўнгин андиша қилмас.
Хазон баргин шажар сочғуси ҳар ён,
Қолур мундин зимистон ичра урён”.*

Азиз ёшларимизни қадим тилимизнинг жилваси билан таништириш учун Огаҳий таржималарини айнан келтирдим. Агар тушунишга қийналган бўлсангиз, ривоятнинг муҳимлигини эътиборга олиб, бугунги тилимизда ҳам баён эта қолай.

Бир тақводор одамнинг ўғли отасининг фазилатларидан маҳрум эди. У амакилари қолдирган меросга эга бўлгач, мол-дунё ақлини олди-ю, босар-тусарини билмай қолди. Бу бойликни тежаб сарф қилмай, исрофгарчилик йўлини тутди, унинг қилмаган фисқу-фужури қолмади. Бир дафъа мен унга насиҳат қилиб айтдим:

— Эй ўғил, қўлингга кирган бойлик оққан сувга, айш-ишрат эса айлаиб турган тегирмонга ўхшашдир. Даромади кўп бўлган кишигина кўп сарф этиши мумкин. Сен ҳою-ҳавасни қўй, ақладаб йўлига кир, молу дунёнг тамом бўлганидан кейин кўп машаққатларга дучор бўласан. Пушаймон фойда қилмайди.

Йигит сўзимга кирмади. Иккинчи марта танбеҳ берганимда ҳам парво қилмай, ўзининг тутган йўлидан қайтмади. Шундан кейин насиҳат қилишни тарк этдим.

Орадан бир оз вақт ўтгач, унинг тиланчилик қилиб юрганини кўрдим. Шундай ҳолида ярасига туз сепиб, бир нарса дейишни ўзимга эп кўрмадим, ҳолига ачиниб, ўз-ўзимга хитобан дедим:

— Нодон одам ниҳоятда ғурур мастлиги туфайли бир кун муҳтожликка тушиб қолишини ўйламайди. Дарахтлар баҳор фаслида гулларини сочиб юборадилар, қишда ҳатто барглари ҳам қолмайди...

Бу ҳикматдан оладиган маъномиз шуки, “ҳамонки ёмғир ёғиб турмаса катта дарёлар ҳам қуриб қолар экан, даромадингни со-вурма. Муҳтожликка тушиб қолишни истамасанг, қўлингдаги мол-давлатингни беҳудага сарф қилма, исрофгарчиликдан сақлан, шундай қилсанг, бошқаларнинг мол-мулкига кўз олайтирмай, роҳатда яшайсан”.

Ҳазрат Навоий “Ўт иши – қовурмоқ, ел иши – совурмоқ”, дейдилар. Яна дейдиларки: “Исроф сахо эмас ва итлофни (йўқотиш, барбод қилишни) маъно аҳли сахо демас”. Яъниким, исроф қилиш – сахийлик эмас, ўринсиз совуришни ақлли одамлар сахийлик демаслар. Ҳалол молни куйдирганни девона дерлар. Ёруф жойда шамъ ёққанни ақлдан бегона дерлар.

*Худо молига қилмоқ исроф не?
Жунун аҳлидек мунча итлоф не?*

Исломда мол-ашё ҳам иззатлидир. Молни исроф қилган, талофат берган жазосини олади. Бунга эътибор берайлик: “Мен ўз товоғимни бекордан-бекорга синдирдим”. Ўзининг товоғини синдирди. Ўзгага зарари тегмади. Бунинг учун ҳам жазо борми? Бор! Нима учун? Эрга ё қайнонага жаҳл қилибми ёки шошилибми ёки бошқа сабаб туфайлими, идиш-товоқ юваётиб синдирадиган келинларимиз ҳам бор. Албатта, оила шароитида бу иш учун дарров жазо берилмайди. Лекин тасодифий синдирилган пиёла ёки коса учун ҳам қайнона ёки эрнинг норози бўлиши табиий. Баъзилар норозиликлари билан чекланадилар, баъзилар танбеҳ берадилар, баъзилар сўкадилар. Агар пиёла бировга аччиқ қилиб син-

дирилган бўлса, эр томонидан муштнинг ишга тушиб кетиши ҳоллари ҳам учрайди, шундайми? Биз оиладаги жазо эмас, шариятга кўра белгиланган жазо ҳақида сўз юритайлик. Азиз ёшларимиз бу масалага ҳам кўпроқ эътибор берсинлар.

Шарият қонунларида мол ҳам муҳтарамдир. Молни асраш ҳам аҳамиятлидир. Шаръий қонунларда булар ҳақида ҳам айтилган. Фатво китобларидан жой олган “Ла зарара вала зирора фил ислам” – Исломда молга зарар бериш мумкин эмас, деган ҳукми унутиш мумкин эмас.

Оилада келин қайнонага аччиқ қилиб пиёла синдиради. Қўшнилар орасида низо чиқиб, бири иккинчисининг молига чанг солади. Мақсад — молини тортиб олиш эмас, балки йўқ қилиш. Масалага диққат қилайлик: мен қўшнимдан ранжисам-да унинг хирмонини ёқишга ҳаққим йўқ. Ислом нуқтаи назаридан ҳам, одамийлик нуқтаи назаридан ҳам бундай қилиш мумкин эмас. Гуноҳ бўлади. Бунинг оғир жазоси бор. Десамки: “У менинг хирмонимни ёққан эди, мен ҳам унинг хирмонини ёқаман”. Бундай қилишга ҳам ҳаққим йўқ. Зарарга зарар билан жавоб қайтаришга ҳам ҳаққим йўқ. Лекин қозига (ҳакамга) мурожаат қилиб, ҳаққимни талаб этмоғим мумкин. Молига эса талофат беролмасман. Замоनावий қонунларда ҳам бу ҳол зикр этилган.

Бир бола муаллимнинг олдида куйган лампочкани деворга отиб синдирди. Бунинг учун муаллим уни жазолади. Муаллимга: “Нега жазо бердингиз, ахир лампочка куйган эди-ку?” деганларида, у киши: “куйган бўлса-да, эҳтимол бирор нарсага ярарди, тайёр нарсани бузиш, синдириш тўғри эмас”, дедилар.

Азизлар, бу сизга ҳам ғалати туюлди, а? Ҳа, биз шунақа бўлиб қолганмиз. Кўп нарсаларни кераксиз, деб ташлаб юбораверамиз. Бир келинни эшитган эдим, идишларни ювишга эриниб “дарз кетибди” деган баҳонада ахлатга ташлаб юборар экан. Кийимнинг йиртилган ё титилган жойларига ямоқ солиб, йиртилган пойабзални ямаб кийиб юриш менга ғалати туюлмагани учун бугунги ёшларнинг охори тўкилмаган кийимларни ташлаб юборишларига бефарқ қараб туролмайман. Тўғри, ҳозир бирон киши ямоқ шим кийса дарров калака қиламиз, уни бахилликда айблаймиз. Лекин дунёнинг қайси бир жойида шу ямоқ шимга ҳам зор одамлар борлигини ўйлаб кўрамизми? Ямоқ кийиб юриш тарафдори эмасман. Ҳамма ораста юриши шарт. Лекин орасталик билан кибрни аралаштириб юбормаслик ҳам керак. Бугун аксар ҳолларда кибрга берилиб исрофга йўл қўямиз. Шундайлар борки, битта кўйлакни икки ё уч мартадан ортиқ киймайди. Бир эмас, бир неча жавон кийимга лиқ тўла бўлади. Шунақалар билиб

қўйишсинки, кийилмай турган кийимлари учун ҳам ҳисоб беришга тўғри келади.

Расулуллоҳ (с.а.в.) дедилар: “Аллоҳ таоло учта ишингиз учун ғазабли бўлади: бўлар-бўлмас гапни нақл қилиб юрмоғингизга; кўп суриштиравериш ва кўп тиланишга; молни ноўрин ерларга сарф қилиб зое қилмоғингизга”. Набий муҳтарам Сабаъ сурасидаги “Айтинг, албатта, Раббим бандаларидан Ўзи хоҳлаганига ризқни кенг қилур ва Ўзи хоҳлаганига ризқни танг қилур. Бирор нарсани эҳсон қилсангизлар, бас, Аллоҳ унинг ўрнини тўлдирур”, калимасини айта туриб “исроф ҳам, танглик ҳам қилмасдан сарфлангиз” деб изоҳ берган эдилар.

Ривоят. Бир одам қариндошиникига бориб, уйланмоқчи эканини айтди. Қариндош аёл ўртада туриб, уни уйлантириб қўйди. Эр тўйнинг эртасига хотинига бир халтачада қаҳва олиб келиб берди. Хоним халтачани эҳтиёткорлик билан очиб, қаҳвадан ичимлик тайёрлай бошлади. Халтачани эса деразадан ташқарига отиб юборди. Эр унинг ҳаракатларини диққат билан кузатиб турган эди. У дарҳол ўртада турган қариндош аёлни чақирди-да: “Мен бу хотиндан ажрайман”, деди.

Қариндош аёл орадан фурсат ўтиб йигитни яна уйлантирди. Йигит бу хотинига ҳам бир халтачада қаҳва келтирди. Янги келин ҳам худди аввалгисидай иш тутди: қаҳвани финжонга солди-да, халтачани ташқарига улоқтирди. Йигит бу хотинни ҳам талоқ қилди.

Ўртада турган аёл унинг бу қилиғидан ранжиб, бир танишига ҳасрат қилиб: “энди қиз қидирмайман, бўйдоқлигича юраверсин”, деди алам билан. Буни эшитган таниш аёлнинг қизи “қариндошингизга мен тегаман”, деб қолди. Қариндош хотин “сени ҳам ҳайдайти”, деб огоҳлантирса ҳам аҳдида қаттиқ турди-да, ўша йигитга турмушга чиқди.

Эр эски одатини яна такрорлади. Келин эри олиб келган халтачани шошилмай, авайлаб очди, қаҳвани финжонга солди. Сўнг халтачани ташлаб юбормай, тахлади-да, ипи билан олиб қўйди. Хотинининг ҳаракатларни зийраклик билан кузатиб турган эр:

— Хоним, нега бу халтачани олиб қўйдингиз, ташлаб юборавермайсизми? — деб сўради.

— Нега ташлайман? — деди келин. — Ота-боболаримиз “Сақла сомонни – келар замони”, деганлар. Бир куни бу халтача керак бўлиб қолар, — деди.

Эр: “Ипини нега олиб қўйдингиз? Бир қарич ип нимага ярарди?” деб сўради.

— Рўзғорда ҳамма нарса керак. Бир кун бирор нарсани боғлашга яраб қолар. Ҳозир бу ип биздан бирор нарса сўраётгани йўқ. Ортиқча нарсанинг зарари бўлмайди, — деди келин.

— Албатта, хоним, — деди эр. — Мана энди рўзғор тебратадиган, тадбирли, оқила аёлга уйланибман, Худога шукр!

Дунёда ҳузур истаган келинпошшаларимиз, бу ривоятни ўқиб гашлари келмасин-да, аксинча, ундан ибрат олсинлар ва дунёда бахтли бўлиб яшасинлар. Яна “бу қанақа хасис одам ўзи, бир парча қоғоз, бир қарич ип учун хотини билан ажрашса”, деб энсалари ҳам қотмасин. Яхшилаб тушуниб олсинлар. Агар бу одам хасис бўлганида рўзғор юритишни биладиган оқила аёлни излаб олдинги тўйларига пул сарфлаган бўлармиди?

Уйланишдан олдин оқил эркак қизни синаб, тарбиясини билиб, лозим топса уйланади. Шундай ақлли одамлар кейин ҳузур топадилар. Аксинча, “менга хотин бўлса бўлди-да”, деб учраганига уйланаверадиганлар жаҳаннам ҳаётида яшайдилар. Уларнинг ўзлари исрофдан қўрқмайдилар ва ақли аёлларини ҳам бу гуноҳдан тўхтатмайдилар. Оқибатда ўзларига ўзлари жаҳаннам ҳаётини яратадилар.

“Эй Одам фарзандлари! — деб хитоб қилинади Қуръони каримнинг Аъроф сурасида. — Ҳар бир ибодат чоғида ўз зийнатингизни олинг. Еб-ичинг ва исроф қилманг. Чунки У исроф қилувчиларни севмас”.

Еб-ичиш – гуноҳ эмас. Исроф қилиш гуноҳ. Афсуски, баъзи кишилар еб-ичишнинг хилма-хил ва кўп бўлишини ҳаётнинг асосий мезони деб биладилар. Бизда “озиқ-овқатни исроф қилиш” деганда емай, ташлаб юборишни тушунадилар. Бу аслида тўғри, аммо керагидан ортиқ ейиш ҳам исрофдир. Еб-ичиш керак экан, деб қорин бандаси бўлиш ҳам мусулмонга муносиб эмас. Ҳозирги кўп касалликларнинг келиб чиқишига ана шу исрофгарчилик сабаб бўлмоқда. Қадимда бир яҳудий хулафолардан бирига: “Қуръонларингизнинг ярим оятига бутун тиб илми жойлашган”, деб айтишга оятни ўқиган экан.

Ўрни келганда яна бир нарсага диққатингизни қаратай: бугун ҳаётимизни қоғозсиз тасаввур эта олмаймиз. Ҳар бир хонадонга жуда кўплаб қоғоз турли кўринишларда кириб келади. Қоғоз вазифасини ўтаб бўлгач, кўпчилик уни ғижимлаб, ахлатга ташлайди. Айримлар эса тахлаб, тўплаб, қоғоз парчаларини сотиб олувчиларга топширишади. Кераксиз қоғозларни тўплаш ортиқча заҳмат талаб этмайди. Жиндай ҳафсала бўлса, бас. Ким савоб талабида бўлса, шу ишни қилади. Баъзиларга шу қоғоз парчаси учун тўланадиган пулнинг миқдори кам туюлиб, худди ўзларини пастга ураётгандай бўладилар. Лекин гап пулда эмас,

исрофдан сақланишда. Сиз тўплаб топширган кераксиз қоғоз парчалари қайта ишланиб, ўзингизга яна хизмат қилади. Масалани яна табиат ҳимоясига қаратсак, шу қилган ишингиз эвазига бир неча дарахт кесилмай қолиши мумкин. Ҳар ҳолда қоғознинг дарахтдан ишланишини билсангиз керак? Бир-икки ой мобайнида тўплаб топширган қоғозларингиз эвазига битта дарахт кесилмай қолса, шунинг савобига эришасиз, иншааллоҳ!

Дарахтни бутасак, шохчаларни ташлаб юборамиз. Европада эса эҳтиётлаб, тўплаб оладилар, қуришиб сўнг майдаладилар ва мебел саноатида ишлатадилар. Уларда биздагидан кўра дарахт кўп, ўрмондан кесиб келса бўлаверади. Лекин ахлатга ташлаб юбориладиган шохчалардан фойдаланиш эвазига бир қанча дарахтларни сақлаб қолишади. Биз нима учун шундай қила олмаймиз?

Ноннинг исрофига нисбатан муносабатда оилаларимиз орасида фарқ борми? Бир оилада суви қочган нон пўчоққа ташлаб юбориб, иккинчисида бунинг катта гуноҳ эканини билиб, исрофга йўл қўйишмайдимиз? Тўкинлик замонида яшаётганимиз учун нонни исроф қилишдан уялмайдиган, гуноҳидан қўрқмайдиган бўлиб қолганмиз. Бу гуноҳ ишларга қишлоққа нисбатан шаҳарда кўп дуч келамиз. Оиладаги гўдак ҳам, ўсмир ёки эрта-индин узатиладиган қиз ёки уйланадиган йигит ҳам дастурхон устидаги нонни ушлаб кўради. Салгина суви қочган бўлса, “янгиси йўқми?” деб сўрайди. Баъзан нон бўлаклари, баъзан бутун-бутун нонлар моғорлаб кетади. Пўчоққа ташланади. Маҳаллаларда чорваси бор хонадонлар мол-қўйга берадилар. Кўп қаватли уйларда эса ахлатга ташланади. Мана шу “нонкўрлик” дейилади. Ким нонни хор қилибди, Худо уни бир тишлам нонга зор қилиб қўйишидан қўрқсин.

Бугун нонни қадрламаётганимизнинг икки сабаби бор: биринчиси – дастурхонимиз тўкин. “Тўқликка – шўхлик”, деганларидай, дастурхонимиз ҳаминша шундай бўлади, деб ишонамиз. Иккинчиси – фарзанд тарбиясида нонни қадрлаш, уни исроф қилмаслик масалалари тушиб қолган. Мен болалигимни кўп эслайман. Ноннинг ҳатто ушоғини ҳам қадрлаш лозимлигини уйда ота ва онамиздан ҳам, кўчада бегоналардан ҳам эшитардик. Фақат уйда эмас, ҳатто кўчада кимдир тушириб кетган ушоқни кўрсак, олиб, чангини пуфлаб, ўзини кўзга суртиб сўнг ейишни тайинлашарди. Ҳозир уйдаги дастурхондан бир бўлак нон пастга тушиб кетса, олиб ейилмайди, аксинча, пўчоққа ёки ахлат челаққа ташланади. “Нон ушоғини олмай босиб ўтсанг кўр бўласан”, деб таъкидлашарди. Кўрлик жисмонан эмас, маънавий жиҳатдан эканини кейинроқ тушуниб етдик.

Фақат нон эмас, овқатлар ҳам исроф бўляпти. Бир киши “қотган нон, ачиган овқат исроф бўлмайди, молга берилади”, дейди. Ҳа, шундай ҳоллар бор. Бироқ, биринчидан, молга берилмай, ахлатга ташланаётган нон ва таомлар озми? Иккинчидан, нон ва овқат инсон учун берилган неъмат! Молу қўйнинг насибаси, емиши бошқа. Шундай экан, унутмаслик керакки, ким исрофдан тийила олса, бошқаларга муҳтож бўлмай яшайди. Исрофнинг энг ҳурматли оилаларни бузганига, энг бой уйларни вайрон қилганига, энг юқори мансаблардан тубан туширганига, энг шуҳратли ному насабга эга бўлганларни хор-зор қилганига тарих гувоҳ. Шу сабабли исрофдан сақланиш, ҳар бир ишда тежам ва иқтисодга риоя қилиш борасида кўп даъватлар қилинади.

Нон қадри, нон исрофи ҳақида кўп гапирилади. Мавзу муҳим бўлгани сабабли гапимиз сал чўзилса ҳам яна бир оз фикр юриштишга ҳожат сезяпмиз. Агар мақсадни яхши англаб етдим, десангиз, уч юлдузчалар орасидаги сатрларни ўқимасангиз ҳам майли. Ҳафсала билан ўқишда давом этсангиз, кам бўлмайсиз. Халқни ёритиб ўтган бир воқеа каминани суҳбатни чўзишга ундади. Бундай воқеани сиз ҳам учратгандирсиз. Ошхонада таомланиб ўтирганимизда иттифоқо рўпарадаги стол атрофида давра қурган қизларга кўзим тушиб қолди. Даврадаги тўрт қиз овқатларини еб бўлишгач, бир тўғрамдан нон олишиб, бўёқлари чапланган лабларини артишди. Ниҳоятда хунук қилиқ, ниҳоятда хунук манзара, тўғрими?

Инсон учун яратилган энг улуғ неъматлардан бири нондир. Айрим неъматларни бир ҳафта, бир ой ёки йил истеъмол қилмай юриш ҳам мумкин. Лекин нонсиз яшашни тасаввур этиш қийин. Энг тотли неъматларни ҳам икки кун кетма-кет истеъмол қилсангиз, учинчи кун унга қарагингиз ҳам келмайди. Лекин нон ҳеч қачон меъдага тегмайди. Инсон барча махлуқот орасида азиз ва мукаррам қилиб яратилгани учун ҳам унга шундай неъматлар насиб этилган.

Мен қизлар даврасидаги хунук манзарани тилга олдим. Аслида атрофимизга назар ташласак, катталар орасида ҳам нон қадрини унутаётганлар, нонни исроф қилаётганларни кўрамиз. Агар ёшлар нон қадрини билмаётган бўлсалар, демак, бунга катталар айблдирлар. Масалага мантиқан қарайлик: нон қадрини билмаган катта одам фарзандига бу борада қандай насиҳат қилиши мумкин? Нонни исроф қилаётган одам ерни шудгор қилиб, буғдой қадаган, етиштирган, ўриб олган деҳқоннинг, тегирмонда тер тўккан ишчининг, тандир-

нинг оловли оғзи олдида заҳмат чеккан новвойнинг меҳнати-ни қадрлармиди?

Нон учун хизмат қилаётганларнинг манглай тери иқтисодий жиҳатдан ҳукумат томонидан тақдирланади. Маънавий қадри эса сиз билан биз томонимиздан бўлади. Аввало қорин тўйиб, шукроналик дуоси қилинаётганда уларнинг ҳақиқа ҳам хайрли тилаклар билдирилса савоб устига савоб бўлади. Энг муҳими – уларнинг меҳнатларини қадрлаш бизларнинг нонни исроф қилмаслигимизда намоён бўлади. Тасаввур қилинг: бир шоир янги шеъри ёзилган қоғозни сизга инъом этди. Сиз шеърнинг ярмини ўқиб, сўнг қоғозниғижимлаб ташладингиз...

Нон исрофи – ношукрликдан келиб чиқади. Олдинги суҳбатимиздаги фикрни такрорлайман: ҳозир дунёда миллион-миллион одамлар бир бурда нонга зор бўлиб яшаяпти. Биз шуни ўйлаймизми? Ёки уйи нон ва бошқа неъматлар билан тўкин оиладаги хаста одам бир тишлам нонни чайнаб юта олмайди. Буни-чи, буни кўз олдимизга келтира оламизми? Худо дастурхонимизни тўкин қилиб берди, неъматларни истеъмол қилишимиз учун саломатлик берди. Бунга шукр қилиш ўрнига бу неъматларни нима учун исроф қиламиз?

Шоир Анвар Эшонов ёзган эдилар:

*Ўзбекистон кузидай бугун дастурхон тўкин,
Турналардай тизилиб, юраклари эзилиб,
Қора нон навбатида турганларнинг ҳаққи ҳам,
Улуғ жанг йўлларида кўксидан қон сизилиб,
Европада ўт кечиб юрганларнинг ҳаққи ҳам,
Насибангга қўшилиб турар дастурхонингда.*

Ёши улуғ отахонлар, онахонлар бир бурда нон учун қишнинг совуғи, ёзнинг жазирамаси демай туну кун навбатда турганларини унутишмагандир. Бу азобларни эслаб туришнинг фойдаси бор. Албатта, биз ёшларга бу азобни раво кўрмаймиз, Худо сақласин! Лекин ўтмиш инсон учун ҳамини сабоқ бўлиб хизмат қилиши керак.

*Бу йўллар
кўп қадим йўллар,
Беш миллион,
ўн миллион
юз миллион нафар
қуллар ва туллар,*

Гарданда чўяндан қуйилган занжир,
 Ерларда ҳашарот каби
 Очликдан,
 зорликдан гезариб лаби,
 Ожиз,
 махкум,
 хор ва бетадбир:
 — Нон! — дея,
 — Нон! — дея
 суриниб кечмишдир.

Фафур Фуломнинг бу сатрларини катта авлод унутмагандир?
 Ёш авлод ҳам бу каби сатрлар замирида ётган маъноларни уқса
 ёмон бўлмас эди.

Муборак Ҳаж сафарига борганимизда ноннинг исрофини
 кўриб, ҳайратдан ёқа ушлаган эдик. Бир кишига мўлжаллаб
 қўйилган нон нонуштагагина эмас, пешинлик, ҳатто кечликка
 ҳам етарли эди. Лекин хизматчилар нон ва бошқа овқат қолдиқ-
 ларини худди ахлат супургандай сидириб, қора елим қопга со-
 либ, ахлатга ташлар эканлар. Шундай улуғ масканда бундай
 исрофгарчиликка йўл қўйилишига эътиборсиз қараб турмадик.
 Жуда кўпчилик норозилигини изҳор қилди. Оқибатда дастурхон-
 да қолган синиқ нонларга тегилмайдиган бўлинди. Биз у ерда
 танбеҳ бердик. Ўзимизда-чи? Тўйлардаги исрофгарчиликлар
 ҳақида тинмай гапирилади, лекин амал қилинмайди. Одамлар
 тўй ёки маърака қилиб савоб топиш ўрнига гуноҳга ботаётган-
 ларини тушунишлари шунчалар қийинми?

Боғча ва мактаб, касалхона ва ҳарбий ҳамда ҳарбийлашган
 қисм, шунингдек, ўқув юртлари ошхоналаридан челақлаб
 қолдиқ овқат ва нонни кўтариб чиқаётганларни кўрган мудира-
 лар, директорлар, бош врачлар ва бошлиқлар лоқайдлик қилма-
 салар қандай яхши! Биз бир-биримизга ғоят меҳрибонмиз. Ши-
 фохонадаги биродаримиз зиёратига боришда камида иккита ёки
 тўртта нон оламиз. Ҳолбуки беморга битта нон кифоя (ҳатто нон
 олиб боришнинг мутлақо зарурати йўқ. Чунки шифохонада етар-
 ли миқдорда беморларга нон берилади). Лекин биз битта нон кўта-
 риб киришга хижолат бўламиз. Нонни исроф қилишдан эса уял-
 маймиз.

Ресторанлар, ошхоналарни, тўйхоналарни кузатсангиз керак.
 Сув бўйларида жойлашган ошхоналардан ахлат ва пўчоққа ара-
 лаш ташланаётган нон қолдиқларига қаранг! Тўйга борганимиз-
 да дастурхон устида синиқ нон бўлаклари бўлса-да, яна нон син-

дирамиз: “бизни ҳам тўйга етказсин”, деган ниятда синдирилари миш. Бундай беъманиликни ким ўйлаб топди экан, ҳайронмиз! Яқиндагина, совет давридаги тўй ташвишлари ва машаққатларини унутдикми? Тўй қилишдаги энг оғир масала нима эди? Икки-уч қоп ун топиш эди. Советларнинг раҳбарияти “сиз пахта бераверинг, биз нон билан таъминлаймиз”, дегани билан ваъдасини бажара олмасди. Дўконга ун келганда икки кило ун олиш учун соатлаб навбатда туришларни унутмагандирмиз? Нонни исроф қилаётгани учун гуноҳга ботаётган кимсанинг нияти Яратган ҳузурда қандай қабул бўлар экан? Шоир айтмоқчи: “Бўғиб ўлдиргим келар, сербўёқ лабларини нон билан артаётган сатанг хонимни кўрсам... Адлия министри! Сиздан қатъий илтимос, исроф қилса ким нонни қаттиқ жазо берилса...” Шоирнинг бу таклифига қўшилувчилар кўп. Лекин гап жазода эмас. Гап инсофда, виждонда! Олий мажлис ва Сенат шундай қонун қабул қилган тақдирда ҳам исроф қилувчиларнинг онгида ўзгариш бўлмас экан, нон исрофи бирданига тўхтаб қолмайди.

Замонлар бўлган — ноннинг ҳар бир қадоғи олтин билан ўлчанган. Олтини бор одамлар бир тишлам нон топа олмай хор бўлганлар. Биз баъзан “нон неча пул?” деб сўраймиз. Тўрт юз ёки беш юз сўмлигини билиб, пулини тўлаймиз. Аслида биз нон учун эмас, нонга хизмат қилганларнинг ҳақини тўладик. Ноннинг ўзи эса бебаҳо неъматдир.

* * *

Нон исрофига доир гапларни якунлаб, мавзунинг бошқа томонларига ўтайлик.

Агар нон бўлмаса, одам бошқа нарсаларни еб ҳаёт кечиравериши мумкин. Лекин ҳаво билан сув бўлмаса-чи? Бу икки неъматнинг ўрнини ҳеч нарса боса олмайди. Олаётган нафасимизнинг қадрига етмаймиз. Ҳавонинг қандай неъмат эканини нафас қисиш хасталигига йўлиққан беморлардан сўраш керак. Ҳавонинг тозаллигини асраш дунё муаммоси ҳисобланади. Дунёнинг айрим катта шаҳарларида тоза ҳаво етишмай қоляпти. Кўчаларда тоза ҳаво берувчи мосламалар ўрнатилган. Димиқа бошлаган одамлар пул тўлаб нафас оладилар. Ҳавони ифлослаш дунё бўйича оммавий тус олган. Саноат корхоналаридан чиқаётган заҳарли газлар, автоуловларнинг заҳари, самодаги учоқларнинг заҳари... Одамлар ўзларини ўзлари заҳарлаш билан банд. Ўзларинигина заҳарласалар майли эди, авлодларга заҳарланган сайёрани ташлаб кетишдан уялмайдилар.

Азизлар, бу дунё муаммосининг оилага алоқаси йўқ, деманг. Оилага ҳам тааллуқли жойлари бор. Аввало, ҳар бир одам ўзи яшаётган сайёра тақдирига бефарқ қарамаслиги керак. “Она сайёра”, “Она ер” деб ардоқлаганимиз ҳолда унинг хасталиги билан ишимиз бўлмаса, шифолаш чорасини кўрмасак, биз қандай фарзанд бўлдик? Энди хонадонимизга қайтайлик: суҳбатимиз аввалида айтганимиз газ ёки чироқлар бекорга ёқиб қўйилишига қўшимча яна қандай айбимиз бор? Айниқса, ҳовлида яшайдиган хонадонларда ортиқча қоғозларни, кузда ва баҳорда эса хазонларни ёқиб юборамиз. Майли, бир тутамгина хазонни ёқайлик, лекин у ёниб адо бўлиши учун Худо бизнинг нафас олишимиз учун берган ҳаво неъматини исроф қиламиз-ку? Сиз бир тутам ёқинг, мен ҳам бир тутам ёқай, беш-олти қўшни ҳам ёқсин... Яна бир гап: бугун автоуловлар жуда кўпайди. Шунинг баробарида кўпчилик уловга боғланиб қолди. Беш-олти юз қадам жойга ҳам пиёда юришга эриниб, машинасига ўтиради. Бунинг нимаси ёмон, дерсиз? Биринчидан, жисмоний ҳаракатнинг чекланиши оқибатида киши заифлашиб бораверади. Иккинчидан, уловдан чиққан ис гази ҳавони ифлослайди. Сиз билан биз шу ҳаводан нафас оламиз. Турли-турли, оғир-оғир хасталиклар шу заҳарланиш оқибатида юзага чиқяпти. Японияда хизматга велосипедда келганларга машинада қатнайдиганларга нисбатан кўпроқ ҳақ тўлашар экан. Пиёда келувчилар эса улардан ҳам кўпроқ иш ҳақи олар экан. Чунки пиёда юрувчилар уларга нисбатан камроқ хасталанадир эканлар-да!

Сувга бўлган ҳурматсизлигимиз ҳаддидан ошди. Қишлоқларда ҳам, шаҳарларда ҳам анҳор, сой, ариқ сувлари тўлиб оқяпти. Лекин ҳеч ким эгилиб, бир ҳовуч сув олиб ичмайди. Қўлини, юзини ҳам ювмайди. Нега? Неғалигини ҳамма билади – сув ифлосланган. Бу ариқ-сойларда сув ўтлари ҳам йўқ ҳозир, ҳатто зулуклар ҳам қирилиб кетган. Бу сувнинг ифлослигига фақат каламуш чидаяпти. Қишлоқларда далага сепилган заҳарли дорилар сувга тушгани учун ҳам ичиш хатарли. Шаҳарларда эса ҳожатхоналарини анҳорга чиқариб қўювчи ноинсофлар ҳам бор. Айниқса “дача” деб номланмиш далабоғларда шаҳарникидай шароит яратиш учун ҳаммом, ҳатто ҳожатхоналарнинг қувурларини сойга қараб буришади.

Ҳовлиларда эса қолган овқатдан тортиб ахлатгача ариққа ташланади. Бу ишни қилувчи аёллар қилмишларининг уят ва гуноҳ эканини биладилар, шунинг учун кун ёруғида эмас, кеч қоронғулигида биров кўрмасин, деб ташлайдилар, тўғрими? Ав-

валлари совчилар қизларнинг ҳовли супуришини кузатишаркан. Агар ҳовлини ариқ томонга супурса, айб ҳисоблаб, айниб кетишаркан. Шунинг учун оналар қизларини тарбия қилганларида ишни ариқ лабидан бошлаб, юқорига қараб супуришни ўргатишган.

Бир подшоҳдан сўрадилар:

— Сиз саҳродан адашиб, сувсиз қолдингиз. Ташналикдан силангиз қуриганида биров сизга бир қултум сув берса, сиз бунинг эвазига нима берардингиз?

— Подшоҳлигимнинг ярмини берардим, — деди у.

— Ичингизга кирган ўша бир қултум сув чиқиб кетиши ҳам керак. Бўлмаса у заҳарга айланади. Чиқиб кетиши учун нима берардингиз? — деб сўрадилар.

— Мулкимнинг қолган ярмини, — деди у.

— Демак, бутун подшоҳлигининг нархи бир қултум сув экан-да? — деб хулоса қилдилар.

Шу ривоятни унутмаслик керак. Ҳар бир одам чанқайди ва чанқоғини тез орада қондиради. Бир соатлик ташналикка чидаш оғир. Бир кунлик ташналик азобини тасаввур қилиш ҳам қийин. Шундай экан, нега ҳаёт манбаи бўлган сувнинг қадрига етмаймиз?

Бу саволни ҳар биримиз ҳар куни ўзимизга бериб, жавоб топишга уринайлик. Бу неъматга нисбатан ҳар биримизда озми-кўпми ношукрлик борлиги ва бунинг жазоси ҳам мавжудлигини унутмасак ва шунга қараб яшасак, ўзимизга фойда. Ислом сувни ифлос қилмасликни ўргатади ва талаб ҳам қилади. Олмонияликларнинг яхши одати бор: тиш ювадиган бўлсалар, сувни оқизиб қўймай, бир стаканга қуйиб оладилар. Бу одат аслида Исломга хос. Исломда ҳатто таҳорат сувини ҳам тежаш буюрилади.

Болалигимизда бизларга: “сувга тупурма, тупурсанг – пес бўласан!” деб тарбия беришарди. Биз ариқ сувига нон оқизиб ейишни, қирғоққа ётиб олиб ариқдан сув симириб ичишни яхши кўрардик. Ариқ суви шу даражада тоза ва мусаффо эди. Ҳар бир маҳаллада ҳовуз ҳам бўларди. Қишда ҳамма шу ҳовуздан сув ичарди. Ҳовуздаги сув булоқники каби зилол бўларди... Латифанамо гап бор: бетамиз бир киши ҳар куни маҳалла ҳовузига тупураркан. Одамлар яхши гапиришса ҳам, уришса ҳам одатини ташламабди. Шунда маҳалла аҳли маслаҳатлашиб “Ҳажга юборайлик, зора шундан кейин инсоф кириб қолса”, деб қарор қилишибди. Пул тўплашиб, муборак сафарга жўнатишибди. У бетамиз эса Маккаи мукаррамага борган куниеъ Замзам було-

гининг сувиға тупурган экан. Шу латифани эсласам, кўпчилик ўша одамга ўхшаб қолмаёттибдими, деб ўйлаб қоламан... Сиз бу фикрга нима дейсиз?

Ривоят. Бир парҳезкор кишининг умри охирлаб, ажал унинг ёқасига чанг солди. Ажалга чап бериш учун қилган барча ҳаракатлари зое кетди. Унинг ёлғиз ўғли ҳали ёш, ҳаёт тажрибалари йўқ эди. У ўлими яқинлашганда ўғлини ҳузурига чақириб васият қилди:

“Аллоҳ менга жон бериб, мол ва неъмат ато қилибди. Мен бу мол ва неъматни ранж ва машаққатлар билан қўлга киритганман. Аммо эндиликда бу моллар осонликча сенинг қўлингга ўтгуси. Лекин сен бунинг қадрига етмасдан, ноаҳиллар билан дўст бўлиб елга совурмаслигинг лозим. Исрофгарчиликдан ўзингни сақлашга ҳаракат қил! Балки мен ўлганимдан кейин сен ноаҳиллар билан дўстлашарсан ва улар сени фасод йўлига бошлаб, барча мол-мулкингдан жудо бўларсан. Шуни эсингда тутки, мендан сенга қоладиган мол-мулкнинг ҳаммасини сотсанг ҳам, аммо уйни сота кўрма! Агар овқатинг тугаб, пулинг охирига етиб тирикчилигинг ўтмай қолса, дўстинг душманга айланади. Мабодо шундай аҳвол содир бўлиб қолса, зинҳор сен ўзингни ёмонотлиқ қилма. Кичик уйнинг шифтига арқон осиб, тагига курси қўйиб қўйганман. Сен ўша уйга кириб, курсига чиқиб, арқонни бўйнингга солгач, курсини тепиб юборишинг лозим. Зотан, душмандан эҳсон сўраб яшамоқдан кўра ўлим минг карра афзалроқдир!..”

Ота шу васиятни қилгач, охират сафарига равона бўлди. Отасининг таъзиясини тугатгач, у мол-мулкни сотиб, совурга бошлади. Оз муддат ичида барча мол-мулкдан ажралди. Ҳатто энг охирида эски теша-болтагача сотди. Унинг аҳволи шу даражага етдики, бир неча кеча-кундуз давомида ейишга бир нарса тополмай, оч қолди. Ҳеч ким унга ҳеч нарса бермади. Шундан сўнг отасининг васияти ёдига тушди. Бечора йигит ниҳоят, иложсизлик туфайли ўлимга пешвоз чиқди.

Отаси васият қилган уйга кириб курси устига чиқди ва ўз бўйнига арқон солиб, ҳаёт билан видолашгач, курсини оёғи остидан туртиб юборди. Гавдасининг оғирлигидан арқон солинган хари синиб кетди ва синган хари орасидан ўн минг динар олтин ерга тушди. Йигит бойликни кўриб, ниҳоятда шод бўлди. Билдики, отаси “ўғлим мендан кейин ранж-алам ва машаққат жомларидан татиб кўриб, энг сўнггида олтинларни топиб олса, унинг қадрига етади ва жойини билиб сарфлайди”, деган мақсадда дортикиб қўйган экан.

Шундан сўнг йигит икки ракат намоз ўқиб, ғафлат уйқусидан уйғонди ва ҳушёр тортиб, замона билимдони бўлди.

Бу ривоятдан мақсад шуки, исрофгар киши барча мол-мулки қўлдан кетганидан сўнг ғафлат уйқусидан уйғонади.

Мен бу ривоятни ҳар эслаганимда ўйлайман: ғафлат уйқусидан уйғониш учун барча нарсалардан ажралиш шартми? Ақлни ишлатиб, аввалроқ уйғонилса бўлмайдами? Неча асрларни ора-лаб замонамизга етиб келган ҳикматлар нега бизларни уйғота олмаяпти? Жаҳолат шунчалик бўғиб ташлаганми? Азилар, сиз ҳам бу саволларга жавоб топишга ҳаракат қилинг, хўпми?

Яна бир нарсага эътибор қилинг: исрофгарчилик борасида майда ёки катта талаблар бўлмайди. Демокчиманки, бутун нонни моғорлатиб ташлаб юборсангиз ҳам, бурда нонни ёки ушоқларни оёқости қилсангиз ҳам гуноҳкор бўласиз. Мана, сиз учун арзимас туюлган исрофнинг бир тури: дарсдами ё бошқа жойдами зерикканингизда ёки бирон кўнгилсизликдан юрагингиз сиқилганида, қўлингизда қалам-қоғоз бўлса, маъносиз чизгиларни чизаверасиз. Гўё шу билан ташвишлантираётган нарсадан чалғиб, ўзингизни овутган бўласиз. Назарингизда қоғоз ва қаламнинг исрофи ҳатто айтишга ҳам арзимаيدиган миқдорда кам. Биз шундай ўйлаймиз, бироқ, аслида шундаймикин?

Баъзиларни “қўли очиқ” деб шарафлаймиз. Аммо “қўли очиқлик” исрофдан иборат бўлса-чи? Масалан, турли сабаблар билан улфатларига тез-тез ресторанда зиёфат бериш – сахийлик, “қўли очиқлик” ҳисобланадими ё исрофми? Бу “қўли очиқлар”нинг қариндошлари, қўшнилари билан танишсак, улар орасида камбағалларни ҳам учратамиз. Ҳатто тўй қилишга қийналиб, қизини узата олмаётганларни ҳам кўришимиз мумкин. Бундай “қўли очиқ”лар, риёкор “танти”лар аёллар орасида ҳам учрайди. Исроф билан сахийлик чегарасини билмайдиган бундай “қўли очиқ”лар юқоридаги ривоятлардан ибрат олишса яхши бўларди.

Аллоҳ таолодан узоқлаштирувчи, ҳалокатга олиб борувчи бахиллик дардининг давоси молни сарфу инфоқ қилишдир. Лекин баъзида бу сарф исроф даражасига ўтиб кетади. Натижада бахиллик маразидан халос бўламан, деб киши исроф дардини орттиради. Масалан, тананинг совиб кетиши ҳароратни кўтариш билан муолажа қилинади. Аммо, ҳароратни кўтариш ҳаддан ошса, бу ҳам касаллик. Аслида ҳарорат ва совуқлик ўртасида тенглик бўлиши керак. Шунингдек, исроф ва бахиллик орасида ҳам мўътадилликни сақлаш керак. Токи бизга керак нуқта икки тарафдан бир хил узоқликда жой олсин.

Саховат шариатга кўра, мақтовга сазовор хулқ. Саховат исрофгарчилик томон ҳам, хасислик томон ҳам оғмаган, балки иккиси ўртасида турган фазилат эканини яна таъкидлаймиз. Аллоҳ таоло бундай феълли кишиларни мақтайди. Қуръони каримнинг Фурқон сурасидаги: “Улар инфоқ қилганларида исроф ҳам ва хасислик ҳам қилмайдилар. У инфоқ иккиси ўртасида мўътадил бўлур” ояти каримасини устоз Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф тафсиллари асосида ўрганайлик:

Раҳмон васфли Аллоҳ таолонинг суюкли бандаси бўлиш учун мол-пул сарфлашда ўртача бўлиш талаб этилади. Араб тилида “инфоқ” – “нафақа” иборалари мол-мулк сарфлаш маъносини англатади. Бизда бировга садақа бериш, эҳсон қилиш маъносини ишлатиш одат тусига кириб қолгани оятни нотўғри тушунишга, хайр-эҳсон, садақа қилганда мўътадил бўлиш керак-у бошқа пайтларда нима қилса, ўзи билади, деган хаёлга олиб келмаслиги лозим. Мусулмон киши мол-пул сарфлашда доимо мўътадил бўлиши керак. Ҳеч қачон мол-дунёни исроф ҳам қилмаслиги керак ва ҳаддан ташқари хасис бўлиб, зарур жойга ва керакли миқдорда сарфлашдан бош тортмаслиги ҳам керак. Ислолда шахсий мулкчиликка кенг йўл очиб қўйилган. Бироқ, кишиларга шахсий мулкни ҳавойи нафсига биноан тасарруф қилишига йўл қўйилмайди. Аввало, бу мулкни гуноҳ ишларга, ҳаром-ҳаришга ишлатиш ман этилади. Шунингдек, мол-мулкни беҳуда сарфлашга “исроф” номи берилиб, одамлар бу гуноҳдан қайтарилади.

“Агар мўътадиллик не эканини билмоқ истасанг, сақланишинг лозим бўлган хулққа назар сол. Бу хулқ ўзининг зидди бўлмиш бошқа бир хулқдан сенга ёқимли ва енгил бўлса, демак, сен сақланишинг лозим бўлган хулқ билан хулқлангансан, — дедилар Имом Ғаззолий ҳазратлари. — Масалан, мол-дунёни сарфлашдан кўра уларни тўплаш сенга лаззатли ва осон бўлса, демак, сенда бахиллик хулқи кўпроқ. Бас, мол-дунёни сарфлашга тириш! Агар мол-дунёни керагича сақлашдан кўра ноўрин сарфлаш сенга лаззатли ва енгил бўлса, демак, сенда исрофгарлик хулқи устун. Бас, молингни қўлда ушлаб туришни ўрган!”

Исроф – ўринсиз ва заруратсиз ерларга молни сарф этмоқдир. Бу борада нон ва озиқ-овқатнинг ортиб қолишинигина назарда тутмаслик керак. Бир нуқтада баъзан исроф, бахиллик ва саховат тўқнаш келиб қоладилар. Бахилликни қадимда “бухл” деб номлаганлар. Яъни, “бухл” – энг зарурий ерлардан ҳам молни қизганмоқ ва аямоқдир. Саховат эса бу иккинсининг ўртасида бўлиб, молни зарур ва фойдали ўринларга

сарф қилиб, зарурсиз, фойдасиз ўринлардан сақламоқдир. Исроф билан бухл дин юзасидан ҳаром, ақл юзасидан эса энг ёмон ва мардуд (номаъқул) саналган ишлардан ҳисобланади. Саховат эса хулқларнинг энг яхшисидир. Исроф қилувчини “мусриф” дейдилар. Мол-мулкни беҳудага сарф қилувчини “сафийх” (эси паст) деб ҳам атаганлар. Ким сафийх бўлса, маҳкаманинг ҳукми ила мол-мулки тўхтатиб қўйилган. Ҳозирги тил билан айтилганда, “ҳибсга олинган”. Яъни эгасига зарур бўлганида керакли миқдорда бериб турилган.

Бухл қилувчини “бахил” ёки “хасис” дейдилар. Саховат қилувчини эса “сахий” ёки “жўмард” деб шарафлайдилар. Исрофгар киши ҳар қанча давлатли бўлса ҳам, охир бир кун фақирлик ва хўрлик балосига йўлиқадиким, бу ҳақда ривоятларда баён этилди. Бахил киши ҳар қанча бой бўлса-да, молининг ҳузур-ҳаловати, тирикчилигининг лаззати ва шавқатидан қуруқ ва маҳрум қолади. Сахий кишининг кундан-кун моли кўпайиб, иззат ва обрўси ошганига тарихда мисоллар кўп (фикрларнинг такрори учун бизни айбситманг).

Мол ақлсизнинг қўлига тушса, уни исроф қилади. На ўзи, на бошқалар фойдаланади. Буни русларнинг мақоли билан “Ит ўзи ҳам емас, бировга ҳам бермас” (“Собака на сене”) деб таърифлашимиз мумкин. Пичан яқинига боғланган ит хашак чириб кетса ҳам қўриқлайверади.

Қуръони каримда Яратган Раббимиз биз – бандаларга буюради: “Бахиллик билан қўлингизни бўйнингизга боғлаб ҳам олманг! Исрофгарчилик қилиш билан уни бутунлай ёзиб ҳам юборманг! Акс ҳолда маломат ва ҳасратда қолурсиз”. Шунингдек, таомга бўлган истак ҳам очкўзлик ёки қурумсоқлик томонга ўтмасдан мўътадил бўлиши керак. Қалб салимлигининг шарти – дунёга муккасидан кетмаслик, исрофгарчилик ва бахилликдан сақланишдир. Қачон қалб бу икки жиҳатни ўзидан бир хил масофада ушласа, яъни исроф ва бахилликни ўзидан бир хилда узоқлаштира, камолга етади. Аслида ўртача йўл – мана шу!

Азизлар, тушунгандирсиз, атрофимиздаги қайси неъматга қарамайлик, исрофи бор. Буларни моддий бойлик исрофи десак, биз унутишимиз мумкин бўлмаган яна бир исроф бор. Бу – **вақт исрофи**. Эндиги суҳбатимизни “**вақт қадри**” деб номлаб, мавзуни шу томон бурсақ.

Олтидан қадрли, жавҳардан қимматли бир нарса бор бўлса, у ҳам – вақтдир. Вақт бизнинг ҳар турли ишни қилишга кучимиз етадиган фурсатдир. Бир соатнинг бекор ўтгани – ихтиёримизда бўлган фурсатнинг зое бўлгани демак. Ҳолбуки, шу фурсат ичи-

да фойдали ишларга ихтиёримиз бор эди. Фурсатни ғанимат билган одам вақтдан унумли фойдалана олади. Вақт қадрини билган одам ҳавойи нафсдан тийила олади. Вақт қадрини билган одам буюк бўлишга ҳақлидир. Ақлсизларнинг энг ярамас кўриши – вақтни бекорга ўтказишдир. Шоир айтганидек:

*Гарчи ниёдамиз, гарчи отлиқмиз,
Ким яхши, ким эса ёмонотлиқмиз.
Қанчалар фурсатни ўтказдик зое,
Худонинг олдида кўп уётлиқмиз.*

Миқдори кўп нарса қадр-қийматини тез йўқотади. Аммо ақл эгалари учун вақт сира қадрсизланмайди. Юз йил қанча қимматга эга бўлса, соат ёки дақиқанинг қадри ҳам шу кабидир. Вақт одамига қараб энг қиммат ёки энг арзон матоҳдир. Пайғамбаримиз алайҳиссалом дедилар: “Икки нарса борки, кўпчилик уларнинг қадрига етмайди: бири — соғлик, иккинчиси – бўш вақт”. Киши умрининг ҳамма соатларини, ҳатто дақиқаларини фойдали ва соғлиққа мувофиқ машғулот билан тўлдириши керак, токи қайғу-алам бош суқадиган бўш жой қолмасин.

Одамларнинг ўзаро муомалаларида “бўш вақт” деган ибора тез-тез тилга олинади. Мана бу узрхоҳликларни сиз ҳам эшитгандирсиз?

“Узр, биродар, сизни йўқлаш кўнглимда бор-у, аммо сира бўш вақтим бўлмади”.

“Сиз айтган ишни бажариб қўйишга ҳеч бўш вақтим бўлмади, айбга буюрмайсиз”.

“Тонг отади... бир пасда кеч ҳам киради. Китобга қарай десам, бўш вақт йўқ...”

Бир кеча-кундузда одам ихтиёрида йигирма тўрт соат вақт бор. Шундан саккиз соати уйқуга ажратилса, демак, ўн олти соатга ўзимиз ҳукмронмиз. Бу вақтни қандай совуриш ўз ихтиёримизда. “Совуриш” сўзига атайин урғу бердик. Чунки айрим одамлар кўп вақтларини айнан совурдилар. Битта ноннинг ярмини еб, ярмини ташлаб юборсангиз – исроф. Бу қилиғингизни кўрган баъзи одамлар танбеҳ беради, баъзилари эса сиздан нафратланади, тўғрими? Хўш, вақт-чи? Вақтнинг исрофи борми? Сиз ўзингизга шу саволни бериб кўрганмисиз?

Менимча, вақтнинг ҳам исрофи бор. Вақтнинг исрофи – умрининг исрофи, демак. Умр беҳуда сарф бўлдим, демак, одам яхши ишларни амалга ошира олмабди. Одамлар учун, жамият учун фойда бермабди. Вақтнинг исрофи – мевасиз дарахт каби умр кечиришдир.

Вақтдан фойдаланишни ҳамма ўзича белгилайди. Биров китоб ўқишни яхши кўrsa, биров чойхонада шахмат ўйнашни хушлайди. Яна бошқаси спортдан баҳра олади. Шундай аёллар борки, кунда беш маҳал бешик тўйи бўлса, ҳаммасига иштирок этишга шошилади. Шундай эрлар борки, ҳар ярим соатда бир тўй оши бўлса, барчасига боришга улгуради. Бугунни тўйларга сарфлаб, эртани тўй таассуротларини баён қилишга бағишлайди. Шубҳасизки, бу таассуротлар холис эмас, гийбат, ҳасад, ҳатто иғво билан тўйинтирилган бўлади. “Элакка чиққан хотиннинг эллик оғиз гапи бор”, деганларидай кўчада қўшнилари билан соатлаб валақлашадиганларни ҳам кўп учратамиз.

Мени бир нарса кўп маънос қилади. Ўн уч йил илгариги расмий тадқиқот натижаларига кўра, европалик бир одамнинг кунлик иш унумдорлиги етти соатдан кам бўлмас экан. Аммо бир мусулмон кишининг иш унумдорлиги бор-йўғи ўттиз дақиқа атрофида экан. Азизлар, инсоф билан айтайлик, аслида мусулмоннинг ҳаёти шундай бўлиши ва шундай ўтиши керакми?! Ўзини мусулмон ҳисоблаган киши мана шундай мазмунсиз ва самарасиз яшаши мумкинми?

Бугун кучлилар (АҚШ ва Европа давлатлари каби) уммону фазоларга ҳар дақиқада эгалик қилишга ошиқётган бир даврда биз – мусулмонлар ўзларимиз тушиб қолган ҳозирги даражаларимизга қониқиш қилиб яшашимиз дуруст эмас. Вақт мусулмонлар ҳаётида энг аҳамиятли масалалардан биридир. У Аллоҳ таоло томонидан инсонларга берилган буюк неъматлардан ҳисобланади. Чунки у мусулмон ҳаётидаги муаммолардан бири бўлибгина қолмасдан, балки мана шу муаммолар ичидаги энг асосийсидир. Бинобарин, вақт – ҳаёт демак. Ўтаётган ҳар дақиқа-ю сония, кун инсон умрининг хатосиз ўлчовидир. Бироқ, афсусларки, Ислом динининг вақт исрофига нисбатан талаби билан бугунги мусулмонлар ҳаётида тутган ўрни ўртасида жуда катта фарқ бор. Ислом дини вақтга жуда катта аҳамият беради, унга бир неъмат сифатида қарашга даъват этади ва ундан унумли фойдаланишни уқтиради. Айримлар эса уни кўпинча фойдасиз совурадилар. Улар на дунё аҳлининг шаъни бўлмиш бу дунёларини обод қилиш учун ишлайдилар ва на дин аҳлининг шаъни бўлмиш охиратларини обод қилиш учун уринадилар. Бундайлар вақт неъматига эътиборсизликлари учун икки дунёларини ҳам барбод қилаётганларини билмайдилар. Натижада икки яхшиликдан – дунё ва охират ноз-неъматларидан маҳрум бўлмоқдалар. Агар буни тушуниб, қадрлаб ҳаққини адо этганларида эди, дунёлари учун гўё абадий яшаб қоладигандек, охиратлари учун эса эртага ўладигандек амал қилган бўлар эдилар.

Пайғамбаримиз алайҳиссалом дедилар: “Банда қиёмат куни тўрт хислатидан сўралмагунча, бир қадам ҳам олдинга силжий олмайди: бу саволлардан биринчиси – умрини нима билан ўтказгани; иккинчиси – ёшлик даврида нима билан машғул бўлгани; учинчиси – мол-дунёни қай йўсинда (қай касб орқали) топгани ва нималарга сарфлагани; тўртинчиси – ўрганган илмига қандай амал қилгани сўралади”. Азиз фарзандларимиз, эътибор бердингизми, инсон умрининг ҳар бир давридан умумий равишда, ёшлик давридан эса ўзига хос шаклда сўралаши айтиляпти. Ёшлик – умрнинг бир бўлаги, лекин унинг бошқа даврлардан ажратиб турувчи ўзига хос қийматдор тарафи ҳам бор. Ёшлик ғайрату шижоатга, ўткинчи мақсадларга тўлган даврдир. Ҳамда икки заифлик – гўдаклик ва кексалик орасидаги қувватга тўлган йиллардир.

Болаликни ўйин, ёшликни шаҳват, балоғат ёшини ғафлат билан ўтказиш ва кексаликда қўлдан кетганлар учун ҳасрат чекиш, ўзини ҳар томон уриб, надомат кўз ёшларини тўкиш — гофиллик билан умр ўтказишнинг аломатларидир.

Вақтдан тўғри фойдаланишни ўрганиш болаликдан бошланади. Чунки вақтни тўғри тақсимлай олиш ҳам яхши хулқлар сирасига киради. Болаликнинг маълум йилларига қадар ота-оналар ва мактаб муаллимлари боланинг бўш вақтига “эғалик қилдилар”. Яъни, улар “дарс тайёрла”, дейишса, бола тайёрлаши керак, “ухла” дейишса ухлаши шарт. “Телевизор кўрма” деб буюришса бажариши лозим. Бундай ҳолат сизнинг ҳам бошингиздан ўтган, унутмагандирсиз. Катталарнинг бола ҳаётига аралашуви доим ҳам тўғри бўлавермайди ва доим ҳам болага хуш ёқавермайди. Бола кун тартибини ўзича белгилашни истайди. Дейлик, телевизорда мултфилм берилаётганда уни дарс тайёрлашга мажбурлаш яхши натижа бермаслиги мумкин. Бола ўсмир ёшига етганда бу зиддият анча кескинлашади. Бола ўз вақтига ўзи эғалик қилишни хоҳлайди. Катталар эса унинг бу ҳуқуққа эга бўлишига вақт эрта, деб ўйлашади. Болалар орасида вақт қадрига етадиганлари ҳам бор. Уларнинг асосий вақти ўқиш ва ўрганишга сарф бўлади. Лекин шундай болалар ҳам борки (афсуски, бундайлар кўпчиликни ташкил этишади) улар вақтдан фойдаланишни билмайдилар.

Айрим ота-оналар фарзандларини мақтай туриб: “Компьютерга жуда қизиқади, компьютерхонадан бери келмайди, бошқа ишларга сираям вақти йўқ”, дейишади. Боланинг бу соҳага қизиқиши яхши. Лекин у компьютерда бир неча соат давомида нима иш билан банд бўлади? Агар уларнинг юмушларига разм сол-

сангиз, турли бекорчи ўйинлар билан банд эканликларига гувоҳ бўласиз. Ҳўш, энди айтинг-чи, бу болалар вақтларини бекорга совуряптиларми? Агар улар ярим соат ёки бир соат ўйнашса, айблаш нотўғри бўларди. Аммо бошқа фойдали ишлар ўрнига, масалан, дарс тайёрлаш, уй ишларига қарашиш ёки ҳунар ўрганиш ўрнига бекорчи ўйин билан бандлар-ку?

Кўчадан ўтаётганингизда сизнинг ҳам кўзингиз тушгандир, беш-ўн бола ариқ бўйигами ё дарахт соясигами тўпланиб олишиб, соатлаб гапдан бўшашмайди. Гапларига қулоқ солсангиз, бири тоғдан, бири боғдан. Гапириб зеркишмайди ҳам. Қоронғи тушса, бирон симёғоч атрофида давра қурадилар, шунинг учун бундай сергап болаларни “симёғоч қоровуллари” деб, уларнинг бу қилиқларидан кулиш одат тусига кирган. Бир куни шундай болалар даврасига яқинлашиб: “шунинг ўрнига бирон китоб ўқиб, муҳокама қилсаларинг яхшимасми?” десам, улар дангалига “Э, китоб ўқиб бошимизни оғритиб нима қиламиз”, деб жавоб беришди. Қаранг, беҳуда гаплардан бошлари оғримай, фойдали юмушдан оғриркан. Бу қандай бош бўлди, ўзингиз баҳо бераверинг. Бу тоифадаги болалар бўш вақтдан фойдаланишни ўзлари билмайдилар, катталарнинг тавсияларини эса буткул рад этадилар. Бунинг оқибатида улар келажакда маънавий комиллик деган улуғ фазилатдан бебаҳра қоладилар.

“Кўча тарбияси” дейилганда кўз олдимизга фақат безори, жиноятчи болаларни келтирамиз. Кечки пайт кўчада тўпланиб турган болаларни кўрсак, хаёлимизга фақат йўлтўсарлар келди. Ҳолбуки, кўча таъсирида барча жиноятчига айланиб қолмайди. Айни чоқда ҳунар ёки санъат тўғаракларига қатновчи болаларнинг ҳаммаси ҳам яхши бўлиб қолмайди. Бу ҳам ҳақиқат. “Симёғоч қоровуллари” деб таърифланган болаларнинг кўпчилиги шунчаки гаплашиб ўтирадилар, уйда ота-онаси ёки ака-опаси билан суҳбатлашишнинг уларга қизиғи йўқ. Бошқа шуғулланадиган ишлари ҳам йўқ. Ўртоқлари билан гаплашиб ўтирадиган жой ҳам йўқ. Айрим ота-оналар болаларни уйга таклиф этадилар. Лекин улар таклифни қабул қилмайдилар. Чунки ота-оналар ҳузурида улар истаган мавзуларида суҳбатлаша олмайдилар. Ёки катталардан истиҳола қиладилар. Айрим ерларда “Ўсмирлар клублари” ташкил этишга ҳаракат ҳам бўлган. Лекин ўсмирлар бу клубларга ҳам боришмайди. Чунки клубларда ўзлари истаган мавзуда суҳбат қура олмайдилар, тарбиячилар тавсия этган мавзуда эса гаплашишни ёқтирмайдилар. Демак, бу ўринда “Ўсмирлар клублари ташкил қилиш керакми? Бу клублар ташкил қилинган тақдирда қандай йўналишда иш олиб бо-

риши керак? Улар ўсмирларни, айниқса бўйсунмасларни жалб қила оладиларми?” деган саволларга жавоб топиш шарт бўлади.

“Симёғоч қоровуллари”нинг ишлари – вақтни ўлдириш. Улар суҳбатлашадиган аниқ мавзу йўқ. Каллага нима гап келса, ўша томон оғаверадилар. Шу боис уларнинг суҳбатини маъносиз, дейишга ҳақлимиз. “Болалар шунчаки гаплашиб ўтиришибди, уларнинг орасида безорилар йўқ”, деб хотиржам бўлишга эса ҳаққимиз йўқ. Уларнинг орасида бугун безори йўқдир, бироқ эртага қўшилиб қолар. Қўшилиб қолганини, нашага ўргатишни бошлаганини вақтида пайқаймизми?

“Беозор” “симёғоч қоровуллари” наша чекиб ўтиришганида, бир одам уларни тартибга чақиради. “Отанг баобрў одам, бу ишинг чакки”, дейди. “Беозор” йигитча унга жавобан: “Мияни ачитманг, братан, биз билан битта тортинг”, деб таклиф қилади. Натижада жанжал чиқади ва тартибга чақирган одам калтакланиб ўлдирилади. Қаранг, болалар бу ерга бекорчилик оқибатида тўпланишган, бировга ёмонлик қилиш фикрлари бўлмаган. Ҳуқуқ тили билан айтилганда, бу “қасддан одам ўлдириш”га кирмайди. Кечки пайт тўпланган болаларнинг беозор суҳбатлари жар ёқасида туришни эслатади. Жарга қулаш учун салгина туртки кифоя.

Яхши тарбия кўрган болалар уйқудан ташқаридаги вақтининг ярмини, эҳтимол ундан кўпроғини илм олишга бағишлайди. Бу хислатлари таҳсинга лойиқ. Шундай болалар орасида илм олишдан бошқасини тан олмайдиганлари ҳам бор. Аммо уларнинг бу ҳаракатларини аъло фазилат дея олмаймиз. Чунки илм олишдан ташқари дам олишга, жисмоний тарбияга, уй ишларига, бошқаларга ёрдам беришга ҳам вақт ажратиш зарур.

Оилаларимизда кун тартибини белгилаш одати деярли йўқ. Ҳар биримизнинг кун тартибимиз тахминий бўлади. Яъни: эрталаб туриш, нонушта қилиш, ўқиш, ўқишдан кейинги машғулот ва шу кабилар. Ўқиш ва айрим машғулотларнинг вақти аниқ. Бошқа юмушларники мавҳум. Айтайлик, бир бадий китоб ўқияпсиз. Уни ҳар куни ўқимаслигингиз мумкин. Мактабда ёки машғулотда кўпроқ вазифа беришса, сиз албатта бошқа юмушлар эвазига, айни дамда бадий китоб ўқиш ўрнига бу топшириқни бажарасиз. Баъзан уй ишларидан бўйин товлаш ҳисобига бошқа ишлар амалга оширилади. Хўш, аниқ кун тартиби асосида яшаш мумкинми? Агар ўз тажрибамга асослансам, қисман мумкин, деб жавоб бераман. “Қисман” дейишимнинг боиси: эртанги кун режалаштирилганда одам фақат ўз имкониятларини чамалайди. Кутилмаган воқеалар инобатга олинмайди. Маса-

лан, эрталабда уйга меҳмон келиб қолиши мумкин ёки бола мактабга борганида бошқа фан муаллими уни бошқа юмушга жалб этиши мумкин. Шунда кун тартибига мажбурий ўзгартиш кириштишга тўғри келади.

Ҳар куни эрталаб ўзимизга бир ишни тайин этиб, бу ишларни қандай бажаришимизни фикр қилайлик. Жаҳоннинг ҳозирги ободлиги, инсоният ва маданиятнинг бу қадар тараққийси албатта, маърифат эгаларининг битмас-туганмас ғайратлари соясида вужудга келган. Шу боис бир дақиқа вақтни ўринсиз ва фойдасиз ерга сарф этиш – исрофдир. Ҳар куни кечқурун бугун вақтимизни нималарга сарф этганимизни ўзимизча ёки бирон яқин одамимиз билан бирга муҳокама этишимиз, кейинги ишларимизнинг ҳар бирига вақт тайин этиб, шу вақтлардан кечиктирмай бажариш учун бир тартиб-интизом остига олишимиз лозим бўлади. Оилага доир ишларимизга ажратадиган вақтимизнинг асосини тирикчилик ва рўзгор масалалари ташкил этиши табиий. Лекин бу борада биринчи ўринга фарзанд тарбиясини қўйган бўлардим. Чунки бугун олишимиз керак бўлган пиёзни эртага олсак ҳам бўлаверади. Лекин бугун берилиши лозим тарбияни эртага қолдириш яхши эмас. Пайғамбаримиз алайҳиссаломнинг бир ишни эртага бажараман, деб орқага сурганлар ҳалок бўлишини айтиб, огоҳлантиришларини бу мавзуга ҳам оид деб англашимиз керак. Халқимиз “Уй ёнса сув ўчиради, вақт ёнса нима ўчиради?” деб бежиз айтмаган.

Бугун ҳаётимизни телевизорсиз тасаввур эта олмаймиз-а? Ҳамма шундай ўйлайди. Мен ҳам бутунлай инкор эта олмайман. Вақт исрофига фақат телевизор айбли эмас. Телевизор йўқ пайтида ҳам одамлар вақтларини исроф қилишдан қайтмаганлар. Вақтни совуришни истаган одам баҳона топа олмас эканми?! Телевизорга ҳаётимиздан ўрин бердик. Лекин бутун ўй-хаёлимизни, вақтимизни унга бахш этиб қўймаслигимиз шартлигини унутиб қўяётганимиз ёмон.

Кейинги йилларда болаларнинг бўш вақтлари кўпроқ телевидение ва видео томошалари билан банд бўлаётгани афсусли ҳол. Ҳатто ҳазил аралаш «телебола» деган атама ҳам пайдо бўлди. Бу «телебола»лар атрофдаги барча гўзалликларни рад эта бошлайдилар. Францияда қизиқарли тадқиқот ўтказишибди. Уч мингта болага «телевизор яхшими ё отангми?» деган саволни бериб, қарийб икки мингтасидан «телевизор яхши» деган жавобни олишибди. Бунини бир неча давраларда айтиб, эшитганлар юзида ташвиш кўрмадим. Деярли барча латифа эшитгандай кулимсираб қўйди. Аслида бундай хабар барчани жиддий ўйланттириши керак. Францияда бу тадқиқотни шунчаки бекорчиликдан

Ўтказишмагандир. Тарбияга доир ишларида нималарга эътибор қаратиш лозимлигини аниқлаш учун қилишгандир. Шунга яраша чоралар кўришар. Хўш, бу ҳолатнинг бизга алоқаси йўқми?

Азизлар, сиз ўз фарзандингизнинг ёки жиянингизнинг “отамдан телевизор яхши” дейишини тасаввур қилиб кўринг. Агар ундай деса қандай аҳволга тушган бўлардингиз? Тўғри, бизда икки мингта бола «отамдан телевизор яхшироқ», деб жавоб бермас. Агар уч мингта боладан учтаси шундай жавоб қайтарса ҳам ташвишланишимиз зарур эмасмикин? Бугун учта бола шундай деб турса, эрта-индин уларнинг сони ошмасмикин? Орадан кўп вақт ўтмай ўша Франциядаги натижа бизда ҳам қайд этилмасмикин? Бу муаммо хусусида қачон бош қотирамиз? Уч мингта боланинг ҳаммаси бир овоздан отадан кўра телевизор афзаллигини таъкид этгандами?

Телевизорга миҳланиб кино кўрувчи “телебола”ларга эса маслаҳатимиз шу: бир кунда битта кинофилм кўриш онгимиз учун кифоя қилади. Икки кунда бир кўрилса яна яхши. Чунки кинофилм фақат вақт ўтказиш учун кўрилмайди. Ундаги воқеаларни, қаҳрамонларнинг гап-сўзларини ўйлаш, таҳлил қилиш, хулоса чиқаришга уриниш керак. Бунинг учун эса вақт талаб этилади. Кинолар шунчаки кетма-кет кўрилаверилса фикр чалғийди, кишининг маъно хазинаси бойимайди, аксинча, зехнининг ўтмаслашувига олиб келади. Одамнинг мияси чексиз ахборот оқимларини қабул қилиш қудратига эга эмас. Бир челак ҳажмдаги чуқурчага ўн челак сув қуйсангиз тошиб кетади, атрофни балчиққа айлантиради.

Қайси мактабда ёки маҳаллада ёки уйда зерикиш касали мавжуд бўлса, ўша ерда ўғричаларнинг, ёлғончиларнинг, зулм сари оғаётган ўзга шумликларнинг туғилишини кутмоқ керак.

Ана энди шу болаларимизга четдан разм солайлик: китоб ўқиш улар учун азоб, театрда юраклари сиқилади, музейларда роҳатланмайдилар. Мусиқанинг фақат энгил турларини тинглашлари мумкин. Ёзувчилар бу “телебола”ларни бадий адабиётга қайтариш керак, дейдилар, аммо қандай қайтаришни аниқ билмайдилар. Агар бизда ўсмирлар учун бадий адабиёт деярли йўқлиги, болалар ёзувчиларининг ҳам ғоят камлиги инobatга олинса, бу фикрнинг амалга ошуви мушкул экани ойдин бўлади.

Европа мамлакатларида болалар ва ўсмирлар адабиётига жуда жиддий аҳамият берадилар. Бизнинг болаларимиз ўқийдиган китоблар ҳам асосан таржима асарлар экани сир эмас. Болаларнинг севимли қаҳрамонлари ҳам (Буратино, Гулливер, Чиполино...) Европа адабиётининг фарзандлари. Яхши бадий асар миллат танламайди, чегара билмайди. Бироқ, ха-

лқнинг ўз адабий қаҳрамонлари бўлса яна яхши. Бу соҳада битта камчилигимиз бор. Аввало кўп хонадонларда оиланинг катталари китоб ўқишмайди. Ўзлари ўқимай туриб фарзандларини китобга жалб қила олармикинлар? Ўша ота-оналар ўйлаб кўрсинлар, фарзандлари бўш вақтларини кўча безорилари ёки беҳаё кинолар қуршовида ўтказганлари маъқулми ё фикр тарбиясини берувчи китоб билан дўстлашганлари афзалми? Донолардан бири “Китоб ўқимаган киши фикрлашдан тўхтайтиди”, деган экан. Кимдир бунга қарши чиқиб айтарки: “Мен умримда китоб ўқимаганман, лекин фикрлайман-ку?” Тўғри, ўқиган ҳам, ўқимаган ҳам фикрлайди. Бироқ қай тарзда фикрлайди? Фикрининг маъноси борми? Бу фикри билан ўзгалар орасида эътибор қозона оладими?

Дуруст, ота ёки она ўқишнинг афзаллигини тушуниб етдилар. Фарзандларини ўқишга даъват эта бошладилар. Лекин бола ёши улғайгач, бу даъватга дарров бўйсунма қолмайди. Ҳатто қизиқарли китобни ҳам четга суриб қўяди. Баъзи ота-оналар мана шундан зорланишади. “Фалон сўмлик китоб олиб келдим, ўғлим бир бет ҳам ўқимади”, дейди. “Ўша китобни ўзингиз ўқидингизми?” деб сўраймиз. “Бе, ўқишга вақт борми?” деган жавобни эшитамиз. Чойхонада кунда, кун ора ошхўрлик қилишга, маишатга вақт топилади. Тўйларда соатлаб валақлаб ўтиришга фурсат бор, аммо фарзанд тарбиясига вақтимиз йўқ. Шахсий намуна деган тушунчадан узоқмиз. “Мана, сенга китоб олиб келдим, ўқи!” дейишни тарбия деб ҳисоблаб, шу билан бурчимизни бажаргандек бемалол юраверамиз. Боламизнинг китоб ўқимаслиги эса...

Айрим болалар китоб ўқишни яхши кўрадилар. Бу ҳам аъло фазилат. Аммо бунда икки камчиликдан эҳтиёт бўлиш керак: биринчиси – эртаю кеч китобдан бош кўтармай ўқиш яхши эмас. Куннинг фақат маълум бўлагини китобга ажратиш керак. Иккинчиси – қўлга тушган, бошқача айтилса, дуч келган китобни ўқийвериш ҳам ярамайди. Китобни танлаб-танлаб ўқиш керак. Бунинг учун катталарнинг маслаҳатига қулоқ солинса, савияси паст асарларни ўқишга вақт сарф бўлмайди. Бунинг учун эса... ота-онанинг ўзи ҳам китоб ўқиб туриши шартлигини яна таъкидлаймиз.

Тарбиянинг барча кўринишларида, хусусан, китоб ўқишга даъватда шахсий намунанинг фойдаси кўп. Тарбиянинг барча турлари каби китоб ўқишга ўргатиш ҳам болаликдан бошланади. Европа мамлакатларидаги нашриётларда “Ойижон, ўқиб беринг”, туркумида китоблар кўп чиқарилади. Номидан кўриниб

турибдики, бу китоблар мактаб ёшигача бўлган болаларга аталган. Бу ёшдаги болаларда “китобни кўрсам бошим оғрийди”, деган гаплар бўлмайди. Барчаси қизиқиш билан китобни varaқлайди. Баъзилари расмлардан завқ олади, унда нима акс этганини билишни истайди. Баъзилари китобни йиртиб завқ олади. Ота ёки онанинг китобни ўқиб бериши ёки расмлар мазмунини тусунтириши боласининг келажаги учун жуда-жуда зарурдир. Бола учун ажратилган беш-ўн дақиқа вақт келажақда ойлаб-йиллаб давом этадиган қайғу-аламлар олдини олишини англаб етган ота она нақадар бахтли!

Юқорида зикр этганимиз ота ёки она боласига атаб китоб олгани учун ҳам уларга офарин айтмоқ жоиз. Чунки боласига китоб олмайдиганларнинг сон-саноғи йўқ. Бозорга бориб боласига қуртми, сақичми ёки бирон қимматбаҳо ўйинчоқми олишни унутмайди. Лекин китоб растаси ёнидан ўтаётганида “боламга мос китоб бормикин?” деб қайрилиб ҳам қарамайди. Эҳтимол, бу гапларимиз баъзилар учун малол келар. “Ошириб юбордингиз”, деб маломат қилишар. Сиз ҳам, азизлар, каминани айбламанг. Гарчи бу тиконли гапларни айтиб, барча ота-оналарнинг диққатларини болаларининг бўш вақтига қаратгим келди. Болалар қамоқхонасида ўтказилган сўровларимдан маълум бўлди-ки, у ерга тушганларнинг қарийб тўқсон фоизи битта ҳам бадий китоб ўқимаган. Етмиш фоизи театр остонасини босиб ўтмаган. Юз фоизи рассомлар кўргазмаси нима эканини билмайди. Бўш вақтдан тўғри фойдаланиш ҳақидаги фикримни қувватлаш учун яна қандай далил керак?

Бир куни болалар қамоқхонасида адабий учрашувга бордик. Бу ерга биринчи марта кирган шоир биродаримиз болаларнинг жиноятлари ҳақидаги ҳикояни эшитиб гангиб қолди. Ҳаяжонга берилиб, ҳатто бир оз кўрқиб: “Мен бу ерда шеър ўқий олмайман”, деди. Мен ундан Усмон Носирнинг “Муҳаббат” шеърини ўқиб беришини илтимос қилиб, аранг кўндирдим. Бир хил кийинган, сочлари бир хилда қиртишланган, кўзлари бир хилда маъносиз боқувчи бир неча юз бола тўпланган жойга кирганимизда шоир биродаримиз бу нигоҳларга қарай олмай кўзларини юмиб олди. Шу ҳолда шеърни ўқиди. Бу шеърни ўқитишдан мақсад — кичкина ижтимоий тадқиқот ўтказиш эди. Йиғилганларнинг барчаси севги ёшидаги ўсмирлар. Кўпчилиги аёл билан бўлишга улгурган. Севги туйғуси бегона эмасдир, деган фикрни синаб кўрмоқчи эдим. “Севги! Сенинг ширин тилингдан ким ўпмаган, ким тишламаган!” деб бошланувчи шеър ҳар қандай ёшнинг дилини қитиқлаши тайин. Аммо жиноятчи ўсмирларга бу таъсир

этмади. Уларнинг юзларида, қарашларида ўзгариш сезилмади. Оддий гапни эшитгандай ўтираверишди. Шеърда “Уфқда ботар қуёшни шарт кесилган бошга ўхшатдим”, деган сатр бор. Шу сатр ўқилганда, не ажабки, ўтирганларда жонланиш сезилди. Бундагиларнинг оз қисми қотиллиги туфайли қамалган, лекин бошқа жиноятлар билан ўтирганларга ҳам “шарт кесилган бош” таъсирли бўлди.

Уч ўсмир кечқурун ҳомиладор аёлга дуч келиб, “Хотиннинг туғишини кўрамиз”, деб қийнашган. “Эси бутун одам бундай қилмайди, улар жиннидир”, дерсиз? Йўқ, уларнинг кўриниши ҳам бинойи, эслари ҳам жойида. Улар билан суҳбатлашганимизда “Нега бундай қилдинглар?” деб саволга тутмадик. Ўқиган китоблари, кўрган театр томошалари, кинофильмлари билан қизиқдик. Жангари, бадахлоқ кинотомошаларини кўришда камчиликлари йўқ. Учтадан иккитаси болалигида синфдошлари билан ёш томошабинлар театрига неча мартадир борган, лекин нимани кўрганини эслолмайди. Биттаси умуман театрга қадам босмаган. Учталаси ҳам бадий китобни қўлига олмаган. Биттаси мактабдаги адабиёт дарсида ўқиганларини сал-пал эслайди. Улар билан суҳбатлаша туриб ўйладим: “Агар бадий китоб ёки саҳна санъати орқали фақат инсонга хос севги-муҳаббатни қалбларига сингдиришганда эди, жиноят кўчаларида тентирамасмидилар...” Жиноят кўчасига кириб қолган болаларнинг келажақда нурли ҳаёт кечиришлари осон бўлмайди. Хўш, уларнинг ота-оналарини нима кутади? Фарзанд ўн беш ёшида жиноятчига айланган экан, демак, ота ва она ўн беш йиллик умрларини исроф қилишибди. Фарзандлари дунёга келган онда туғилган орзулари ўн беш ёшида ўлим топган экан, ўзгалардан ўпкаламасинлар.

Китоб ўқишни ўргатишдаги ота-онанинг масъулияти театрга ёки музейга, ёки рассомлар кўрғазмасига... олиб боришда ҳам керак бўлади. Жуда оз ота-оналар фарзандлари билан бу жойларга борадилар. Театр-музейларга олиб бориш асосан мактабларнинг зиммасида. Ота ёки она «Бугун театрга борибсан, нимани кўрдинг, нимани тушундинг?» деб беш дақиқагина суҳбатлашармикин? Агар суҳбатлашсалар — шарафлар бўлсин бу зотларга! Фарзанди билан гаплашишга вақти йўқ ота-онага-чи?

Кузатувлардан аниқки, болалар ва ўсмирлар феъл-атворининг шаклланишида бўш вақтдан тўғри фойдаланиш ғоят муҳим экани тан олингани ҳолда бу зарур масала ечимига эътиборсиз қаралади. Бошқачароқ айтсак, бўш вақтдан фойдаланишга доир мавжуд тадбирлар етарли самара бермай қўйган. Бунинг акси ўлароқ, кўчанинг таъсири кучлироқ бўляпти. Айтайлик,

кўчанинг бир бетида шахмат-шашка тўгараги ташкил этилган. Иккинчи бетида бебош ўспиринлар қарта ўйнаб ўтиришибди. Кўчанинг ўртасида эса биз тарбияламоқчи бўлган юзта бола турибди. “Ихтиёр ўзингизда, бўш вақтингизни ким билан ўтказасиз?” деб кўрайлик-чи? Ишонаманки, шу юз боладан кўпи билан ўн-ўн бештаси шахмат-шашка томон юради.

Энди яна “бўш вақтим йўқ” дейдиганларга келсак, бундайлар шу баҳона билан ўзларини ўзлари алдайдилар. Ҳар бир одамнинг вақти ўз қўлида. Агар ақл билан иш юритилса, ҳар қандай юмушга улгуриш мумкин. Фарзандларимизнинг айнан шундай фазилат эгалари бўлишларидан умидвормиз.

Барча мамлакатлар учун боланинг бўш вақти масаласи муҳим муаммолардан ҳисобланади. Мактабдан кейинги ярим кунда боланинг нима билан шуғулланиши унинг тақдирини белгилайди. Шаҳардаги маҳаллаларда, қишлоқларда бола катталар эътиборида бўлади. Бу бола кимнинг фарзанди эканини катталар билишади ва ундаги ножўя ҳаракатни эътиборсиз қолдиришмайди. Кўп қаватли уйларда эса бунинг акси. Қўшнилари бир-бирларини танишмайди. Ножўя иш қилаётган болани тартибга чақиришмайди. Шунданми, қамоқдаги болалар яшаш жойларига ажратилиб ўрганилганда маҳалла ва қишлоққа нисбатан кўп қаватли уйларда истиқомат қиладиганлари кўпроқ экани аниқланди.

Бўш вақт масаласини ҳамма ўзича ҳал этади. Кўпчилик тарбиянинг бу соҳасида асосий эътиборни меҳнатга қаратиш тарафдори. Ёзувчилар адабиётга, санъаткорлар театрга, рассомлар тасвирий санъатга... тортишни истайдилар. Барчаларининг талаблари тўғри. Аммо барчаси ўз ўрнида қўлланилсагина яхши самара беради.

Демак, ота-она аввало, ўз онгини, энг муҳими, фарзанди онгини ортиқча юкдан эҳтиёт қилиши баробарида вақтнинг хусусиятларини аввало ўзи англаб етиши керак. Хўш, вақтнинг қандай хусусиятлари бор экан? Бу саволга жавобни “Вақтнинг қиймати” рисоласидаги фикрлардан фойдаланган ҳолда топамиз.

Вақтнинг ажралиб турадиган ўзига хос хусусиятлари ҳам бор. Биз уни тўғри маънода тушунишимиз ва унинг нури билан иш кўришимиз лозим.

“Вақт тез ўтади”, деймиз кўп ҳолларда. Хоҳ шод-хуррамлик ва қувонч билан ўтсин, хоҳ қийин, машаққатли бўлсин, у булут тезлигида юриб, шамол тезлигида ўтаверади. Бизга хурсандчилигимиз кунлари бирмунча тезроқ, қайғули кунларимиз секин ва оғир ўтаётгандек туюлади. Лекин инсоннинг ўзига шундай туюлади, холос. Шоир айтган экан:

*Бахту саодатга тўла ойларим,
Гўё давом этди кундан ҳам қисқа.
Ва лекин ҳижронга тўла кунларим,
Йиллардек кўринди менинг кўзимга.
Наҳот энди ўтди йиллар, дўстларим,
Ҳайрат-ла боқаман бу кун ўзимга.*

Бу ёруғ дунёда инсон умри қанчалик узун бўлмасин, модомики ўлим ҳар тирикликнинг ниҳояси экан, бас, у қисқадир.

Ўлим пайтида ўзи яшаб ўтган йиллар ва бир-бирига боғлиқ воқеалар лаҳзада тез ёниб-сўнувчи чақмоқ каби қисқа туюлади инсонга. Ҳазрати Нух алайҳиссалом ҳақларида ривоят қилишларича, минг йилдан ортиқроқ умр кўрганларидан кейин, у кишининг жонларини олиш учун ўлим фариштаси келиб: “Эй пайгамбарларнинг энг узун умр кўргани, сиз дунёни қандай тушундингиз?”, деб сўради. Шунда Нух алайҳиссалом дедилар: “Дунё гўё бир ҳовлининг икки эшиги бўлиб, уларнинг биридан кириб, бошқасидан чиқиб кетдим!”

Бу ривоят ҳаётий ҳақиқат учун бир ибратдир. Ундаги ҳақиқат инсон умрининг ўлим вақтигача аста-аста сўниб боришидир. Шунингдек, Қиёмат бўлганида ҳам инсонга йўқотган ва бой берган нарсаси билдирилганида, у вақтнинг қанчалик тез ва қисқа ўтганини тушуниб етади. Туғилмоқ ва ўлмоқ дея аталмиш икки манзилнинг ўртасида сарсон қолган инсон идроки, дунёга тааллуқли ҳақиқий қонун-қоидалар билан бошқарилмаса, бу нисбий оламдан ҳақиқий Ватанга маънавий йўл топиб бўлмайди. Кишининг ҳар бир дақиқаси, ҳатто ҳар бир нафаси фазилатли амалларга бағишланиши керак. Таъбир жоиз бўлса, вақт намланган совунга ўхшайди. Уни қўлда тутиб туриш жуда қийин. Сирғалиб, тушиб кетаверади.

Ўтган вақтнинг ортга қайтмаслиги ва ўрнига алмашмаслигини англамайдиган одам йўқ. Ҳар бир кун ўз якунини, ҳар бир соат ҳам ўз ниҳоясини топади. Кунни, соатни, ҳатто лаҳзани қайтариш ёки бошқаси билан алмаштиришга ҳеч ким урниб ҳам кўрмаган. Отилган ўқ изига қайтмаганидек, умр ҳам изига қайтмайди. Ўтган вақтнинг ўрнини келаётгани босмайди. Бой берилган вақти ўрнини тўлдириб, хотиржам яшаётган инсонни ким кўрган? Ортга қайтиш, вақт чизигидан илгарилаш ёки ўтмишга саёҳат қилиш фақат фантастик асарлардагина учрайди. Аслида эса бу ақлга сиғадиган нарса эмас. Ҳасан Басрийнинг ажойиб ҳикматлари бор: “Ҳар бир тонгги ёришадиган кун борки, инсон боласига нидо қилади: Мен янги яратилдим. Ишларингга шохидман, мендан фойдаланиб қол. Кетар эканман. Қиёматга қадар

қайтмайман”. Кўп кексаларни учратамиз, улар ёшлик даврларининг яна бир бора қайтишини орзу қиладилар. Лекин бу амалга ошмайдиган орзу, холос. Бунақанги орзуларнинг озию кўпи ҳеч нарсани ўзгартрмайди. Шоир айтадики:

*Кошки қайтсайди ортга агар бир кунга ёшлик,
Унга айтардим бошга нелар солди кексалик.*

Бошқа бир шоир умрининг қай тарзда ўтишини тасвирлаб, унинг кечаю кундузлари ортга қайтмасдан кетади ва бунга умид йўқ, деб ёзади:

*Киши кетар умрининг жиловин тутиб,
Ойу кунлар оралаб фонийлик сари,
Туну кунлаб тонглару тунларини кутиб,
Дунёдан кўчар мудом қабрга сари.*

Вақт инсон эга бўлган нарсаларнинг энг нафиси эканини ўтмиш донишмандлари кўп таъкидлашган. Модомики, вақт тез ўтувчи ва ортга қайтмас экан ва уни бирон нима билан алмаштириб бўлмас экан, у инсон эга бўлган нарсаларнинг энг нафиси ва қийматлисидир. Вақтнинг нафислиги ҳар бир амал ва ишлаб чиқариш учун манба, асос бўлишидир. У ҳаётда хоҳ шахс, хоҳ жамият бўлсин, инсон учун асл сармоя ҳисобланади.

Донолардан бири айтганидек: “У ҳаётдир. Инсон ҳаёти эса унинг туғилган онидан токи вафот онигача яшаб ўтадиган вақтидир”. Бу хусусда Ҳасан Басрий ҳазратлари яна дедиларки: “Эй Одам боласи, сен ташкил топган кунлардан иборатсан. Сен учун бу куннинг кетиши умринингнинг бир қисми кетиши демакдир”.

Биз туғилган кунларимизни имкон борича дабдаба билан ўтказишга ҳаракат қиладиган бўлиб қолдик. Албатта, маълум бир ёшга етганимиз учун Яратганга шукр қилишимиз керак. Шукр қилиш учун йилда бир марта туғилган кун келишини кутишимиз шарт эмас. Ҳар нафасимиз, ҳар кунимиз учун шукр қилишимиз лозим эканини аввал айтдик. Назаримда туғилган кун фақат шодиёнадан иборат эмас. Бу кун инсон умрининг бир йили ўтганига далилдир. Бошқачароқ айтсак, бу дунёдаги ҳаётимиз бир йилга қисқариб, боқий дунёга ўтишимиз яна бир йилга яқинлашди, демак. Абу Али Даққоқ айтганларидай, “ҳар бир кун менинг бир қисмимни олиб, ўтиб кетади. Қалбда ҳасрат қолдириб, ўзи бедор кетади”... Шодликка, тантанага ажратилган соатларнинг озгина қисмини фикрлашга ажратсак ёмон бўлмас эди. Фикрлаш чоғида Абдуллоҳ ибн Масъуд (р.а.) ҳазратларининг бу гап-

ларига диққат қилишни тавсия этамиз: “Мен бир куннинг қуёши ботиб, ажалим билан орамиздаги масофа қисқариб, ўша кунлик яхши ишларим кўпаймаганига қилган пушаймонимдек қаттиқ пушаймон қилмадим!.. Агар кун ўтган ва мен ўзимни Аллоҳга яқин қиладиган илмимни зиёда қилмаган бўлсам, шу куннинг чиққан қуёши мен учун баракали бўлмагандир”.

Инсон умри давомида кўп пушаймонлар ейди. Айрим ҳолларда пушаймон туфайли тавба қилиб, тўғри йўлга тушиб олади. Лекин икки ҳолда унинг пушаймони асқотмайди. Биринчиси – жон бериш, охират остонасидан ўтиш пайтидаги пушаймони. Инсон охират сари юзланган маҳалда унга яна бир оз муҳлат берилишини ёки йўқотган нарсасини тўғрилаб, бузганини тузатиб олиш учун озгинагина вақтнинг ортга қайтарилишини орзу қилади. Лекин, бу иложсиз бир нарса!

Иккинчиси – охират диёрига кўчилганида ҳар бир жон амалига яраша мукофотланиб ёки жазоланиб, жаннатийлар жаннатга, дўзахийлар дўзахга киритилган бир пайтда дўзахийлар вазифали дунё ҳаётига яна бир бор қайтишни, ҳаётларини янгидан бошлаб, яхши амаллар қилишни хоҳлаб қоладилар. Бироқ улар истаётган нарса ҳақиқатдан нақадар узоқ! Чунки у вақтда муҳлат замони тугалланиб, ҳисоб бериш замони келган бўлади.

Аҳли дониш “Манфурликнинг аломати вақтни зое кетказишдир”, деб таъкидлашган. Ва яна: “Вақт бир қиличдир, гар сен уни кесмасанг, у сени кесади!” дейишган. Демак, бу қиличга ҳоким бўлиш учун моҳирлик талаб этилади. Бу қилични яхши ишлата билиш, аҳамиятли нарсаларни олиб, аҳамиятсизларини четда қолдириш лозим. Бу эса ҳақиқатни англаб етган ақл билан бўлади. Вақтни қадрлашнинг энг синалган йўли – яхши ишларни бажаришга интилиш ва шошилишдир. Қуръони каримда бундай баён этилган: “Ҳар кимнинг ўз юзланадиган тарафи бор. Бас, яхши ишларга шошилишгиз! Қаерда бўлманг, Аллоҳ сизларнинг барчангизни ҳисоб-китоб учун келтиради” (Бақара сураси). (Бу ўринда изоҳ зарур: яхши ишларни қилишга шошилиш билан шошқалоқлик бир нарса эмас. Биринчиси – фазилят, иккинчиси — иллатдир.)

Биз бу фазилятни эгаллашда вақтнинг қадрига ета олган олимлар ҳаётидан ўрнат олсак арзийди. Бундай олимлар ўзлари турган мавқедан яна ҳам гўзалроқ даражага интилганлар. Шу жиҳатдан уларнинг бугуни кечасидан, эртаси бугунидан афзалроқ бўлар эди. Бу хусусда улардан бири: “Кимнинг бугуни кечаги каби бўлса, у алдангандир ва кимнинг бугуни кечагисидан ёмон бўлса, у лаънатлангандир”, деган эди. Улар вақтларини манфаатли илм таҳсил қилишга, фойдали ишларга ё нафс тарбияси ёки бошқаларга фойда

келтиришга ишлатишларидан ташқари, бирор кунни ёки ярим кунни ва ё қисқа муддатни бўлсин, беҳуда сарф этишдан қизганишар эди. Токи ўзлари сезмай қолиб, умрлари бўш ишларга сарф бўлиб, гарду ғуборга, кўпикка айланиб кетмасин. Ўтаётган ҳар бир кунни ҳам ўзи учун ва ҳам атрофидагилар учун илм, маърифат, иймон ҳамда эзгуликларни юксалтиришда фойдаланмасликни улар Аллоҳ неъматига ношукурлик ва вақтга ҳурматсизлик бўлади, деб ҳисоблашар эди. Хорижга сафар қилганимда шундай бир аллома билан учрашиш бахти менга насиб қилган эди.

Азизлар, эҳтимол “Ўғай она”, “Қайнона” романларини, “Саодат асри қиссалари” рисоласини ўқигандирсиз. Бу асарлар муаллифи Аҳмад Лутфи билан кўришмоқ умидида Туркиянинг Бурса шаҳрига бордик. Университетнинг илоҳиёт факультети декани ниятимизни билиб алломага қўнғироқ қилдилар-да, “Хўжам ҳозир келадилар”, дедилар. Биз “у киши уйда эканлар-у бирор соатларда келиб қолар эканлар”, деб ўйлаб, кутдик. Тахминан икки соат кутдик. Декан яна бир қўнғироқ қилдилар-да, “хўжам ғоят банд эканлар, ҳузурларига чиқа қолайлик”, дедилар. Аҳмад Лутфи биз кутаётган хонадан икки қават юқорида, ўз кутубхоналарида иш билан банд эканлар. Суҳбатимиз охирида ўзбек китобхонлари номидан у кишини шаҳримизга таклиф қилдик. “У ерга бориб нима қиламан, мен қиладиган зарур иш борми?” дедилар. Декан эса кулимсираганича деди: “Хўжам сафарда юриб вақт сарфлашни ёқтирмайдилар. Вақтни ғоятда қадрлайдилар. Ўтган йили хориждаги илмий кенгашга юборган эдик, мажлисдаги сафсатабозлик ёқмай, эртасигаёқ қайтиб келдилар...”

Фалак ва Ер тинмай айланар экан, инсонлар ҳолати ҳам енгиллик ва қийинчилик, бойлик ва камбағаллик, саломатлик ва хасталик, хурсандчилик ва маҳзунлик, машаққат ва роҳат орасида айланаверади. Булар ақли бор кимсаларга бир дарс, қалби борларга панду насиҳат, басират эгаларига ибратдир. Аммо ақл эгалари тафаккурдан, қалб эгалари шуурдан, басират эгалари ибрат назаридан маҳрум бўлсалар, улар учун кеча ва кундузнинг алмашинуви ҳеч қандай маъно касб этмайди. Вақт – олий муаллимдир. Аммо, не кўргиликки, у барча ўқувчиларини ҳалок қилади. Ҳа, вақт чиндан ҳам кескир қилчидир, у ҳеч нарсага қарамай ўтади-кетади. Инсон эса вой-войлаганича қолаверади. Бизнинг “вақт ўтмоқда” деган ўйимизда андак хатолик бор, вақт эмас, ўзимиз ўтиб боряпмиз.

Азизлар, агар бир одам вақтнинг шариф ва азиз бир нарса эканини ҳис эта олса, ишонингки, у одам умрини роҳат ва фароғатда кечиради. Вақт нақд олгиндир, уни зое этганларнинг бозор айланиб, бўш қўл билан қайтганлардан фарқлари йўқдир, бунга

диққат қилиш шарт. “Могу пулинг кетса кетсин, бироқ, вақтинг зое кетмасин”, дейдилар. Вақтни фойдали ишларга сарф этишни билган киши могу дунёсини ҳам керакли жойларга сарфлашни билади ва саодат йўлида унга тўсиқлар бўлмайди.

Мазкур мавзуга илова равишда ақл исрофи мавжудлигини айтиб ўтмоқчиман. Кишининг бир илми ёки ҳунарни эгаллаб, сўнг бошқа ишлар билан шугулланиб юриши ана шу исрофга кирадики, бу ҳақда аввалроқ ҳам тўхталган эдим. Менга бир одамни мақтаб: “Жуда зийрак одам, тўртинчи қаватта нечта зина босиб чиққанигача билади”, дейишди. Мен эсам ажабландим: зинанинг нечталигини билиши шартми? Шунга исроф бўлган зеҳни ва хотирасини фойдалироқ нарсага сарф қилса бўлмасмикин? Бу нарсани жиноятга доир текширув ўтказувчи билиши зарурдир. Лекин меҳмонга келган одамнинг “уйингизга бир юз эллик зинани босиб кўтарилдим”, дейишидан маъно борми? Ё “шунга яраша эҳтиром қилинг”, демоқчими? Ундан кўра юқорига кўтарилгунича тасбеҳ айтиб, савобини мезбон хонадонига бағишлагани дурустроқ эмасми?

Телевизорда бир она олти яшар боласини мақтаяпти: икки юздан ортиқ қўшиқни ёд билар экан. Худо болага шундай ўткир зеҳн ва хотира берган экан, қўшиқ ёдлашдан нима фойда бор? Шу зеҳнини илм эгаллашга сарфласа бўлмайдами? Бу исроф учун бола айбдор эмас, ота ва она гуноҳкордир.

Ҳаётда ақлни беихтиёр равишда исроф қилиш ҳоллари ҳам учрайди. Биздан олдинги, хусусан, бизнинг авлодда шундай бўлган. Мактабда, сўнг олий ўқув юртида мутлақо кераксиз, ҳатто “Дарвинизм” каби зарарли фанларни ўрганиш учун ақлимизни сарф этганмиз. Ўзингиз айтинг, жарроҳ ёки муҳандис учун Лениннинг бемаъни асарларини йиллар давомида ўқиш шартмиди?

Ҳар биримизни исроф васвасаси ҳар он, ҳар дақиқа, ҳар қадамда таъқиб қилади. Демак, исрофдан сафланиш лозимлигини бир нафас ҳам унутмаслигимиз шарт экан. Бу йўлда ҳамшиша зийрак бўлиш фазилатини беришни Раббимиздан сўраб, дуога қўл очамиз:

Аллоҳим! Дўзах азобидан қўрқувчи, жаннат роҳатларидан умид қилувчи бандаларинг қаторида Ўзингга илтижо қиламиз: бу дунёдаги исрофнинг барча турларидан бизларни асра. Исроф – нафсинг қулидир. Бу қулга қул бўлиб қолмаслик учун Ўзингдан паноҳ тилаймиз. Бизларнинг нафсларимизни Ўзинг яратдинг ва уни ўлдирувчи ҳам Ўзингсан. Агар уни тирик қолдирсанг, солиҳ бандаларингни муҳофаза қилган нарсанг билан бизларни унинг ёмонликларидан муҳофаза қил. Эй раббимиз Аллоҳ! Сендан офиятни сўраймиз. Омийн, йа Раб ал – олабийн!

МУНДАРИЖА

Охират саройи	3
Оғир юк	44
Хирадманд чин сўздин ўзга демас... ..	58
Ёлғоннинг фарзандлари. “Қариндош” иллатлар	79
Туҳмат тош ёради	95
”Ўлган биродарининг гўшти”... ..	107
Дўзах ўтининг тутантириғи	116
Ҳалол ва ҳаром	127
Инсоният боғининг ҳосилдор дарахти	144
Мардлик ва олижаноблик	179
Заҳарли тикон	192
“У исроф қилувчиларни севмас”	219

ТОҲИР МАЛИК
ҲАЛОЛ НИМА-Ю... ҲАРОМ НИМА

Маърифий суҳбатлар
Иккинчи нашр

Муҳаррир
Анвар НАМОЗОВ

Техник муҳаррир
Вера ДЕМЧЕНКО

Бадий муҳаррир
Баҳриддин БОЗОРОВ

Мусаҳҳиҳ
Маъмура ҚУТЛИЕВА

Саҳифаловчи
Умидбек ЯХШИМОВ

Лицензия рақами: АІ № 252, 2014 йил 02.10 да берилган.
Босишга 22.05.2014 й.да рухсат этилди. Бичими 84x108 1\32.
Босма тобоғи 8,125. Шартли босма тобоғи 13,65.
Гарнитура «LexTimes Cyr+Uzb». Газета қоғози.
Адади 5000 нусха. Буюртма № 165.
Баҳоси келишилган нарҳда.

«Янги аср авлоди» НММда тайёрланди ва чоп этилди.
Тошкент, Бунёдкор шоҳ кўчаси, 28.
100113. Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол кўчаси, 60.

Мурожсаат учун телефонлар:
Нашр бўлими – 278-36-89; Маркетинг бўлими – 128-78-43
факс — 273-00-14; e-mail: yangiasravlodi@mail.ru

“Бир воқеа каминага сира тинчлик бермайди. Бир неча йил аввал тоғ йўлида автобус ҳалокатга учради. Бурилиш жойида ағдарилиб, тезлик катта бўлгани сабабли қабристон деворини бузиб, дарахтларни синдириб ўтди. Автобусдаги болаларнинг кўпи ўлди. Яраланганлари эса тез ёрдамга муҳтож эди. Шу атроподаги одамлар ёрдамга шошилишди. Аммо атропода сув йўқ эди. Бир йигит катта йулдан ўтаётган автомашиналарга қўл кўтариб тўхтатмоқчи бўлди. Айримлар тўхташди, “Сув борми?” деган саволга “Йўқ” деб жавоб бергач, йўлларида давом этаверишди. Айримлар эса маркабларини секинлатишди, даҳшатли манзарани кузатишди-ю, яна тезликларини ошириб кетаверишди. Уларнинг хаёлига “шу бечоралар орасида бирон қариндошимнинг ёки танишимнинг фарзанди бордир”, деган ўй келмади. Илтижо билан ёрдам сўровчининг ҳимоячиси бўлишдан яхшироқ эзгулик йўқлигини ҳам фаҳм этмадилар. Бу воқеани эслаганимда яна бир ўй қалбимни тирнайди: “улардан қай бирларидир эртасига ҳалок бўлганлар орасида танишлари борлигини билиб, жанозага ёки фотиҳага боргандилар. Қайси виждон билан бордилар экан?” “Эҳтимол, кеча мен сув топиб келганимда шу бола ўлмай тирик қолармиди?” деган ўй юракларини эзмадимикин?..”

www.book.uz
Онлайн китоб дўкони

ISBN 978-9943-27-289-7

9 789943 272897